

T.C.

Dicle Üniversitesi

Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Din Eğitimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**DEĞERLER EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİLERE ÖRNEK BİR
MODEL
“HZ. MUHAMMED”**

KÜBRA YAKUT

20937001

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZKAN

Diyarbakır 2023

T.C.
Dicle Üniversitesi
Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Eğitimi Bilim Dalı

**DEĞERLER EĞİTİMİNDE ÖĞRENCİLERE ÖRNEK BİR
MODEL
“HZ. MUHAMMED”**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZKAN

KÜBRA YAKUT

20937001

Diyarbakır 2023

ÖN SÖZ

Dijital çağ ya da bilgi çağı olarak adlandırılan 21. Yüzyıldaki gelişmelerle birlikte geline nokta, herhangi bir olayın etkisi çok kısa sürede yayılmakta ve herkesi etkilemektedir. Bir ülkede meydana gelen savaş, hastalık veya doğal afet kısa zamanda tüm dünyaya ulaşmaktadır. Tıpkı bunun gibi ahlâkî bakımdan meydana gelen her problem de kısa sürede herkesi etkisi altına almaktadır. Günümüzde insan davranışlarından kaynaklanan ahlâkî bunalımlar ve çatışmalar toplumu bir kaosa ve çöküntüye sürüklemiş, bu da insanları her toplum için geçerli olacak daha kaliteli bir yaşamın sırlarını aramaya sevk etmiştir. Evrensel ahlâkî değerlerin yeniden topluma hâkim olması ve etik ilkelerin her alanda uygulanması ile toplumdaki birçok sorunun ortadan kalkması gerçeği ise, bu yaşamın sırrı için en temel dayanaktır. Bu amaçla evrensel değerlerin topluma kazandırılması ve uygulanması amacıyla birçok araştırma yapılmakta, özellikle de “Değerler” ve “Din ve Değerler Eğitimi” kavramları üzerinde önemle durulmaktadır. Zira bireylerin akademik başarılarının ve meslekî olarak önemli bir mevkii elde etmelerinin yanında ahlâkî olarak da erdemli bir kişiliğe sahip olmaları hem bireysel anlamda hem de ülkenin refahı ve toplumun bütünlüğü için elzemdir.

“Değerler Eğitiminde Öğrencilere Örnek Bir Model: Hz. Muhammed” başlıklı bu çalışmada özellikle Hz. Peygamber’in belirlenen dokuz tane kök değerinin önemini sözleriyle ve tutumlarıyla nasıl vurguladığı ve bunları hayatına ne şekilde uyguladığı incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın birinci bölümünde değer, değerler eğitimi, din ve değerler eğitimi üzerinde teorik bir inceleme yapılarak kısa bir çerçevede ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde ise, Hz. Peygamber’in dokuz temel değerle ilgili sözleri ve davranışları, çevresindeki insanlar ve diğer canlılarla olan ilişkilerinden

yararlanılarak aktarılmıştır. Ayrıca son kısımda eğitimcilerin istifade edebilmesi için bir değerin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinde öğretime ne şekilde konu edinerek öğrencilere kazandırılacağı ile ilgili bir örnek ders işlenişi bulunmaktadır.

Araştırma boyunca bana rehberlik eden ve çalışmamın daha güzel ve etkili bir çalışma olabilmesi amacıyla bana destek olan danışman hocam Dr. Fatih Özkan'a ve kıymetli hocam Prof. Dr. Davud Işıkdoğan'a ve diğer hocalarıma çok teşekkür ederim. Çalışma boyunca benden desteğini esirgemeyen tüm meslektaşlarıma, arkadaşlarıma, anne-babama ve kardeşlerime şükranlarımı sunarım.

Kübra YAKUT

Diyarbakır 2023

ÖZET

Günümüzde değerler eğitimi çeşitli alanlarda insanların ilgisini çekmekte ve bundan dolayı konuya farklı açılardan yaklaşan çeşitli çalışmalar ortaya koyulmaktadır. Yapılan araştırmalara bakıldığında, cahiliye dönemindeki bir takım çirkin ve kötü alışkanlıklardan kurtulan insanların, evrensel değerleri edindiği İslâm toplumunun inşasında kullanılan Kur'an ve sünnetin ortaya koymuş olduğu ilkelerin irdelendiği çalışmaların yeterince olmadığı görülmüştür. Oysa Kur'ân-ı Kerim ve insanlığa örnek bir model olan Hz. Muhammed (s.a.v), bu alanda zengin içeriğiyle araştırmacılara büyük katkı sunmaktadır ve bu yüzden de araştırılması gerekmektedir. Öte yandan, Hz. Peygamber (s.a.v)'in güzel ahlâkının örnek alınması ve O'nun yaşadığı gibi yaşamaya çalışmak, insanların dünyada ve âhirette huzurlu, onurlu ve mutlu bir hayat yaşayabilmeleri için gereklidir. Bundan dolayı bu çalışmada O'nun insanlığa sunduğu örnek hayatını, -özellikle değerler eğitimi ile ilgilenen eğitimcilerin faydalanması için- evrensel ahlâki değerler açısından aktarmaya çalıştık.

İlk bölümde değerler ve değerler eğitimi üzerinde durduk. Ardından İslâm dininde değerler ve değerler eğitimi inceledik. İkinci bölümde de Hz. Muhammed (s.a.v)'in örneğinde, Milli Eğitim Bakanlığı'nın belirlemiş olduğu öğretim programlarındaki kök değerleri, Kur'an-ı Kerim ve hadisler çerçevesinde inceleyerek ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalıştık. Böylece değerler eğitimi üzerinde çalışan akademisyenlere, eğitimcilere, öğrencilere ve bu alanla ilgilenen herkesin istifade edebileceği bir çalışma ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: Değerler, Evrensel Ahlaki Değerler, Değerler Eğitimi, Örnek Model Hz. Muhammed (s.a.v)

ABSTRACT

Today, values education have been attracting people's attention in various fields, and therefore, various studies approaching the subject from different angles have been being presented. Looking at the studies, it has been seen that there are not enough studies examining the principles of the Qur'an and Sunnah, which were used in the construction of the Islamic society, in which people who got rid of some immoral habits in the period of ignorance acquired universal values. Whereas the Qur'an and Mohammad (s.a.v), who is an exemplary model for humanity, have been making a great contribution to researchers with its rich content in this field, and therefore it has been being needed to be researched. On the other hand, imitating the good morals of Hz. Mohammad and trying to live as he lived are necessary for people to live a peaceful, honorable and happy life in this world and in the hereafter. Therefore, in this study, we tried to convey his exemplary life, which he presented to humanity, in terms of universal moral values, especially for the benefit of educators who are interested in values education.

In the first part, we focused on values and values education. Then, we examined values and values education in the religion of Islam. In the second part, we tried to explain in detail the root values in the curricula determined by the Ministry of National Education, in the example of Hz. Mohammad, by examining them within the framework of the Qur'an and hadiths. Thus, we tried to put forward a study that can be used by academicians, educators, students and everyone who is interested in this field.

Keywords: Values, Universal Moral Values, Values education, Example Model Hz. Mohammed (s.a.v)

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ŞEKİL LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	3
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLARI	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
DEĞER VE DEĞERLER EĞİTİMİ	8
1.1- Değer	8
1.1.1- Değer Kavramı	8
1.1.2- Değerlerin Genel Özellikleri, Sınıflandırılması ve İşlevleri	12
1.2- Değerler Eğitimi	20
1.2.1- Değerler Eğitiminin Önemi:	28
1.2.2- Değerler Eğitiminin Amacı:	32
1.2.3- Değerler Eğitiminin İmkânı	36
1.2.4- Değerler Eğitiminde Temel Süreç ve İlkeler	39
1.2.5- Değerler Eğitimi ve Ahlâk ilişkisi	43

1.3- Din ve Değerler Eğitimi	47
• İslâm Dininin Temel Kaynaklarına göre Ahlâk ve Değerler.....	49

İKİNCİ BÖLÜM..... 63

HZ. MUHAMMED'İN ÖRNEKLİĞİNDE DEĞERLER 63

2.1- Yardımseverlik.....	71
2.1.1- Örnek.....	78
2.1.2- Örnek.....	80
2.1.3- Örnek.....	82
2.2- Sabır.....	84
2.2.1- Örnek.....	90
2.2.2- Örnek.....	93
2.2.3- Örnek.....	94
2.3- Adalet	96
2.3.1- Örnek.....	103
2.3.2- Örnek.....	105
2.3.3- Örnek.....	108
2.3.4- Örnek.....	109
2.4- Doğruluk	111
2.4.1- Örnek.....	116
2.4.2- Örnek.....	119
2.5- Sorumluluk.....	121
2.5.1- Örnek.....	130
2.5.2- Örnek.....	132
2.5.3- Örnek.....	135
2.6- Sevgi	137
2.6.1- Örnek.....	144
2.6.2- Örnek.....	146
2.6.3- Örnek.....	147
2.7- Saygı	149
2.7.1- Örnek.....	157
2.7.2- Örnek.....	160
2.7.3- Örnek.....	161

2.8- Güven	163
2.8.1- Örnek.....	172
2.8.2- Örnek.....	174
2.8.3- Örnek.....	177
2.9- Müsamaha-Hoşgörü	180
2.9.1- Örnek.....	187
2.9.2- Örnek.....	190
2.9.3- Örnek.....	192
EK.....	195
DEĞERLER EĞİTİMİNDE DERS İŞLENİŞ ÖRNEĞİ.....	195
1.1- Yardımseverlik Değeri Ders İşleniş Örneği.....	195
1.1.1- İlk Hafta: Sınıf İçi Etkinlikler Süreci	196
1. Etkinlik: Görsellerden Konuyu Bulalım.....	196
2. Etkinlik: Güzel Örneklerle Empati Kuralım	197
3. Etkinlik: Ayetlerden İlkeler Bulalım	200
1.1.2- İkinci Hafta: Sınıf İçi ve Sınıf Dışı Etkinlikler Süreci	210
4. Etkinlik: Gezelim, Yardım Edelim ve Değerlendirelim	210
SONUÇ.....	212
KAYNAKÇA	223

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Kur'ân-ı Kerim'de Değerlerin Sınıflandırılması	54
Şekil 2: Kur'ân-ı Kerim'de Yardımseverlik Değeri	73
Şekil 3: Kur'an-ı Kerim'de Sabır Değeri	86
Şekil 4: Kur'an-ı Kerim'de Adalet Değeri	99
Şekil 5: Kur'an-ı Kerim'de Doğruluk Değeri	112
Şekil 6: Kur'an-ı Kerim'de Sorumluluk Değeri	123
Şekil 7: Kur'an-ı Kerim'de Sevgi Değeri	138
Şekil 8: Kur'an-ı Kerim'de Saygı Değeri	151
Şekil 9: Kur'an-ı Kerim'de Güven Değeri	165
Şekil 10: Kur'an-ı Kerim'de Hoşgörü Değeri	182
Şekil 11: Yardımseverlik Değeri Kavram Haritası	203
Şekil 12: Yardımsever İnsanın Özellikleri	204
Şekil 13: Yardımseverlik Değeri Soru-Cevap Etkinliği Çalışma Kâğıdı	207
Şekil 14: “Nasıl Yardım Edebiliriz?” Çalışma Kâğıdı	208
Şekil 15: “Nasıl?” Başlıklı Çalışma Kâğıdı	209

KISALTMALAR

<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>b.</i>	Bin, ibn
<i>Bkz.</i>	Bakınız
<i>C.</i>	Cilt
<i>c.c</i>	Celle Celâluhû
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>der.</i>	Derleyen
<i>D.İ.B.</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>Ed.</i>	Editör
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>M.E.B</i>	Milli Eğitim Bakanlığı
<i>r.a.</i>	Radiyallâhu Anh
<i>S.</i>	Sayı
<i>s.</i>	Sayfa Numarası
<i>ss.</i>	Sayfa arası
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhu Aleyhi ve sellem
<i>TDV</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>terc.</i>	Tercüme eden
<i>vd.</i>	ve diğerleri
<i>vb.</i>	ve benzeri

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Değerler, toplumda yer alan bireylerin yaşamını etkileyerek onları yönlendiren ölçüler olduğundan bunların eksikliği toplumsal bir kaos ve bunalım ortamına sebep olmaktadır. İnsanlara neyi, nasıl yapması gerektiğiyle ilgili bir takım ölçüler koyan değerler, nelerin doğru, önemli ve gerekli olduğu ve bunlarla nasıl yaşanması gerektiği konusunda bireylere rehberlik ederler.

Dinler, devlet, yönetim, politika ile ilgili bir takım ilkeleri ortaya koyarak adil ve etik bir sistemin kurulmasını istemektedirler. Dinin en önemli işlevi ise toplumdaki bozulmaları önlemek için adalet ve vicdani sorumluluk hissini ön plana çıkararak erdemli bir toplum oluşturmaktır. Günümüzde birçok alanda insanların ilerleme ve gelişme kaydettiğini görmekle birlikte aynı şeyi evrensel değerler açısından söylememiz mümkün değildir. Özellikle son zamanlarda dünya genelinde, Müslüman toplumlarla birlikte, yaşanan birçok problem toplumun ahlâki bir çöküntü yaşadığını göstermektedir. Üstelik problemler için üretilen çözümler yetersiz kalmakta ve etkili bir çözüm üretilmemektedir. Özellikle insanların aşırı bireysel hale gelmesi ve bunun toplumsal etkileri toplumun temelini oluşturan ahlaki duyguyu yok etmeye başlamış ve bütün bunlardan sonra gelen küreselleşme de kültürel yozlaşmaya sebep olarak toplumsal dinamikleri tahrip etmeye başlamıştır.

Bu sıkıntıların çözümü için atılması gereken en önemli adım, problemin tam olarak ne olduğunu tespit etmekten geçmektedir. Bu amaçla öncelikle okullardaki öğrencilerin değerlendirilmesi, sorunun daha kolay tespit edilmesini sağlayacaktır. Zira yapılan çalışmanın temel nedeni, gelecek nesillerimizi oluşturan öğrencilerimizi

değerler eğitimi konusunda eğiterek erdemli bir toplum oluşturmaya katkı sağlamaktır. Bu şekilde bakıldığında toplumdaki değersizleşmenin en önemli nedeni, ailelerin evrensel değerleri hakkıyla yaşayamaması ve bundan dolayı değerlerin gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılamaması gerçeğidir. Zira ahlâki konuda problemli ve başarısız olan öğrencilerin birçoğunun aile üyelerinde saldırganca tutumlar, kötü alışkanlıklar, tutukluluk ve hapis olma gibi genellikle durumlar mevcuttur. Bu da erdemli bir toplumun temel çekirdeğinin, iyi ve erdemli bir aile yapısı ile mümkün olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah öncelikle insanların faydalanabilmesi için evreni çeşitli güzellikler ve nimetler ile donatmıştır. O, insanların dünyada ve ahirette mutlu olabilmeleri amacıyla kendi rızasına uygun olarak yaşamalarını istemiş ve bu amaçla da elçileri ile insanlara ilahî mesajları olan ilkelerini göndermiştir. Bu elçilerin getirdiği mesajları içeren dinler, sosyal bir varlık olan insanı, toplum içinde mutlu, huzurlu bir hale getirirken; özelde ise, bireye daha kaliteli bir yaşam sunmaktadır. Bu dinleri ve mesajlarını yaşayarak insanlara örnek olmak ise, bu elçilerin en önemli görevlerindendir. Bu amaçla onlar, Allah'tan aldıkları mesajları (vahyi) eğitim öğretim yöntemlerini kullanarak insanlara ulaştırır, hak ve adaletin topluma egemen olması, sağlıklı bir toplum düzeni kurulması için önderlik ederler. Bunu yaparken hem kendi toplumlarına hem de kendilerinden sonra gelen toplumlara örneklik ederler. Kur'an-ı Kerim'de Ahzâb Suresi'nin 21. ayetinde insanlar için en güzel örnek olduğu bildirilen Hz. Muhammed (s.a.v) de aynı misyonu üstlenerek evrensel değerleri yaşama ve öğretme konusunda çeşitli eğitim yöntemleriyle önemli bir eğitimci ve lider olduğunu bütün insanlığa göstermiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v) ile kemale eren İslâm dini, ortaya koyduğu birçok evrensel ilke ve değerler ile insanlığı cahiliye kötülüklerinden ve çirkinliklerinden uzaklaştırıp, güzel, erdemli, temiz ve sorumluluk bilincinin yüksek olduğu medeni bir toplum inşa etmiştir. O dönemde gerçekleştirilen bu büyük devrim günümüzdeki şiddet, terör, çatışma ve ahlâki bozulmanın çözümüne ışık tutmalı ve devrimin altında yatan İslâmî ilkeler, evrensel değerler yaşanan problemlerin çözümünde kullanılmalıdır. Birey ve toplumun refahı, saadeti ve huzuru buna bağlı olduğundan dolayı, Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatı da değerler eğitimi bağlamında bilimsel

olarak incelenmeli ve değerlerin hayata yansıtılması, O'nun hayatından uygulamalı örneklerle açıklanmalıdır.

Eğitimcilere göre geldiğimiz çağda yaşanan değer yozlaşması ve ahlâkî bunalımların fazlalaşması, gelineen noktada öğrenciler için evrensel değerleri tam olarak üzerinde taşıyan birinin bilimsel çalışmalara konu edilmesine olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu bağlamda araştırmamızın temel problemi, Hz. Muhammed (s.a.v)'in insanlığa örnek olarak ortaya koyduğu davranış kalıplarının, değerler eğitimi çalışmaları bakımından açığa çıkmayan yönlerinin, niteliklerinin ayıklanarak tespit edilmesi ve incelenerek değerlendirilmesi durumudur. Bu problemin çözümü ise, her çağda bize her yönüyle rol model olarak gösterebileceğimiz, Hz. Muhammed'in değerler bakımından hayatını inceleyerek örnek uygulamalarını açıklamak ve insanların istifadesine sunmaktır. Zira geldiğimiz bu çağda bile Hz. Muhammed (s.a.v), ismet, emanet, fetanet, tebliğ ve sıdk gibi bir takım peygamberlik özelliklerini kendisinde bulundurmakla birlikte bunlara ek olarak ahlâkî fazilet ve erdemleri de yaşayarak öğreten en önemli muallimdir.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Evrensel değer ve ilkelere saygı duyan toplum yapısı zamanla değişmekte ve her zaman ve her şartta geçerli olması gereken temel değerler, davranışlar önemini yitirmektedir. Bu olumlu olmayan değişim süreci ise, gelecek nesillerin geçmişten belli bir kültür ve birikimle gelen geleneksel toplum ile uyumunu zorlaştırarak bazı değer ve ilke çatışmalarına sebep olmaktadır. Bu değişimler çağdaş toplumu modernizm ve postmodernizmin etkisiyle maneviyattan uzaklaşarak maddeci bir zihin yapısıyla iç içe olan bir yaşama sokup aile ve toplum bilincine zarar vermekte ve bireyseliçiliğin ön planda olduğu bir bakış açısıyla insanlar arasındaki güçlü ilişkilere ve iletişime büyük oranda zarar vermektedir. Bu değer yozlaşmasının ve kargaşasının önüne geçmenin yollarından biri ise, değerlerin temel özelliklerini kaybetmeden yeni hayata uyum sağlayan alt değerler oluşturarak adapte olması ve bireylere tekrardan kazandırılmasıdır.

Geleneksel değerlerin aktarılmasında ilk görev, bireyi her açıdan ilk olarak kuşatan aileye düşmektedir. Sosyal, entelektüel ve kültürel seviyesi yüksek, milli ve

demokratik değerlerin saygı gördüğü bir aile ortamında yetişen çocuğa, ilk öğretmenleri olarak anne ve babası eğitim vermektedir. Daha sonra okul ile adım adım sosyalleşen fert, bu süreçte belli değerleri kendi şahsiyetiyle bütünleştirmiş bir kişi haline gelmektedir. Her milleti oluşturan insanların şahsiyet yapıları da, o milletlerin kendi kültür değerlerine göre şekillenmektedir. Bir millet, kendi kültürünü toplumsal değerlere yansıtığı ve eğitimiyle bu kültürü sunabildiği oranda yabancılaşma illetine yakalanmadan şahsiyetini bulur. Belli kültür kalıpları içinde sosyalleşen birey de, kendi kişilik ve haz kaynaklarından yararlanarak oluşturduğu yenilikleri, kendi kültürüne ekleyerek hem sosyalleşir hem de bu süreçte toplumun yeni değerleri kazanmasına olanak sağlar.

Değerler eğitimi ile ilgili çalışmalarda Hz. Peygamber (s.a.v), hayatının incelenerek aktarılması, toplumun refahı ve saadeti için bir elzem oluşturmaktadır. Zira O'nun hayatı incelendiğinde, cahiliye toplumunu bireysel, sosyal ve kültürel alanlardaki ilkelerle medeni bir topluma dönüştürmede ne kadar başarılı olduğu görülecektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) cahiliye toplumunda ocuk, genç yaşlı ayırımı yapmaksızın pek çok insanı bireysel ve sosyal hayat için gerekli olan temel bilgiler ışığında eğitmiştir. O'nun şartlara, yere ve zamana göre sergilediği davranışlar ve söylediği sözler ile birlikte aynı zamanda farklı araç ve yöntem kullanması günümüzdeki eğiticilere örnek olmaktadır. Çünkü O, müsamahalı ve pedagojik ilkelere uygun bir şekilde insanların gönlüne hitap etmiş ve uygulamalarıyla bir İslâm medeniyeti inşa etmiştir. O'nun evrensel değerleri hayatına uygulama anlayışı, toplumsal değişimi başarılı bir şekilde gerçekleştirmiş ve örnek bir nesil ortaya çıkarmıştır. Onun sahip olduğu bilgilerin kaynağı Kur'an-ı Kerim olmakla birlikte kendi aklı, çevresindeki kültürel birikim ve tecrübelerden de faydalanmıştır. Dolayısıyla kendisi vahiyle bilgilenmiş ve hikmetle bezenmiş bilge bir ğretmen olarak insanlığa bir model oluşturmaktadır.

Öte yandan çocukluktan itibaren bireyler varlığını kanıtlamak ve kendini gösterebilmek için kimlik arayışlarını gerçekleştirirken kendilerini zdeşleştirebileceği bir takım kişileri ve fikirleri model alırlar. Çocukluk, ergenlik dönemi ve ilk yetişkinlik sürecini kapsayan bu dönemde özdeşleşme, bireyin benliği ile birlikte aileden başlayarak çevredeki kişilere, fikirlere doğru yayılmaktadır.

Birey, daha çok idol olarak gördüğü güçlü, lider ve popüler kişileri örnek alır. Ancak bireyin burada örnek aldığı modeller genellikle ailenin, okulun ve çevresinin kabul gördüğü davranışlara ve tutumlara sahip kişiler olmalıdır. Bu kişiler bireyin yakın çevresinden olmakla birlikte tarihi lider ve peygamberler gibi etkili karakterlere sahip kişiler de olabilir. İşte bu dönemde bireye etkili ve nitelikli bir model sunmak başta ailelerin sonrasında ise, bireyden sorumlu olan herkesin görevini oluşturmaktadır. Bu dönemde bireyin örnek alacağı yanlış ve problemli kişiler ya da fikirler onun bütün ömrünü etkileyecektir. Bu durumda bizim gösterebileceğimiz en güzel örnek ise, şüphesiz Yüce Allah'ın tüm emirlerini en güzel şekilde yerine getiren Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. O kişiliğinde barındırdığı tüm değerlerle insanları derinden etkilemiş ve sonraki nesillere örnek olmuştur. Bundan dolayı onunla özdeşim kurmak gençler için önemli olmaktadır.

O'nun sözleri, davranışları ve tutumları ile insanlığa sunduğu ilkelerin, kuralların günümüzde kullanılması ve bu mesajların somut örnekler halinde sunulması günümüz eğitimcilerinin düşünce ve yaklaşımlarına bir zenginlik katacaktır. İşte bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim'de insanlığa en güzel örnek olduğu açıkça belirtilen Hz. Peygamber (s.a.v.), başarılı bir eğitimci olarak ele alınarak O'nu başarılı kılan uygulamaları, değerler eğitimine konu edilip eğitimcilerin istifadesine sunulmaktadır.

Bu bağlamda araştırmamızın amacı, hem öğrencilere hem de tüm insanlığa örnek bir model olan, İslâmi ilkeler ve evrensel değerleri, hayatında en güzel şekilde uygulayan Hz. Muhammed'i (s.a.v.), konu edinmek ve hayatında değerleri nasıl uyguladığını ortaya koyan örnekleri çeşitli hadis ve İslam tarihi kaynaklarından yararlanarak ortaya koymaktır. Çalışmanın konusu da buna bağlı olarak, temelde Allah'ın (c.c) vahyindeki mesajlarda ortaya koyduğu değerleri belirleyerek bunları öğretim programlarındaki değerler çerçevesinde sınırlamak ve bu değerlerin öğretilmesinde en güzel örnek olan Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatından örnekleri açıklamaktır. Dolayısıyla bu çalışma, değerlerin yaşanması bakımından bütün insanlığın, değerlerin öğrencilere kazandırılması bakımından da özellikle eğitimcilerin ihtiyaç duyduğu alana katkı sağlaması bakımından önemlidir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLARI

Çalışma temelde nitel bir araştırmaya dayandığından ötürü, yöntem olarak bu yöntemin içinde yer alan aşamaları uyguladık. Araştırma probleminin nasıl çözüleceği ile ilgili geniş bir literatür çalışması¹ yaptığımız bölümde birinci bölüm ve ikinci bölümün konu başlıkları okuduğumuz ve sentezlediğimiz kaynaklar bağlamında belirlendi. Ardından ek olarak belirlediğimiz bölümde nasıl bir planlama ile ders işlememiz gerektiğini konuya ve amaçladığımız değer öğretim ilkeleri, yaklaşımları, yöntem ve tekniklerine yönelik olarak belirledik. Sonuçta çalışmanın ana iskeleti ortaya koyulmuş oldu.

Literatür çalışması yani ön araştırma bölümünde geçmişten günümüze farklı akademik çalışmalar arasındaki ilişkiler belirlenerek hangi kaynaklardan istifade edileceği kararlaştırıldı. Daha sonra çalışmada, model olarak “genel tarama yönteminin” kullanılmasına karar verildi.² Bu yöntem kapsamında araştırmanın dokümanları detaylı bir incelendikten ve değerlendirme yapılarak konu başlıkları belirlendikten sonra ilk bölüm; değerler eğitimi, din ve değerler eğitimi ile alakalı olan kitap, makale ve diğer kaynaklardan oluşan bilgiler kapsamında ortaya koyuldu ve problemi çözmek için gerekli verilerin ifade edilmesini sağlayan kavramlar açıklandı. Yine aynı şekilde çalışmanın ikinci kısmında ise genelde Kur’ân-ı Kerim Meâli, Tefsiri, İslâm Tarihi ve Hadis kaynakları temel alınarak çalışmanın özüne hizmet eden değerlerle ilgili açıklamalar yapıldı. Bu bölümde değerlerin ilişkili olduğu ayetlerin özet bir şekilde sunulması için sütun grafiklerinden yararlanıldı. Ayrıca bu aşamada, ayetlerin hadislerle olan ilişkileri sentezlendi ve değerlerin ilgili olduğu ayet ve hadislere paralel olacak şekilde sunulmasına gayret gösterildi. Böylece kaynaklarla ulaşılan Hz. Muhammed’in (s.a.v) yaşamında değerleri nasıl uyguladığı ve bunu çevresindekilere nasıl öğrettiği ile ilgili veriler, incelenerek ortaya koyulmuş, özellikle Cahiliye döneminde bir takım kötülükleri yapan insanların karanlıktan aydınlığa çıkarılması için Hz. Muhammed’in nasıl yöntemler kullandığı örneklerle aktarılarak bunun günümüzdeki ahlâkla ilgili problemlere ışık tutması sağlanmıştır.

¹ Ahmet Hamdi İslamoğlu - Ümit Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2019), 96.

² İslamoğlu - Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 101.

Bunlarla birlikte bölümde, İlâhi mesajlarda ve Peygamberimiz'in hayatında ön plana çıkardığı değerler, öğretim programlarımızda yer alan dokuz tane değer ile (Yardımseverlik, Sabır, Adalet, Doğruluk, Sorumluluk, Sevgi, Saygı, Güvenilirlik, Müsamaha-Hoşgörü) sınırlandırılarak bu değerlerin Kur'ân-ı Kerim'de ve Peygamberimiz'in hayatında nasıl ele alındığı açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca her değer başlığının sonunda Peygamberimiz'in değerleri nasıl yaşadığı ve çevresindekilere öğrettiği ile ilgili üç veya dört tane örnek sunulmuştur. Bu örnekler, amaçlı örneklem kapsamında olan ve birtakım farklılıkları içeren temel temaları bulup tanımlamayı hedefleyen “maksimum çeşitlilik örnekleme stratejisi”³ kullanılarak aktarılmıştır. Böylece Hz. Muhammed'in (s.a.v) davranış kalıpları ve temel deneyimlerinden doğan kaynaklardaki geniş veriler, analiz edilerek bir merkeze bağlı ama farklı O'nun yönlerini aktarabilecek bir şekilde insanların istifadesine sunulmuştur. Bu da her bir davranış kalıbının amacına uygun ve ayrıntılı açıklamalarını yapmamıza imkân sağlamış; çeşitlilikten meydana gelen önemli ortak desenler⁴ sayesinde bu davranış kalıplarının günümüzdeki değerler eğitiminin ilke, yaklaşım ve yöntemleriyle ilişkisinin kurulması sağlanmıştır.

Değerlerin, evrensel etik ilkeler ve ahlâk konusunun, İslâm dininde iman ve ibadetlerle birlikte üçüncü en önemli alan olduğu bir gerçektir. Bundan dolayı bu çalışma geniş bir alanı kapsamakla birlikte değerler alanında öğretim programlarımızda belirtilen “kök değerlerden”⁵ dokuz temel değer ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın bu alanda yapılmış temel çalışmalardan farkı ise, Hz. Muhammed'in (s.a.v) değerler bağlamındaki davranış kalıplarının günümüzdeki değerler eğitimi ilke, yaklaşım ve yöntemleri bakımından karşılaştırılarak incelenmesi olmuştur. Burada en önemli hedef ise, bu değerlerin yaşama nasıl aktarılacağı ile ilgili Hz. Muhammed'i (s.a.v) örnek göstermek olmuştur.

³ Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2018), 235.

⁴ Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, 235.

⁵ “T.C. M.E.B Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (4-8)” (Erişim 24 Nisan 2021); “T.C. M.E.B Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (9-12)” (Erişim 24 Nisan 2021).

BİRİNCİ BÖLÜM

DEĞER VE DEĞERLER EĞİTİMİ

1.1- DEĞER

1.1.1- Değer Kavramı

Değer kelimesini, günlük dilde, bir şeyin takdir edilen kıymeti şeklinde kullanırız. Bu kelimenin kökeni Eski Türkçe’de “teğir” sözcüğüdür. Tegir, pay, hisse, ölçü anlamına gelir. “Tegir” kelimesinin kökü ise Eski Türkçe’deki “teğ” sözcüğüdür. Teg- eşit olmak fiilinden +(r) eki ile türemiştir.⁶ Zamanla bu kelime, “değer” sözcüğüne dönüşmüştür. Terim anlamına göre değer, “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı, bedel, kıymet, paha; üstün, yüksek ve yararlı nitelik, meziyet, kıymet; üstün, yararlı nitelikleri olan kimse, bir değişkenin veya bilinmeyenin sayı ile anlatımı” gibi anlamlara gelmektedir.⁷ Terminolojik anlamına baktığımızda değer kavramı, bir şeyin veya bir kişinin üstün özelliklerini belirlemek amacıyla kullanıldığı gibi sayısal anlamda bir şeyin miktarını ya da kıymetini de belirtebilir. Bütün bunlardan sonra genel olarak değer, insanların varlığı anlama ve değerlendirme çabalarıyla ortaya çıkan ve zamanla toplumun bünyesinde gelişerek toplumun ortak mirasını oluşturan bir olgudur denilebilir.⁸

⁶ “Değer Kelimesinin Kökeni” (Erişim 24 Nisan 2021).

⁷ İsmail Parlatır vd. (ed.), *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998), c. 1, 518; Mehmet Zeki Aydın - Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 1.

⁸ Recep Kaymakcan - Hasan Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2020), 24.

Altıntaş'ın⁹ yapmış olduğu bir çalışmada öğretmenlerin değer kavramına ilişkin tanımları ise genelde kelime anlamına işaret eden “kıymet, fayda, ölçü, önem” gibi ifadelerden oluşmaktadır. Bu tanımlar da Türk Dil Kurumu'nun yapmış olduğu tanıma benzemektedir. Bazı öğretmenler de değerleri, onun mahiyetine dönük olan “özellik, kural, ilke ve standart” gibi ifadelerle tanımlamışlardır. Buna göre değer in tam olarak mahiyeti anlaşılmadan, ne işe yarayacağını anlamak zordur. Değer in mahiyeti anlaşıldıkça, değer in işlevlerinin gerçekten ne olacağını kavramak ve değeri öğretebilmek de kolaylaşacaktır.

Değerler, kişilerin his, düşünce, tutum, tavır ve davranışları ile yakından ilişkilidir. Bu yüzden değer kavramı çok farklı disiplin alanlarını ilgilendirir. Her disiplin, kendi alanına uygun olarak değer kavramını tanımlamıştır. Bunu yaparken kendi alanı dışındaki özelliklerden bahsetmediği için değerle ilgili belli bir alanı kapsayan ve dolayısıyla genel geçer olmayan tanımlar mevcuttur. Ancak yine de “psikoloji, sosyoloji, felsefe ve antropoloji” gibi değer kavramıyla yakından ilgilenen bazı davranış bilimlerinin geliştirdiği yöntemlerden ve ulaştıkları sonuçlar açısından değer kavramı üzerinde büyük bir tutarlılık kazanıldığı görülmektedir.¹⁰ Değerlerin insan davranışlarını anlama ve açıklama konusunda temel referanslar olması, hem birey hem de grup düzeyinde bilgi sağlayabilen bir kavram olması yönüyle sosyal bilimciler, değerlere yoğun ilgi göstermişlerdir. Eğitim alanında ise ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel gelişmelere göre değerler eğitiminin farklı yaklaşımları uygulamaya konulmuştur.¹¹

Bir şeyin ehemmiyetini belirlemek için kullandığımız, olanla olması gereken ayrımını içeren bir ölçü olarak ifade edebileceğimiz değer kavramı, sosyal bilimlerden özellikle felsefenin ilgi alanına girmektedir. Bu bilimin ana sorunlarından olan varlık ve bilgi ile birlikte üçüncü sorununu oluşturmaktadır.¹² Felsefî olarak değer, olan ile olması gereken ayrımında bir ölçüt olarak bulunur.

⁹ Muhammed Esat Altıntaş, *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi* (Konya: d-Eğitim Kitaplığı, 2016), 48, 51.

¹⁰ Bülent Dilmaç - Kadir Ulusoy, *Değerler eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 15.

¹¹ Macit Yılmaz, “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları ve Kullanışı”, *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 138.

¹² Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 1.

Aynı zamanda genellikle olumlu ya da olumsuz şeyler için kullanılır.¹³ Psikolojik açıdan baktığımızda değer, bir temele ve kaynağa dayanmaktan ziyade, insan davranışlarına yön veren bir inanç olarak ele alınmaktadır. Bu yüzden değer, aslında dünyanın nasıl algılandığıyla ilgili olan idrak etme, şuur, duygu, bilgi ve davranışların bir birleşimi olarak kabul edilir.¹⁴ Sosyolojik açıdan hem bireyin hem de toplumun yararına yapılabilecek bir değer tanımı Bilgin'e göre: "Toplum tarafından paylaşılan, bireyin/toplumun mutluluğu için gerekli görülen, ortak duygular uyandıran düşünce, tasavvur ve idealler" olarak ifade edilmektedir. Bilgin burada değerleri esas itibarıyla birer soyutlama olarak ele almaktadır. Ona göre değerlerin toplumsal yapıda doğrudan somut bir karşılığı yoktur. Örneğin, annelik, arkadaşlık, daha özelde Türk toplumunda asker arkadaşlığı birer sosyal değerdir. Bu değerler bize nasıl davranmamız gerektiğini gösteren normları belirlerler.¹⁵

Değerler, toplumu oluşturan üyelerin benimsediği temel bakış açılarının ve ilkelerin esas alındığı yaşam enerjileridir.¹⁶ Farklı değerlere sahip kişiler veya kuşaklar arasında oluşan farklı değerlerden kaynaklanan çatışmalar ortaya çıkabilir. Ancak bu çatışmaları da "barışmak, uzlaşmak" gibi başka ortak evrensel değerler yardımıyla çözmek mümkündür. Özellikle saygı, sevgi gibi evrensel değerlerle birlikte kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarına erişmede değerleri itici güçtür. Bu yönüyle değerler insan hayatında düzenleyici, yönlendirici ve güdüleyici bir rol üstlenir.¹⁷ Toplum, hem maddi, hem de manevi olarak, bizi kuşatan işler, fiiller, karakterler, inançlar ve değerler sistemidir. Buradan hareketle toplumun oluşumunu sağlayan temel taşlardan biri değerlerdir, denilebilir. Değerler ancak eğitimle yeni nesillere aktarılır. Böylece toplumun devamlılığı sağlanmış olur.¹⁸

Birey veya grubun sahip olduğu bu değerler sistemi içerisinde temel bir değer bulunabilir. Temel yani aslî değer, bir insanın değer sıralamasında birinci veya en üst sırada bulunan ve onun yaşama dair önem arz eden tüm sorularını cevaplamada referans kabul ettiği değerdir. İnsanın inanç dünyasından beslenen hayatın anlamına

¹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), "Ahlâk Yasası", 202.

¹⁴ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 16-17.

¹⁵ Vejdî Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2013), 130.

¹⁶ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 15-16.

¹⁷ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 4.

¹⁸ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 2.

dair algısı değerler sistemini etkileyen temel değerlerdendir.¹⁹ Temel değerlerin oluşmasında, baba -anne ve toplum büyük rol oynarlar. Neleri söyleyip söylemeyeceğimizi, nelere inanıp inanmayacağımızı, söyleyerek bize değerleri aşırlarlar. Değerlerin benimsenmesiyle iyi çocuk rolü kazanılır ve çevresince ödüllendirilir.²⁰

Son yüzyılda modern kavramları doğuran bilim ve teknoloji geleneksel değerler ve modern kavramlar arasında anlaşmazlık doğurdu. Aslında geleneksel değerler ve modern kavramlar özünde birbirine zıt değildir. Burada bir yanlış anlama söz konusudur. İkisi de birbirinden beslenerek -yapıcı ve olumlu olarak- değerler dünyası yeniden inşa edildiğinde insanların her alanda gelişmesinin önü açılacaktır. Toplumsal değişimin ve küreselleşmenin getirdiği bazı yeni değerleri de kabul etmeli ve topluma mal etmeliyiz. Örneğin, itaatkârlık ve kanaatkârlık, artık eskisi kadar güçlü değerler değildir. İtaatkârlık değerinin önüne akılcılık ve sorgulamacılık, kanaatkârlığın önüne ise girişimcilik ve rekabet değerleri geçmiştir. Son yıllarda, bilgi çağında, yeni sayılabilecek çevrecilik, insan hakları, verimlilik, toplam kalite vb. değerler gelişmektedir. Teknolojik gelişmeler de yeni değerler ortaya çıkarmaktadır. Nitekim artık bilgisayar ve internet ahlâkından, biyoetikten bahsedilmektedir. Zaman ilerledikçe, şartlar ve gelişmeler değiştikçe insanlar da değişmektedir. Dolayısıyla insanla anlam bulan değerler de değişime uğramaktadır.²¹

Şüphe yoktur ki, insanın hayatını, eylemlerini, amaç ve ideallerini belirlemesi ve onlara uygunluk sağlaması değerlerle mümkündür. Zaten, insanın iç dünyasının zengin ve derin bir kişilik haline ulaşması, ancak dayandığı değerlerle ölçülebilir. Bu anlamda, “İnsanı insan yapan değerleridir.” sözü oldukça yerindedir.²² Çünkü değerler her kararın rehberidir. Kendi değerlerini iyi bilen ve onlara göre yaşayan insanlar hem kendilerine hem yaratıcılarına, hem de yaşadığı topluma ve bütün insanlığa karşı sorumlu davranırlar.²³

¹⁹ Recep Kaymakcan - Hasan Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (01 Haziran 2011), 29.

²⁰ Yılmaz, “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur’an Kıssaları ve Kullanışı”, 139.

²¹ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 7.

²² Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 3.

²³ Yılmaz, “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur’an Kıssaları ve Kullanışı”, 153.

Değer tanımlarına bakıldığında ilk olarak, değerlerin arzu edilebilen ve çeşitli olaylarla ilgili olması gereken insan tutumu olduğunu; ikinci olarak, değerlerin davranışları yönlendiren ideal ölçüler veya hayattaki doğrular hakkındaki temel inançlar olduğunu ve son olarak da herhangi bir şeye veya yapılan bir çalışmaya bireysel ya da toplumsal olarak verilen ehemmiyet ve üstünlük olduğunu söyleyebiliriz.²⁴

Değerlerin öneminden dolayı onları daha ayrıntılı incelemekte yarar vardır. Bu açıdan aşağıda değerlerin genel özellikleri, sınıflandırılması ve işlevleri ile ilgili bilgi verilecektir.

1.1.2- Değerlerin Genel Özellikleri, Sınıflandırılması ve İşlevleri

Farklı disiplinlerde (felsefe, sosyoloji, ekonomi, matematik vs.) farklı anlam çerçevesini çağrıştırmakla birlikte değerler, kişilere doğru bilmeyi, doğru düşünmenin, doğru değerlendirmenin doğru eylemde bulunmanın yolunu gösterir ve bunu çeşitli fonksiyonlarını, özelliklerini kullanarak yaparlar. Değerlerin farklı kaynakları vardır ve hepsinin kendine özgü bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

a. Değerler hem öğrenilebilen hem de öğretilebilen olgulardır. Değerler genellikle doğuştan kazanılan olgular değildir ve her insanda farklı davranışlarla ortaya çıkarlar. Diğer bir ifadeyle, değerler, tarihî birikimlerden oluşan köklü inançlar ve üzerinde görüş birliğine varılmış kabullerdir. Bundan dolayı değerler bir kültürün içinde doğar, gelişir ve şekillenir. Daha sonra da aynı kültür üzerine yön veren bir etki kazanır. Bu yüzden denebilir ki, kültür hem değerlerini oluşturur hem de oluşan bu değerlerden etkilenerek değişebilir. Fakat evrensel değerler yaratılıştan gelen bazı ortak özellikleri taşıyabilirler. Bu açıdan evrensel değerler, diğer değerlerden farklıdırlar.

b. Değerler, insanların duygu, düşünce, davranış, tutum ve alışkanlıklarının temelini oluşturur ve onları etkilerler. Diğer bir deyişle, bireylerin zihinsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarını yansıtan ifadelerdir. Yani bilinçli ve amaçlı davranışın genel kriterleridir. Bu şekilde eylemde bulunan bir kişinin uygun arzu ve isteklerine

²⁴ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 4.

bir referans noktası oluşturur. Bu yüzden duyuşsal özellikleri geliştirmeye yönelik olarak değerler eğitimi büyük önem taşıtmaktadır.

c. Deęerler, her insana insan olma özelliğini kazandıran, insanlara özgü olan ve onu diğer canlılardan ayırarak insanca yaşama hüviyeti kazandıran nitelikler taşıtmaktadır. Yani değerler, yaşayarak öğrenilen, kişiye bakış ačíısı kazandıran ve bireyleri ahlâkî olgunluğa ulaştıran soyut araçlardır. Bireye ayırt etme, ilke oluşturma ve uyum sağlama yetileri gibi nitel özellikler kazandırırılar. Bu bakımdan değerler, insanın sosyalleşme sürecinde kişinin şahsiyet yapısına uyum sağlamakta ve onunla özdeşleşmektedir. Bu yüzden insan olma bilincini edindiren en önemli yollardan biri değerler eğitimi olarak kabul edilmektedir.

d. Değerler, sosyal hayatı düzenleme rolleri olan, karar vermede kullanılan ölçütlerdir. Bu bakımdan toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemleri sınırlandırırılar. Bu yüzden her toplumun öncelik sırasına koyduğu nitelikler ve değerlerin kaynağını oluşturan etkenler birbirinden farklı olduğu için, her toplumda bulunan değerler de birbirinden farklı olmaktadır. Fakat evrensel değerler gibi bazı değerler toplumların ortak normlarından oluşabilirler. Bu açıdan evrensel değerler, dışlanmışlık, yalnızlık karşısında koruyucudurlar ve farklılıkların çarpıştığı noktada ortak anlaşma zemini oluştururlar. Bu yönleriyle toplumu bütünleyen ve birleştiren dayanışma aralarıdırılar.

e. Değerleri yaşayan ve yaşatan insanlardır bu yönüyle değerler insanidir. Bu bakımdan her insanın anlama ve algılama düzeyi birbirinden farklı olduğundan değerlerin algılanması da insandan insana değişebilmekte ve buna uygun farklı davranışlarla değerler gösterilebilmektedir. Söz gelimi insanlar arasında sevgi değerinin ifade ediliş şekilleri farklı olabilmektedir. Örneğin kimi çeşitli iltifatlarla karşı tarafa sevgisini ifade ederken, öteki o kişiye yardım ederek sevgisini gösterebilir.

f. Değerler zamanın ve bulunulan bölgenin şartlarına göre değişebilir ve değişen çağın özelliklerine göre farklı bir şekilde anlamlandırılabilir. Örneğin eski zamanlarda yaşça sizden büyük olan birine her durumda itaat etmek daha makbulken

şimdilerde bize öğretilen her becerinin ya da anlayışın sorgulanması bir değer haline gelmiştir. Ancak hızlı ve bilinçsiz değişimlerde çatışmaya da yol açabilirler.²⁵

Görüldüğü gibi değerler, oluştuğu kaynaklara göre bir takım ortak özellikler taşımakta ve bunlar yine bazı farklı özellikleri de kendinde bulundurmaktadır. Çalışmada ele alınan değerler, evrensel değerler olduğundan özellikle bu değerlerin özellikleri aktarmaya çalışılmıştır. Fakat değerlerin farklı özellikleri ise, onları birbirinden ayrı kılmakta ve böylece çeşitli türlere ayırmaktadır. Bunu daha anlaşılır kılmak ve çalışmadaki değerlerin daha iyi ifade edilmesi için değerleri sınıflandırmak gerekmektedir.

Değerleri sınıflandırdığımızda hayatımızda bizleri yönlendiren pek çok değer türü olduğunu görürüz. Bunlar, birçok açıdan kategorize edilebilir. Bu çerçeve içinde, güzel (olumlu) ve çirkin (olumsuz) gibi “*estetik*” değerlerden, iyi (olumlu) ve kötü (olumsuz) gibi “*ahlakî*” değerlerden, yararlı(olumlu) ve yararsız (olumsuz) gibi “*yararcı-faydacı*” değerlerden, sevap (olumlu) ve günah (olumsuz) gibi “*dinî*” değerlerden ve nihayet doğru (olumlu) ve yanlış (olumsuz) gibi “*mantıksal*” değerlerden söz edilebilir.²⁶ Bu bakımdan değerler bağlı oldukları alana göre farklı anlamları içerisinde barındırabilir. Örneğin, ahlâkî değerler söz konusu olduğunda yanlış, doğru, iyi, kötü gibi bir ifade kullanılabilirken, sanatsal değerlerde ise, güzel veya çirkin gibi ifadeler kullanılabilir. Öte yandan dinî değerlerde de günah, sevap, helal veya haram gibi kavramlar kullanılabilir.²⁷

Değerleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak pek mümkün değildir. Örneğin, dürüstlük beraberinde adaleti, adalet güveni, güven de huzuru getirir. Adaletin olmadığı yerde güven değerinin olmayacağı gibi orada huzur da olmaz. Bu sebeple değerler birbirinden bağımsız değildir; birbirleriyle ilişki içinde, birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen kabullerdir.²⁸ Bazı durumlarda bir değer farklı iki veya üç değer alanının içine girebilmekte ve ait olduğu gruba göre ifade edilebilmektedir.

²⁵ Muhammet Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2018), 15-16.; Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 5-6; Orhan Gökçe, *Türk Gençliğin Sosyal ve Ahlakî Değerleri*, *Ata Dergisi* (1994), 25-30 Akt. Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 7-8.

²⁶ Cevizci, “Ahlâk Yasası”, 202.

²⁷ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 16.

²⁸ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 8.

Örneğin, doğruluk dinî açıdan sevap olarak nitelendirilirken, ahlâkî açıdan da hayırlı ve iyi gibi kavramlarla ifade edilebilir.²⁹ Yine birine saygı duymak hem dinin, hem ilmin, hem de ahlâkın gereğidir. Ayrıca, sosyolojinin kurucularından sayılan Fransız sosyolog Durkheim, bütün değerlerin kaynağının dinî hayat olduğunu, zamanla toplumların evrimiyle birlikte değerlerin de evrim geçirerek dinden ayrıldıklarını belirtir.³⁰ Öte yandan bazı durumlarda sanatsal açıdan olumlu bir değer ifade eden bir olgu veya durum dinî, ahlâkî ve kültürel açıdan bir değer ifade etmez hatta daha da ötesinde değersiz ve kıymetsiz bir durum ya da olgu olarak düşünülüp öyle kabul edilebilir. Örneğin, çıplak bir şekilde tasvir edilen herhangi bir insan, sanatsal açıdan belki estetik ve güzel görünebilir. Bu yüzden değerli kabul edilebilir. Fakat ahlâkî, kültürel ve dinî açıdan değersiz bir figür olarak algılanmakta ve kıymetsiz bir olgu olarak kabul edilmektedir.³¹

Değerleri ahlaka ilişkin ve ahlaka ilişkin olmayan değerler olarak da ikiye ayırabiliriz. Ahlaka ilişkin değerler zorunluluk bildirir, bize ne yapmamız gerektiğini söyler. Davranışı etkileme fonksiyonu açısından dini ve ahlaki değerler kişinin bilinçli olarak kabul ettiği, içselleştirilmiş, moral açısından en güçlü değerlerdir. Bunların çiğnenmesi normal olan bireyde suçluluk ve utanma duygusu uyandırır. Hiyerarşik olarak “*manevi kutsal*” değerler en yüksek kabul edilen ve en önemli olan değerlerdendir. Zira bu değerler inanca ve ahirete dayalı olduklarından bireye içsel kontrol sağlarlar.³²

Ahlaka ilişkin olmayan değerler ise emretme zorunluluğu olmadan kişisel tercihlerle alakalıdır. Örneğin, dürüstlük ve sorumluluk gibi ahlaki değerler yükümlülük içerirler. Bizlere bazı durumlarda hoşumuza gitmese de yapmamız gerekeni bildirirler. Ahlak ile ilgili olan değerler de “*evrensel değerler* ve *evrensel olmayan değerler*” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. İnsanlığın ortak mirası sonucu oluşanların evrensel değer olduğu kabul edilebilir.³³ İnsanlara adaletle hükmetmek, yaşam hakkına saygı duymak, özgürlük, eşitlik örneklerinde olduğu gibi ahlaki değerlerin bir kısmı evrenseldir. Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Evrensel İnsan

²⁹ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 16.

³⁰ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2014), 132.

³¹ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 16.

³² Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 25, 26.

³³ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 25, 26.

Hakları Beyannamesi buna benzer evrensel ahlaki değerleri içerir. Evrensel olmayan ahlaki değerler ise tüm insanlığı bağlamayan, toplumlara ve çağlara göre değişebilen belli bir dinin özel günleri, yeme içme ile ilgili kuralları gibi bireysel kabule dayanan değerlerdir. Ahlaki olmayan değerler ise kişiye belirli bir zorunluluk yüklemeyen, neyi yapıp yapmayacağımız konusunda tercih bildiren değerlerdir. Kişinin tercih ettiği müzik ya da edebiyat türüne atfettiği değer bu türden bir değerdir. Değerlerin eğitime özellikle de din ve ahlak eğitimine konu olan kısmı etiğin konusu olan ahlaki değerlerdir.³⁴

Sosyal psikolog, kültürler arası araştırmacı ve “Temel İnsani Değerler Teorisi”ni geliştiren Schwartz³⁵ kendinden önceki çalışmaları da derleyerek on temel değer tipi oluşturmuştur. Bunlar: “güç, başarı, hazcılık, uyarılım (heyecan ve yenilik arayışı), özgürlük (öz yönelim), evrenselcilik (insanların ve doğanın iyiliğini gözetme), iyilikseverlik, geleneksellik (kültür ve dinsel töre), uyma (dürtü ve eylemleri sınırlama), güvenlik” (toplumun ve kişinin huzuru)’tir. Her değer grubu ile ilgili verdiği açıklamalar kısmında ise toplamda elli yedi tane alt değer bulunmaktadır.

Türkiye’de bir felsefe geleneğinin oluşumunda etkili bir isim olmakla birlikte aynı zamanda önemli bir sosyolog olan Hilmi Ziya Ülken³⁶ ise kavramlar, duygular, eşyalar ile ilişkiden doğan ve bilinçle ilgili olan, inanmadan daha çok bilmenin üzerine kurulu olan, teknik, sanat ve bilgi değerleri olarak ifade ettiği “İçkin”; kişiler arası ilişkilerden meydana gelen, bilgiden çok inanmanın hâkim olduğu “Aşkın” ve yine kişiler arası ilişkilerden meydana gelen, söz ve eylemlerin birbirleriyle karşılaştırılmasından doğan hukuk ve iktisat gibi değerler olarak isimlendirdiği “Normatif” olmak üzere değerleri üç ana gruba ayırmıştır.

Görüldüğü gibi değerler, emredicilik derecelerine göre, toplumsal değer fonksiyonlarına göre sınıflandırılabilir. Ancak en yaygın sınıflama, toplumda var olan sanat, eğitim, siyasal, toplumsal, ahlaki, dinî şeklinde kurumların özelliklerine

³⁴ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 7; Kaymakcan - Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, 31-32.

³⁵ Süleyman Yiğittir, “İlköğretim 5.Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Rokeach Ve Schwartz Değer Sınıflandırmasına Göre Değerlendirilmesi”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 19 (01 Aralık 2012), 4.

³⁶ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 12.

göre yapılan sınıflamadır. Bütün değerler insanların şahsıyla özdeşleştiğinden önem sırası kişiden kişiye değişebilir ve değer sıralaması da o yönde olabilir. Bu çalışmada ele alınan değerler ise, aslında herkes tarafından kabul edilen ve özellikle dinî bir altyapısı olan, kimliğini tanrı ve onun elçilerinin özelliklerinden alan, insanlara doğru yolu gösteren bir değer sisteminden oluşmaktadır.

Değerleri sınıflandırdıktan sonra bizim için önemli olan bir başka husus, değerlerin yaşamda kullanılmasının tesirleri yani değerlerin bireysel ve toplumsal faydalarıdır. Bunu değerlerin işlevleri olarak da ifade edebiliriz. İşlev, bir nesnenin veya bir kimsenin iş görme yetisi, görevi ya da fonksiyonu olarak ifade edilebilir. Yine bir eylemde bulunurken izlenen yol olarak anlaşılan işlev, bir olgunun onu diğerlerinden ayrı kılan eylem türü olarak da açıklanabilir.³⁷ Değerlerin işlevleri ise değerlerin kullanılmasının bireysel ve toplumsal hayat açısından etkileri, sonuçları olarak ifade edilebilir. Zira değerlerin en önemli ve en temel işlevi, değerlerin bireysel ve toplumsal huzuru sağlamasıdır. Ahlâki değerler, bireylere olumlu hedefler göstererek olumlu davranış ve eylem imkânı verir. Dünyada görülen ahlâki bunalım, şiddet ve menfaat odaklı olaylar insanın iç dünyasında mevcut olan değer yoksunluğu ve bu yoksunluğun görünür hale gelmesidir. Birey, toplum ve insanlığın varlığı, gelişmesi değerlere ve onların gerçekleşmesine bağlıdır. İnsanları bir arada tutan etkenlerin başında, sahip oldukları değerler gelir.³⁸

Değerler her şeyden önce ideal düşünme ve hayat tarzını gösterirler. Yılmaz'a³⁹ göre değerler, bireye amaç ve gelecek için yön tayin ederler. Özellikle sosyalleşme sürecinde bireyin önüne konulan hedefler esasında değerlerden oluşmaktadır. Bu anlamda değerler aynı zamanda rollerin seçiminde ve gerçekleşmesinde bireylere rehberlik ederler. Örneğin, gençlerin yaşlılara saygı göstermesi, eşlerin birbirine sadık olması, yöneticinin adalete uyması, tüccarın hakka girmemesi insanlardan beklenen davranış kalıplarıdır. Birey bunları gerçekleştirdiği takdirde toplum tarafından saygı gören bir kişi haline gelmektedir.⁴⁰

³⁷ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 1, 1119.

³⁸ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 4.

³⁹ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 14.

⁴⁰ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, 133.

Değerlerin işlevi aslında “Nasıl bir insan?” sorusuyla da yakından ilgilidir. Zira her toplumda o topluma faydalı olabilecek ve toplumun huzurunu kaçırmayacak tipte, belli kalıplara ve niteliklere uygun bir insan profili yetiştirilmesi amaçlanır. Bu yüzden nasıl bir insan yetiştirmek amaçlanıyorsa değerlerin işlevi de ona göre şekil almaktadır. Her ülke kendi resmi ideolojisine veya eğitim sisteminde amaçladığı kazanımlara ulaşabilmek ve bu kazanımları elde etmiş insanlar yetiştirebilmek için çeşitli programlar geliştirmektedir. Söz gelimi bir ülke hem başarılı, geliri yüksek olan ve bireyin bulunduğu toplumda önemli bir statü ve makamı elde edebileceği mesleğe sahip bir insan yetiştirmeyi; hem de özgüvenli, sorumluluklarının bilincinde olan, toplumsal duyarlılığı yüksek, içinde bulunduğu toplumun menfaatini düşünebilen, mutlu ve huzurlu olabilen, kendine, ailesine, içinde yaşadığı topluma, milletine ve geriye kalan herkese faydalı olan bir fert yetiştirmeyi istemektedir.⁴¹

Değerler, hem toplum düzenini sağlayan kuralları ve ilkeleri oluşturmaya zemin hazırlamakta hem de bireylerin beklentilerine yönelik olarak geliştirilebilmektedir. Evrensel ve insanî değerler gibi bir toplumun ortak ölçütlerine göre ortaya çıkan değerler ve bunlardan doğan ilkeler sayesinde toplumsal yaşam dengeli ve düzenli bir hale gelmekte ve fertler arasındaki bağlılık artmaktadır.⁴² Yine insanlar bu değerler sayesinde mensubiyet bilincine ulaşarak, bir olup birlikte yürümektedir. Bu yüzden değerlerin aktarımı ve etkin olarak hayata geçirilmesi ne kadar güçlü olursa hedeflere ulaşma o oranda başarılı olacaktır.⁴³ Toplumlardaki değer farklılıklarından doğan tartışma ve çatışmaların çözüme kavuşturulması ise insanların ortak değerlerinden ortaya çıkan evrensel değerler sayesinde gerçekleştirilebilmektedir.⁴⁴

Değerler bireylerin ideal düşünce ve davranışın nasıl olduğuyla ilgili olan değer yargılarının oluşmasında bir araç görevi üstlenir.⁴⁵ Bir kişinin her hangi bir olgu ya da olay hakkındaki ahlakî kanaati olarak ifade edilen değer yargısı, doğru-yanlış, iyi-kötü, güzel-çirkin biçiminde ifade edilebilir. Bu değer yargılarından yanlış doğruya, çirkinini güzele, kötüyü iyiye tercih etmek ise bir “sapma” davranışı

⁴¹ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 14.

⁴² Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 14.

⁴³ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 5.

⁴⁴ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 14.

⁴⁵ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 22.

olacaktır. Bu bakımdan bireylerin değer yargıları da aslında toplumsal değerlere göre şekillenmektedir.⁴⁶ Bu anlamda değerler, bireylerin hayatında işaret levhaları gibidir. Tehlikeli eğimlerde, kaygan zeminlerde bireylerde ön bilgi ve ölçüt oluşturup onlara yol gösterirler. Değerler göz ardı edilerek yaşandığında olumsuzlukların yaşanması kaçınılmazdır. Bununla birlikte değerler, kişinin varlık sebebinin olmasını, yakın ve uzak çevresinde gelişen olayları, durumları anlamlandırmasını, değerlendirmede ölçütler oluşturmasını sağlamaktadır.⁴⁷

Değerler aynı zamanda güçlü birer sosyal yaptırım aracıdır. Bu açıdan değerler, olumsuz ve çirkin davranışları engelleyerek toplumsal kuralları ihlâl etmenin sonucu olan utanma ve suçluluk duygularını harekete geçirir.⁴⁸ Yani değerler, pozitif anlamlarının çağrıştırdığı negatif anlam ile birlikte anlam kümelerini oluştururlar ve bireyin üzerinde yaptırım uygularlar. Örneğin, vatan sevgisi ihaneti, aileye sadakat aldatmayı, adalet zulmü vs. göstererek aynı zamanda insanlara neyi yapmayacaklarını da işaret etmiş olurlar.⁴⁹ Böylece değerler bireyin davranışlarını yargılamaya yardımcı olur. Bu bakımdan esasında toplumsal değerlerin en önemli işlevi, bireylerin davranışlarını kontrol ederek bunu toplumdaki normlara uygun hale getirmek olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece bireylerin doğruyu ve yanlış, hoşagiden ve gitmeyen durumları, haklı ve haksız olanla ahlâkî olan ve ahlâkî olmayan durumları ayırt etmesini sağlamaktadır.⁵⁰

Bilgin'e⁵¹ göre değerler toplumdaki ortak duyguların ifadesi olduklarından millî bilincin oluşması ya da kuvvetlenmesinde önemli rol oynarlar. Bu anlamda toplumda dayanışma aracı olarak işlevde bulunurlar.⁵² Bir milletin tarihi süreç içerisinde geliştirdiği değerler o milletin kimliği haline gelir ve o yüzden hemen her millet için bizatihi o millete mensup olmak, hatta milliyeti ifade eden kelimenin kendisi bir değer olarak kabul edilir. Bu değerlerin milletle bütünleşmesini daha çok kriz dönemlerinde görürüz. Örneğin, Kurtuluş Savaşı'nda kadınların taciz edildiği, silahlı çatışmalarla mücadele eden halkın esir hale geldiği ve bunun sonucunda

⁴⁶ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, 133-134.

⁴⁷ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 5.

⁴⁸ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 8.

⁴⁹ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, 134.

⁵⁰ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 14-15.

⁵¹ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, 134-135.

⁵² Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 8.

“kalesinde bayrağı dalgalanmayan esir bir ülkede” Cuma namazı kılınmayacağı şeklindeki fetvanın -namus, bağımsızlık ve din değerlerinin- verilmesinde değerlerin önemli bir rolü vardır.⁵³

1.2- DEĞERLER EĞİTİMİ

Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme oluşturma süreci olarak tanımlanabilir.⁵⁴ Değerler ise, bir kimsenin farklı durumlara yönelik gösterdiği, yaşam içindeki davranışlarını yönlendiren kökleşmiş olan inançlardır. İnsanlar genellikle farkında olmadan hayatlarının her yerinde ve her anında davranışlarını, zihinlerinde daha önceden yer edinen çeşitli değerlerle birleştirerek ortaya çıkarırlar. Bu nedenle değerler, tavır, tutum, alışkanlık ve davranışlarla yakından ilişkilidir ve onları yönlendirmektedir. Bu bakımdan değerler eğitimi, bireylerin davranışlarında değerler yönünde bilinçli olarak olumlu yönde bir değişiklik oluşturma sürecidir. Bu değişim süreci de önce aile ile başlar, sonra okul, diğer kurumlar ve toplum içinde devam eder.⁵⁵

İnsanoğlu yaratılan varlıklar içinde akıl ve iradesi ile en üstün mertebede olmakla birlikte küçük yaştan itibaren eğitime de muhtaç bir varlıktır. Hayvanlarda bulunan içgüdüsel davranışlar sayesinde onlar doğduklarında belli davranış kalıplarını yapmaya hazır bir haldeyken insanlarda bu durum eğitim ile gerçekleşmektedir. İnsana özellikle ailesi tarafından kazandırılan ve küçük yaştan itibaren ortaya çıkan eğitim “terbiye” kavramı ile ifade edilmektedir. Zira terbiye etmek, kişiyi hem kendine hem diğer insanlara hem de bütün varlıklara karşı faydalı olabilecek bir birey haline getirmek demektir.⁵⁶ Genel olarak eğitim içerisinde yer alan değerler eğitimi, özellikle bireyin terbiye edilmesi süreçlerini kapsar.

İnsanın sağlıklı bir yaşam sürmesi ve çeşitli işleri başarıyla gerçekleştirebilmesi için bedeninin eğitilmesi veya akıl kuvvetlerinin güçlenmesi için bilgi aktarımı ve muhakeme yeteneğinin gelişmesi için karmaşık problemlerle karşılaşma, eğitimin önemli görev ve hedeflerindendir. Ancak eğitimin yegâne hedef

⁵³ Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*, 134-135.

⁵⁴ Özcan Demirel - Zeki Kaya (ed.), *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 6.

⁵⁵ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 14-15.

⁵⁶ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 11.

ve gayesi zihin eğitimi değil, insanın bir bütün olarak ele alınıp geliştirilmesidir. Tek başına zihin ya da beden eğitimi, insanı daha akıllı ve güçlü hale getirebilir, ancak bu akıl ve gücün tüm insanlık, varlık için hayırlı bir şekilde kullanılması ahlak ve değerler eğitimi ile mümkündür.⁵⁷

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü⁵⁸ tarafından değerler eğitimi; “Çocukların ve gençlerin pozitif değerleri keşfedip geliştirmeleri ve kendi potansiyellerine göre ilerlemeleri için yürütülen eğitimsel gayretler” olarak ifade edilmektedir. Ayrıca UNESCO, değerler eğitimi programının neden yapılması gerektiğini, genel bakışında şöyle belirtmektedir: “Değerler eğitimi öğrencilerin maruz kaldıkları, keşfetmeleri ve geliştirmeleri istenen bilişsel düşünme becerileri ile sosyal ve duygusal becerilerin, potansiyellerine doğru büyümelerine, onları şiddetten korumalarına ve toplumda saygı, güven ve amaç ile meşgul olmalarına yardımcı olmaktadır. Çünkü çocukların ve gençlerin öğrendikleri daha sonra toplumun dokusuna işlenir. Herkes için daha iyi bir dünya yaratmak istiyorsak, eğitimin merkezinde pozitif değerler olmalı ve bunların sonucunda ortaya çıkan durum ise, hedefimiz olmalıdır.” Anlaşılan o ki, iyi eğitilen ve sorumluluklarını bilen bireyler hem kendi saadetlerine hem de toplumdaki huzura ve barış ortamına katkı sağlamaktadır. Bu yüzden ebeveynler, eğitimciler, ülkeyi yöneten yetkililer ve bunların dışında toplumun refah ve huzurunu isteyen vatandaşlar, her çocuğun iyi bir şekilde eğitim alarak kendini yetiştirmesini, iç huzurunu yakalayarak kendini gerçekleştirmesini ve herkese faydalı olan bireyler olabilmesini arzu ederler. Bu hedeflere ulaşabilmek ve toplumsal sorunlardan kurtularak huzur ve dirliğin sağlanması amacıyla aileler, eğitimciler ve devleti yöneten yetkililer değerler eğitimi konusunun üzerinde önemle durmaktadır. Bu bakımdan değerler eğitiminin verilmesi her toplumda zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle de değerler eğitimi sadece okuldaki bazı derslerin içeriklerinin içine sıkıştırılarak öğrencilere kazandırılmaktan ziyade aile, okul ortamı ve sosyal hayat içerisinde yaygınlaştırılmalı ve ailelerin,

⁵⁷ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 137.

⁵⁸ UNESCO “Living Values Education Overview”, UNESCO (Erişim 09 Mayıs 2021).

eğitimcilerin, okul idarecilerinin, devlet yöneticilerinin de üzerine düşen görevleri yerine getirmesi gerekmektedir.⁵⁹

Değerler eğitiminin yerel ve evrensel boyutuna baktığımızda öncelikle şunları söylemek gerekir: Bir toplumun yerel değerleri koruyarak evrensele ulaşması ve evrensel değerlerin bilincinde olması gereklidir. Bunun yerine sadece millî değerlerin benimsenmesini kabul ederek bunun eğitiminin yapılması, evrensel olanı yakalayamama ve uluslararası boyutta bir takım insani değerleri tanımama anlamında olumsuz neticeler doğurabilmektedir. Bununla birlikte yalnızca evrensel, insani değer ve ilkelere sahip olmakla yetinmek de yozlaşmaya neden olacağından doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Bu nedenle, Türk Milli Eğitim sisteminde değerler eğitimi verilirken, gerçekleştirilen her faaliyette hem yerel hem de evrensel boyutlar iyi bir şekilde incelenerek bunlara uygun faydalı ve yeni stratejiler geliştirilmelidir. Bu stratejilerin öncelikli amacı, Türkiye'deki milli ve pozitif değerleri koruyarak benimsemek, evrensel değer ve ilkelerin de farkında olarak onlardan faydalanmak olmalıdır. Ayrıca ülkemizdeki olumlu değerlerin evrensel olan değer ve ilkelere nasıl katkı sağlayabileceği hususunda araştırmalar yapılmalı ve çalışmalar buna uygun düzenlenmelidir.⁶⁰

Ülkemizin değerler eğitimine olan bakış açısı ve ciddi anlamda tam olarak ne zaman ele alındığı bir başka çalışmanın konusu olacak kadar ayrıntılı bir konudur. Fakat burada en önemli bazı tarihi gelişmelere bakacak olursak esasında değerler eğitiminin devlet eliyle ve resmi olarak geçmişi çok eskiye dayanmamaktadır.⁶¹ Bu alanın ciddi bir şekilde ele alınarak incelenmesi ve programlara dâhil olması oldukça yenidir. Zira ilk dönemlerde değerler eğitimi ahlâk ve karakter eğitimi şeklinde hem ilgili derslerde hem de örtük programın ahlâkî tutumları ön plana çıkarması ile verilmekteydi. Eğitimin dinî niteliğinden arındırılarak laik bir hale bürünmesi neticesinde ise ahlâk eğitimi artık değerler eğitimine dönüşmeye başladı. Bunun sonucunda ülkemiz bundan birkaç yıl önce değerler eğitimine, genellikle akademik çalışmalarla ve bazı özel okullarda geliştirilen programlar çerçevesindeki

⁵⁹ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 11.

⁶⁰ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 15.

⁶¹ Daha öncesinde ahlâk eğitimi ve karakter eğitimini kapsayan süreç kütüaplardan medreseye ve batı ekseninde ortaya çıkan okullarda hem örtük program içinde hem İslâm ahlâkını ele alan derslerde hem de özellikle eğitimcilerin örnek alınması suretiyle gerçekleştirilmiştir.

etkinliklerle yer vermeye başladı. Ancak özellikle son on yılı aşkın dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan tüm okullarda değerler eğitimi artık yoğun bir şekilde yapılmaya başlanmış ve bu konuda çeşitli faaliyetler düzenlenmiştir.⁶² Bu dönemde özellikle değerlerin çocuklara nasıl aktarılması gerektiğiyle ilgili bazı çalışmalar, toplantılar yapılmakta ve bununla ilgili olarak saygı, sevgi, dürüstlük, işbirliği, dayanışma, paylaşma, hoşgörü, sağduyulu davranma ve önyargısız empatik yaklaşma, şiddetten kaçınma vb. konuları içeren eğitim programları geliştirilmeye başlanmıştır. Bu programları geliştirmekle amaçlanan, çocuklara bu değerleri erken yaşlarda tanıtmak ve onların akran gruplarıyla beraber, her türlü hikâye, masal ve grup etkinliklerinden de faydalanılarak, bunlar konusunda düşündürmektir. Böylece aile ortamından daha karmaşık ve sosyal olan okullarda değerler, çocukların eylem ve tutumlarının sonucunda çevrelerinden aldıkları tepki ve yorumlarla gelişmektedir. Özellikle sınıf içinde öğretmen ve arkadaşlardan oluşan ortak bir sosyal doku, çocukların kendi değerlerini seçebilmesine ve bunları geliştirmesine zemin hazırlamakta, öğretmenlerin, öğrencilere çeşitli sorumluluklar vermesi ve olumlu ya da olumsuz pekiştireçlerin katkısıyla birlikte öğrencilerin değer sisteminin gelişimine devam etmektedir.⁶³

Milli Eğitim Bakanlığı toplumda değerlerin bireysel ve toplumsal açıdan haiz oldukları önemin son yıllarda daha yoğun biçimde hissedilmiş olmasının bir sonucu olarak, 2003 yılından itibaren öğretim programlarında değerlere açıktan ve daha sistemli bir şekilde yer vermeye başlamış, değerleri programların temel öğelerinden birisi olarak konumlandırmıştır. Böylece Türkiye'de ilk olarak Hayat Bilgisi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Sosyal Bilgiler gibi derslerin programlarına değerler eğitimi çalışmaları dâhil olmuştur.⁶⁴

2005 yılında, yapılandırmacılığı temel alan, tematik, öğrenci merkezli ve aktiflik ilkesine dayalı olarak hazırlanan yeni ilköğretim programının temelini oluşturan öğrenci merkezlilik ilkesi gereğince öğrenme, öğretmenin öğrencinin zihnine aktardıklarından ziyade, öğrencinin daha önceden öğrendikleri bilgi, tutum ve değerlerinin üzerine inşa edilerek gerçekleşmektedir. Bu anlayışla beraber, değer

⁶² Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 5.

⁶³ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 50.

⁶⁴ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 215-216.

eğitiminde telkin yoluyla aktarıma dayanan değer öğretimi yaklaşımından farklı olarak öğrencinin merkeze alındığı ve kendi değerlerini oluşturmalarının sağlandığı değer açıklama, değer analizi ve ahlaki muhakeme yaklaşımları değerler öğretiminde ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶⁵ Ancak bu konuyla ilgili en önemli gelişme 18. Milli Eğitim Şurası'nda değerler eğitime yönelik kararların alınmasıyla gerçekleşmiştir.⁶⁶ 2010 yılında yapılan 18. Milli Eğitim Şurası'nda değerler eğitimi, okulların görevlerinden biri olarak kabul edilmiş ve bu konuda hem öğretmenlerin yeterliliklerinin geliştirilmesi hem de materyal geliştirme çabalarının artırılmasına yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.⁶⁷ Şûra kararlarına bakacak olduğumuzda, “Spor, Sanat ve Değerler Eğitimi” diye ayrı bir başlık açıldığını görürüz. Bu başlığın altındaki 20, 29, 30, 31, 32, 33, 34 ve 35 ve 39. maddelerin konuyla ilgili olması açısından önemlidir. Zira bu maddelerde “Sanat İnsanı Yetiştirme Projesi ve Değerler Eğitimi Projesi” hazırlamanın ve uygulamaya koymanın gereğine vurgu yapılmış, M.E.B tarafından, çocukların ve gençlerin sahip oldukları değerleri belirlemek için ülke çapında alan araştırması yapılarak bu araştırmanın dört yılda bir güncellenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yine değer aktarımı yaklaşımı yerine ulusal ve evrensel değerlerin birlikte düşünüldüğü farkındalık kazandıracak yaklaşımlara öncelik verilmesi gerektiği, değerlerin bir tercih olduğu ve toplumların da benzer tercihlere sahip kişilerden oluştuğu gerçeğinden hareketle öğretmenlere değerler eğitimi bilinci kazandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Öğretmen yetiştiren programlar için değerler eğitime yönelik bir ders konulması ve sistemdeki öğretmenlerin de bu alanla ilgili hizmet içi eğitim programlarından yararlanmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ortak değerlerin toplum için önemli olduğu gerçeği ile birlikte özellikle değer farklılıklarının da bir zenginlik olduğu bilincinin bireylere kazandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Tüm eğitim ve öğretim kademeleri için değerler eğitime yönelik, STK'larla işbirliği yapılarak alan öğretmenlerinin ortaklaşa kullanabilecekleri program ve materyal geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁸

⁶⁵ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 51-52.

⁶⁶ “18. Milli Eğitim Şûrası Kararları” (Erişim 14 Mayıs 2021).

⁶⁷ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 215-216.

⁶⁸ “18. Milli Eğitim Şûrası Kararları”.

Ayrıca değerler eğitimine okul öncesinden itibaren başlanması ve yaygın eğitimin de dâhil olmak üzere eğitimin ve öğretimin her kademesinde değerler eğitiminin tüm derslerle birlikte okul kültürü içerisinde verilmesi gerektiğine dikkat çekilerek bu konuda bütün öğretmen, yönetici, öğrenci, aile ve çevre ile işbirliği sağlanması gerektiğinin önemine değinilmiş, hatta farkındalık oluşturmak için kitle iletişim araçlarından yararlanılması amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. 39. maddede ise, değerler eğitimi konusunda önemli bir işlevi olan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi” dersinin çoğulcu bir anlayışla tüm öğretim kurumlarında daha etkin olarak okutulması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁹ Böylece hem bu dersin değerler eğitimindeki önemine vurgu yapılmış hem de bu dersin değerler eğitiminde daha etkin bir rol alması gerektiğine işaret edilmiştir.

08 Eylül 2010 tarihinde Milli Eğitim Bakanı’nın imzası ile yayınlanan 53 numaralı İlk Ders genelgesinde ise, değerler eğitiminde okulların rolüne dikkat çekilmekte ve toplumsal yaşantımızın temelini oluşturan milli, manevi, sosyal, ahlaki ve kültürel değerlerimizin güçlendirilmesi için okullarda yoğun çalışmalar yapılması istenmektedir.⁷⁰ Bu alınan kararlardan sonra Millî Eğitim Bakanlığı genelgeler yayınlarak İl Milli Eğitim Müdürlükleri ile değerler eğitimi çalışmalarını başlatmışlardır.

2014 yılında gerçekleştirilen 19. Milli Eğitim Şurası’nda da yine okulöncesi eğitim kurumlarının öğretim programlarında değerler eğitimine yer verilmesi gerektiği; ortaokullarda da, öğretim programlarında değerler eğitimine sarmallık anlayışı kullanılarak etkin bir şekilde yer verilmesinin önemi açıkça belirtilmiştir. Bununla birlikte diğer öğretim kurumlarının programlarında da dolaylı olarak değerler eğitimi etkinliklerine yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Okuldaki psikolojik güvenliğin sağlanması için de rehberlik servislerinin öğrencilerdeki şiddet, öfke kontrolü vb. durumlar ve aile bağlarını kuvvetlendirme gibi değerler eğitimini kapsayan konularda öğrencilere destek olması gerektiği açıklanmıştır.⁷¹ Yapılan bu önerilerin bilimsel, planlı ve programlı bir temele oturtularak işler hale getirilmesi

⁶⁹ “18. Milli Eğitim Şûrası Kararları”.

⁷⁰ Kaymakcan - Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, 29.

⁷¹ “19. Milli Eğitim Şûrası Kararları” (Erişim 14 Mayıs 2021).

için de bu alanda yoğun çalışmalar yapılması gerekmektedir. Ayrıca değerler eğitimindeki teorik ve program bazlı mevcut gelişmelerin okullardaki gerçek uygulayıcılar olan öğretmenlere ulaşması için ve okullarda sistemli çalışmaların geliştirilebilmesi için öğretmen ve idarecilerin hizmet içi eğitimlerinde değerler eğitiminin ağırlığının artırılması yararlı olacaktır.⁷²

Bu alınan kararlar doğrultusunda son yıllarda ülkemizde özellikle özel okullarda ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde değerler eğitimi kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler uygulamaya geçmeye başlamış, özellikle son dönemlerde birçok milli eğitim müdürlüğü ve okullarda değerler eğitimi çerçevesinde çeşitli etkinlikler, programlar, düzenlenmeye başlamıştır.⁷³ Bu çerçevede, bazı okullarda bu çalışmalara, anne babaların da katılımını sağlamak amacıyla veli toplantıları ve seminerleri yapılmaktadır. Öğrencilere yönelik yapılan çalışmalarda; okulda her ay için bir değer belirlenmekte ve o ay içinde bu değer işlenmektedir. Bazen ayın değerini yaşama biçimi ya da mesleği ile temsil edebilecek ünlü konuklar davet edilerek sınıf seviyelerine göre sohbet toplantıları düzenlenmektedir. Yaparak, yaşayarak öğrenmenin etkisi düşünülerek öğrencilerin drama yoluyla değerleri özümsemeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Ayın değeri ile ilgili kısa hikâyelerin sınıfta okunması, resim yapmaları, kompozisyon yazmaları sağlanmaktadır. Ayın değeriyle ilgili duvar gazeteleri çıkarılmaktadır. Öğretim yılı başında veya her aybaşında öğretmenler toplantı yapıp programla ilgili uygulama önerileri alınmaktadır.⁷⁴ Bütün bu çalışmaların yasal dayanağını da “Anayasa’nın 58. Maddesi”⁷⁵, “1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 2, 11, 23. Maddeleri” ve bu kanundan kaynağını alan çeşitli “milli eğitim mevzuatı”⁷⁶ ve “öğretim programları”⁷⁷, “2010/ 53 sayılı İlk Ders Genelgesi ve 2010/18, 2014/19.” şura kararları teşkil emektedir.

Ülkemizde bilimsel açıdan son yıllarda ortaya çıkan hızlı bir gelişimin de etkisi ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri en geniş kitlelere ulaşmış ve 2005 ve

⁷² Kaymakcan - Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, 49.

⁷³ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 216.

⁷⁴ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 53.

⁷⁵ Bkz. “TBMM” (Erişim 11 Mayıs 2021).

⁷⁶ Bkz. “Millî Eğitim Mevzuatı” (Erişim 11 Mayıs 2021).

⁷⁷ Bkz. “T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı” (Erişim 11 Mayıs 2021).

2006 senelerinde gerçekleşen program değişiklikleri ile birlikte uygulamada daima din eğitimi - değerler eğitimi ilişkisini görünür kılmıştır.⁷⁸ Sonraki süreçte 2010 yılında oluşturulan ve 2011-2012 yılında uygulamaya koyulan, yine 2018 yılında oluşturulan ve hâlâ güncelliğini koruyan DKAB ve seçmeli derslerin öğretim programlarında da değerlere ve eğitime dair etkinliklere yer verilmiştir. Özellikle son öğretim programlarında konuyla ilgili temel kök değerlere vurgu yapılmıştır.⁷⁹ Bu gelişmelerin değerler eğitime katkısı yüksek olmakla birlikte, bu konuda hem şimdiki dönemde hem de sonraki süreçte en önemli görev, değerler eğitimi faaliyetlerini özveri ile yürüten öğretmenlere düşmektedir.⁸⁰

Öte yandan Altıntaş'ın⁸¹ yapmış olduğu “Öğretmenlerin Gözüyle Değerler Eğitimi” adlı araştırmada öğretmenlerin DKAB dersi ile değer öğretiminin ilişkisine dair görüşlerine baktığımızda, öğretmenler DKAB dersinin bir din dersi olduğunu ve DKAB dersinde değer öğretimine yer verilmesi gerektiğini düşünmektedirler; çünkü onlara göre ahlak, dinin içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla onlar değer öğretiminin, din öğretiminin dışında olamayacağını düşünmektedirler. Öğretmenlerin din-ahlak ilişkisi konusundaki görüşleri, ahlakın yegâne kaynağını dine bağlayan görüşlerle benzerlik taşımaktadır. Öğretmenlerden bazıları ‘genel din’ tabirini kullanırken diğer dinlerin yanında İslam’ı da özellikle zikretmektedirler. Bu da öğretmenlerin, sadece İslam’ın değil diğer ilahi dinlerin de ahlâkî değerleri bünyesinde barındırdığını ima ettikleri söylenebilir. İster sadece İslâm dini ister de diğer ilahi dinler ele alınsın, sonuç itibarıyla değerler eğitiminin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinden ayrı düşünülmesi mümkün görünmemektedir.

Bununla birlikte değer eğitimi ne tek bir dersin ne de tek bir öğretmenin gerçekleştirdiği faaliyet olmalıdır; aksine diğer derslerin de katkıda bulunmasıyla gerçekleştirilmelidir. Çünkü öğrencinin muhatap olduğu diğer dersler de onun çeşitli değerleri kazanmasına ve ahlaki gelişimine katkıda bulunmaktadır.⁸² Bu amaçla 2003 ve sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı’nın program yenileme çalışmaları ile

⁷⁸ Kaymakcan - Meydan, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, 30.

⁷⁹ “T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı”.

⁸⁰ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 5.

⁸¹ Altıntaş, *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi*, 55.

⁸² Altıntaş, *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi*, 57.

öğrencilerin hem bireysel hem de sosyal yönden duygu, değer ve ahlâkî gelişimini kapsayan duyuşsal eğitim farklı isimler altında yeni ilköğretim programlarında yerini almıştır. Bu doğrultuda özellikle “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Temel Dini Bilgiler, Hz. Muhammed’in (s.a.v) Hayatı, Sosyal Bilgiler ve Türkçe” derslerinin programları, artık değerleri daha açık bir şekilde ve konularla ilişkili olarak sunmakta ve değerler eğitimi yöntem ve etkinlikleri ile ilgili çeşitli önerilerde bulunmaktadır.⁸³

Ülkemizde şuan ki süreçte, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, İnsan Hakları, Vatandaşlık, Sosyoloji, Psikoloji gibi derslerde öğrencilere doğrudan değer ile ilgili bilgilerin verildiği görülmektedir. Türkçe, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilgiler gibi derslerde ise, öğrenciye dolaylı veya örtük program çerçevesinde değer bilinci kazandırılmaya devam etmektedir.⁸⁴

1.2.1- Değerler Eğitiminin Önemi:

Bir milleti oluşturan ve onun ilerlemesini sağlayan en önemli esas, bilgi seviyeleri ve sahip oldukları değer sistemleri ile bütünleşmiş olan, verdikleri eğitimidir. Bilgi çağı olarak nitelendirilen 21. yüzyılda bir toplumun ayakta kalmasının en önemli, yolu verilen kaliteli ve etkili bir eğitimden geçmektedir. Bu noktada değerler ise, bir toplumun varlığını sürdürmesi ve düzenli bir şekilde işleyişini sağlaması açısından toplumun çoğunluğu tarafından var olması gerektiğine inanılan temel ilke ve ölçütlerdir. Değerler, toplum tarafından doğruluğu kabul edilen ve istenen ölçütler olmakla birlikte toplum için ideal olan düşünceleri ve davranış yollarını da göstermektedirler. Bu yüzden değerlerin topluma verdiği ilham ve anlamların ciddiye alınması gerekmektedir. Bir toplumdaki insan kaynağını en verimli şekilde değerlendirmek için eğitimin belirlenen hedeflere uygun yapılması gerekmektedir. Özellikle bir toplumda olumsuz durumların azaltılması ve bu durumların iyiye çevrilerek, olumlu hale getirilmesi; olumlu olan iş ve olayların da yaygınlaştırılarak sürdürülmesi ve devam etmesi için en önemli ve etkili olan yol, değerler eğitiminden geçmektedir.⁸⁵

⁸³ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 216-217.

⁸⁴ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 58.

⁸⁵ “T.C. Antalya Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü Değerler Eğitimi” (Erişim 23 Nisan 2021).

Ahlâk ve değerlerin önemine dair dini yaklaşımla birlikte günümüzde hayat başarısı ve toplumsal gelişmişlik büyük oranda eğitime verilen değer ve aktarılan kaynaklarla ilişkilidir. İşte bu noktada genel eğitim içerisinde değerler eğitimi neden yer verilmesi gerektiği konusu önemlidir. Bu açıdan aşağıda bazı sebepler sayılacaktır:

Öncelikle insan açısından probleme bakıldığında, onun bir makine veya robot gibi mekanik olarak çalışan bir varlık olan tarafından çok, zihni kabiliyetleri ve ruhu ile bütünleşen manevi yönünden bahsetmek yerinde olacaktır. Onun zekâsı ve bedensel yetenekleri kadar değer veren, nefret eden, kıskanan, tutku ile bağlanan vb. yönünü de eğitmedikçe dengeli bir kişilik gelişiminden söz edemeyiz. İnsanoğlu, bilişsel ve mekanik boyutlarında bir takım ihtiyaçlara sahip olduğu gibi vicdan, merhamet ve sağduyu gibi duygulardan oluşan manevi bir boyuta da sahiptir ve bu boyuttaki ihtiyaçlarının doyurulması gerekir. Yoksa insan hem kendine hem de çevresindekilere karşı zararlı bir varlık haline gelebilir.⁸⁶ Ayrıca insan mutluluğu için en temel unsurlardan biri, sağlam bir karakter yapısının kaynağını oluşturan değerler sistemidir. Bu yüzden böyle bir değer bütünlüğüne sahip olmak herkes için gereklidir.⁸⁷

Her eğitim sisteminde çeşitli amaçlar bulunmaktadır. Bu amaçlara ulaşabilmek ise sistemin girdisini oluşturan bireylere zihinsel, duyuşsal ve psikomotor beceriler kazandırmakla gerçekleşmektedir. Bu becerilerin hedefi de bireylerde istendik davranış değişiklikleri meydana getirerek onların hem kendisine, hem çevresine iyi ve faydalı bir insan olabilecek bir şekilde yetiştirmektir.⁸⁸ Eğitimde duyuşsal gelişim boyutunun ihmal edilmesi, insanların sahip oldukları en önemli potansiyellerden birinin kullanılmamasına ve geliştirilmemesine neden olacaktır. Çünkü duyuşsal boyutun, bireyin bilişsel boyut sürecinde göstermiş oldukları başarı ve performans süreçlerinde önemli katkıları vardır. Bundan dolayı

⁸⁶ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 33.

⁸⁷ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 53.

⁸⁸ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 12.

değerlerden arınmış bir eğitim sistemi tam anlamıyla görevini yerine getiremeyecektir.⁸⁹

Bireylerin sağlıklı gelişebilmesi, toplumdaki değerlerin sarsılmadan ve yozlaşmadan varlığını sürdürmesine bağlıdır. Ne amaçla yaşadığını bilmeyen, neden var olduğunun bilincinde olmayan ya da varlığına bir anlam yükleyemeyen bireyler, hayatlarını sürekli stres, sıkıntı, huzursuzluk içine yaşayabilmekte ve bunların da etkisiyle kişilerde ruhsal sorunlar ortaya çıkmaya başlamaktadır. Değerler eğitimi ise, bu noktada bireylerin iç huzuru, mutluluğu ve onlardan meydana gelen toplumun da barışı için gerekli bir eğitimidir.⁹⁰

Günümüzde doğanın ve yaşamın çeşitli formlarının mahvedilip yok olmaması, temel insani değerlerin erozyona uğramaması, sorumsuz, doymak bilmeyen üretim ve tüketim çılgınlığı ile karşı karşıya kalmamamız için değerler eğitimi son derece gereklidir. Yine daha çok çocuklarda, gençlerde görülmekle birlikte genç yetişkinlerde de görülen şiddet, birbirlerine, topluma ve çevrelerindeki dünyaya saygı yoksunluğu, saldırganlık, akranlarına karşı gaddarlık, kötü dil/argo, cinselliğin kötüye kullanımı, bencillik; kötü maddeleri kullanmada ve onlara bağımlı hale gelmedeki artış, aile yapısının bozulması, kitle iletişim araçlarının kötüye kullanımı gibi problemler okul ve ebeveynlerin değerler eğitimine sarılmasını gerektirmektedir.⁹¹ Bununla beraber sosyal medyanın ve sanal dünyanın sunduğu popüler kültürün etkisi altına kalan genç bireyler, değer yozlaşması tehlikesi ile karşı karşıya kalmakta, olumsuz davranışlar sergileyebilmektedir. Özellikle Avrupa ve Amerika'da belli bir yaştan sonra ayrı eve çıkma ve bireyselleşme ile birlikte uzun süredir görülmeye başlanan bu sorunlar, yavaş yavaş ülkemizde de görülmeye başlanmıştır. Bu sorunların temelinde yatan neden, aslında toplumdaki ahlaki çöküntü ve "değer"sizleşme durumudur. Bu bakımdan toplumsal çözülmenin önlenerek barışın, sosyal empatinin hüküm sürdüğü düzenli ve huzurlu bir toplumun

⁸⁹ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 51-52.

⁹⁰ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 18.

⁹¹ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 34-35.

oluşmasında yasalar kadar, değerlere bağlı yaşamak da gereklidir. Hiç şüphesiz bunun yolu nitelikli ve etkili bir değerler eğitiminden geçmektedir.⁹²

Huzurlu ve refah içinde yaşayan bir toplum için o toplumu oluşturan bireylerin yaşama dair ortak değerlerde buluşması gerekmektedir. Bu değerlerle çevrili olan yaşam biçiminin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için de fertlerin en azından “iyi - erdemli insanlar” olması gerekmektedir. İşte değerler eğitimi tamamen bu amacı gerçekleştirmeyi sağlayan sistemli bir emeğin ürünüdür.⁹³

Günümüzdeki bilimsel ve teknolojik gelişmeler, hem yeni bilgi üretilmesine, hem de üretilen bilginin insanlığın faydasına yönelik kullanılmasına katkı sağlamaktadır. İşte insanlığın ulaştığı bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişimin sağladığı yüksek yaşam standardı, refah ve zenginliğe paralel olarak insanî ve ahlakî olan değerlerin gelişerek başarıya ulaşması için değerler eğitiminin verilmesi oldukça önemlidir. Çünkü değerlerin gelişmiş toplumla olan ilişkisi bakımından değerlendirilip onunla bütünleştirilmesi gerekmektedir. Bu süreçte önemli olan manevi değerler ile maddi değerlerin karşılıklı ilişki ağı içinde olmasını sağlamaktır. Böylece içinde bulunulan toplumla yaşam standartları daha sağlam bir temele dayanmış olacaktır.⁹⁴

Öte yandan değerler eğitimi, öncelikle de eğitimin kendisi için gereklidir. Öğretmenlerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sevgi, saygı, güvene dayalı ortamlarda öğrencilerin akademik başarılarının artması için değerlerin eğitimine büyük gereksinim vardır. Her şeyden önce eğitimcilerin dıştan kontrollü bir sınıf ve okul disiplini anlayışı yerine, disipline ahlaki gelişim problemi olarak yaklaşmaları gerekmektedir. Bunu algılayarak yapılan bir ahlak ve değerler eğitimi ile okullar hem öğretmen hem de öğrenciler için yaşanabilir hale gelebilir.

Anne, baba ve eğitimcilerin çocuklara değerlerin öğretilmesinde öğretici rolleri ve etkileri çok fazladır. Fakat bu rol ve etkilemeler bilinçli ve sistemli bir şekilde yapılabileceği gibi doğal olarak, gelişigüzel de yapılabilmektedir. Burada önemli olan şey, bilinçsizce yapılan çalışmaların sonucunun kestirilemeyeceğidir.

⁹² Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 16, 15.

⁹³ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 32-36.

⁹⁴ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 52.

Rastgele etkilerin olumlu öğrenmeler oluşturması için, bunların belli değerlerle üzerinde tutarlı ve sürekli bir şekilde gösterilmesi gerekir. Bu yüzden, çocukların değerlerle bütünleşmiş, olumlu davranışlar geliştirmesinin kolaylaşması için, annenin, babanın veya öğretmenin değerlerle ilgili davranışları belli bir sisteme dayalı olarak, tutarlılık ve süreklilik göstermelidir. İşte bu sebepten ötürü, değer eğitimi araştırmacılar tarafından önemsenmeli ve sistemli bir şekilde planlanmalıdır.⁹⁵

1.2.2- Değerler Eğitiminin Amacı:

Değerler eğitiminde öncelikli amaç, bireylerin hem kendilerine hem de topluma faydalı olabilmelerini sağlayacak temel değerleri yine kendi psikolojik, sosyal ve bilişsel gelişimlerine uygun olarak kazanmalarını sağlamaktır. Özellikle çocukların doğuştan getirmiş olduğu en iyi tarafı ortaya çıkararak karakterlerinin ahlâkî güzelliğlerle süslenerek her yönüyle gelişmesini sağlamak ve kâmil insan olma yolunda ona yardımcı olarak bireysel ve toplumsal açıdan kötü ahlâktan korumaya çalışmaktır. Bu yüzden, bireylere daha küçük yaştan itibaren neyin erdemli olup neyin olmadığı konusunda doğru bilgiler vermenin yanı sıra sağlam kanaatlerin oluşabilmesi için uygun davranış biçimleri hayata tatbik edilerek onlara yansıtılmalıdır. Bu şekilde onlar, iyi taraflarını geliştirerek kötü temayüllerden uzaklaşıp karakterlerini olumlu bir şekilde geliştirebilirler. Bu bakımdan değerler eğitimi, hayatın her alanını sistemli bir şekilde kapsayan ve açık bir yapıya sahip olan bir süreçtir. Zira değerler eğitimi bir yandan girişimci olmayı sağlayan sorumluluk bilincini kazandırırken, öte yandan karakter eğitimi ile desteklenen temel insani değerleri kazandırarak bireyin kendisi ve çevresiyle barışık olmasını amaçlar. Bu da etkili bir değer kültürü oluşturarak, toplumsal düzeni korumayı sağlar.⁹⁶

Değerler eğitiminde ülkenin planlayıcı ve uygulayıcılarının genel eğitim anlayış ve felsefeleri de değerler eğitiminin amaçlarını belirlemede etkilidir. Daimîci ve esasîci eğitim felsefesi mevcut değerleri tarihi ve kültürel birikimle öğrencilere aktarmaya çalışırken, ilerlemeci eğitim felsefesi bireyin kendi potansiyelini

⁹⁵ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 17.

⁹⁶ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 15.

geliştirecek bir değerler eğitimi kurgular. Bu anlayışlar aynı zamanda değer aktarma ve değer geliştirme eğilimlerinin birbirlerinden farklı olmasını da sağlar.⁹⁷

Bir ülkenin milli eğitim politikasının uygulamadaki süreçlerini içeren etkinliklerin bütününe eğitim programı denir. Bunun içinde yer alan ve eğitimin her kademesinde öğrenilmesi gereken ders içeriklerini planlı olarak içinde bulunduran sisteme ise, öğretim programı denir. Aynı zamanda öğretim programı, ders ve ünite programını, en son halka olarak da konu planını kapsamaktadır. Öğretim programı, eğitimin yakın amaçlarına işaret ederken, eğitim programı uzak amaçları kapsayan genel bir yapıya sahiptir. Uzak amaçlar toplumun değerlerini, ideallerini oluşturur. Değerler eğitiminin dayanak noktası da uzak amaçlardır. Her ne kadar “uzak” ifadesi ile öncelikli olmadığı düşünülse de eğitimde ulaşmak istenen asıl nokta uzak amaçlardır.⁹⁸

Değerler eğitimi ile amaçlanan en önemli şey sağlam karakterli ve güzel ahlaklı nesiller yetiştirebilmektir. Zira eğitim ile bireylere kazandırılan her türü bilgi, düşünce, duygu, ve davranış ve tutumlar onların karakterine etki eder. Türk eğitim sistemi de toplumda yer alan temel değerlerin bireylere kazandırılmasını amaçlamaktadır.⁹⁹ Bu husus Türk Millî Eğitim Temel Kanunu’nun genel amaçlar bölümünde, “...millî, ahlâkî, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan...” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca “Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek.” olarak belirlenmiştir.¹⁰⁰ İşte değerler eğitimi bu genel amaca hizmet eden en önemli araçlardan biridir. Okullar, değerler eğitimi le ilgili plan, program ve stratejilerini belirleyerek ve etkinlikler oluşturarak bu amaca ulaşmaya çalışırlar.¹⁰¹ Bu açıdan değerlerin öğretimi sadece bir dersin ya da bir

⁹⁷ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 40-41.

⁹⁸ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 51.

⁹⁹ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 12.

¹⁰⁰ Milli Eğitim Temel Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu (METK), *Milli Eğitim Temel Kanunu* 1739 (14 Haziran 1973), md. 2/ 1, 2.

¹⁰¹ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 12.

eğitim zümresinin değil, tüm derslerin ve tüm okul personelinin çalışmalarının otak hedefidir. Bu gayenin gerçekleşme durumu, ülkenin kalkınmışlık seviyesinin temelidir. Milletini ve ailesini seven, insan haklarına saygılı, görev ve sorumluluklarını bilen, iyi, ahlaklı, katılımcı, sorumlu, yapıcı, yaratıcı ve üretken bireyler yetiştirmek için ülkemizde değerlerin öğretimi sorgulanmalı ve çağdaş uygarlık seviyesine yükselmede sıçrama tahtası olarak kullanılabilmelidir.¹⁰²

Eğitimin, en önemli hedefi bireyin zihinsel, duyuşsal, tutum ve davranışlar açısından terbiye etmektir. Söz gelimi eğitim, bireyin doğru düşünme sürecini geliştirerek veya empati kurup bakış açılarını kavramasını sağlayarak zihinsel bakımdan terbiye eder. Yine bireyin, şefkat, sevgi, dayanışma duygularının gelişmesi ve temizliği ve adaletli olmayı öğrenmesi de eğitimin sayesinde olmaktadır. İşte böylece doğru düşünme becerisinden adaletli olmaya kadar birçok ahlâkî değeri özümseyerek içselleştiren bir insan da “iyi ve nitelikli bir insan” haline gelmektedir.¹⁰³

Konuya İslâmî bir yaklaşımla baktığımızda da, Yüce Allah’ın insanları ancak kendisine kulluk etmesi yönüyle yaratması onun aslında bu dünyaya geliş amacını ortaya koymaktadır. Allah’a kulluk etmek aynı zamanda insan-ı kâmile ulaşmak olarak algılanmalıdır. Bu da insanın kendisinde bütün güzel erdemleri toplaması ve kendini gerçekleştirme anlamına gelir. Bununla birlikte Cibril hadisi olarak bilinen meşhûr hadiste de, ihsan kavramı kâmil bir Müslümanı, her anını Allah’ın huzurundaymışçasına ibadet ve kulluk bilinciyle yaşayan kişi olarak anlatır.¹⁰⁴ İşte İslâm dini açısından ahlâk ve değerler eğitiminin amacı bu kabul edilebilir.

İslâm inanç ve kültür coğrafyasında bu inançtan beslenerek planlanan ve uygulanan bir ahlak ve değerler eğitimi, dinin ön gördüğü temel erdemleri hayatına tatbik eden bir bireyin yetiştirilmesini ahlak ve değerler eğitiminin amacı olarak görmektedir. Diğer yandan “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmak” prensibi çerçevesinde Müslümanın pratik hayata yansıyan ahlakına Allah’ın sıfatları arasında yer bulan en

¹⁰² Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 16.

¹⁰³ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 13.

¹⁰⁴ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2000), böl. İman ve Özellikleri, 5, 6, No: 4904, 4905.

yüce erdemler üzerinden amaç belirlemek de mümkündür. Allah (c.c) Kur'an'da kendisini çeşitli sıfatlarıyla nasıl tanımlıyorsa biz de hem yetişkinler olarak öyle olmaya çalışmayı hem de eğiteceğimiz yeni nesilleri de öyle eğitmeyi ahlak ve değerler eğitiminin amacı olarak kabul edebiliriz. Yine din felsefesine göre insanı kendisi için en iyi olana ulaştırmak da değerler eğitiminin amaçlarından biri olarak kabul edilebilir. Bu anlamda insanların toplum içinde birbirleriyle ve çevreleriyle huzurlu ve mutlu bir ilişki kurabilmeleri ve bu yaşantıyla Allah'ın rızasını kazanmaları için değerler eğitiminin amacını “bireyi ve toplumu kötü ahlaktan koruyup iyi ahlakla donatmak” olarak öz bir şekilde ifade etmek mümkündür. Ahlaka dini temellendirmeler dışında yaklaşan bir düşünce veya ahlaki kültürün ürünü olarak gören bir anlayışa göre ise, ahlak ve değerler eğitiminin amacı; hümanist bir bakış açısıyla insanın kendi potansiyelini geliştirmesi, kendini gerçekleştirmesidir.¹⁰⁵

Günümüzde pratik bir bakış açısıyla ahlak eğitiminin gayesi ahlaki karaktere sahip bireyler yetiştirmek olarak ifade edilebilir. Bu açıdan karakter eğitiminde hangi karakter özelliklerinin öğretileceğinden çok temel bazı erdemlerin bilişsel, duyuşsal, iradi boyutlarıyla iyice özümşenerek meleke haline getirilmesinin yollarını aramak daha önemli görünmektedir.¹⁰⁶ Değer öğretiminde hedeflenen şey, esasında insanın bir konuda bilgilenmesi ya da zihninde o konuyla ilgili bir şema oluşturması değil, öğrendikleri ile bireyin yaşamını anlamlı kılmak, ruhsal dengesini korumak, kişiliğini güçlendirmek, ahlâkını ve karakterini sağlam bir hale getirmektir. Bu amaçla değer eğitiminin kendine özgü olan karakteristiği göz önünde bulundurulmalı ve buna uygun bir şekilde yaklaşımlara uygun etkinlikler düzenlenmelidir. Çünkü okuldaki eğitim süresince ders programları içinde öğretilen ve öğrenilen bilgilerin kişilerin zihninde kalması, kullanılma süresi ve bunların kişilerin tavır, tutum ve davranışlarındaki etkisi oldukça kısıtlıyken, değerler ile ilgili öğrenmeler, bireyin yaşamına aktarıldığı sürece, yaşam boyu önem ve etkisini devam ettirirler. Bu bakımdan değer eğitimi, kuru kuruya bilgi aktarımı ile yapılmamalı, bunun yerine çocuk veya genç bireyin, kendini, yaşamın anlamını keşfetmesine ve bunu anlamlandırmasına yardımcı olacak, değerleri benimseyerek yaşamıyla

¹⁰⁵ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 39-40.

¹⁰⁶ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 41.

bütünleştirmesini sağlayacak şekilde çeşitli ilke ve kurallar temel alınarak gerçekleştirilmelidir.¹⁰⁷

1.2.3- Değerler Eğitiminin İmkânı

Ahlakçılar, insan ahlakının değişmesi konusunda üç görüş ortaya koymuşlardır. Bunlardan ilki, kötümser, yani ahlâkın değişmeyeceğini savunanların görüşüdür. Bunlara göre huy doğal bir şey olduğundan dış etkilerden etkilenmez ve ne kadar çalışılırsa çalışılsın değişmezdir. Buna göre insanların soya çekme durumu vardır. İnsanlar bu şekilde iyi ve kötü ahlaklarıyla birlikte doğarlar. Bunların iyilerinden faydalanılır, kötülerini de hayatları boyunca sırtlarında taşırlar. İkincisi, doğal ahlakın değişmez olduğu, ancak kazanılmış olan ahlakın değişebileceğini savunanların görüşüdür. Ahlak sonradandır ve alışkanlıkla meydana gelmektedir. Bundan dolayı huylar, eğitim ve çevresel etkenlerden dolayı değişmesi mümkündür. Üçüncüsü ise, her huyun dış etkiler sonucunda kazanıldığını ve dolayısıyla bütün huyların mutlak şekilde değişebileceğini ileri sürenlerin görüşüdür. İnsan her çeşit huyu edinmeye müsait bir tarzda yaratılır. Huylarımız da düşünce ve duygularımız gibi, çevre aracılığıyla elde edilir. Bu huyların hiç biri de yaratılışa bağlı değildir.¹⁰⁸

Değerler eğitimini ele alırken öncelikle insanların doğuştan getirmiş olduğu bir takım karakter özellikleriyle birlikte sonradan kazanacağı bazı özelliklerinin olduğunu kabul etmek gerekir. Eğer insanların doğuştan getirdikleri ahlaki özelliklerin değişmeyeceğini kabul edersek, ya da hiçbir karakter özelliği ile dünyaya gelmeyip bütün karakter özelliklerinin bu dünyada dış etkiler sonucunda kazanıldığını varsayarsak değerler eğitiminin önemi yeterince anlaşılmamış olur. Çünkü ilk durumda bir öğrenciyi asla terbiye edemeyeceğimiz sonucuna ulaşırız. İkinci durumda ise, herhangi bir bilişsel, duyuşsal ve bedensel yetenek ve yeterlilikle dünyaya gelmemiş bireye bazı değerleri öğretmek imkânsız hale gelir. Esasında tüm öğrenmeler bireyin var olan yeteneklerinin üzerine inşa edilir. Bu özellik ve yetenekler olmadan birey, eğitimin hedeflediği kazanımlara ulaşamaz ve kendini gerçekleştiremez. Bundan dolayı ikinci yaklaşımın daha makul olduğu

¹⁰⁷ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 16.

¹⁰⁸ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 20.

düşünülmektedir. Değil insanların ahlakının değışip değışmeyeceğı, bugün birçok hayvanın bile eğitilebildiğini görmekteyiz.

İnsanın doğuştan getirmiş olduğu birtakım niteliklerin değışmeyeceğini ancak sonradan kazanılan ahlâkın değışebileceğini savunduğumuzda ahlak ve değerler alanındaki öğrenmelerin de kolaylıkla bu yeteneklerin üzerine bina edebileceğimiz sonucuna ulaşırız. Zira bireyler başlangıçta ahlak açısından nötrdür ve onların çevrenin etkisi ile birlikte ahlakî özellikleri biçimlenir. Bu yüzden değerler eğitimiyle kastedilen aslında karakter oluşturmak değil, karakterin doğru yöne aktarılarak geliştirilmesi ve terbiye edilmesi olmalıdır. Bu amaçla yapılan değerler eğitimi hangi yaklaşım, strateji, yöntem ve teknik ile yapılırsa yapılsın tüm öğrencileri mükemmel ve erdemli bir karaktere ulaştırma idealine yaklaşmayı esas almalıdır. Eğitimcilerin de bu noktada mutlak olarak her öğrencinin ahlakî gelişiminden değil, onlara doğruları göstermek ve sağlıklı bir eğitim ortamı hazırlamak için ellerinden gelenin en iyisini yapmak ve tüm imkânları kullanmakla yükümlü oldukları unutulmamalıdır.¹⁰⁹

Bir görgü kuralı uygulandığında verilen onay tepkisi ya da uygulanmadığında verilen kınama ve ret tepkisi bireylerde bir içsel pekiştireç etkisi oluşturur ve böylece o görgü kuralı içselleştirilerek benimsenir ve davranışa dönüştürmede etkili olur. Bu yüzden sosyal bir ortamda değerlerin öğrenilmesi, öncelikle bireyin kendi yaşamıyla birlikte gözlemleyerek model aldığı bireyler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Hatta bireylerin hayatlarını sürdürmesini gerektiren diğer davranışlar da bu yol sayesinde öğrenilmektedir. Diğer öğrenmeler için geçerli ilkeler burada da geçerlidir. Fakat değerlerin öğrenilmesi bilişsel alandaki öğrenmelere göre biraz daha karmaşıktır. Değerlerin öğrenilmesinde, modele bakarak öğrenme ve başkasıyla özdeşleşerek onun davranışlarını benimsemeye dayalı öğrenmeler fazladır. Bu bakımdan değer öğretiminde sosyal-bilişsel öğrenme kuramının verilerini kullanarak eğitim yapmak oldukça önemlidir. Zira yaşamdaki değer öğrenmeleri sadece davranışçı veya zihinsel süreçleri içeren kuramlarla açıklanamaz. Gözlem yoluyla öğrenme, her yaşta birey için geçerli olmakla birlikte çocuklar, ancak yakın çevrelerindeki büyükleri taklit ederler. Ailesiz büyüyen

¹⁰⁹ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 42-46.

çocuklarda ise bunların yerine geçen başka büyükler taklit edilir. Öğretmenler, arkadaşlar, din büyükleri ve günümüzde medya tarafından öne çıkarılan sanatçı, sporcu, politikacı vb. ünlüler de taklit edilmektedirler.¹¹⁰

Bir toplumun gelecekteki yaşam düzeyi iyi yetişmiş, olgun bir karaktere sahip olan, evrensel değerlerini bilen ve kullanan, güzel ahlâklı insanlara bağlıdır. Bunu için insanların erdemli kararlar almalarına ve güzel davranışlar sergilemelerine yardımcı olan becerileri ve değerleri kazanmaları, özellikle öğrenim çağında iken, okulların en temel hedefleri arasındadır. Okulların bunun bilincinde olarak ileriye dönük, etkili, işlevsel ve farklı yaş gruplarına yönelik uygulanabilecek bir genel program geliştirmesi gerekmektedir.¹¹¹ Zira çocuklar için değerlerin ve ahlâkın gelişimi; bilişsel, sosyal, devinışsel, biyolojik gibi gelişimlerden ve hatta dil - konuşma gelişiminden ayrı düşünülemez. Eğer eğitimde duyuşsal boyut ihmal edilirse, insanların bazı kabiliyetlerinin ve özelliklerinin gelişmesine ket vurulmuş olur. Bu açıdan ahlâk ve etik değerleri içeren duyuşsal boyutun hem bireysel hem de toplumsal yönüyle çeşitli ilkeler, yaklaşım, yöntem ve teknikler kullanarak genel eğitim programları ve örtük program ile ayrıntılı bir şekilde geliştirilmelidir.

Bununla birlikte bireylerin gelişim dönemlerini inceleyen araştırmalarda, hem bireyin gelişim dönemi hem de bireye kazandırılması düşünülen işlevsel değerlerin özellikleri birlikte ele alındığında, değerler eğitiminde “ilk çocukluk döneminin” en önemli ve en kritik dönem olduğu anlaşılmıştır. Bu açıdan “okulöncesi eğitim kurumları” bireylerin özümseyerek benimsemeleri, arzulanan hedef değerlerin etkili ve verimli bir şekilde kazandırılmasında çok önemli hale gelmektedir. Bu yüzden karakter ve kişilik gelişiminde kritik bir süreç olan okulöncesi eğitim dönemi, değerler eğitimi bakımından ön plana çıkarılmalı ve bu kurumlarda çeşitli pekiştireçler kullanılarak hedeflenen değerlerin öğrencilere istendik ve kalıcı bir şekilde davranışa dönüştürülmesi sağlanmalıdır.¹¹²

Her ülkenin önem verdiği ve kabul ettiği evrensel ve geleneksel değerleri, uyguladıkları değerler eğitiminin çerçevesini, amaçlarını ve yönünü belirlemektedir.

¹¹⁰ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 22-23, 25.

¹¹¹ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 12.

¹¹² “T.C. Antalya Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü Değerler Eğitimi”.

Sınıflarda öğretmen ve öğrencilerin etkileşimi ile açıkça, okulun ve toplumun etkinlikleri aracılığıyla öğretilen temel değerler, insanların bir aradayken veya çalışırken nasıl iletişim kurduklarını ve neye karar verdiklerini etkilemektedir. Öğrenci refahına ve disiplinine, öğrencilere sağlanan öğrenme deneyimlerine ve bunların nasıl sağlandığına rehberlik eden değerler, okul içi ve dışındaki ilişkilerde bireylerin hem bireysel hem de grupsal karar verme sürecine katkı sağlamaktadır.¹¹³ Bu yüzden etkili bir değerler eğitimi için hedefler ve içerik, yöntem ve teknikler, araç ve gereçler, ölçme ve değerlendirme araçları belirlenmeli, değer eğitimcilerinin de öğrencilerin değer anlayışlarını ve ahlâki gelişimlerini bilmeleri, onların aile çevrelerini, sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini tanımaları gerekmektedir.¹¹⁴

1.2.4- Değerler Eğitiminde Temel Süreç ve İlkeler

Değerlerin öğrenilmesi insanların hayattaki rolüne uygun değerleri seçmesi ve benimsenmesi şeklinde gerçekleşmelidir. Birey, hayattaki rolüne uygun değerleri kişiliğiyle özdeşleştirdikten sonra toplum tarafından desteklendiği sürece o, bireyde kuvvetli bir şekilde yer eder. Bu anlamda değerler eğitiminin kimlik oluşturma eğitimine dönüşebilmesi için özgürlük ortamında yapılması çok önemlidir. Çünkü değerler eğitimi kimsenin kimseye baskı yapmadığı ve kendi değerini zorla benimsetmediği durumlarda sağlıklı gerçekleşir. Bu yüzden öğretmen, öğrencilere değerleri takdim edebilir, benimsenme sebeplerini açıklayabilir ancak öğrencileri değerleri seçmesi için zorlayamaz sadece rehberlik edebilir.¹¹⁵

Yılmaz'a¹¹⁶ göre değerler eğitiminin çocukların ahlâkı ve davranışları üzerinde etkili olabilmesi için;

1. Eğitimciler, değerler eğitimi etkinliklerini öğrencilerin aktif katılımını da dikkate alarak konuya uygun bir şekilde planlamalıdır. Bu bakımdan değerler eğitimi sadece anlatıma dayalı olmamalı, kazanımlara, konuya uygun ve öğrencilerin katılımının da sağlandığı yaklaşım, yöntem, teknik ve etkinliklerle desteklenmelidir. Örneğin, drama, rol yapma, örnek olay incelemesi vb. yöntem ve teknikler daha çok davranışa yöneliktirler. Bu sebeple değerler eğitiminde, bu ve benzeri yöntem ve

¹¹³ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 57.

¹¹⁴ Altıntaş, *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi*, 81-99.

¹¹⁵ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 63-64.

¹¹⁶ Yılmaz, *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*, 21.

tekniklerin kullanımına ağırlık verilmesi gerekir. Çünkü öğrenilen bilgiler böyle daha kalıcı hale gelir ve öğrenciler hem uyguladığını daha kolay öğrenir, hem de bu şekilde öğrendiklerini daha çok hatırlarlar.

2. Değerler yaşanan bir gerçekliktir. Bu yüzden değerler eğitimi, aktarılan konularla pratik hayat arasında sürekli bağ kurularak yapılmalıdır. Özellikle toplumsal duyguların dengelenebilmesi için empati her zaman kullanılmalıdır. Değer eğitimcisi konuları öğretirken öğrencilerin kendi yaşadıklarından ve sosyal çevrelerinden örnekler vermeli ve bu örnekleri öğrencilerin yorumlamasını sağlamalıdır. Öğrenciler öğrendikleri bilgilerin kendilerine ne zaman, nerede yarayacağını farkında olmalıdır. Bunun farkında olan öğrencilerin öğrendikleri bilgileri davranışa dönüştürmeleri daha kolaydır. Mesela anne babaya saygı konusunu işlerken en azından sınıfta öğrencilerin gerçek hayatla bağ kurabilecekleri söz ve davranışlar içeren bir drama uygulaması yapılmalıdır.

3. Okul içinde ve dışında öğrencilerin istekleri doğrultusunda katılımları sağlanarak çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmelidir. Çocuklar daha çok görerek öğrenirler. Çocukların görerek öğrenme özelliğini değerler eğitimcisi bir fırsat olarak görmeli ve öğrencileriyle çeşitli faaliyetlerde birlikte zaman geçirmeye gayret etmeli, buna yönelik planlar yapmalıdır. Bu faaliyetler esnasında davranışlarına daha çok dikkat etmeli ve öğrencilerin kendisinden güzel davranışlar görmelerini sağlayarak onların davranış geliştirmelerine katkı sağlamalıdır.

Bir toplumdaki değer eğitiminin etkili ve verimli olması için genel anlamda dört süreçten bahsedilebilir: Bunlardan birincisi, öğrenciye takdim edilecek değerlerin bireyin hayat normlarına ve kişisel tercihlerine uygun olup olmadığının analiz edilmesi gerekmektedir. Bu aşamada akıl yürütme ve mantığı devreye sokarak bireyden bu değerleri analiz etmesi istenir. Çünkü bu değerler bireyin kendi hayatına uygunsa öğrenmeye istekli olacaktır. Aksi halde bu değerler sistemini reddedecektir. İkinci süreçte bireyin empati kurması sağlanarak uzun bir süreçte kendini ve başkalarını diğer insanların gözüyle görmeye çalışmasının ve buna yatkın hale gelmeye çalışmasının yolu açılmalıdır. Böylece birey hayatındaki bazı olumsuzlukları bir tarafa bırakarak, kendine uygun olan değerler sistemini oluşturmaya başlayacaktır. Üçüncü süreçte bireyin kendini değerlendirerek bir

yargıya varması ve böylece benlik saygısını geliştirmeye başlamasına destek olunmalıdır. Değerler eğitimi bu aşamada bireye kendisi hakkında bir değerlilik yargısı sunmasına yardımcı olur. Burada verilen değerler, bireyin kişiliğinin ve karakterinin oluşmasına etki ederek benliğin gelişmesine ve güven hissini artmasına yardımcı olur. Böylece birey bu benlik gelişimiyle güzel bir ahlak edinir bu da kendisi ve çevresiyle uyum sağlamasına yardımcı olur. En son süreçte ise, kişi işbirliği ile hareket etmeyi öğrenerek ben duygusundan biz duygusuna geçebilecektir. Burada işbirliğine dayalı öğrenme, akademik özelliklerle birlikte duyuşsal özelliklerin kazanılmasına katkı sağlayarak değerler eğitiminin etkisini olumlu yönde artırmaktadır.¹¹⁷

Gürler ve Aydın'a¹¹⁸ göre, değerlerin öğretilmesinde öncelikle değerlerin ne olduğu ile ilgili bilgi verilerek çocukların kafasında bir değer şeması oluşturmak gerekmektedir. Daha sonra ahlaki davranışlar kazandırılırken öğrencilere karşı sevgi ve şefkat duygularıyla yaklaşılmalıdır. Öğrenilmesi istenen her değer için öğrencilere sorumluluk verilmeli, yaparak ve yaşayarak öğrenmelerine destek olunmalıdır. Böylece çocukların hem düşünce hem de duygularının gelişmesine katkıda bulunulacaktır. Kazandırılan erdemlerin sürekli bir davranış haline gelebilmesi ise alışkanlık haline gelmesi gerekmektedir. Bu yüzden bir kez öğrenildikten sonra üzerinde durulmaya devam edilmeli bununla ilgili alıştırmalar ve tekrarlar yapılmalıdır. Burada pekiştireçler kullanılmalı ve öğrencinin kendi ilgisi ve isteğiyle davranışların ortaya çıkarılmasına özen gösterilmelidir. Değerleri kazandırma yollarına gelecek olursak da burada değerlerin kullanılması ile ilgili öğrencilere fırsatlar oluşturmak gerekmektedir. Somut örnekler üzerinden ilerlemek, daha küçük yaşta itibaren çocukların akıl ve iradelerini güçlendirerek düşünce ve duygularını bilgilerle beslemek bunlardan bazılarıdır. Ayrıca öğrencinin başta kendisine ve sonrasında başkalarına saygı duyması sağlanarak özellikle değer verdiği kişiler tarafından takdir edilmesine özen gösterilmelidir.

¹¹⁷ Bülent Dilmaç - Halil Ekşi, "Değerler Eğitiminde Temel Tartışmalar Ve Temel Yaklaşımlar", *İlköğretmen Eğitimci Dergisi*, (2007).

¹¹⁸ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 36-43.

Altıntaş da¹¹⁹ İlköğretim DKAB dersi öğretmenlerine yönelik olarak değerler eğitimi konusunda bazı önerilerde bulunmuştur. Konuyla ilgili olması bakımından önemli olanları aktarmak gerekmektedir. Bunlar:

1. İlköğretim DKAB öğretmenleri değer öğretimi alanındaki eksikliklerini genelde eğitim bilimleri ve özelde değer öğretimiyle ilgili bilimsel kaynaklardan yararlanarak tamamlayabilirler. Böylece onlar, öğrencilerin değerleri öğrenmesine ve ahlaki gelişimlerine daha nitelikli bir şekilde kılavuzluk edebilirler.

2. İlköğretim DKAB öğretmenleri, değer öğretimiyle ilgili ders içi ve dışı etkinliklerin planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi sürecinde okul yöneticileri, diğer öğretmenler, çeşitli kurum ve kuruluşlarla (Belediyeler, Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, Yeryüzü Doktorları, vb.) işbirliği yapabilirler.

4. İlköğretim DKAB öğretmenleri, zümre toplantılarında ‘değer öğretimi’ gündemiyle toplanabilirler ve değer öğretiminin daha nitelikli bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik ortak bir program geliştirebilirler.

5. İlköğretim DKAB öğretmenleri, değer öğretimi sürecinde çeşitli araç ve gereçleri kullanabilirler. Kazanım ve konuya uygun araç, gereç bulma sıkıntısı yaşadıklarında, mevcut şartların değişmesini beklemekten ziyade, bizzat kendileri öğretim materyalleri geliştirmeye veya uygun yerlerden elde etmeye çalışabilirler. Elde ettikleri bu araç ve gereçleri düzenli olarak toplayıp geliştirebilir ve diğer meslektaşlarıyla da paylaşabilirler. Bu bağlamda onlar kendi materyal arşivlerini oluşturabilecekleri gibi, bunları internetteki ilgili sitelere koyarak başkalarının da yararlanmasını sağlayabilirler.

6. Bununla birlikte değer öğretimi işi, sadece İlköğretim DKAB öğretmenin görevi olarak görülmemelidir. İlköğretim DKAB öğretmenleri, diğer derslerin öğretmenleriyle işbirliği yapmak suretiyle daha etkin ve verimli bir değer öğretimi gerçekleştirebilirler.

¹¹⁹ Altıntaş, *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi*, 257-258.

8. İlköğretim DKAB öğretmenleri, okulda değer öğretimi üzerine bir dergiyi öğrencilerin hazırlamasına rehberlik edebilirler. Böylece öğrenciler hem değerleri öğrenmeye daha çok motive olabilirler hem de kendilerini ifade etme şansı bulabilirler.

9. İlköğretim DKAB öğretmenleri, ahlaki değerler veya herhangi bir ahlaki değer konusunda en iyi örnek teşkil eden öğrenciyi ‘ayın örnek öğrencisi’ olarak seçebilirler. Zira bu durum, diğer öğrencilerin aynı şekilde davranmasını teşvik edebilir.

10. İlköğretim DKAB öğretmenleri, derslerine örnek şahsiyetleri davet edebilirler. Ahlaki değerler konusunda çocuklar onlara sorularını sorabilirler ve görüşlerini arz edebilirler. Ayrıca öğretmenler, değer öğretiminde örnek şahsiyetlerin biyografilerini izletebilir ya da okutabilirler.

11. Ailede önemsenen ve okulda öğretimi yapılan değerlerin birbiriyle çatışmaması için öğretmenler, ailelerle olan iletişiminin iyi olması gerekir. Bu yüzden öğretmenler, aileleri düzenli olarak bilgilendirme ve bilinçlendirme amaçlı veli toplantıları yapabilirler.

1.2.5- Değerler Eğitimi ve Ahlâk ilişkisi

Ahlâk, Arapça’da “hulk”un çoğuludur. Hulk, yaradılıştan gelen huy, seciye yani insanın nefsinden fiillerin kolayca çıkmasını sağlayan bir melekedir; insanda yerleşmiş ve sağlam olan nefsânî keyfiyettir.¹²⁰ Kelime anlamı ile din, huy, hâl ve hareket tarzı gibi anlamlara gelen ahlâk; aynı zamanda, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmektedir. Ahlâk bir karakter yapısı olarak insanların fikir ve niyetlerine yönelik olarak davranışlarını şekillendiren bir yetidir. Ahlâk felsefî bir bakış açısıyla davranış kuralları veya hayat tarzları üzerinde yapılan zihinsel bir faaliyeti ifade etmektedir. Bu bakımdan ahlâk, öncelikle insanın

¹²⁰ Ahmed Hamdi Akseki - Ali Arslan Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı* (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2006), 27.

karakterini güzelleştirir. Onu iyi niyet ve düşüncelerinin sahibi kılarak eylemlerini iyiye yöneltir.¹²¹

Ahlak, farklı düşüncelere göre farklı değerlendirilmekte ve bu nedenle de farklı tanımlanmaktadır. İnsanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü olarak da ifade edilen ahlâk, bir toplumda insanların uymak zorunda oldukları davranış kurallarıdır. Ahlak, özelde insanların davranışları ve onların arasındaki ilişkilerin, genelde ise toplumun kimliğinden meydana gelen bir takım kuralların iyi veya kötü olarak nitelendirilmesidir.¹²² Yine insanın kendisi dâhil, varlıkla ve insanlarla ilişkilerinde nasıl davranması ya da davranmaması gerektiğini gösteren değer yargıları bütünü veya bir toplumdaki iyi ya da kötü sayılan davranışlar manzumesi olarak da ifade edilebilir.¹²³ Yapılan en bütüncül tanıma göre ise ahlâk, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünü; bunlarla ilgili ilim dalıdır.¹²⁴

Yapılan tanımlara baktığımızda ahlâk, bireysel olarak kişide yerleşmiş bir meleke, huy olarak ifade edilirken, toplumsal açıdan da huzuru ve düzeni sağlayan davranış kuralları olarak ifade edilmektedir. Ahlâk eğitiminin ise, bireyin ahlaki özelliklerini ve iyi karakter gelişimini içeren belli yaklaşım ve yöntemlerle düzenlenmiş bir öğretim olduğunu söyleyebiliriz.

Değerlere sahip olmak ve hayatımızı değerler ile örmek güzel ahlak ile yakından ilişkilidir. İnsanoğlunun ruhunda yerleşen meleke ve alışkanlıkları oluşturan ahlak, eylemlerin tekrar etmesi ve çeşitli durumlarla pekişmesi ile ruha yerleşir. Bu bakımdan ruhu, güzel ve faydalı gıdalar ile besleyerek ve değerler eğitimi ile yoğurarak toplumu oluşturan fertler, sağlıklı ve sağlam karakterli bireyler

¹²¹ Recep Kılıç, *Ayet Ve Hadislerin Işığında İnsan Ve Ahlâk* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 2011), 1,3.

¹²² Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 18.

¹²³ “Ahlâk”, *DİY* (Erişim 05 Mayıs 2021).

¹²⁴ Mustafa Çağrı, “AHLÂK - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 05 Mayıs 2021).

kılınabilmektedir.¹²⁵ Çünkü ahlak değerleri kapsayan bir ilimdir ve bundan ötürü ahlâk, kişilerin davranışlarına atfedilen değerlerin hangileri olduğunu, bunların ölçüsünü ve temelini araştırır. Böylece insanların yükümlü bulundukları vazifeleri belirler ve bireylerin sorumlu oldukları bu görevleri yerine getirmenin veya getirmemenin sonuçlarını araştırır ve ortaya koyar.¹²⁶

Ahlak, “etik” olarak ifade edilen “Ahlak Felsefesi” olarak da bilinen kuramsal (teorik, nazarî), uygulamalı (pratik, amelî) olarak iki ayrılır. Bununla birlikte insanın yaratılışında gizli olarak gelen, “doğal ahlak”, çevrenin ve dış etkenlerin etkisiyle oluşan “kazanılmış ahlak” gibi çeşitleri de vardır. Yine bireysel, sosyal, siyasî, iş ve meslek ahlakı gibi çeşitleri de olabilmektedir.¹²⁷

Bir davranışın ahlaki olarak nitelendirilebilmesi için muhakkak insanın irade ve seçme özgürlüğünün olması gerekmektedir. İradeli hareket olmadığı sürece davranışların ahlaki olup olmadığı ile ilgili konuşamayız. Onlardan zorunlu yapılmış davranışlar olarak bahseder ve onları kötü veya iyi olarak nitelendiremeyiz. Bununla birlikte insanın irade kabiliyeti davranışlarının sorumluluğunu almasını gerektireceği gibi, ahlakını da değiştirmesine yardımcı olmaktadır. Böylece dinî ve aklî açıdan ahlakın değişebileceğini de kabul etmiş olmaktadır. Toplumda sabit kalan hiçbir şey olmadığına göre ahlak da değişebilir. Zaten bu amaçla eğitim ve öğretim yapılmakta ve buna kaynak harcanmaktadır.

Dilmaç ve Ulusoy’a göre din eğitimi, “bir kimsenin ahlaki gelişimini etkileyen aile ve okul gibi kurumların ahlaki eğitime direkt veya dolaylı olarak müdahalesidir. Bu tanım iki önemli durumu da aynı zamanda kapsamaktadır. Bunlardan birincisi, bu tanımın sadece değişik kurumların bir kimse üzerindeki kasti ve açıkça ifade edilmiş etkisi ile rastlantısal ve açıkça ifade edilmemiş etkisini de kapsamasıdır. İkincisi ise, doğru veya yanlış bir durumda bireyin gerçek

¹²⁵ Ercüment Erbay, *Etkinliklerle Değerler Eğitimi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 9.

¹²⁶ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 18.

¹²⁷ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 19.

davranışının, ahlaki problemler hakkında eleştirel düşünme yeteneğinin ve benimsediği gerçek ahlaki düşüncelerinin göz önüne alınmasıdır.”¹²⁸

Ahlâk eğitiminin amacı, bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır. Bu nedenle, çocuklara ahlâkî ve ahlâkî olmayan özellikler hakkında doğru bilgiler verilmeli, sağlam kanaatler oluşturulmalıdır. Bu şekilde, onlar iyi eğilimlerini geliştirmeyi, kötü eğilimlerine teslim olmamayı denerler ve böylece karakterleri olumlu yönde gelişir. Ahlâk eğitiminin amaçlarından biri, bireylerde sağlıklı, tutarlı ve dengeli bir kişilik oluşturmaktır. Diğer bir amacı ise, her bireyi hem ilgi ve yetenekleri (gizil güçleri) doğrultusunda yetiştirerek hayata ve üst öğrenime hazırlamak, hem de "iyi insan", "iyi vatandaş" olmalarını sağlamak için gerekli bilgi, beceri, tutum, davranış ve alışkanlıklar kazandırıp, onları kendi ahlâk anlayışına uygun olarak yetiştirmektir. Bireysel ve sosyal yönü olan birey, tüm bu alanlarda ahlâklı olmayı, yine bu alanların verdiği ahlâk eğitimi sayesinde gerçekleştirecek, aynı zamanda kendisi de onları etkileyecek ve şekillendirecektir.¹²⁹

Ahlâki gelişim süreci, zihinsel gelişim dönemlerine odaklanarak değerleri açıklamaya ve becerileri öğrenmeye dayanmaktadır. Yani değer eğitimi ile ahlâk eğitimi bilişsel gelişim süreçlerinden ayrı düşünülemez. Değer eğitimi için bilişsel gelişimin önemi, değerler üzerinde üst düzey düşünme ve değerler hakkında yorum yapma becerilerinin gelişmesinden ileri gelmektedir. Zira düşünme, yorum yapma, analiz etme ve bir yargıya varma olmadan değerleri olduğu gibi öğrenciye aktarmanın bir faydası ve kıymeti yoktur. Bu bakımdan değerler eğitiminin, değerlerin insanların özgür bir şekilde inandığı ve buna dayanarak tercih ettiği şeyleri belirlediğini, öğrencilerin anlamalarını sağlaması gerekmektedir.¹³⁰

Ahlâk bir insanın başkalarıyla olan ilişkilerini ve onlara karşı vazifelerini değerlendirmesini sağlayarak bireylerin egolarını ve benliklerini aşmalarına destek olur. Bu yüzden ahlak eğitiminin verilmesi, değer eğitiminin olmazsa olmazıdır. Bundan dolayı değer çeşitleri sınıflandırılırken ahlâkî değerlere ayrı bir önem

¹²⁸ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 107-108.

¹²⁹ Mehmet Zeki Aydın, "Ailede Ahlâk Eğitimi", *Somuncu Baba Dergisi* 167. (Eylül 2014), 43.

¹³⁰ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 109.

verilmektedir. Buna uygun olarak insanların da toplumun düzenli, huzurlu, güvenli, sevgi ve saygı içinde hayatını devam ettirmesi için ahlaki değerlere önem vermesi oldukça önemlidir. Çünkü sağlıklı bir toplumu oluşturan manevi ve etik ilkeleri güçlü olan, değerleri üstünde taşıyan bir insanın, ahlaki bir yaşama sahip olmaması pek mümkün değildir.¹³¹

1.3- DİN VE DEĞERLER EĞİTİMİ

Değerlerin toplumdaki bütün kurumlarla ilişkilendirildiği gibi, din ile de ilişkilendirmesi gerekmektedir. Değerler, insanoğlunu iyiye ve güzele sevk eden güçlü dinamiklerdir. Bireylerin ve toplumların tekâmülünde, medeniyetlerin, geleneklerin şekillenmesinde ise, millî ve dinî değerler en önemli yapı taşlarıdır. Dinin merkezinde yer alan ahlaki ve insani ilkeler bireyin ve toplumların kimlik ve kişiliklerinin oluşmasında önemli bir etkidir. İnsanın iyiye, doğruya, güzele ulaşmasına kılavuzluk eden bu ilke ve değerler, huzurlu bir toplumun mayasıdır.¹³²

Din, duygu, düşünce ve davranış boyutlarında insanların toplumla ve çevresiyle ilişki kurmasında kendini gösterir ve kişiliğe nüfuz eder. Din eğitiminin en önemli amacı, esasında ruh sağlığı yerinde olan, sağlam karakterli kişiler yetiştirmektir. Bu anlamda din eğitimi insanların şahsiyet bütünlüğünü sağlamaya yardımcı olurken değerler eğitimiyle aynı amacı paylaşmaktadır.

Her din, mensuplarından öncelikle bu dünyada doğru yolu benimseyerek huzura ve mutluluğa ulaşmasını ister. Bunu amaçlarken de onlara hayatın hakikati ve anlamına dair konularda, insanın değeri ve var olan her şeyin hikmeti ile ilgili bilgiler verir ve bu şekilde insanların kafalarındaki soruları yanıtlayacak belli açıklamalarda bulunur. Böylece insanlara nasıl yaşamaları gerektiği hususunda yol gösterici olur. İşte bu noktada değerleri kullanmak ise insanların güzel bir ahlâkî tutum geliştirmelerinde katkıda bulunur. Bununla birlikte dinler, mensuplarının belirli değer sistemlerine sahip olmaları yönünde tavsiyelerde bulunmakta ve açıklamalar yapmaktadır. Pek çok insan da dinin ahlâka, inanca, değere, duygulara ve toplum düzenini tamamlayıcı bir birleştirici niteliğine yaptığı vurguya dayanarak

¹³¹ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 112.

¹³² Erbay, *Etkinliklerle Değerler Eğitimi*, 5.

değerlerini belirlerken dinin temel kaynaklarına başvurur ve bununla bilgilenirler. Çünkü din ile değer sistemleri arasında güçlü bağlar vardır. Hatta dinler arasında bazı farklılıklar olmasına rağmen değer kavramı ve değerler, bütün dinlerde ve toplumlarda aynı anlamı taşımaktadır. Ancak burada önemli olan şey ise, bu ortak değerlerin uygun bir eğitim programı ve eğitimcilerin rol modeli ile öğrencilere kazandırılmasıdır.¹³³

İslâm dini insanların eşitliği, hayatın kutsal olduğu, zulme ve haksızlığa izin vermeme erdemi, var olan her şeyin Allah'tan geldiği ve dolayısıyla O'nun emaneti olduğunu kabul etmek gibi evrensel ahlâki ilkelerin, değerlerin kökleşmesinde ve güçlenmesinde büyük rol almıştır. Kur'ân-ı Kerim, "Gerçekten biz insanoğlunu şan, şeref ve nimetler (şerefli kıldık) verdik..."¹³⁴ ayetiyle hem insanoğlunun onurlu olduğunu hem de şerefli olduğunu hatırlatmaktadır. Bu da insanların saygısızlık, zulüm, sahtekârlık, aldatma gibi kötü alışkanlıklardan uzak duracağını ve bunlara maruz bırakılmaması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

MEB 2005 ve 2006, 2010 öğretim programlarında, dinin, insanın varlığını sürdürerek kendini gerçekleştirme mücadelesinde gerekli olan bir kuvvet ve araç olduğu ifade edilmiş, insanların kardan ve yağmurdan korunmak için, bir çatıya ihtiyaç duyması gibi, insanî değerlerin aşınması, kaybı ve ahlâkî yozlaşmaya engel olunması için de, bir dine ve o dini gerçek mânâda öğretebilecek din eğitimi ve öğretimine her bireyin ihtiyaç duyduğu, bu eğitim ve öğretimi almaya hakkının olduğu vurgulanmıştır. Bu ifadeler, insanın insani değerlerini muhafaza edip geliştirmesinde dinin oynadığı rolü takdir etmekte, din ve değerler eğitimi arasındaki ilişkiyi dinin bu rolüne dayandırdığı görülmektedir.¹³⁵

Değerler eğitimi denildiğinde akla ilk olarak dinlerin evrensel ahlâkî boyutu gelmekte ve diğer boyutlar çok önemslenmemektedir. Fakat dinin inanç, ibadet boyutunu yok sayarak dinin sadece ahlâkî erdemlerden ibaret olduğunu söylemek ne yazık ki doğru bir anlayış olmayacaktır. Bu anlayışların kaynağında insan sevgisi ön

¹³³ Dilmaç - Ulusoy, *Değerler eğitimi*, 36-37.

¹³⁴ Bkz. İsrâ: 70. Çalışmada kullanılan bütün ayetlerin meâlinde, " Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017)" kitabından faydalanılmıştır.

¹³⁵ "DKAB Öğretim Programı, 2010" (Erişim 11 Ocak 2023); Kaymakcan - Meydan, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi", 32.

plana çıkmaktadır; fakat bu bakış açısının arka planında kâinatı yaratıp bir köşeye çekilen ve insan hayatına karışmayan bir tanrı anlayışı yer almaktadır. Bu düşünce insanı içinde yaşadığı evrenden zaman içinde kopararak amaçsız bir yaşama doğru iten seküler bir anlayışın ürünüdür. Ama esasında din, insanın zihinsel kodlarını inanç ile oluşturur, ardından ibadet ve kulluk etme ile insanın sorumluluk bilincini yükseltir ve daha sonra da ahlâki erdemlerle birlikte onu şereflendirerek varoluşunda zirveye taşır. Bu açıdan baktığımızda değerler eğitimi dinden ayrı ele almak pek mümkün görünmemektedir.¹³⁶

Her ne kadar insanlık, kendisini önceki dönemlere kıyaslayarak gelişmişliğini ilan etse de, aslında evrensel insani değerler açısından baktığımızda, onun hala büyük bir bocalama ve buhran içinde olduğunu, hatta daha kötüye doğru gittiğini görmekteyiz. İnsanlığın mevcut durumu bize, bir zamanlar Aydınlanma Dönemi düşünürlerinin iddia ettikleri, dinlerin öneminin kalmayacağı tezi bir tarafa, daha önemli hale geldiğini göstermektedir. Özellikle bu noktada bir bütün olarak insanlığın, İslam'ın ilke, prensip ve öğretilerine ne kadar muhtaç olduğu görülmektedir.¹³⁷ Bu yüzden toplumların değer sistemlerinin esasını oluşturan dinlerin incelenmesi ve din ile değerler arasındaki ilişkilerin açıkça ortaya koyulması gerekmektedir.

Bu çalışmada bahsettiğimiz değerler, evrensel olan ahlaki değerleri kapsamaktadır. İslâm dininin temel kaynakları denilince aklımıza Kur'an-ı Kerim ve Sünnet gelmektedir. Bu dinin evrensel ahlaki değerleri ele alış tarzı da güzel ahlâkla ilişkili olmaktadır. Bundan dolayı aşağıda İslâm dinindeki güzel ahlâkla ilgili olan ayet ve hadisler incelenerek İslâm'daki güzel ahlâk prensibinin değerler eğitimiyle nasıl örtüştüğü açıklanacaktır.

- **İslâm Dininin Temel Kaynaklarına göre Ahlâk ve Değerler**

Asr-ı Saadet döneminden itibaren Müslümanlar, herhangi bir şeyin iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin olduğunu belirten değer ölçütlerini Kur'an-ı Kerim ve

¹³⁶ Süleyman Emiroğlu, *Asr-ı Saadet'te Değerler Eğitimi* (Bursa Uludağ Üniversitesi: Bursa Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Eğitimi Bilim Dalı., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., 2019), 25.

¹³⁷ Mustafa Köylü, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (01 Temmuz 2007), 87-88.

sünnetin ilkelerine göre şekillendirmişlerdir. Bu bakımdan Kur'an ve sünnet, Müslümanların dinî, ahlaki, sanatsal, ekonomik, toplumsal, siyasî vb. değer ölçülerinin kaynağını oluşturmaktadır. Bu iki temel kaynak sayesinde nesilden nesle aktarılan değer ölçütleri eskimeden günümüze kadar gelmiş ve diğer nesillere de aktarılmaya devam edecektir. Söz gelimi Resulullah (s.a.v) da bu hususta, bize emanet bıraktığı Kur'an-ı Kerim ve sünnete sınıksız bağlandığımız sürece, asla doğru yoldan sapmayacağımızı söylemiştir.¹³⁸ Bundan dolayı Müslümanların değerler konusunda başvuracakları temel kaynaklar, Hz. Peygamber'in de buyurduğuna göre, bizzat Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Böylece Müslümanlar, yaşadıkları çağda ve bulundukları devirde değerlerini oluştururken bu iki kaynağı esas almak ve bunların üzerine değerlerini inşa etmek zorundadırlar.¹³⁹

Günümüz dünyasının ekonomik, bilim ve teknolojik gelişmelerini geçmişle kıyasladığımızda, insanoğlunun son bir kaç asırdır büyük gelişmeler ve ilerlemeler kaydettiğini görmekteyiz. Ancak aynı gelişmenin insani değerler açısından olduğunu söylemek mümkün değildir. Tüm dünyada, Müslüman toplumlar da dâhil olmak üzere, büyük bir ahlaki çöküntü yaşanmaktadır. Elbette böyle bir yaşam tarzı, ne bireylere ne de toplumlara bir barış ve huzur ortamı sağlayamamaktadır. Bu noktada, tüm insanların Allah tarafından gönderilen ilahi kitapların öğretilerine dönmeleri gerekmektedir. Ancak tüm insanlık için Kur'an'ın ayrı bir yeri vardır, zira Kur'an şimdiye kadar hiç bozulmamış bir şekilde gönderilen tek ilahi kitap olduğu gibi, onun mesajı tüm insanlığı kapsamaktadır. Ayrıca, Kur'an sadece belli bir topluma ve zamana değil, tüm insanlığa ve zamanlara gönderilmiş ilahi bir kitaptır. O pek çok evrensel ahlaki ilkeler içermektedir. O insanlık için sadece bazı ahlâkî değerler değil, aynı zamanda bazı hedefler de getirmiştir.¹⁴⁰ Sunmuş olduğu değerlerin yaşama yansıtılması ile birlikte insanlar, dünya - ahiret mutluluğu, güçlü, dinamik, huzurlu bir sosyal topluma kavuşma gibi hedeflere ulaşacaktır.

¹³⁸ Ebi Amir el-Asbahî Malik b. Enes, *Muvatta*, çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), böl. Kader, 1, No: 3; Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî, *Cem'u'l-Fevâid*, çev. Naim Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), c. 1, 79, No: 125.

¹³⁹ Hüseyin Akyüz, "Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer: Hz. Muhammed. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi" 1/3 (01 Eylül 2012), 287.

¹⁴⁰ Köylü, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler", Özet, 65.

Kur'an-ı Kerim, kendine has düzeni içinde yeri geldikçe ahlâka ilişkin ilkelere ve öğütlere pek çok surede yer vermiştir. Nitekim nefisini arındıran kişinin, kurtuluşa erdiği¹⁴¹ belirtilen bir ayette, insanın fitraten iyiliğe de kötülüğe de yönelebilecek bir yetenekle (nefis) yaratıldığı belirtilmiştir. Bu bakımdan yüce Allah, insana doğuştan doğruyu ve yanlış, günahı ve sevabı bilme, ayırt etme, birini veya diğerini seçip yapma gücü ve özgürlüğü yerleştirmiştir. Bu ifadeler, insanın, boş bir levha ile bu dünyaya gelmediğini, belli potansiyel güçlerle doğmuş olduğunu vurgulamakta, yani her türlü sına ve öğrenmeden önce, apriorik (deneyden önce) olarak bu yeteneklerle var olduğunu açıklamaktadır. Böylece ayet, insanın varlık içindeki üstünlüğünü ve diğer varlıklar arasındaki anlayışını, insanın ahlâk açısından çift kutuplu bir varlık olduğunu ifade etmiştir. Bu bakımdan insan, iyilik veya kötülük yollarından istediğini seçebilecek bir tabiattır ve onun kurtuluş veya mahvoluşu da bu seçime bağlı bulunmaktadır. Bu yüzden insana düşen görev, “nefsi arındırmak”tır. Bu da Allah’ın bize ilk başta vermiş olduğu saf ve temiz vicdanı/fitratı koruyup geliştirmekle olacaktır.¹⁴²

Kur’ân-ı Kerim, insanların hem dünya hem de ahiret hayatında mutlu olabilmeleri için içinde birçok ilkeler barındırarak ve içindeki kurallar, kanunlar, evrensel değerler bakımından da günümüz insanına birçok mesajlar sunarak hem insana değer kazandırmakta hem de onun davranışlarını değerlendirmektedir. Eğer bu ilahi kitap analiz edilerek iyi okunur ve doğru anlaşılırsa; dünyanın huzuru, refahı ve barışı için özlem duyduğu ideal insanlar yetişebilir.¹⁴³ Değerler açısından Kur’an’ın önemle üzerinde durduğu en temel konulardan birisi hiç şüphesiz ahlaki değerlerdir. Kur’an, ahlaki değerlere öylesine önem verir ki, neredeyse hemen her ayet ve surede, mutlaka ahlakla ilgili önemli mesajların yer aldığı görülmektedir. Kur’an-ı Kerim, incelendiğinde bazen ahlâkla ilgili doğrudan, bazen dolaylı, bazen de ibadetler yoluyla birtakım olumlu davranışların kazandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Bkz. Şems: 8.

¹⁴² Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 5, 629-630.

¹⁴³ Mevlüt Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 16/35 (05 Haziran 2018), 161.

¹⁴⁴ Köylü, “Kur’an’ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler”, 76.

Kur'an-ı Kerim, daha çok bireysel nitelikli olmak üzere, her şeyden önce insanın hoşgörü sahibi olmasını,¹⁴⁵ şükredici olmasını,¹⁴⁶ güçlülere karşı sabretmesini,¹⁴⁷ azimli olmasını,¹⁴⁸ her hangi bir şey hakkında hüküm verirken kuruntu ve iddialardan uzak, gerçek bilgiye dayanmasını,¹⁴⁹ ahde vefalı olmasını, sözünde durmasını,¹⁵⁰ dürüst olmasını,¹⁵¹ emanetlerini ve ahitlerini gözetmesini,¹⁵² iyimser ve ümitvar olmasını,¹⁵³ kötülüğe karşı iyilik etmesini,¹⁵⁴ harcamalarında dengeli olmasını,¹⁵⁵ nezaketli olmasını ve selâma karşılık vermesini,¹⁵⁶ emretmektedir.¹⁵⁷

Kur'an, bir taraftan bireylerin ahlaki açıdan olgunlaşmasına yönelik bir takım ahlaki prensipler vazederken, diğer taraftan da sadece bireyi değil, toplumun diğer fertlerini de ilgilendiren ahlaki ilkeler ortaya koymuştur. Bu noktada Kur'an, bazen toplu halde birtakım ahlâkî ilkelerden bahsetmiş, bazen de ayrıntılı olarak muayyen bazı ahlâkî ilkeler ortaya koymuştur. Kur'an başta anne-babaya itaat etmeyi yakınlara, yoksula, yolda kalmışa, öksüzlere, akrabalara, biçarelere yardımcı olunmasını¹⁵⁸ ve eşlerin birbirlerine karşı görevlerini tam olarak yerine getirmesini¹⁵⁹ tavsiye etmekte ve evrensel bir ilke olarak, insanların toplumda ne zulmetmesini ne de zulme uğramasını istemektedir.¹⁶⁰ Çalışma ve dini sorumluluk açısından, kadın erkek arasındaki eşitliği¹⁶¹ birlikte karar vermeyi, danışmayı,¹⁶² dinî özgürlüğü¹⁶³, adil olmayı¹⁶⁴, insanların arasını düzeltmeyi¹⁶⁵, dayanışmayı, paylaşmayı¹⁶⁶,

¹⁴⁵ Bkz. Bakara: 109; Araf: 199.

¹⁴⁶ Bkz. Bakara:152.

¹⁴⁷ Bkz. Bakara: 45; 155.

¹⁴⁸ Bkz. Bakara:155.

¹⁴⁹ Bkz. Bakara: 2, 113; Sebe' : 26.

¹⁵⁰ Bkz. Bakara:40; Mâide:1.

¹⁵¹ Bkz. Bakara:42.

¹⁵² Bkz. Meâric:32.

¹⁵³ Bkz. Zümer: 53-54; Hicr: 55-56; İnşirah: 5-6.

¹⁵⁴ Bkz. Kasas: 52-55; Fussilet 34-35.

¹⁵⁵ Bkz. İsrâ 26-27, 29; En'am: 141; A'raf: 31.

¹⁵⁶ Bkz. Nisa:86; Lokman 18-19.

¹⁵⁷ Köylü, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler", 76-77.

¹⁵⁸ Bkz. Bakara: 83, 215, 177; Bakara: 220; İsrâ: 26

¹⁵⁹ Bkz. Nisâ 34-36.

¹⁶⁰ Bkz. Bakara: 84, 177; En'am 135, Arâf: 44.

¹⁶¹ Bkz. Âl-i İmrân:195, Hadîd:18, Mü'min: 40, Fetih: 5, Nahl: 58, Ahzâb: 35-36, Nisâ:32.)

¹⁶² Bkz. Şûrâ: 38, Bakara: 233.

¹⁶³ Bkz. Bakara 114, 145, 272, 256; Ahzâb: 45, Şuara: 3, Fatır: 8, Kehf: 6, Ra'd: 31, Hicr: 89, Nahl: 82, Yûnus: 41, Hûd: 12, Mâide: 92, En'am: 107, Gâşiye: 21-22, Araf: 188, Şûrâ: 48.

¹⁶⁴ Bkz. Mâide: 8, 106, Nisâ: 135.

emanete riayet etmeyi¹⁶⁷, şiddete karşı misliyle karşılık vermeyi veya tercihen affetmeyi¹⁶⁸ ve son olarak iyilik konusunda yarışmayı¹⁶⁹ emretmektedir.¹⁷⁰

Bu değerler hem bireysel hem de toplumsal olarak hayatımızda yer ettiğinde, insanlar takva sahibi olarak kendini gerçekleştirme yolunda önemli adımlar atacak, karakter eğitimi hususunda çok önemli bir yol kat edilecek ve dünya ve ahiret dengesi kurularak insanların hem bu dünyada hem de öbür dünyada saadete ulaşması kolaylaşacaktır. Dayanışma, paylaşma gibi değerler sayesinde sosyoekonomik olarak adalet gerçekleşecek, Allah rızası için yapılan her işle bir ümmet-toplum bilinci oluşarak dünya barışı tesis edilecektir.

Kur'an, bir taraftan daha çok bireysel nitelikli ahlaki davranışlarla erdemli kişiler yetiştirmeyi amaçlarken, diğer taraftan da daha çok toplumsal ahlaki değerler yoluyla, bu fertlerin yaşayacağı ideal toplumlar oluşturmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak Kur'an'ın ahlâka ilişkin emir ve yasaklarına baktığımızda, insan hayatının her alanını kuşattığını ve onu hiçbir zaman kendi başına bırakmadığını görmekteyiz.¹⁷¹

Gündüz'ün¹⁷² Kur'an-ı Kerim'de hangi değerlerin vurgulandığı ile ilgili yaptığı bir araştırmada on iki tane değer evrensel ve kişisel olmak üzere ikiye ayrılarak analiz edilmiş ve tabloda gösterilmiştir. Tabloyu sütun grafiğine çevirerek aktardığımızda hangi değer kaç tane sure ve ayette yer aldığını görebiliriz:

¹⁶⁵ Bkz. Bakara: 224.

¹⁶⁶ Bkz. Âl-i İmrân: 92. Bakara: 254, İbrahim: 31, R'ad: 22, Enfal: 3, Bakara: 3, 265, 267, 272-274, Münâfikun: 19.

¹⁶⁷ Bkz. Nisâ: 58, Mü'mînün: 8, Me'aric: 32.

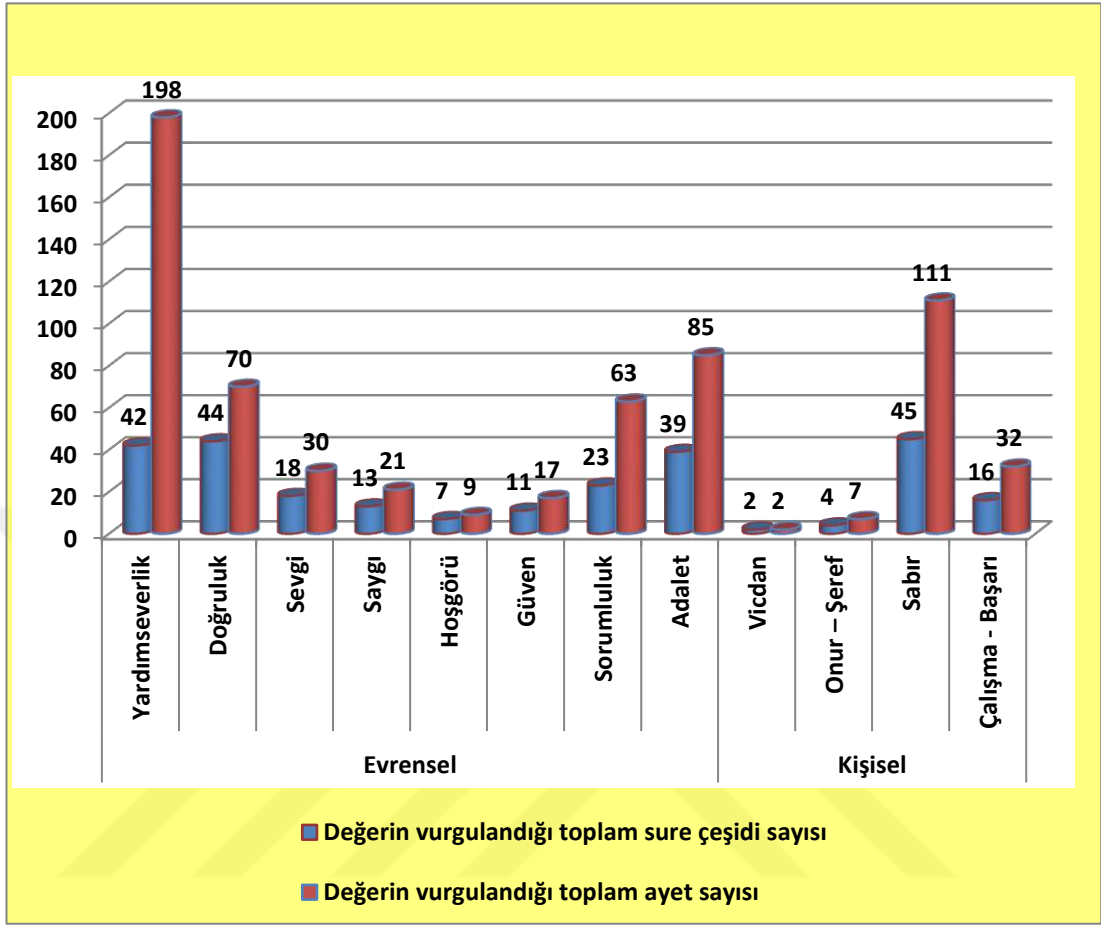
¹⁶⁸ Bkz. Nahl: 126.

¹⁶⁹ Bkz. Hûd: 7, Bakara: 148, Fatır: 32, Hadîd: 21. Mü'mînün: 57-61.

¹⁷⁰ Köylü, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler", 77-78.

¹⁷¹ Köylü, "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler", 78.

¹⁷² Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 162-163.

Şekil 1: Kur'an-ı Kerim'de Değerlerin Sınıflandırılması

Grafiği incelediğimizde Kur'an-ı Kerim'de 12 değer, tekrar eden sureleri de dikkate aldığımızda, 645 kere vurgulandığı görülmektedir. Evrensel değerlerden olan yardımseverlik değeri 198 defa vurgulanırken, kişisel değerlerden olan sabır değeri ise 111 defa vurgulanmıştır. Bu şekilde bu değerler, Kur'an'ın en fazla dikkat çektiği değerler olmuştur. Grafik 1'de de görüldüğü gibi, Kur'an-ı Kerim'de evrensel olan değerlere daha çok vurgu yapılmıştır. Tüm insanlığa hitap eden, nasihat vererek hidayete götüren rehber ve insanlar için rahmet kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i, akıl ve irade sahibi olan her insan okudukça anlayabilir ve ondan çeşitli dersler çıkarabilir. Bundan dolayı değerler eğitimi açısından oldukça kıymetli olan bu temel kaynak, bize sunduğu zengin içeriğiyle yararlanmak isteyen herkesin başvurması gereken kutsal bir kitaptır.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan değerlerin, insanoğlu tarafından sosyal bir düzenin kurulması ve dengeli bir toplumun oluşması için hayata aktarılması gerekmektedir. Zira bireyleri doğru yola götürecek bu değerler, insanlardan beklenen davranışlarla tutarlılık gösterdiğinde olumlu sonuçlara ulaşılacaktır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetler, insanların değerler bakımından kişilik ve karakterini geliştiren, onu ahlâkî yönden destekleyen, sosyal ve ekonomik açıdan yaptırım özelliği taşıyan bir takım ilkeler de barındırmaktadır. Gündüz'e¹⁷³ göre, bu açıdan Kur'an-ı Kerim, ayet mealleri referans alındığında değerler eğitiminde, huy ve karakter eğitiminde kullanılabilir. Çünkü Kur'an, güzel bir toplum için insanlığa değerleri öğretmekle birlikte bu değerlere nasıl ve ne doğrultuda erişilebileceğini de göstermektedir. Sonuç olarak bu değerleri elde etmek için ise; onları benimseyerek yaşamak, okuyarak uygulamak gerekmektedir.

İnsanın ahlâkını güzelleştirmek ve güzel değerlerle şekillendirmek için, karakter eğitimi bütün dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de oldukça önemlidir. Ancak İslâm dini, bir insanın sağlam ve güzel bir karaktere sahip olabilmesi için, öncelikle doğru bir inanç sistemini kabullenmesini isteyerek insanın ahlâkî gelişimini sağlıklı bir şekilde sağlayabilmesi için ona takip edeceği bir "ideal" sunmaktadır. Bu hidayet yolunda, insanlar için bütün güzel erdemleri üzerinde taşıyan birini örnek göstermeden, insanlara belli teorik ilkeleri anlatarak yapılan karakter eğitiminin ise başarıya ulaşması elbette ki zor olacaktır. Bu yüzden değerler eğitimi açısından Kur'an-ı Kerim kadar onu yaşayarak hayatına tatbik eden Hz. Peygamber (s.a.v)'in hayatı da, insanların karakter eğitiminde başvurulması gereken önemli kaynaklardandır.¹⁷⁴ Nitekim "Şüphesiz Allah'ı ve âhiret gününü arzulayan ve Allah'ı çokça zikredenler için, Allah'ın Resulünde pek güzel bir örnek vardır"¹⁷⁵ ayeti de bizlere değerleri yaşarken Hz. Peygamberi göz önüne almamız gerektiğini söylemektedir. Çünkü Kur'ânî değerlerin doğru bir şekilde yaşanması için, Hz. Peygamber'in örnek alınması gerekmektedir.¹⁷⁶ Söz gelimi, Hz. Âişe (r.a) kendisinden Hz. Muhammed'in ahlakını soranlara "Onun ahlakı Kur'an'dan ibaretti"

¹⁷³ Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 174.

¹⁷⁴ Kılıç, *Ayet Ve Hadislerin Işığında İnsan Ve Ahlâk*, 19.

¹⁷⁵ Bkz. Ahzâb: 21.

¹⁷⁶ Akyüz, "Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer", 287-288.

diyerek aslında bu hususa dikkat çekmiştir.¹⁷⁷ Hz. Peygamber, Kur’ânî değerleri bizzat yaşayarak örnek olmuştur. Bu yüzden İslâm’da ahlakın yerini ifade etmesi açısından Hz. Peygamber’in hayatı ve bu hayatın İslâm tebliğine ve Kur’an’a yansımaları önemlidir.

Yüce Allah, “De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız, hemen bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın”¹⁷⁸ buyurarak kendi sevgisini kazanmanın formülünü vermiştir. Buna göre her kim Hz. Peygamber’in değerlerine uyarak hayatını ona göre şekillendirirse o Allah’ın sevdiği ve günahlarını bağışlayacağı bir kul haline gelmiş olacaktır. Bir başka ayette ise yüce Allah, “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin”¹⁷⁹ ayetiyle, Hz. Peygamber’in sadece kuru bir örnek olmanın ötesinde nasıl yaşanması gerektiği ile ilgili değerler yargılarının tespiti konusunda dikkate alınması gereken bir ölçü olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden O’nun insanlığa sunduğu tüm değerler bireyler tarafından içselleştirilerek benimsenmeli ve yaşantılarla ortaya koyulmalıdır.

Hz. Peygamber de, “Kim bana itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur. Kim de bana isyan ederse, Allah’a isyan etmiş olur”¹⁸⁰ buyurarak her alanda olduğu gibi değerler söz konusu olduğunda da kendisine uyularak örnek alınmasını istemiştir. Şüphe yoktur ki Hz. Muhammed’in sünneti, O’nun hayat tarzını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber’in yaşam şekli, bütün evrensel değerlerin eğitiminin verildiği bir okul gibidir. O’nun hadislerinde gerek ilke bazında teorik; gerekse doğrudan öğüt, ibret, övgü ve yergi anlamında uygulamaya dönük pek çok ahlâki meseleye değinilmiştir. Bu açıdan bir Müslümana düşen en önemli görev, Hz. Peygamber’in eğitim, ahlâk, politika, âdâb, hukuk ve ekonomi vb. bütün yaşam alanlarında uyguladığı değer yargılarını içselleştirip benimsemek ve bunları yaşamak olmalıdır.¹⁸¹

Peygamberimiz (s.a.v)’in güzel ahlâkın önemini vurgulayan hadislerinden biri şöyledir: “İman açısından en olgun mü’min, güzel ahlâk sahibi olan ve âilesine

¹⁷⁷ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâi Tercemesi*, böl. Kıyâmü’l-leyl (Gece Kılınan Nafile Namazlar), 2, No: 1583.

¹⁷⁸ Bkz. Âl-i İmrân: 31.

¹⁷⁹ Bkz. Haşr: 7.

¹⁸⁰ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâi Tercemesi*, böl. Bî’at, 27, No: 4122.

¹⁸¹ Akyüz, “Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer”, 288-289.

iyi davranandır.”¹⁸² Bu ifadelerde görüldüğü gibi, İslâm dininde iman ile ahlâk arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Güzel ahlâk, kemal seviyesindeki olgun bir imanın göstergesi durumundadır. Çünkü İslâm, dinamik ve aktif bir iman anlayışı ile insanlardan güzel eylemlerde bulunmasını ister.¹⁸³ Asr suresinde de, “İnsanın ziyan içinde olduğu bundan ise ancak iman edip güzel eylemlerde bulunanların, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin kurtulacağı” bildirilmiş ve İslâm dininde iman ederek iyi amel işlemenin ve kulluk görevini yerine getirmenin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca İslam ahlâkında, güzel ahlâklı olmanın önemi ibadetlerle kıyaslanacak kadar büyüktür. Nitekim Hz. Peygamber, “Mü’minler, ahlâk güzelliği sebebi ile gündüzleri oruç tutan ve geceleri de Allah’a ibâdetle geçiren kimselerin derecesine ulaşır.”¹⁸⁴ buyurarak ibadetler ve güzel ahlâk arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.

İslâm ahlâkında yer alan en önemli hususlardan biri, insanın her konuda dengeli (itidalli) olmasıdır. Bu denge hem davranışlarda ifrat ve tefrite kaçmamak hem de ahlaki idealler uğruna gerçekliklerden, gerçeklikler uğruna da ideallerden kopuk olmamayı ve diğer insanlarla çatışmadan yaşamayı içerir. İtidâl; bir şeyin nitelik ve niceliği bakımından iki hal arasında, doğru, düzgün, istikrarlı, müstakim ve mütenâsib olması demektir. İtidâl, ifrat ve tefrite kaçmadan orta bir yaklaşım tarzını tâkib etmektir. Dengeli olmak demek iki aşırı uç arasında orta yolu tutmak ve böylece her türlü kötü olarak adlandırılan özelliklerden sıyrılıp hayatı huzurlu, mutlu bir şekilde yaşayıp insanlara olabildiğince faydalı olmak olarak da ifade edilebilir. İslâm dini yiyecek, içecek, giyecek eşya kullanımı, ibâdet gibi her konuda aşırı tutumdan kaçınarak, orta yolu tutmayı emretmiş, ifrât ve tefriti yasaklamıştır. Bu sebeple işlerin en hayırlısı itidalli yani dengeli olanıdır.¹⁸⁵ Bu konuyla ilgili olan ayette şöyle buyrulur: “Allah’ın sana verdiğinden âhîret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan/iyilik ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah

¹⁸² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), böl. Sünnet, 15, No: 4682; Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, çev. M. Emin Özaşar - Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), c. 2, 66, No: 627.

¹⁸³ Kılıç, *Ayet Ve Hadislerin Işığında İnsan Ve Ahlâk*, 14-15.

¹⁸⁴ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 7, No: 4798.

¹⁸⁵ Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*, 109-110; Ömer Çelik vd., *Üsve-i Hasene* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2003), c. 1, 326.

bozguncuları sevmez.”¹⁸⁶ Cenâb-ı Hak evreni ve canlı-cansız her varlığı dengeli bir şekilde yaratmış ve kullarının da her konuda ölçülü ve îtidalli davranmasını istemiştir. Âyette, “Allâh semâyı yükseltti ve mîzânı koydu. Öyleyse, sakın taşkınlık edip ölçüyü bozmayın.” buyrulurak¹⁸⁷ buna dikkat çekilmiştir.

Özellikle karakter eğitiminde işe koşulması gereken konulardan biri olan, bir insanın hayatı denge içerisinde yaşaması durumu üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü dış dünyâda nasıl dengeli ve ölçülü bir hayat gerekliyse insanın ruhsal ve duygusal kabiliyetleri arasında da bir uyum bulunmalıdır. Bu uyum ahlâkî yaşamın temelini oluşturan üç temel yeteneğin dengeli olmasına bağlıdır. Bunlar akıl, şehvet ve gazab güçleridir. Buna göre akıl gücünün dengeli işleyişinden “*hikmet*”, şehvet gücünün dengeli işleyişinden “*iffet*”, gazab gücünün dengeli işleyişinden de “*şecâat*” faziletleri dediğimiz değerler doğar. İnsanın iç âleminde bu dengelerin oluşması da adâleti doğurur ki bu da dördüncü temel fazileti meydana getirir. Böylece tam bir ahlâk gerçekleşmiş olur.¹⁸⁸ Bu konu Bediüzzaman’ın açıklamalarıyla aşağıda detaylandırılacaktır:

Said-i Nursî’ye göre, insanda imtihan gereği yaratılıştan itibaren sınır koyulmayan bazı kuvveler/duygular bulunmaktadır. Kuvve-i şehevîye, kuvve-i gadabîye ve kuvve-i akliye olarak adlandırılan bu duyguları kullanırken İslâm dini, vasatta yani dengede olmamızı emretmiştir. Bütün duygularda vasatta olmak için de insanlara peygamberler birer nümune olmuşlardır. İnsanların saadet-i dareyni için, istikamet üzere olması bir mecburiyettir. Bu duyguları istikamette tutabilmek için ise, ciddî bir terbiyeye ihtiyaç vardır. O da Hz. Muhammed’in (s.a.v) hayatını örnek almakla mümkün olabilir.¹⁸⁹ Aşağıda Risâle-i Nur’un farklı yerlerinde bu konudaki açıklamalar aktarılmaktadır:

Said-î Nursî İşaratü’l-İcaz’da,¹⁹⁰ “Sırat-ı müstakim” (Dosdoğru yol) âyetinin tefsirini yaparken üç kuvvetin vasat bölümlerini şöyle izah etmektedir: “Sırat-ı

¹⁸⁶ Bkz. Kasas: 77.

¹⁸⁷ Bkz. Rahmân: 7-8.

¹⁸⁸ Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 326-327.

¹⁸⁹ Mehmet Bilgin, “Risale-i Nur” (Erişim 13 Mayıs 2021).

¹⁹⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *İşâretü’l-i’caz* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2007), 45-46.

müstakim şecaat, iffet, hikmetin mezciniden¹⁹¹ ve hülasasından hasıl olan adl ve adalete işarettir: Şöyle ki: Tagayyür¹⁹², inkılap ve felâketlere maruz ve muhtaç şu insan bedeninde iskan edilen ruhun yaşayabilmesi için üç kuvvet ihdas edilmiştir. Bu kuvvetlerin, birincisi, menfaatleri celp ve cezbe için kuvve-i şehviye-i behimiye¹⁹³, ikincisi, zararlı şeyleri def için kuvve-i sebuiye-i gadabiye¹⁹⁴, üçüncüsü, nef' ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden temyiz için kuvve-i akliye-i melekiyedir¹⁹⁵. Lâkin insandaki bu kuvvetlere şeriatça bir had ve bir nihayet tayin edilmişse de, fitraten tayin edilmemiş olduğundan, bu kuvvetlerin herbirisi, tefrit¹⁹⁶, vasat, ifrat¹⁹⁷ namıyla üç mertebeye ayrılırlar. Mesela, kuvve-i şehviyenin tefrit mertebesi humuddur ki¹⁹⁸, ne helale ve ne de harama şehveti, iştihası yoktur. İfrat mertebesi fücurdur¹⁹⁹ ki, namusları ve ırzları payimal etmek iştihasında olur. Vasat mertebesi ise iffettir ki, helaline şehveti var, harama yoktur. Ve keza, kuvve-i gadabiyenin tefrit mertebesi, cebanettir²⁰⁰ ki korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi tehevürdür²⁰¹ ki, ne maddi ve ne manevi hiçbir şeyden korkmaz. Bütün istibdadlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür. Vasat mertebesi ise şecaattir²⁰² ki, hukuk-u diniye ve dünyeviyesi için canını feda eder, meşru olmayan şeylere karışmaz. Ve keza, kuvve-i akliyenin tefrit mertebesi gabavettir²⁰³ ki, hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezedir²⁰⁴ ki, hakkı batıl, batılı hak suretinde gösterecek kadar aldatıcı bir zekâya malik olur. Vasat mertebesi ise hikmettir²⁰⁵ ki, hakkı hak bilir, imtisal eder; batılı batıl bilir, içtinap eder. Hülâsa: Şu dokuz mertebenin altısı zulümdür, üçü adl ve adalettir. Sırat-ı müstakimden murad, şu üç mertebedir.”

Yukarıda ifade edilenlere göre insandaki şehvet, öfke ve nefis şeytanı sürekli dinleyen ve ona itaat etmeye meyilli hissiyatlardandır. Bu gibi duyguların baskısı

¹⁹¹ Mezç: katma, karıştırma.

¹⁹² Tagayyür: değişme, başkalaşma.

¹⁹³ Kuvve-i şehviye-i behimiye: hayvanî istek ve arzulara ait duygu.

¹⁹⁴ Kuvve-i sebuiye-i gadabiye: zararlı şeyleri defetmeye sevk eden gazap hissi ve duygusu.

¹⁹⁵ Kuvve-i akliye-i melekeye: akıl ve meleke duygusu, tecrübeli akıl duygusu.

¹⁹⁶ Tefrit: normalden aşağı olma.

¹⁹⁷ İfrat: aşırılık, pek ileri gitme, haddini aşma.

¹⁹⁸ Humud: cinsî isteksizlik.

¹⁹⁹ Fücür: işret, sefihlik, günahkârlık, ahlâka aykırı durum, cinsî sapıklık.

²⁰⁰ Cebânet: korkaklık, ürkeklik, ödlelik, yüreksizlik.

²⁰¹ Tehevür: öfkelenme, köpürme, kızma, aşırı hiddet.

²⁰² Şecaat: yiğitlik, yüreklilik, cesurluk, korkusuzluk, kahramanlık, hamaset.

²⁰³ Gabavet: anlayışsızlık, kalın kafalılık, ahmaklık.

²⁰⁴ Cerbeze: haksız yere aldatıcı sözlerle karşı tarafı iknaa çalışmak, demagoji.

²⁰⁵ Hikmet: akıl, söz ve hareketteki uygunluk.

insanı günaha itmektedir. Ama Allah (c.c.) Kur'ân'da “insanlara kaldıramayacağı yükü yüklemeyiz”²⁰⁶ diye buyurmuş ve bu günahlara karşı insana tövbe ve istiğfar yolunu göstermiştir. Eğer öfke, akıl, şehvet terbiye ve ıslah edilmezse, insanı helâke götürebilir. Bu yüzden bu duyguların mahiyeti ve nasıl terbiye edileceği hususları insan için hayati bir önem taşır. Yüce Allah, insanın mahiyetindeki kabiliyetleri ortaya çıkarmak için bu gibi duygu ve cihazları insana bir düşman ve rakip olarak yerleştirmiştir. Bu yüzden şehvet ve öfke, akıl ve kalbi dinlemeyecek bir yapıdayken, iman ve ibadetinin kuvvet derecesine göre kalp ve vicdanın emri altında hareket edecek hale gelmektedir.²⁰⁷

Bir başka bölümde insanı kötü ahlâka götüren durumlar şöyle ifade edilmiştir: “İnsandaki nefis ise, şeytanı her vakit dinler. Kuvve-i şehviye ve gadabiye ise, şeytanın desiselerine hem kabile, hem nâkile iki cihaz hükmündedir.”²⁰⁸ Nursî'nin yukarıda verilen ifadesinden de anlaşılacağı üzere, insanı günaha sokan nefis ve şeytandır. Buna göre Şeytan herhangi bir konuda telkin ederek kişinin, nefis ve şehvet gibi hissiyatlarının bu telkini dinleyip günaha girebilmesine sebep olmaktadır. Başka bir ifadeyle insanın şer ve günahlara kabil olması, nefis ve şeytanı ciheti iledir. Zaten bunlar olmasaydı, insanoğlu melekleşerek insaniyet vasfını kaybedecek ve o zaman melekler gibi makamı sabit kalacaktı.²⁰⁹ Ancak “Fakat insandaki kuvve-i şehviye, kuvve-i gadabiye, kuvve-i akliye Sani tarafından tahdit (sınırlandırılmak) edilmediğinden ve insanın cüz-ü ihtiyarisiyle terakkisini temin etmek için bu kuvvetler başıboş bırakıldığından, muamelatta zulüm ve tecavüzler vukua gelir.”²¹⁰ ifadeleri bu kuvvetlerin insanda sınırlandırılmadan mevcut bulunduğunu ifade etmekte ve bunların uygun ölçütler olmadan serbest bırakılmasının, insanı sosyal hayatta bazı kötü şeyler yapmaya yönelteceği vurgulanmıştır.

Bir başka bölümde kuvveler şöyle izah edilir: “Evet, Resul-i Ekrem Aleyhissalâtu Vesselâm “Kemâ festekim” emrini tamamıyla imtisal ettiği için, bütün ef'al ve akval ve ahvâlinde istikamet, kat'î bir surette görünüyor. Meselâ, kuvve-i akliyenin fesat ve zulmeti hükmündeki ifrat ve tefriti olan gabâvet ve cerbezeden

²⁰⁶ Bkz. Bakara: 286.

²⁰⁷ “Kuvveler”, *Sorularla Risale* (Erişim 19 Mayıs 2021).

²⁰⁸ Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2007), 215.

²⁰⁹ “Nefs”, *Sorularla Risale* (Erişim 19 Mayıs 2021).

²¹⁰ Nursî, *İşâretü'l-i'caz*, 228.

müberrâ olarak, hadd-i vasat ve medar-ı istikamet olan hikmet noktasında kuvve-i akliyesi daima hareket ettiği gibi; kuvve-i gadabiyenin fesadı ve ifrat ve tefriti olan korkaklık ve tehevürden münezze olarak, kuvve-i gadabiyenin medar-ı istikameti ve hadd-i vasatı olan şecaat-i kudsiye ile kuvve-i gadabiyesi hareket etmekle beraber; kuvve-i şehviyenin fesadı ve ifrat ve tefriti olan humud ve fücordan musaffâ²¹¹ olarak, o kuvvenin medar-ı istikameti olan iffette, kuvve-i şehviyesi daima iffeti, âzamî mâsumiyet derecesinde rehber ittihaz etmiştir. Ve hâkezâ, bütün sünen-i seniyyesinde, ahvâl-i fitriyesinde ve ahkâm-ı şer'iyesinde hadd-i istikameti ihtiyar edip, zulüm ve zulûmat olan ifrat ve tefritten, israf ve tebzirden içtinap etmiştir. Hattâ tekellümünde ve ekl ve şürbünde iktisadı rehber ve israftan kat'iyen içtinap²¹² etmiştir.”²¹³

Yukarıda ifade edilen kuvvelerin varlığından ötürü, hem bireysel hem de toplumsal açıdan kötü ahlaki özelliklerin ortaya çıkmaması, dengeli bir şekilde ahlaki ve evrensel değerlerin hayatımızda yer edinmesi için bütün insanların bu duygularını kontrol altına alması gerekmektedir. Bediüzzaman'ın da ifade ettiği gibi özellikle altı mertebeden uzak kalarak adaleti, huzuru, güvenliği, mutluluğu doğuran üç mertebeye yönelmek güzel ahlâk ve erdemli bir kişilik için elzemdir. Bunlar aynı zamana yaşamda herkesin takip edebileceği sırat-ı müstakim, yani hidayet, denge, doğruluk yolu olacaktır. Bu yol, içerisinde bütün evrensel ahlaki değerleri barındırmanın yanı sıra, toplumun huzurunu, mutluluğunu sağlayacaktır. Bu duyguları dengede tutabilmek için ise, ciddi bir terbiye hükmünde olan Hz. Muhammed'in hayatını örnek almakla gerçekleşebilmektedir. Zira Peygamberimiz (s.a.v), insanın fıtratında var olan birbirine zıt huyları en güzel şekilde birbiriyle bağdaştırarak bütün duyguların orta yolunu bulmuştur. Söz gelimi biryandan kararlı ve cesaretli bir şekilde davranarak binlerce düşmana meydan okurken öte yandan düşman çocuklarına merhamet ederek öldürülmemesi gerektiğini söylemiştir.

Neticede her insan, doğup büyüdüğü toplumun değer yargılarıyla yetişir. İslâm dininin hüküm sürdüğü toplumlarda Kur'an-ı Kerim ve sünnetin kuşattığı değer yargılarından doğan güzel-çirkin, iyi-kötü, helal-haram, doğru-yanlış gibi

²¹¹ Musaffa: saflaşmış, arınmış.

²¹² İçtinap: çekinme, sakınma.

²¹³ Nursî, *Lem'alar*, 192-193.

kavramlar, Müslümanlar için bir değer ifade etmektedir. Zaten bu iki kaynağı referans almayan veya bu iki kaynağın ilkeleriyle zıt olan değer yargılarının, Müslümanların hayatlarını yönlendirmesi mümkün değildir.²¹⁴ Bu bakımdan bu iki kaynağın içeriğinin iyi bir şekilde incelenmesi ve eğitimde kullanılması için açıklanması gerekmektedir. Bu yüzden, İslâm dininde ahlaki ve evrensel değerlerin naslara göre yeri ve önemi ortaya koyulduktan sonra ikinci bölümde evrensel değerlerden olan bazı kök değerler, hem Kur'ân-ı Kerim'deki yeri ve önemi hem de bunları bizlere yaşayarak öğreten Hz. Muhammed'in (s.a.v) sözleri ve uygulamasındaki örnekliği ikinci bölümde açıklanmaktadır.

²¹⁴ Akyüz, “Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer”, 294.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN ÖRNEKLİĞİNDE DEĞERLER

Değerler, toplumların temel yapı taşını oluşturan ve onların devamlılığını sağlayan en önemli kıymetlerdir. Değerlerin bu derece önemli olması, öğrencilerin değerleri davranışlarına dönüştürmesi ve yaşamlarıyla bütünleştirmesini gerektirmektedir. Bunun için değerler eğitiminin önemi günümüzde daha da artmıştır. Bu eğitimde, rol model olan insanların önemi ise oldukça büyüktür. Aslında geçmişten günümüze her zaman insanlara yön veren ve onlara güzel bir yaşamın şeklini gösteren örnek şahsiyetler var olmuştur. Hiç şüphe yoktur ki, bu şahıslar sadece kendi toplumlarının bireyleri tarafından değil, diğer toplumların bireyleri tarafından da beğenilmiş ve ilgi görmüşlerdir. İşte Hz. Muhammed (s.a.v) de Yüce Allah tarafından insanların O'nu örnek alması, olumlu değerleri ortaya koyup tamamlayarak toplumu yeniden şekillendirmesi için gönderilmiştir. Zira Hz. Muhammed (s.a.v), kendi gönderiliş gayesini, Ebu Hureyre'nin naklettiği hadiste şöyle açıklamıştır: “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”²¹⁵ O güzel ahlâkın en temel ilkelerine yaşayarak insanlara göstermiştir. Bu yüzden tüm insanlar tarafından örnek alınması gerekmektedir. Çünkü Peygamberimiz'in yaşamı ve ahlâkı, hangi seviyede bulunursa bulunsun ya da hangi meslekte olursa olsun her insanın örnek alabileceği yönleri içerisinde barındırmaktadır. Bu yüzden her birey, onun hayatını inceleyerek pek çok fazileti ve erdemi yaşamına tatbik etmekle birlikte, toplumdaki rolüne ve mesleğine uygun pek çok dersi de ondan alabilmektedir.

²¹⁵ Malik b. Enes, *Muvatta*, böl. Güzel Ahlâk, 1, No: 8.

Eğitim alanı dışında onu kendisine örnek alabilecek her yaştan, cinsten ve meslekten insan muhakkak vardır. Fakat özellikle eğitim ve öğretim alanında birkaç örnek vermek gerekirse şunlar söylenebilir: bir talebe; Kur’ân-ı Kerim’in ayetlerini vahiy yoluyla Hz. Cebrail’den can kulağıyla dinleyerek alan, onu öğrenerek tekrarlayan ve yaşamında uygulayan Hz. Muhammed’i (s.a.v) nasıl örnek alırsa, bir genç de; gençliğinde iffetini korumaktan, doğruluktan, hayâ duygusundan, adab-ı muaşeretten ayrılmayan ve hayatını amcasının koyunlarını otlatarak kazanan Hz. Muhammed’in yaşamını kendisine rehber olarak alabilir. Çevresindeki insanlara öğüt veren bir vaiz, hatip; Mescidi-i Nebî’de ashâbına en güzel üslûbu kullanarak hakikatleri anlatan, tavsiyelerini mükemmel bir şekilde yaşayarak uygulayan, küçük bir sözüyle binlerce insanın hidayete ermesine vesile olan Hz. Muhammed’i (s.a.v) aklından çıkarmayarak kendisine örnek alabilir. Bir öğretici veya muallim, O’nun ilmine ve irfanına muhtaç olan sahabeleri ile arkadaş gibi yaşayan, öğrettiklerini yaşayarak gösteren, sahabelerinin ihtiyaçlarıyla ilgili olan sevgili ve müsamahalı tavrını örnek alabilir.²¹⁶

Hz. Muhammedin (s.a.v)’in ahlâkında bulunan en önemli özellik, onun Allah’tan kendisine bir lütuf olarak armağan edilmesidir. Çünkü O’nun ahlâkı Allah (c.c), kendisine tarafından ihsan ve ikram edilmiştir. Bu yüzden de O’nun ahlâkı Hz. Âişe’nin deyişi ile “Kur’an” idi.²¹⁷ Peygamberimiz’in (s.a.v), ahlâkını güzelleştirmek için kimseden örnek almasına ya da kimseyi taklit etmesine gerek duyulmamıştır. Çünkü O’na her türlü güzelliği yüce Allah, öğretmiştir. Bunun içindir ki, Yüce Allah, Peygamberimiz (s.a.v) hakkında, “Sen bizim gözetimimiz altındasın”²¹⁸ buyurmuştur.

Yüce Allah, Hz. Peygamberi daha küçüklüğünden itibaren topluma örnek olarak hazırlamış ve değerlerin yok sayıldığı bir toplumda onu olumlu değerlere büründürmüştür. Zira O, başta “el- Emîn” lakabı ile anılarak güvenilir ve dürüstlüğüyle ön plana çıkmış ve dahası insanların gıpta edebileceği sayısız güzel

²¹⁶ Abdülaziz Hatip, “Cahiliye Toplumunu Dönüştüren Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed”, *Çeşitli Yönleriyle H.z Muhammed (s.a.v)*, ed. Recep Çetintaş vd. (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017), 251-252.

²¹⁷ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâi Tercemesi*, böl. Kıyâmü’l-leyl (Gece Kılınan Nafile Namazlar), 2, No: 1583.

²¹⁸ Bkz. Tûr: 48.

faziletleri kendisinde barındırarak bütün insanlığa rol model olmuştur.²¹⁹ Onun ahlâkının güzelliğine yönelik olarak Yüce Allah, “Hiç şüphesiz senin için bitmeyen, tükenmeyen bir ödül vardır. Ve hiç şüphesiz sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin.”²²⁰ buyurarak onu övmüştür. İşte bütün bunlardan ötürü Yüce Allah, İslâm’ı insanlığa göndererek Kur’ân-ı Kerim’i indirdiğinde, bütün emirlerinin ve ilkelerinin hayata uygulanmasını insanlara yaşamıyla sergileyecek bir insan ve elçi olarak Hz. Muhammed’i (s.a.v) seçmiştir. O’nun güzel ahlâkî faziletlerle bürünmüş yaşamı ve savunarak itaat ettiği bütün ilkeleri Müslümanlarla birlikte Müslüman olmayan herkes için de yol gösterici niteliktedir.²²¹ Bu amaçla bütün insanlık için önemli olan evrensel değerlerden bir kısmını onun hayatını örnek göstererek incelemek oldukça önemli hale gelmektedir.

Yüce Allah (c.c)’ın Peygamberimiz’e idirdiği ilk ayeti “Oku”²²² olmuştur. Bu emirle birlikte, “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış...”²²³ “...sen rabbinin yoluna çağrıda bulunmaya devam et! Sen hakka götüren doğru bir yol üzerindesin.”²²⁴, , “...(alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.”²²⁵ , “Ey peygamber! Seni tanık, müjdecî, uyarıcı, izniyle Allah’a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.”²²⁶, “Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler”²²⁷ şeklinde inen ve buna benzer olan pek çok âyet, Peygamberimiz’in

²¹⁹ Fahri Sağlık, “Değerler Eğitiminde Hz. Muhammed Örneği”, *Balıkesir Merhaba Gazetesi* (blog), 20 Mayıs 2021.

²²⁰ Bkz. Kalem: 3-4.

²²¹ Casim Avcı - Mevlana İdris, *Hiz. Muhammed’in hayatı*, ed. Ali Erbaş - Zeynep Ulviye Özkan (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), 318.

²²² Bkz. Alâk: 1-5.

²²³ Bkz. Nahl: 125.

²²⁴ Bkz. Hacc: 67.

²²⁵ Bkz. Zâriyat: 55.

²²⁶ Bkz. Ahzab: 45-46.

²²⁷ Bkz. Araf: 157.

insanları eğitmekle ve onları doğru yola yönlendirmekle görevli olduğunu, Kur’ân-ı Kerim açısından ortaya koymaktadır.²²⁸

Hız. Peygamber (s.a.v), risâlet görevini aldıktan sonra önceden sahip olduğı tüm değerleri İslâm dininin temel kaynaklarıyla yoğurarak geliştirmiş ve Kur’an-ı Kerim’in de emrettiğı değer ve ilkeleri toplumda yaşayarak insanlara göstermiştir. O, bütün bunları yaparken ashabında bulunan iyi ve güzel olan bütün özellikleri ve değer yargılarını kendi elleriyle geliştirmelerini sağlamış, kötü ve çirkin olan nitelikleri ve değer yargılarını ise yine kendileriyle birlikte düzeltmeye çalışarak doğru yöne sevk etmiştir.

Peygamberimiz bu bireysel ve toplumsal ıslah hareketini, kendinde barındırdığı güzel ahlâk, doğruluk, güvenilirlik, adalet, cömertlik, çalışkanlık, nezaket, sevgi, saygı, cesaret vb. faziletlerle birlikte, müsamahalı ve yumuşak olan eğitim anlayışıyla yirmi üç yıl gibi kısa bir zamanda gerçekleştirmiş, özellikle en cahil, en geride kalmış ve ahlâken ciddi bozulmalar yaşayan insanların çoğunu, en medenî, en ileriye dönük ve en üstün karakterli, ahlâklı ve erdemli kişiler haline getirmeye yardımcı olmuştur. Toplumda yer alan ve kötü, bayağı, adi ve çirkin alışkanlıklara dönüşen adetleri değiştirmiş, bunları iyi yöne döndürmeye aracı olmuştur. O, bu çirkin işlerin yerine en hayırlı, yararlı huyları, vasıfları ve inançları yerleştirmiştir. Zaten O’nun Peygamber oluşunu en güzel şekilde kanıtlayan da yaptığı bu devrim ve inkılâplardır. Zira bu herhangi bir insanın yapabileceğı kolay bir hareket değildir. Her şey bir yana, yapılan bu yenilik ve dönüşümleri zorlukla ve nefret ettirerek değil kolaylıkla, sevdirek ve müjdeleyerek, örneklerle izah edip ikna ederek yapmıştır. Bu anlamda bir insanlık medeniyeti inşa etmiştir. Nitekim cahiliye karanlıklarında putlara tapan kimseleri tevhid inancına yönelen, kız çocuklarını diri bir şekilde gömen kimseleri karıncayı incitmekten bile çekinen merhamet dolu bireyler haline getirmeye; bencilliğın yerine dayanışmayı seven, tembellik yerine çalışan, cehâlet yerine ilmi ilke edinen bir nesil meydana getirmeye vesile olmuştur. Bu bakımdan herkesin gönlünde yer etmesi, insanları kendine

²²⁸ Hüseyin Yılmaz, “Hız. Peygamber ve Eğitim”, *Çeşitli Yönleriyle Hız. Muhammed (s.a.v)*, ed. Recep Çetintaş vd. (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2017), 15.

hayran bırakması yönleriyle incelenmesi ve araştırılması bütün insanlık için gerekli olan bir şahsiyettir.²²⁹

Hiz. Peygamber'in üvey oğlu Hind, Peygamberimiz'in hilye ve şemailini iyi bilen ve güzel konuşmasıyla tanınan bir sahâbedir. Konumuzla ilgili olması açısından burada onun Hiz. Hasan'a (r.a), Hiz. Peygamber'in insanlarla olan konuşma tarzı, üslubu ve tavırları ile ilgili açıklamalarından bahsetmek yararlı olacaktır. Ona göre Hiz. Peygamber, gereksiz konuşmamaya dikkat ettiğinden genellikle sessiz olan bir peygamberdi. O, "efradını cami ağıyarını mâni" kelimelerle yani az sözle çok şey ifade edebilecek bir şekilde gayet güzel ve veciz konuşmuş, kimseye kaba davranmamış, hakaret etmemiş ve kimseyi küçümsememiştir. Yalnızca haksızlık yapıldığı zamanlarda öfkelenir ve bu haksızlık ortadan kaldırılincaya kadar da öfkesi dinmezmiş. Öfkelenildiği zamanlarda intikam almak ve azarlamaktan kaçınmış, güldüğü zamanlarda da genellikle aşırılığa kaçmadan gözleri yumulacak kadar gülmüştür. O genellikle insanları birbirine sevdirecek, birbirleriyle kaynaştıracak şeyleri konuşmuştur. Kendisini ziyarete gelen her kavmin liderine önem vermiş; ikram etmiştir. Kendisine özel yerler edinmemiş böyle yapan insanlara da engel olmuştur. Kendisi de bir kavmi ziyarete gittiğinde, en sona oturmuş ve böyle yapılmasını da emretmiştir.²³⁰

Bütün bu özellikleriyle Hiz. Peygamber, toplumu terbiye ederken her şeyden önce toplumdaki değerlerin merkezine Allah inancını yerleştirmiş ve daha sonra değerleri yeniden yapılandırmıştır. Zira bu inancın, insanda bıraktığı en önemli etki, "Allah, benim yaptığım her şeyi görüyor, duyuyor ve aklımdan geçen de dâhil her şeyi biliyor" duygusudur. İşte bu duyguyu yüreğinde taşıyan her birey, içindeki güçlü imanı ile olumsuzluklardan uzaklaşarak olumlu değerleri yaşamaya başlayacaktır. Bu inanç, aynı zamanda insanı bu dünyada yaptıklarından dolayı sorguya çekileceğini düşündürterek öbür dünyada hesabını veremeyeceği her türlü davranıştan uzaklaştırmaktadır.

Resûlullah'ın (s.a.v) insanları eğitirken kullandığı eğitim ilkeleri ve yöntemlerine baktığımızda anlarız ki, bunlarda çağımızdaki eğitimcilerin

²²⁹ Hatip, "Cahiliye Toplumunu Dönüştüren Rahmet Peygamberi Hiz. Muhammed", 248.

²³⁰ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), c. 6, 313; er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 327-330, No: 8425.

faydalanmaları gereken önemli prensip ve işaretler vardır. Çünkü O, bir eğitmeni olarak insanları kırmadan, incitmeden onların gönüllerine nasıl ulaşılacağını göstermiş ve onlara yakınlaştıran yolları keşfetmiş ve bunları bizlere bir miras olarak bırakmıştır. Bu yüzden özellikle bugün değerler eğitimi yapanlar için Resul-i Ekrem'in değerleri yaşayarak uygulama yöntemleri örnek alınmalıdır. Bu da ancak onun gibi değerleri hayatın tümüne yaymakla gerçekleşecektir. Zira O'nun eğitim çalışmaları başarıya ulaşmış ve yaptıklarının neticesinde mühim bir sosyal dönüşüm gerçekleşmiş ve cahil bir insan kitlesinden örnek ve rol model bir nesil ortaya çıkmıştır. Hz Muhammed'in eğitiminde gözettiği kural ve ilkeler bu sonucun ortaya çıkmasında en önemli araçtır.²³¹ O, değerler eğitimi yaparken insanları kırmamaya özen göstermiş, gördüğü yanlışlıkları ise kişinin toplum içinde ismini vermeden sadece davranışını niteleyip ima ederek, öylece kişinin toplumun içinde rencide olmasına engel olmuştur. Örneğin, Hz. Peygamber, hoşla gitmeyen bir söz duyduğunda o kişinin ismini toplum içinde anmadan, "Falan isimli kişiye ne oluyor da böyle diyor?" demezdi de; "Bu insanlara ne oluyor da böyle böyle konuşuyorlar?" derdi.²³² Ayrıca O, kişinin mahcup olmaması için gördüğü yanlışlık ve eksiklikleri herkesin huzurunda dile getirmezdi.²³³ Nitekim, bir adamın üzerinde sarı bir leke gördüğünde adama fazla bakmayarak ona bir şey söylememiştir. Fakat adam gittikten sonra, "Keşke şu adama söyleseydiniz de üzerindeki bu izi yıkasaydı." demiştir.²³⁴

Bununla birlikte Hz. Peygamber değer eğitimi sırasında aşırı sert ve katı bir tutum sergilememiştir. Zira bu, değerler eğitiminin de amacına ters bir tutumdur. Zaten Yüce Allah kendisinin lütfettiği merhamet sayesinde bu şekilde bir tutum sergilediğini Âl-i İmrân sûresinde belirtmiş ve böyle bir tutumu O'nun için uygun görmediğini, "...Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile..."²³⁵ buyurarak ifade etmiştir.²³⁶ Söz gelimi, Hz. Peygamber, Mescid-i Nebvî'ye küçük abdestini yaparak kaba bir

²³¹ Yılmaz, "Hz. Peygamber ve Eğitim", 13-14, 17.

²³² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 5, No: 4788.

²³³ Akyüz, "Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer", 290.

²³⁴ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 5, No: 4789.

²³⁵ Bkz. Âl-i İmrân: 159.

²³⁶ Akyüz, "Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer", 290.

davranışta bulunan kişiye bile değer yüklü davranışları, O’nu incitmeden hoşgörü ile öğretmiştir.²³⁷

Hız. Peygamber, zaman, yer ve şartlar değışmeksizin bütün yaratılmışlara değeri vermiş ve bu tutumla insanları eğitmiştir. O savaş ve barış zamanlarında, sosyal ve ahlâkî alanda, peygamberlik görevinin öncesinde ve sonrasında hem insanlarla ilgili hem de diğer canlılarla ilgili konularda değeri yaşarken ve onları uygularken şefkat, rahmet ve sevgi dilini kullanmıştır.²³⁸ Nitekim eğitim konusunu Hız. Peygamber ile ele alan Yılmaz²³⁹, Hız. Peygamber (s.a.v.)’in eğitim anlayışını ve uygulamalarını ifade eden evrensel nitelikli temel prensiplerini “ilim öğrenmeyi hedef gösterme; şiddeti değil sevgiyi esas alma; daima yumuşak üslup kullanma, kolaydan zora doğru tedrici bir yol izleme, cezalandırma yerine affediciliği tercih etme, olumsuz alışkanlıkları kızmadan sabırla düzeltme, pratiğı olan konular uygulamalı olarak gösterme; öğrenme konumunda olan bireyleri bıktırıp usandırmadan kısa ve öz konuşma; beden, zihin, irsiyet, çevre ve öğrenme kapasitesi gibi bireysel farklılıkları dikkate alma; konuları insanların akıl ve gönüllerine hitap ederek işleme, eleştirilere açık olma şeklinde” özetlemiştir. Bu yüzden hoşgörü ve pedagojik ilkelere uygun olan bu eğitim anlayışının, günümüz eğitimcilerine ışık tutabileceğı ortadadır.

Bununla birlikte Emiroğlu da Hız. Peygamber’in (s.a.v), cahiliye toplumunu nasıl evrensel değeriyle eğittiğini aktardığı çalışmasında O’nu “değerlerin taşıyıcısı” olarak takdim etmiştir. Yine o Peygamberimiz’in değeri topluma kazandırırken insanların aklına ve duygularına hitap ettiğini ve iletişime çok değeri verdiğini ifade etmiştir. Bu açıdan Peygamberimiz, her zaman insan sevgisini ön planda tutarak olumsuz durumlar karşısında hep iyiliğı tercih etmiş ve özellikle empatik bir yaklaşım tarzını benimsemiştir. Değeri topluma mal etmek için bireysel farklılıkları dikkate almış ve her insana gücünün yeteceği kadar sorumluluk

²³⁷ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, böl. Temizlik, 45, No: 53, 54, 55, 56.

²³⁸ Akyüz, “Değeri Eğitiminin Odağında Bir Değeri”, 294.

²³⁹ Yılmaz, “Hız. Peygamber ve Eğeri”, 14.

vermiştir. O, her zaman bir muallim gibi davranmış ve farklı anlatım metotlarına başvurarak muhatabının dikkatini çekmiştir.²⁴⁰

Konuyla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda Mevlüt Gündüz, değerler eğitimi ile ilgili “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi” adlı çalışmayı ortaya koymuştur. Çalışma incelendiğinde Gündüz’ün Kur’an-ı Kerim’de yer alan değerleri öncelikle sınıflandırdığı, ardından da bunları değerler eğitimi bağlamında incelediği görülmektedir. Çalışma, alanında ilk olarak Kur’an-ı Kerim temelinde “adalet, yardımseverlik, hoşgörü, saygı, sevgi, güven, doğruluk, vicdan, onur- şeref, sorumluluk, başarı-çalışma ve sabır” olmak üzere toplam on iki tane değeri sınıflandırmış ve bunları evrensel ve kişisel özellikteki değerler olarak ikiye ayırmıştır.²⁴¹

Değerler eğitimi konusunda bir başka dikkat çekici olan çalışma ise Fatma Şükran Arslan’a aittir. Kendisi Hz. Peygamber’in hayatında teorik olarak ifade ettiği ve yaşamında uyguladığı değerleri “Ebû Dâvûd’un Sünen isimli eserinde yer alan Edep bölümü” çerçevesinde analiz ederek incelemiş ve Peygamberimiz’in (s.a.v.) cahiliye toplumunun değersizleştirdiği değerleri yeniden yapılandırırken en çok kullanılan değerleri “özdenetim, adalet, doğruluk, sorumluluk, saygı, sevgi, tevazu, özgüven, güvenilirlik, hoşgörü, merhamet, takdir, sabır ve yardımlaşma” şeklinde belirlemiştir.²⁴²

Asr-ı Saadet’te Değerler Eğitimi’ni yine Ebû Davûd’un sünen isimli eserindeki evrensel ahlaki değerleri temel alarak inceleyen ve günümüzdeki eğitim yöntemlerini Hz. Peygamber (s.a.v)’in metotlarıyla ilişkilendiren Süleyman Emiroğlu ise, kök değerleri “doğruluk, yardımlaşma, sevgi, saygı, sorumluluk, merhamet, hoşgörü ve güvenilirlik” olarak belirlemiş/sınırlamış ve bunlarla ilgili önemli ayrıntıları ortaya koymaya çalışmıştır.²⁴³

²⁴⁰ Bkz. Emiroğlu, *Asr-ı Saadet’te Değerler Eğitimi*, 85-101.

²⁴¹ Bkz. Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 159-182.

²⁴² Bkz. Fatma Şükran Arslan, *Sünen-i Ebu Davud’un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamberin Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlaki Değerler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008).

²⁴³ Bkz. Emiroğlu, *Asr-ı Saadet’te Değerler Eğitimi*.

MEB'in Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (4-8, 9-12) öğretim programlarına baktığımızda ise öğrencilere kazandırılmak istenen temel kök değerler, “adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” olarak belirlenmiş ve öğrenme - öğretme sürecinde değerlerin hem ilişkili olduğu alt değerler, hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulması gerektiği belirtilmiştir.²⁴⁴

Değerler eğitiminde öğrencilere kazandırılması gereken birçok değer varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak bu çalışmanın kapsamında Kur'an-ı Kerim ve hadis kaynakları taranmış ve M.E.B Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın yayınladığı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin öğretim programı çerçevesinde kök değerler belirlenerek ayrıntılı bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu değerler “yardımseverlik, adalet, hoşgörü, güven, sevgi, saygı, doğruluk, sorumluluk ve sabır” olmak üzere toplamda 9 tanedir. Değerler sıralanırken de Kur'an-ı Kerim'de geçtiği sure ve ayetlerin sayısı dikkate alınmıştır.

Konuyu ele alırken önce değerleri, günlük hayattaki tanımına ve kullanım alanlarına göre açıklamayı tercih ettik. Sonrasında ayetlerde ve hadislerde geçtiği yerlere göre bunların ortak anlam ilişkilerinden söz ettik. En sonunda ise Peygamberimiz'in (s.a.v) bu değerleri yaşamında nasıl uyguladığına dair bazı örnekleri vererek bunları yorumladık. Şimdi sırasıyla değerlerimizi açıklayalım:

2.1- YARDIMSEVERLİK

Yardımseverlik, yardım etmekten hoşlanmak, yardımseverlik, yardımsever olma durumu anlamlarına gelir.²⁴⁵ Yardımseverlik kelimesi “hayır, hayırseverlik” gibi kavramlarla aynı anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca “iyilik, karşılık beklemeden yapılan yardım” gibi anlamlara da gelmektedir. “İhsan” olarak da ifade edebileceğimiz bu değer, insanın başkalarına karşılıksız olarak iyilik etmesinden doğan bir fazilettir. Bu, kerem sahibi olmak ve şefkatli olmak şeklinde de ifade edilebilir. Bu değer en büyük kuralı ise “Kendine yapılmasını arzu ettiğin şeyi

²⁴⁴ Bkz. “T.C. M.E.B Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (4-8)”; “T.C. M.E.B Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (9-12)”.

²⁴⁵ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 2, 2393.

başkaları için de yapmaktan”²⁴⁶ ibarettir. Bu bakımdan insanın kendine yapılmasını arzu ettiği her çeşit hayrı, ahlâkî olgunluğu, huzur ve mutluluğu sağlayan her şeyi başkaları için de arzu etmek toplumsal bir vazifedir.²⁴⁷ İçerisinde birçok alt değeri barındırdığından bu değer iyilik, şefkat ve merhamet ve cömertlik gibi alt değerlerle ilişkilendirilebilir.

Şefkat, genel olarak çevrede yer alan varlıkları kabullenerek ve onlarla yakın bir ilişki kurarak, onlara sevecen ve sempatik bir ilgiyle yönelmeye dayanan bir değerdir. Merhamet, başkalarının sıkıntı ve dertlerinden ötürü yaşadığı âcizliğe ilgi duyarak, onların durumuna acımak ve onunla birlikte dertlenerek hemhal olmayı içeren bir değerdir. Cömertlik ise, hiç kimsenin zorlaması olmadan veya karşılık beklemeden elindeki imkânları, gönlünden koparak başkalarına sunmak ya da muhtaç durumda bulunan-bulunmayanlara, gerekli yerlere maddi veya manevi değerleri paylaşabilmeye dayanan bir öz veri değeridir.²⁴⁸ Görüldüğü gibi bu alt değerlerin hepsi yardımseverlik değeri ile yakından ilişkilidir. Fakat bu değerın asıl anlamından koparmadan diğer değerleri de kapsayacak şekilde açıklanması daha doğru olacaktır.

Yardımseverlik değeri, Kur’ân-ı Kerim fihristi açısından ele alındığında onun Kur’an’da en çok dikkat çekilen değerlerden biri olduğu görülmektedir.²⁴⁹ Aşağıda yardımseverlik değerinin Kur’an-ı Kerim’de geçtiği surelerin ve ayet sayılarının grafiğı verilmiştir:²⁵⁰

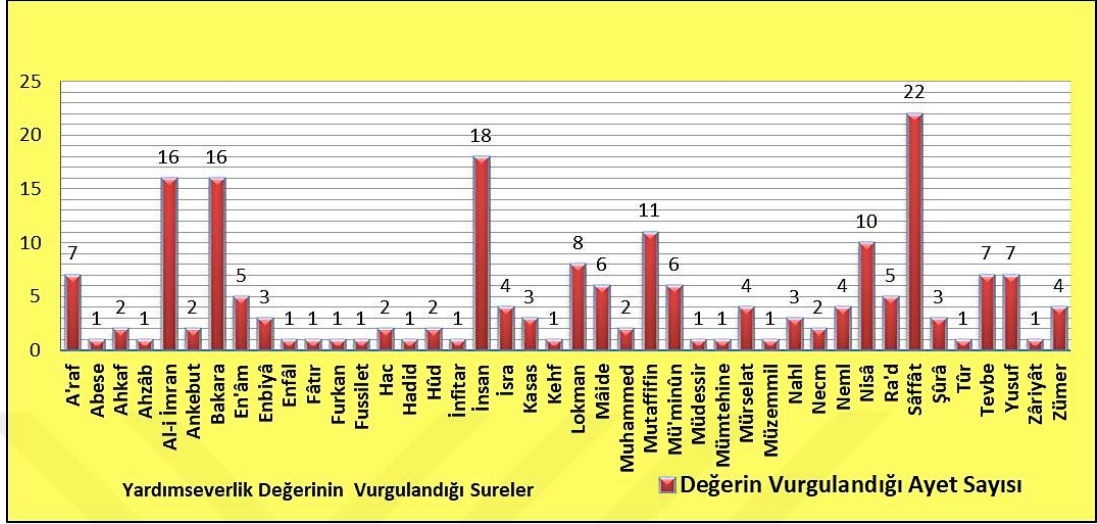
²⁴⁶ Ebu İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Abdullah Parlıyan (Konya: Konya Kitapçılık, 2007), böl. Kıyâmet, 59, No: 2515.

²⁴⁷ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 353.

²⁴⁸ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013), 200, 187, 255.

²⁴⁹ Kur’an-ı Kerim’de vurgulanan değerleri tespit etmede Kur’an Kerim dizinlerinden ve Mevlüt Gündüz’ün “Değerler Eğitimi Dergisinde” yayımlanan “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi” adlı makalesinden faydalanılmıştır. Makalede yer alan tablolar sütun grafiğıne dönüştürülerek değerlerin en fazla vurgu yapıldığı surelere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

²⁵⁰ Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 163.

Şekil 2: Kur'ân-ı Kerim'de Yardımseverlik Değeri

Grafik incelendiğinde, yardımseverliğin en fazla vurgulandığı sure 22 ayet ile Sâffât Suresi iken, 18 ayet ile İnsan, 16 ayet ile Bakara ve yine 16 ayet ile Al-i İmran sureleri onu takip etmektedir. Hayır ve yardım kavramları Kur'ân-ı Kerim'de sıklıkla tekrar ettiğinden dolayı değerler açısından en çok bu değer vurgulandığı görülmektedir. Bazı âyetleri ayrıntılı incelediğimizde Bakara Suresi'nde yapılan her hayrın yüce Allah tarafından hakkıyla bilindiğinin ve Sâffât ile İnsan Suresi'ndeki ayetlerde de hayırlı işler yapan kulların müjdelendiğinin bildirilmesi yardımseverlik değerinin hayır anlamıyla ilişkilendirilerek kullanıldığını ortaya çıkarmaktadır.²⁵¹ Bununla birlikte Allah (c.c), kullarını "...Öyleyse hayırlarda yarışın."²⁵² ayeti ile iyilik yapmaya teşvik etmiştir.

Yüce Allah, "Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler için rableri nezdinde ecirleri vardır; onlar için ne korku olacak ne de üzüleceklerdir."²⁵³ ayeti ile maddi olarak insanlara yardım etmenin mükâfatını, bizzat kendisinin vereceğini ve bu kullarının rahatlık üzerinde olacağını haber vermiştir. Ayrıca Müzemmil Sûresi 20. âyetinde, yüce Allah'a, kendimiz için gönderdiğimiz bütün

²⁵¹ Bkz. 215, "...Hayır olarak ne yaparsanız, muhakkak ki Allah onu bilir"; 80, "İşte biz iyileri böyle ödüllendiririz.", 5, "İyiler ise içine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler."

²⁵² Bkz. Bakara, 148.

²⁵³ Bkz. Bakara: 274.

iyiliklerin, “O’nun katında daha üstün bir iyilik ve mükâfat” olarak bulunduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı insanların iyilik üzerine de yardımlaşması gerekmektedir.

Yukarıdaki ayetlerde yardımseverlik değerinin “maddî ve manevî olarak hayırda bulunma, iyilik etme, üstün bir iyilik ve bunun karşılığında da mükâfatlandırılma” gibi ifadelerin birçoğu Peygamberimiz’in (s.a.v) hadislerinde de görülmektedir. Söz gelimi O’nun ifadelerine göre yüce Allah (c.c), yapmayı düşünüp de yapamadığımız iyilikler de dâhil olmak üzere bütün iyiliklerin karşılığını vermede çok cömert ve aceleci davranmakta iken, kötülüklerin karşılığını vermede ise sabırlı ve merhametlidir. Zira hadisinde Yüce Allah’ın bir iyiliğe karşılık on iyilik ve daha fazla sevap yazacağını, hatta kötülüklerden vazgeçildiğinde bile bunun kişiye sevap kazandıracağını bildirmiştir. Yine O, bir kötülüğün karşılığında ise tek bir günah yazılacağını vurgulamıştır.²⁵⁴

Peygamberimiz, bir iyiliğe öncülük eden kimsenin, o iyiliği yapanların mükâfatı gibi sevap alacağı,²⁵⁵ ayrıca iyi işler yapmada aceleci davranılması gerektiğini²⁵⁶ ifade eden hadislerine baktığımızda normalde sakinliği tavsiye eden ve aceleci olmayan Peygamberimiz’in (s.a.v) özellikle yardımlaşmada ve iyi işler yapmada aceleci olmayı tavsiye ettiğini görürüz. Bu amaçla insanların yaşlılık ve hastalık gelmeden, kıyamet yaklaşımdan iyi şeyler yapmaya gayret etmesi hatta bunlarda öncü olması gerekmektedir. Yardımlaşmada önemli olan diğer bir nokta ise, darlık içinde olursa (Peygamberimiz’in ifadesiyle darlık zamanında boynuna zırh geçirilmiş gibi olan birinin sadaka verince zırhının gevşemesiyle rahatlık hissetmesi durumu gibi) bile insanın elinde bulunan paranın, malın, eşyanın ya da herhangi bir şeyin verilmesiyle onun artması ve sonrasında bir anda genişleyerek feraha kavuşmaktır.²⁵⁷ Bir diğer ifadeyle bollukta olduğu gibi, darlıkta da insanları unutmamak ve onlara yardım etmeye devam etmektir. Zira bu şekilde verilen her şey artarak geri dönmekte ve insanın rahatlamasını sağlamaktadır.

Kur’an’da Âl-i İmrân Sûresi’nin ayetlerinden birinde şöyle buyrulur: “Takva sahipleri, bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar (infak ederler). Öfkelerini

²⁵⁴ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 33-34, No: 11.

²⁵⁵ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 201, No: 172.

²⁵⁶ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, 1, 128, No: 93.

²⁵⁷ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 245; er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 2, 332, No: 2790.

yenerler ve insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.”²⁵⁸ Bu ayete göre takva sahibi ve dolayısıyla yardımlaşan insanların güzel özelliklerinden biri, sadaka vermektir. Peygamberimiz (s.a.v) de sadaka vermenin her Müslümanın üzerine vazife olduğunu bildirmiştir. Özellikle bu âyette geçen darlık ve bolluk ifadesine paralel olarak O (s.a.v), kişinin “sağlıklıyken, yoksul düşmekten korktuğu ve zengin olmayı arzuladığı zamanda verdiği sadakanın sevabının çok olduğunu, vermeyi ihmal ederek yaşlandığı ve ölümüne yakın olduğunda verdiği sadakanın ise ona faydası olmadığını”²⁵⁹ ifade etmiştir. Böylece burada da “Param artınca veririm.” diyerek sadaka vermekten çekinen ve yaşlılığı gelip çattınca ya da hastalanınca artık kendinden umut kesen insanların, yaptığı yardımların çok makbul olmadığını vurgulamıştır. Yine Hz. Peygamber, bir kimsenin verecek bir şey bulamadığında çalışmasını ve kazandığını insanlara vermesini, bunu yapamazsa muhtaç ve sıkıntılı birine yardım etmesini, bu mümkün olmadığında iyi olan şeyleri emretmesini ve son olarak da kötülük yapmaktan uzak durarak da bir kişinin sadaka verebileceğini ifade etmiştir.²⁶⁰ Zira yardımlaşma kişinin kardeşini kendi nefesine tercih ettiği bir özveri ve diğerkâmlık duygusudur. Paylaşmak veya yardım etmek için zengin olmak gerekli değildir. Bu anlamda Peygamberimiz (s.a.v), sadece mal ile yapılan sadakadan başka, “adaletle hükmetmenin, bineğine binen bir kimseye yardım etmenin yahut onun yükünü yüklemenin, güzel/iyi söz söylemenin, namaza giderken atılan her adımın, insanlara sıkıntı veren şeyleri yoldan kaldırmanın, bir Müslümanın insanların ve hayvanların faydalanması için diktiği ağacın veya ektiği ekin gibi her hayırlı işin bir sadaka olduğunu” belirtmiştir.²⁶¹

Sadaka yardımseverliğin en önemli göstergelerinden biri olduğu için bunun üzerinde durmakta yarar vardır. Zira yüce Allah Âl-i İmrân Suresi’nin bir başka ayetinde “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.”²⁶² buyurarak aslında sadaka verirken iyi olanları ve kendimiz için alabileceğimiz şeyleri seçmemiz gerektiğini bildirmiştir. Bunun dışında insanlara “bayağı” denebilecek şeyleri vermeye kalkışmak asla uygun

²⁵⁸ Bkz. Âl-i İmrân: 134

²⁵⁹ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 126, No: 90.

²⁶⁰ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 164, No: 141.

²⁶¹ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 153,161; No: 122, 135.

²⁶² Bkz. Âl-i İmrân: 92.

olmayacaktır. Konuyla ilgili olması açısından Asr-ı saadet döneminde ensar arasında en çok hurmalığa sahip olması ile bilinen Ebû Talhâ (r.a), adlı sahabenin Mescid-i Nebvî'nin karşısında bulunan ve Peygamberimiz'in de ara ara içinde bulunan tatlı sudan içtiği Beyrahâ' denilen en sevdiği hurma bahçesini bu âyetin inmesi üzerine, sadaka olarak Peygamberimiz'e bağışlamasından bahsetmek, önemli olacaktır. Bu cömertliğe ve yardımseverliğe karşılık Peygamberimiz'in buna tepkisi ise şöyledir: “Dur bakalım. Bu çok kıymetli ve çok kâr getirici bir maldır. Ben senin dediklerini işittim; fakat senin onu yakınlarına tahsis etmeni daha uygun görürüm.”²⁶³ Peygamberimiz, bu tavrıyla hem insanların sevdiği şeylerden sadaka verirken daha yakınında olan muhtaç insanlardan başlanmasının uygun olduğunu göstermiş, hem de kendisinin de suyunu sevdiği ve ona hibe edilen bahçeden feragat ederek ne kadar diğerkâm ve özgeci olduğunu ortaya koymuştur. O'nu örnek alan ve Yermûk Savaş'ına katılan ashâbı da yaralanarak ölmek üzere oldukları bir haldeyken bile, su ihtiyaçlarını birbirine ikrâm ederek karşılamaya çalışmış ve böylece su baştan sona hepsine götürüldüğü zaman hiçbirisi suyu içmeden sırasıyla vefat etmiştir.²⁶⁴

Yardımseverliğe en yakınında başlama prensibini özellikle benimseyen Resulûllah, komşusu açken bunu bildiği hâlde tok yatan kişileri kendisine iman etmiş sayılmayacak kadar kötü bir insan olarak nitelendirmiştir. Böylece kişilerin en yakınlarından biri olan komşularına karşı duyarlı olma, yardımlaşma ve dayanışma konusunda önemli bir kural koymuştur.²⁶⁵ Çünkü komşular her zaman birbirlerine her konuda muhtaçtırlar. Birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları da aralarındaki sevgi bağını güçlendirerek birbirlerine olan güvenlerini artırmaktadır. Yine Hz. Âişe'nin (r.a), iki komşusundan hangisine ikramda bulunmasının daha doğru olduğu sorusuna, Peygamberimiz'in, “Sana kapısı en yakın olan komşuna...” ifadesi de yardımseverliğe yakınlarından başlama ilkesini destekleyen bir başka misaldir.²⁶⁶

Yardımseverlik değerinin alt değerlerinden biri olan diğerkâmlık değeri, insanın bazen kendi canı pahasına da olsa karşısındaki insanı kendisine tercih edebilmesi ve onun iyiliğini düşünebilmesidir. Muhtaç insanları gördüğünde

²⁶³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 300, No: 295.

²⁶⁴ Ali Muhammed Sallabi, *Birinci Halife Hz. Ebubekir (R.A)*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 438.

²⁶⁵ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 275, No: 8283.

²⁶⁶ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 309, No: 308.

vicdanen rahatsız hisseden ve başkalarının derdini, sıkıntısını kendi sorunu gibi görerek bu değeri özümseyen Hz. Muhammed (s.a.v), yanında verebileceği bir şey bulunmadığı bir zamanlarda bile paylaşmaya özen göstermiştir. Söz gelimi, kendisinden bir şey isteyen muhtaç bir kişiye, en yakın sahabelerinden biri olan Hz. Ömer'in (r.a) -yanlarında bir şey bulunmadığından ötürü- Allah tarafından vermekle yükümlü bulunmadığını söylemesine karşın ona yüzünü ekşiterek, adama kendisine bir şeyler gelinceye dek başkasından ödünç almasını söylemiştir. Zira O, arşın sahibi varken kıtlıktan yana bir korkusu olmaması gerektiğinin her zaman bilincinde olmuştur.²⁶⁷ O'nun Hz. Âişe'ye yoksulu yarım hurmayla da olsa boş çevirmemesi gerektiğini ifade etmesi ve böyle davrandığında yüce Allah'ın da kıyamet günü kendisini cennetine yakın edeceğini bildirdiği²⁶⁸ sözleri de, az da olsa paylaşmanın ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. O, aynı zamanda Allah'ın (c.c) bizlere ancak zayıfların duaları, ibadetleri ve ihlâsları sayesinde yardım ettiğini ve rızık verdiğini bildirerek²⁶⁹ insanlara karşı her zaman verici olmamız gerektiğini vurgulamıştır. Bu bakımdan çağımızda özverili davranışların ve insanlar arasındaki pozitif ilişkinin artması, daha barışçıl bir dünya düzeni oluşturmak için herkesin, Hz. Peygamber'in, asırlar önceden “Tıpkı vücudunda bir organı hastalanan bir insanın diğer organlarının da o organ için uykusuz kalıp ateşlendiği ve çırpındığı gibi; müminlerin de birbirlerine karşı merhamet, sevgi ve şefkat gösterme hususunda bedenmiş gibi hareket ederek özverili olmaları gereklidir.” hadisine²⁷⁰ kulak vermesi gerekmektedir.

Grafikte yer alan surelerden Enbiyâ ve Tevbe Sureleri'nde yüce Allah (c.c), “...seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²⁷¹ ve “...sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, (O), size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.”²⁷² buyurmuştur. Bu ayetlerde Allah (c.c), Peygamberimiz'in şefkatinin yüceliğinden ve derinliğinden bahsetmiştir. Yaşamındaki uygulamalarına baktığımızda, Hz. Muhammed'in (s.a.v) merhameti fakirlerden kölelere, hastalardan

²⁶⁷ Nüreddin El-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve-Menbau'l-fevâid*, çev. Adem Yerinde (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2007), c. 17, 564, No: 17779.

²⁶⁸ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Zühd, 37, No: 2352.

²⁶⁹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 282, No: 269.

²⁷⁰ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 130, No: 7820.

²⁷¹ Bkz. Enbiyâ: 107.

²⁷² Bkz. Tevbe: 128.

yetimlere, herkesi kapsamaktadır. Çünkü O'nun ifade ettiğine göre, “Müslümanlar birbirlerinin sıkıntı ve ihtiyaçlarını giderdiği sürece Allah (c.c) da onlara yardım edecek, kıyamette onların sıkıntılarını giderecek ve Allah yolunda cihad edenler gibi mükâfat alacaklardır.” O yetimlerle ilgilenmeyi ve köle, hizmetçi ve işçi gibi çalışan insanlara karşı da merhametli olunmasını teşvik etmiştir.²⁷³ Onların dertlerini dinleyerek, hizmetçilerine ve kölelerine iyi davranmaları ve merhametle muamele etmeleri konusunda ashâbını da sürekli uyarmıştır.²⁷⁴ Hatta hizmetçilerin yaptıkları yanlışlıklardan ötürü “Her gün yetmiş defa!” affedilmesi gerektiğini buyurarak bu konuda uygun bir ölçü bırakmıştır.²⁷⁵

Yardımseverlik değerinin Kur’ân-ı Kerim’deki fihristi içinde farklı surelerde ve hususlarda geçtiği ayetler, bu ayetlerin anlamına paralel olarak verilen hadisler ve değerın yaşamda uygulanması ile ilgili Hz. Muhammed (s.a.v) örneklğinde verilen metinler yediden yetmişe her insana yardımseverlik değerin ana hatlarını kavrayarak, hayatına nasıl aktaracağı ile ilgili bir yol sunmaktadır. Bu bakımdan değerler eğitimi ile ilgilenen eğitimciler Peygamberimiz’in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken benimsediği ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsetmekte yarar vardır. Bundan dolayı yardımseverlikle ilgili aktardığımız birbirleriyle ilişkili olan ayet ve hadislerden sonra bu değeri Peygamberimiz’in yaşamına nasıl tatbik ettiğini daha detaylı inceleyerek anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi ile ilgili bazı tespitlerde bulunabilmek için aşağıda üç örnek yer almaktadır:

2.1.1- Örnek

Yardımseverlikte aceleci davranmayı seven Hz. Peygamber’in vefatına yakın zamanda bile elinde bulunan dinarları fakirlere dağıtarak rahatladığı bilinmekle birlikte²⁷⁶ bu konuda en güzel örnek Ebû Sirve’a Ukbe (r.a) anlattığı rivayettir. Buna göre bir gün, Medine’de Hz. Peygamber, ikindi namazını bitirip selam verdikten sonra aceleyle kalkmış ve insanların arasından geçerek eşlerinden birinin odasına gitmiştir. Kendisinin neden acele ettiği konusunda insanların telaşa düşmeye

²⁷³ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 6, 263, No: 8240; en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 257, 258, 276, 278, 282 No: 242, 243, 260, 263, 270; en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 2, 540, No: 1363.

²⁷⁴ Özağşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 6, 404.

²⁷⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 31, No: 1949; Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 123-124, No: 5164.

²⁷⁶ Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 170.

başladıklarını duyan Hz. Peygamber, kısa bir süre sonra geldiğinde, “Evde bir miktar altın ve gümüş olduğunu hatırladım, Allah’a yönelmekten beni alıkoyar diye korktum ve onların dağıtılmasını emrettim.” şeklinde neden acele ettiğini açıklayarak insanları rahatlatmıştır.²⁷⁷

Verilen örnekte, Peygamberimiz (s.a.v), evinde fazla malı olduğunu hatırladığında bunu dağıtabilmek için oldukça hızlı davranmış ve bu yüzden insanların dikkatini çekmiştir. Bu şekilde iyilik ve hayır işleri yapıldığı zamanlarda aceleci davranmak gerektiğini anlatmak istemiştir. Bu bakımdan elinde fazladan eşya, para ya da ihtiyacı olan bir öğrencinin sıkıntısını giderecek bir şey bulunduran öğretmenin bu örnekten alacağı büyük dersler bulunmaktadır. Zira bazı durumlarda, zor geçim koşullarına sahip olan bir takım bölge okullarında, yoksul ve muhtaç durumda olan öğrencilerin sayısı oldukça çoktur. Bu sadece sınıf ya da rehber öğretmenin değil, bütün branş öğretmenlerinin üzerinde ehemmiyetle durması gereken bir vazifedir. Böyle zamanlarda uygun yardım etkinlikleri yapılarak ya da çevredeki yardımseverlerden destek alınarak öğretmen tarafından öğrencinin ihtiyacı en yakın zamanda giderilebilir. Ya da Devlet tarafından gönderilen yardım fonlarından pay ayrılması için öğretmenin sınıfında hangi öğrencilerinin durumunun kötü olduğunu bilmesi, bu anlamda önem arz etmektedir. Hz. Peygamber’in bu örnekte gerçekleştirdiği en önemli etkinlik ise, değeri bizzat yaşamında sahabelerin dikkatini çekecek bir şekilde uygulamasıdır. Zira yardımsever olmakla ilgili uzun öğütler vermenin, bu değeri yaşayarak örnek olmaktan daha uzun bir süreç gerektirdiğinin farkında olan Hz. Peygamber, bir öğretmene de hayır ve hasenat işlerinde diğer insanların dikkatini çekecek bir şekilde açıkça yapmanın, davranışın taklit edilebilmesi açısından daha önemli olduğu noktasında yol göstermiş olmaktadır.

Verilen örnekte Hz. Peygamber’in yardımseverlik davranışını anlatmaktan ziyade farklı bir anlatım yöntemi kullanarak, doğrudan uygulamaya başvurduğu görülmektedir. Yaptığı davranışla sahabelerin dikkatini çekmesi ise, muhataplarının öncelikle akıllarını çalıştırarak düşündürmeye yönelik bir harekettir. Bu bakımdan yapılan davranış yardımseverlik değerini öğrencilerine kazandırmak isteyen bir

²⁷⁷ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 125, No: 88.

öğretmen için, derse giriş stratejisinde kullanılabilecek iyi bir teknik olmaktadır. Derse başlamadan önce bir yardım davranışında bulunan öğretmen, muhtemelen onu gözlemleyen öğrenciler tarafından hem takdir hem de taklit edilecektir.

Örnekte baskın olan öğretim ilkeleri, gerçek bir yaşam durumu üzerinden değer Hz. Peygamber tarafından kazandırılmaya çalışılması ile yaşama yakınlık ilkesi, davranışın eğitimci tarafından bizzat sergilenmesi ve sahabelerin bu duruma şahit olmaları ile yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesi, kısa yoldan değer sahabelere kazandırılması ile ekonomiklik ilkesidir. Rivayetin sonunda Hz. Peygamber'in sahabelerine yaptığı kısa açıklama, örnekte anlatım yönteminin ve davranışa bütünüyle şahit olan sahabeler açısından gözlem tekniğinin ağırlıkta olduğuna işaret etmektedir. Değer öğretim yaklaşımları bakımından örnek değerlendirildiğinde ise, Hz. Peygamber'in değeri kendinde taşıyarak bizzat örnek olması, örnekte eylem ve gözlem yoluyla değer öğretimi yaklaşımının ön planda olduğunu göstermektedir. Zira bu davranışı gözlemleyen sahabelerin bu davranışı taklit etme ihtimali oldukça yüksektir.

2.1.2- Örnek

Yardımseverlikle ilgili alt değerlerden biri olan özveri yani diğerkâmlık değeriyle ilgili Peygamberimiz'in yaşamında birçok misal görülmekle birlikte, bunlardan en çarpıcı örnek ise şudur: Bir gün bir adam Peygamberimiz'in yanına gelip, açlıktan halsiz kaldığını ve yorgun düştüğünü söyler. Peygamberimiz hanımlarına haber göndererek yiyecek bir şeyler olup olmadığını kontrol ettirir. Fakat evlerinde yiyecek bir şey kalmadığı öğrenir. Bunun üzerine Resûlullah, "Bu gece şu adamı konuk edip yemek yedirerek Allah'ın merhametine nail olmak isteyen kimse yok mu?" buyurur. O esnada ensardan bir kişi ayağa kalkarak "Ben varım, yâ Resûlallah!" diye cevap verir. (Bu zât Sâbit b. Kays'tır.) Hemen ardından Sâbit (r.a), o adamı evine götürerek hanımına getirdiği kişinin Resûlullah'ın konuğu olduğunu ve evde yiyecek bir şeyler olup olmadığını sorar. Evin hanımı, evlerinde çocukların yiyeceğinden başka hiçbir şeylerinin olmadığını söyler. Bunun üzerine sahabî eşine, çocukları bir şeylerle avutmasını, akşam yemek isterlerse de onları uyutmasını ve misafir eve girdiğinde de kandili söndürmesini böylece karanlıkta karınlarını doyuruyormuş gibi yaparak geceyi aç geçireceklerini söyler. Kadın, kocasının

dediklerini yerine getirir. Geceleyin kendileri ve çocukları aç kaldığı hâlde Peygamberimiz'in emaneti olan misafirlerini doyururlar. Sabah olduğunda misafirlerini evlerinden uğurlarlar. Ağırlandığı evden ev sahiplerinin ikramları ve misafirperverliği ayrılarak hoşnut olan misafir, doğruca Resûlullah'ın huzuruna gider. Misafirini karnı doymuş bir şekilde memnun olarak gören Allah Resûlü, Sâbit'e, "Bu gece Allah sizin yaptığınızdan hoşnut olmuştur." buyurur.²⁷⁸

Bu örnekte müminlerde bulunan diğerkâmlığın, özverinin ve paylaşmanın en güzel hali görülmektedir. Örnekte Peygamberimiz, hem aç bir sahabenin güzel bir şekilde ağırlanmasına hem de O'nu ağırlayan kimselerin güzel bir davranışta bulunmalarına vesile olmuştur. Allah'ın (c.c) ve Peygamberimiz (s.a.v) misafirlerini en güzel şekilde ağırlayan sahabe, misafire ikram etmenin, Allah'a ve ahiret gününe inananlar için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Böylece paylaşmanın dayanışmanın ve kardeşliğin hakiki manâsı kendinden önce başkasını düşünmekle gösterilmiştir. Bir eğitimci de bu örnekten ilham alarak, ders sırasında kendisinden yardım isteyen bir öğrencisi ile karşılaştığında tıpkı Hz. Peygamber gibi önce kendisi yardımcı olmaya çalışmalıdır. Eğer kendisi yeterli desteği öğrenciye sağlayamazsa bu defa sınıftaki öğrencilerden arkadaşlarına yardım etmesini istemeli ve gönüllü olan bir öğrenciyi seçmelidir. Söz gelimi bir öğrencinin peçeteye ihtiyacı olduğunda öğretmen önce kendisi peçete vermeli, eğer kendisinde mevcut değilse öğrencilerden yardım istemelidir. Aksine, ilk etapta sınıftaki arkadaşlarından yardım istemek, bu değerın örtük programda etkili bir şekilde sergilenmesinin önüne geçmekte ve bundan dolayı değeri yaşayamayan bir öğretmenin öğrenciler tarafından taklit edilmesi pek mümkün olmamaktadır.

Hz. Peygamber'in verilen örnekte bir muallim olarak, yoksul kişiye yardımcı olmaya çalışması, ardından bunu sözleri ve tutumları ile karşısındakilerden beklemesi, örnekte yaşama yakınlık ve yaparak yaşayarak öğretim ilkelerinin ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Zira bir kişinin muhtaç durumda olan kişiyi evine davet etmesi bizzat değeri yaşayarak benimsediğini göstermektedir. Ayrıca aç olan bir kişiyi doyurmak için, ashâbı arasından bir kişiyi seçmeyerek tercihi onlara

²⁷⁸ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 21-22, No: 566; Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 250-251.

bırakması ise, sahabelerinin bireysel farklılıklarına dikkat ettiğini göstermekte ve bu da öğrenciye görelilik ilkesine işaret etmektedir.

Verilen örnekte ön planda olan öğretim yöntemi ise, gerçek bir problemin çözümünün bir sahabe tarafından bulunması, yapılan davranışın Allah tarafından beğenildiğinin Hz. Peygamber, tarafından sahabeye aktarılması ile problem çözme yöntemidir. Çünkü problem çözülmüş ve karşılığında kişinin davranışının karşılığı ona bir şekilde ulaştırılmıştır. Öte yandan Sâbit'in diğerkâmlık değerini örneklediği davranışı, örnekte değer analizi ve değer açıklama yaklaşımlarını baskın olduğuna işaret etmektedir. Zira ikisinde ortak olan, “var olan durumu değerlendirerek probleme uygun bir çözüm yolu bulma ve bireylerin kendi yaşantılarıyla değeri içselleştirme” ilkeleri bu örnekte sergilenmiştir. Muallimin genellikle rehberlik yaptığı bu süreçte Peygamberimiz de seçimi ashâbına bırakmış ve uygun kişinin problemi çözmesi için bir soru yöneltmiştir. Ardından duyarlılık çalışması için bir sınama durumu vererek hem problemin çözülmesine hem de yardımseverliğin güzellikle uygulanmasına vesile olmuştur. Duyarlılık çalışmaları, problem çözme ve deneme durumlarının, değer analizi ve değer açıklama yaklaşımlarında en çok kullanılan yöntemlerden olması da, örneğin bu yaklaşımları içerdiğine işaret etmektedir.

2.1.3- Örnek

Hayvanlara karşı da her zaman iyilik ve yardımda bulunan ve onlara karşı merhametli olan Peygamberimiz, hayvanlara zarar veren ve onlara eziyet eden hiçbir kötülüğü asla hoş karşılamamış ve hiçbir canlının hedef alınmaması, bağlanarak onlara atış yapılmaması gerektiğini,²⁷⁹ küçük veya büyük haksız yere öldüreceklerimiz her canlı için Allah'ın bizlere hesap soracağını bildirmiştir.²⁸⁰ Ayrıca hayvanların birbirleriyle dövüştürmeye dayanan bir takım kötü ve onlar için ıstırap veren hareketleri kesin bir şekilde yasaklamıştır.²⁸¹ Öte yandan özelde develerle ilgili olsa da binek hayvanlarına yönelik olarak onlara binmeye elverişli hallerinde binmemiz gerektiğini ve onları yenilmeye elverişli oldukları zamanlarda yememiz gerektiğini

²⁷⁹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 188, No: 1608, 1609.

²⁸⁰ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, böl. Sayd ve Zebâih (Boğazlanan ve avlanan hayvanlar), 34, No: 4274.

²⁸¹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Cihâd, 30, No: 1708.

söylemiştir.²⁸² Esasında Hz. Peygamber, bu ifadelerle İslâm ahlâkında bulunan iki temel ilkenin varlığını bizlere hatırlamaktadır. Bunlar: “Allah’ın emirlerine saygı gösterip uymak ve muhlûkâtına (yaratıklarına) şefkat ve merhamet”tir. Çünkü bireylerin, diğer yaratıklar üzerinde insanî ihtiyaçlardan dolayı bazı tasarruf hakları bulunmakla birlikte bunları saygı ve sevgi göstererek yapmaya çalışması, onların da bir takım ihtiyaçları olduğunu unutmaması ve bunları uygun bir şekilde karşılaması gerekmektedir.²⁸³

Asıl verilecek olan örnek ise, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ashâbına anlattığı bir hadiseye dayanmaktadır. Buna göre bir adam (başka bir rivayette günahkâr bir kadın), yolculuktayken susuzluğunu gidermek için bir kuyuya inip su içerken, çıktığında susuzluktan bir çare kalmış ve toprağı yalayan bir köpek görmüştür. Buna dayanamayan adam ona karşı şefkatle muamele ederek tekrar kuyuya inerek ayakkabısına doldurduğu suyu çıkararak köpeğe içirmiştir. Böylece rahmeti sonsuz olan yüce Allah’ın adamın bu davranışından hoşnut olmuş ve onun bağışlanmasını istemiştir. Sahâbîler bu garip hadiseyi Hz. Peygamber’den duyduklarında, “Hayvanlara yaptığımız iyilik hakkında ecir (sevap) var mıdır?” diye sormuşlar. Bunun üzerine Peygamberimiz de “Elbette her canlı varlık için vardır.” buyurmuş canlı varlıklara karşı yaptığımız her olumlu davranışın bizim açımızdan karşılıksız kalmayacağını söylemiştir.²⁸⁴

Hz. Peygamber’in anlatımı ile bazen çok önemsiz gibi görünen, bazı şefkatli davranışlar, Allah’ın (c.c) rızasını kazandırarak bağışlanmaya vesile olabilmektedir. O’nun her canlının yaşam hakkının kıymetli olduğunu açıkladığı bu örnekte, aynı zamanda yapılan en küçük iyiliğin bile sevabı olduğu gerçeği ortaya koyulmuştur. Bu örneği dikkate alan bir eğitimci, öğrencilerine hayvanlara karşı iyi davranmanın gerekliliğini anlatırken muhakkak örnek olay ifadeleri kullanmalıdır. Zira Hz. Peygamber yapılan davranışların sonucuna dikkat çekmekle sahabelerini motive etmiştir. Bu örnekteki anlatım yöntemi, dersin giriş kısmında her öğretmen tarafından rahatlıkla kullanılabilir. Hz. Peygamber’in verdiği örneğin kısa yoldan

²⁸² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Cihâd, 44, No: 2548.

²⁸³ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 360.

²⁸⁴ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 92; er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 6, 278-279, No: 8295, 8296.

konunun kavranmasına yardımcı olabilen “kıssadan hisse” tarzında bir netliğinin olması ve kullandığı sade üslup, örnekte öğretim ilkelerinden açıklık ilkesinin varlığını ön plana çıkarmaktadır.

Örnekte baskın olan değer öğretimi yaklaşımları, telkin ve davranış değiştirme yöntemleridir. Zira Hz. Peygamber’in anlatım metodunu kullanarak günahkâr bir kişinin hayvana yardımcı olmasıyla ilgili örnek bir olay vermesi, sahabelerinin sorularına cevap vererek dönüt vermesi de onun bu yaklaşıma uygun davrandığının en açık göstergesidir. Hikâyenin sonunda günahların bağışlanması ve her hayvana yapılan iyilikten sevap alınacağı müjdesi ise davranış değiştirme yaklaşım yönteminde kullanılan pekiştirecin en bariz ifadesidir. Öte yandan hayvanlarla karşı eziyet verici davranışları sınırlandırılması ile ilgili sözleri ve durumları kullanmaya elverişli olduğu zamanlarda, onlardan yararlanma ilkesini aktarması da ashabına yer yer telkin yaklaşımı ile bu değeri aktardığını göstermektedir.

2.2- SABIR

Sabır Arapçadaki “sabr” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Kelime anlamı, bağlamak ve alıkoymak olarak ifade edilmektedir. Sabır değeri; acılı, sıkıntılı ve üzücü durumlara karşı tahammül göstererek onların geçmesini bekleme erdemi olarak tanımlanabilir. Yine ilerde başa gelebilen bir duruma karşılık telaş göstermeden bekleme durumu olarak da ifade edilebilmektedir.²⁸⁵ Daha ayrıntılı olarak ele alındığında sabır, güç bir durum, musibet, dert ve bela ile karşılaşan birinin, öfke ve isyan duygularına kapılmadan, şikâyet ve serzenişte bulunmadan içinde bulunduğu durumu sakin ve soğukkanlı bir şekilde karşılaması, direnç göstermesi ve olayların sonunu beklemesidir. Sabır aynı zamanda zorluğa göğüs germe ve ona çözüm bulmak için arayışa geçme durumudur.²⁸⁶

Sabır değeri, Akseki’nin²⁸⁷ ifadesiyle insanın doğasına aykırı olan zorunlu şartlara uyması, dirayet göstererek karşı koymak için hemen çaba sarf etmemesidir. Her türlü meşakkat ve mahrumiyete tahammül göstermek olarak da ifade edilebilen

²⁸⁵ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 2, 1875.

²⁸⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 118.

²⁸⁷ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 218.

sabır değeri, Allah’a itaat etme hususunda nefisteki olumsuz durumları hapsetme manasını da taşımaktadır. Bu yönüyle sabır değeri kişinin kendini tanımasını ve böylece kendine çeki düzen vererek doğru yola yönelmesini de sağlamaktadır. Bu değer nefsi terbiye ederek onun arzularına boyun eğmeden hareket etmeyi ve böylece insanın kendi his ve dürtülerini kontrol ederek buna göre davranmasını da kapsamaktadır.²⁸⁸

Sabır daha çok alışlagelen, doğal hallere aykırı olan durumların yaşandığı zamanlarda bireylerin dengesini sarsan, hüznün ve sıkıntı veren olaylara karşılık gelişebilen bir erdemdir. Her türlü kötülüğe, bozgunculuğa, felakete ve çöküntüye neden olan olaylar karşısında, dayanma ve katlanma gücünü kapsadığından ötürü sabır ile mücadele etmek iç içedir. Sabır emek ile elde edilir ve bu çaba kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Bu, daha çok bireyin iç benliğinin kontrolünü sağlayarak gerçekleştirdiği büyük bir yoğunlaşma halidir.²⁸⁹

Allah’a teslim olmayı içeren sabır değeri en çok kişinin manevi yönden güçlenerek öz saygısını artırmasına olanak sağlamaktadır. Bu da kişinin güven duygusunu artırmakta ve kendinden emin bir şekilde hareket etmesine imkân vermektedir. Özellikle stres, endişe, korku ve kaygı gibi psikolojik hallerde sabır değeri tedavi edici bir görev üstlenmekte ve kişinin ruh sağlığını normal bir düzeye getirmektedir. Bu bakımdan sabır değeri azim, sebat ve çalışkanlık gibi değerlerle de ilişkilendirilebilir.²⁹⁰

Sabır değeri, Kur’ân-ı Kerim fihristi açısından ele alındığında onun Kur’an’da oldukça vurgu yapılan değerlerden biri olduğu görülmektedir. Aşağıda

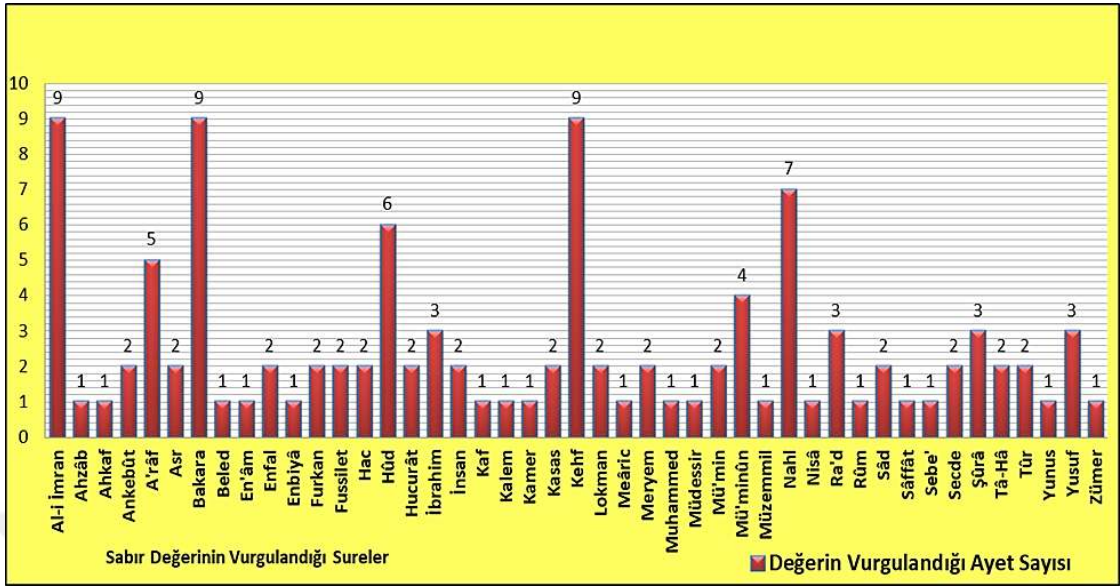
sabır değerinin Kur’an-ı Kerim’de geçtiği surelerin ve ayet sayılarının grafiği verilmiştir.²⁹¹

²⁸⁸ Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 171.

²⁸⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 118.

²⁹⁰ Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 171.

²⁹¹ Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 170.

Şekil 3: Kur'an-ı Kerim'de Sabır Değeri

Bu değer Kur'an-ı Kerim'de 45 sure ve 111 ayette ele alınmıştır. Bu değer en fazla vurgulandığı sure 9 ayet ile Al-i İmran, yine 9 ayetle Bakara ve yine 9 ayet ile Kehf sureleri olmuştur. Özellikle Asr Suresi'nde sabır değeri insana kuvvet ve güç vererek onun tahammülünü artıran, metanetli olmayı sağlayan, zorluklara karşı direnme gücü veren ve çetin durumlarda ona cesaret katan ahlaki bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu surede ayrıca insanların birbirlerine sabrı tavsiye ettikçe ziyanda olmaktan kurtulduklarına da dikkat çekilmektedir.²⁹²

Grafikte yer alan surelerden biri olan Bakara Suresi'nde sabır değerinden oldukça fazla bahsedilmiştir. Bir ayette yüce Allah, “And olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, ‘Doğrusu biz Allah’a aitiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz’ derler. İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır.”²⁹³ buyurmuştur. Bu ayette sabır, “zorluklara katlanarak Allah’a dayanma gücü” anlamında kullanılmıştır. Şurası muhakkak ki, Allah insanları bu dünyaya boş yere değil; zaman zaman acı ve üzücü olan bazı olaylarla imtihan edilmek ve bunların üstesinden hakkıyla gelerek insanî

²⁹² Gündüz, “Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 171.

²⁹³ Bkz. Bakara Suresi: 155-156.

olarak kemâlâtımızı elde etmek için göndermiştir. Allah (c.c), bu dünyaya insanları bazı zorlukları güzellikle aşmak için göndermiştir. Bu yüzden bu durumu kabullenerek sıkıntılı durumlara karşı katlanmak ve böylece bu durumların üstesinden gelmek gerekmektedir. Bu amaçla Hz. Lokman'da (a.s) oğluna verdiği namazı kılma, iyiliği tavsiye etme ve kötülükten vazgeçirme gibi öğütlerden hemen sonra sabırlı olmayı tavsiye etmiştir. Hatta O, bunların azimli ve kararlı olunması gereken değerli şeylerden olduğunu da vurgulamıştır.²⁹⁴ Buna paralel olarak Hz. Muhammed (s.a.v), müminin karşılaştığı her durumu hoşlukla karşıladığı zaman bunun onun için hayırlı olduğunu vurgulamıştır. Daha açık ifade ile O (s.a.v), müminin sevinçli bir durumla karşılaştığında buna şükrederse bunun onun için hayırlı olduğunu; sıkıntılı bir durumla karşılaştığında ise ona sabrederse; bunun da onun için hayırlı olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁵ Yine Hz. Peygamber, yüce Allah'ın insanlara, göndermiş olduğu küçük büyük her musibeti onların günahlarına kefareti kıldığını bildirerek²⁹⁶ sabırlı olmanın bireyler için nasıl mükâfata dönüştüğünü vurgulamıştır. Verilecek olan mükâfatın büyüklüğü, sıkıntının büyüklüğü nispetindedir. Hatta Peygamberimiz, Allah'ın sevdiği kişileri sıkıntıya uğrattığını ve bundan razı oldukları sürece yüce Allah'ın hoşnut olacağını; fakat öfkelenirlerse de muhakkak Allah'ın gazabına uğrayacaklarını ifade etmiştir.²⁹⁷

Bakara Suresi'nin bir başka ayetinde yüce Allah, "Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır." ve Enfâl Suresi'nde de buna benzer olarak "...Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir."²⁹⁸ buyurmuştur. Yine Âl-i İmrân Suresi'nin bir ayetinde ise, "...Allah sabredenleri sever."²⁹⁹ buyrulmuştur. Bu ayetlerde yüce Allah, namaz ve sabrı yan yana kullanarak sinirimizi körükleyen bazı durumlara karşı kendisinden yardım dilememiz gerektiğini ve sabırlı olan kimselerden razı olduğunu bildirmektedir. Hayat şartları bazen insanların asabiyetini körükleyebilir. Bu durumda öfkelenen insanlar, bazen güç kullanmaya çalışmaktadırlar. Ancak asıl kudret, öfkenin kontrol edilerek iradeye sahip çıkıldığı anda aranmalıdır. Atalarımızın da dediği gibi öfkeyle

²⁹⁴ Bkz. Lokman Suresi: 17.

²⁹⁵ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 66, No: 27.

²⁹⁶ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 77, No: 37.

²⁹⁷ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 81, No: 43.

²⁹⁸ Bkz. Bakara Suresi: 153; Enfâl Suresi: 46.

²⁹⁹ Bkz. Al-i İmran suresi: 146.

kalkan her zaman zararlarla oturmaktadır. Bu amaçla öfkemizi dizginleyerek olumsuz durumlara karşı sabırlı olabilmek için Allah'tan “Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver...”³⁰⁰ ayeti ile yardım dilememiz uygulayabileceğimiz bir yöntemdir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in, tartışma içindeyken “Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm (Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım.)” diyerek kişinin üzerindeki sinir hâlini ondan uzaklaştıracağını ifade etmesi de uygulayabileceğimiz bir başka yöntemdir.³⁰¹

Grafikte yer alan surelerden biri olan Ahkâf Suresi'nin bir âyetinde yüce Allah, “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?”³⁰² diye buyurmuştur. Resûlullah (s.a.v), risalet görevini yaparken bütün peygamberler gibi eziyet ve sıkıntı çekmiştir. Bu yüzden yüce Allah, kendisinden önce gelen peygamberlerin de benzer durumlarla karşılaştıklarını ve buna karşın tahammül göstererek sabırlı olduklarını bildirmiştir. Asr-ı Saadet döneminde müşriklerin işkencelerini yoğunlaştırdığı bir zamanda, Allah Resûlünün yanına Müşriklerin işkence ettiği sahabelerden olan Habbâb b. Eret ve arkadaşları gelerek, O'ndan kendilerine zulümden kurtulmak için Allah'tan yardım dilemesini ve Allah'a dua etmesini istediklerinde Hz. Peygamber de, Allah'ın emrine uygun olarak, onlara yaşadıkları sıkıntılar için, kendilerinden önceki ümmetleri örnek göstermiş ve onlara çukurların içinde testereler ile işkenceler edildiğini bildirmiştir. Hatta demir taraklar ile et ve kemiklerinin birbirinden ayrılacağı kadar ağır işkencelere maruz kalmalarına rağmen, onların dinlerinden dönmediğini ifade etmiştir. Devamında “Allah'a yemin ederim ki, yüce Allah bu dini kesinlikle kemâle erdirecektir. Hatta bineğe binen bir kimse, tek başına San'â'dan Hadramevt'e kadar gidecek, Allah'tan ve koyunlarına kurdun saldırmasından başka hiçbir şeyden korkmayacaktır... Ne var ki siz sabırsızlanıyorsunuz!” buyurmuştur.³⁰³ İşte bu sözleriyle Resûlullah, önceki ümmetlerin ve peygamberlerin bundan daha kötü durumlara maruz kaldığını yine de dinlerinden dönmeyerek buna katlanmaya devam ettiklerini vurgulamıştır. Ayrıca biraz daha sabırlı olurlarsa bu dinin insanların

³⁰⁰ Bkz. Bakara: 250.

³⁰¹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 85, No: 46.

³⁰² Bkz. Ahkaf: 35.

³⁰³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 79, No: 41; Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 197-198.

özgürce inançlarını yaşayacağı bir zamana ulaşip yayılacağından bahsetmiştir. Peygamberimiz'in (s.a.v) ashâbını teselli için anlattığı kıssa, onların İslâm davalarındaki kararlılığı güçlendirmiş ve kendilerine karşı olan her kötü davranışa karşı sabretmelerinin ve kararlılıklarının artmasını sağlamıştır. Sabrın bu gücünden dolayı Müslümanlara "sabretmelerinin yanı sıra sabırda yarışmaları" tavsiye edilmiştir.³⁰⁴

Grafikte yer alan surelerden biri olan Şûrâ Suresi'ndeki bazı ayetlerde Allah (c.c), "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir", "Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir."³⁰⁵ şeklinde buyurmuştur. Yine Tâ-Hâ Suresi'nde Allah (c.c.), "Resulüm! Sen, onların söylediklerine sabret."³⁰⁶ buyurmuştur. Bu ayetlerin ifadelerinden güç alan Peygamberimiz, Tâîf'e İslâm'ı anlatmak için gittiğinde hakarete maruz kalıp taşlanarak eziyete uğradığında sahabelerden bazısı, Sakîf kabilesinin yaptıkları işkence ve eziyete karşı Peygamberimiz'den beddua etmesini istediği halde O, beddua etmek yerine onların iyiliğini ve ıslahını isteyerek, "Allah'ım, Sakîf'e hidayet et." duasını etmiştir.³⁰⁷ Zira yaşadığı kötü olaylara karşı sabırlı bir şekilde davranarak öfkesine hâkim olmak ve intikam almaya çalışmadan affetmek O'nun en belirgin özelliklerindendir.³⁰⁸

Âl-i İmran Suresi'nde yer alan bir ayette de Yüce Allah Peygamberimiz'in kaba ve katı yürekli olduğu takdirde insanların etrafından dağılıp gideceğini, bu yüzden "Onları affet, onların bağışlanmasını dile..."³⁰⁹ buyurarak kaba insanlara karşı böyle davranmasının İslâm dininin yayılması açısından daha hayırlı olacağını ifade etmiştir. Peygamberimiz'in bir müşrikle yaşadığı olay ise yukarıda zikredilen ayetin manâsı ile oldukça örtüşmektedir. Buna göre, ashâbıyla bir savaş sonrası mola veren Resûlullah, kılıcını bir ağaca asıp uyurken, orada yaşayan bedevî bir müşrik gizlice ağaçta asılı olan kılıcı alarak Peygamberimiz'i kendisine karşı kimsenin koruyamayacağını ifade ederek onu tehdit etmiştir. Bu sırada kılıcının alındığını fark

³⁰⁴ Bkz. Âl-i İmrân: 200.

³⁰⁵ Bkz. Şûrâ Suresi: 40, 43.

³⁰⁶ Bkz. Ta-Ha: 130.

³⁰⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Menâkıb, 74, No: 3942, 3943.

³⁰⁸ Avcı - İdris, *Hiz. Muhammed'in hayatı*, 320.

³⁰⁹ Bkz. Âl-i İmrân: 159.

ederek uyanan Peygamberimiz, cesaretli ve kararlı bir şekilde “Allah kurtaracak” cevabını verdikten sonra, elinden kılıcı düşüren bedevîye karşı Peygamberimiz, şimdi onu kendisinden kimin koruyacağını sormuştur. Adam çaresiz kaldığının bilinciyle pişman olarak “Beni kurtaracak kimse yok, ne olur beni bağışla.” diyerek özür dilemeye başlayınca Peygamberimiz, bedevîden “Allah’tan başka ilâh olmadığına ve kendisinin Allah’ı resulü olduğuna şehadet etmesini” istemiştir. Bedevi, bunu kabul etmese de Peygamberimiz’e karşı savaşmayacağına söz verince Resûlullah, adamı affetmiştir. Görüldüğü gibi bu olayda Hz. Peygamber’in adamı cezalandırma imkânı olduğu hâlde, Allah’ın emrine uygun davranmış ve sabrederek onu serbest bırakmıştır.³¹⁰

Peygamberimizin yaşamındaki örnekler ve Müslümanlara etmiş olduğu tavsiyelerden de anlaşıldığı gibi sabır, hayatımızın her alanında tüm insanların uygulaması gereken faziletli bir erdemdir. Sabır değeriyle alâkalı aktardığımız birbirleriyle ilişkili olan ayet ve hadislerden sonra bu değeri, Peygamberimiz’in yaşamına nasıl tatbik ettiğini daha detaylı inceleyerek anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki araştırmacılara, Peygamberimiz’in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken benimsediği ilke, yaklaşım ve yöntemleri açıklamak ve onlara yol gösterecek bazı tespitlerde bulunabilmek için aşağıda üç örnek yer almaktadır:

2.2.1- Örnek

Yüce Allah’ın kullarına kolaylık dilediği ve onlara kolaylıkla muamele ettiği gibi Hz. Peygamber de, yaşamın her alanında kolaylık prensibini ilke edinmiş ve nefretten ziyade sevgi ile eğitmeyi ön plana çıkarmıştır.³¹¹ Söz gelimi İslâm dinine daha yeni girmiş olan bir bedevi, bir gün Mescid-i Nebevî’den içeri girip namazını kıldıktan sonra “Ey Allah’ım bana ve Muhammed’e acı bizimle beraber kimseye acıma.” diyerek dua etmiş Peygamberimiz (s.a.v.) de ona, “Sen geniş olan bir şeyi daralttın.” buyurmuştur. Biraz zaman geçtikten sonra adam, zemini kum ve topraktan oluşan mescide küçük abdestini yapmaya başlamış sahabeler de, yapılan bu görgüsüz kaba olan davranışı engellemek için adama hemen müdahalede bulunmak

³¹⁰ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 115, No: 78; Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 279.

³¹¹ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 2, 73, No: 640.

istemişlerdir. Fakat Resûlullah, sahabelerine sabırlı olmalarını tavsiye ederek, bedeviyi bırakmalarını ve onun pislettiği yere bir kova su dökülmesini istemiştir. Ardından sahabelerine, “Siz İslam ümmeti olarak, kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz zorlaştırıcı değil.” buyurmuş ve adı Akra’ olan bedeviyi yanına çağırarak, “Bu ev, sadece Allah’ı zikir ve namaz için inşa edildi. Bundan dolayı burada abdest bozulmaz.” diyerek ona yaptığı işin ne kadar yanlış olduğunu izah etmiştir. Bunun üzerine Akra’, Peygamberimiz’in sabır dolu tavrını ve ona karşı minnet duyduğunu, “Anam babam ona feda olsun, Hz. Peygamber bana ne sövdü, beni ne azarladı, ne de dövdü.” sözleriyle ifade etmiştir.³¹²

Verilen örnek incelendiğinde, Asr-ı Saadet döneminde bedevilerin, bazen kaba ve sert tutumlarına karşın, Peygamberimiz’in bir muallim olarak, onların hareketlerine karşılık müsamaha göstererek beklemiş, sağduyulu davranmış ve onlara doğruyu güzellikle öğretmiştir. Peygamberimiz, yumuşak bir üslup kullanmış, bedevîye kızmadan ve ona hakaret etmeden kolaylıkla öğretmiştir. Böylece O’nun sabırla yanlış düzeltmesi, soğukkanlılıkla olaya yaklaşması ve bahsedilen sahabenin ifadeleri olumsuz bir duruma sebep olan birine karşı tahammül göstermenin onun açısından ne kadar kıymetli olduğunu vurgulamaktadır. Zira bu olay eğitimde müsamaha ve sevgiyi ön plana alarak doğruyu öğretmenin en güzel örneği olmaktadır. Öte yandan bir öğretmenin temizlik ve düzeni sağlarken uygulayacağı yöntemle ilgili de bazı mesajları vermektedir. Bu örneği hayatına düstur alan bir öğretmenin kaba ve sert tutumlara sahip olan öğrencilerine yaklaşımı, oldukça sakin ve yumuşak olmalıdır. Zira Hz. Peygamber’in bedeviye bu şekilde davranması bedevî açısından takdirle karşılanmış ve bu tarz bir davranışı bir kere daha yapma ihtimali azalmıştır. Öğrencileri tarafından minnet, sevgi ve saygı duygularıyla anılmak isteyen bir öğretmenin yapması gereken davranışlar böylece açıklık kazanmış olmaktadır. Bu örneğe göre bir öğretmenin kaba bir davranışı kötü bir şekilde, sert bir tutumu asabi bir tavırla, çirkin bir sözü argo ifadeler kullanarak karşılaması öğrencileri tarafından iyi anılmayacağına işaret etmekte ve öğrencinin yaptığı davranışın doğrusunu da öğrenememesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan

³¹² Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 210; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Taharet (Temizlik), 112, No: 147; Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Temizlik, 136, No: 380; İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, böl. Temizlik, 45, No: 53, 54, 55, 56.

öğretmenlerin bu tarz çirkin davranış ve sözleri güzel bir üslup ve sabırlı ve soğukkanlı bir tavır kullanarak karşılaması, öğrencilerin doğru davranışı öğrenmesini sağlamakta ve öğrencileri tarafından beğenilerek taklit edilmesini sağlamaktadır.

Bu örnekte baskın olan öğretim ilkeleri, bedevînin alışkın olduğu kaba davranışa karşı Hz. Peygamber'in metanetini koruması ve ashâbını sakinleştirmesi ile öğrenciye görelilik ilkesidir. Zira Hz. Peygamber, muhatabın seviyesine ve özel durumuna uygun muamele etmiş ve eğitimde bireysel farklılıkları gözetmiştir. Öte yandan olayı sakin bir şekilde karşılayarak ashâbına, sabır değerini yaşayarak göstermesi, olayı gözlemleyen birçok sahabenin birden fazla duyu organını (işitme, görme, dokunma) çalıştırarak kullanmasına hizmet etmesi ve böylece değer daha etkili bir şekilde kazandırılmasının sağlanması ile yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesidir. Hz. Peygamber'in gerçek bir yaşam durumu üzerinden sabır değerinin öğretimini yapması ise, hayatîlik ilkesine işaret etmektedir. Bedevîye karşı kullandığı sade ve yumuşak üslup ve onun doğru davranışı kısa yoldan anlamasını sağlaması ile de açıklık ilkesidir. Ayrıca rivayetin sonunda Hz. Peygamber'in sahabelerine, “siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil” demesi, örnekte kolaydan zora ya da basitten karmaşığa öğretim ilkesinin varlığına işaret etmektedir. Zira her hususta önce kolay olanın yapılmasını istemek, hem bireylerin o işi etkili bir şekilde anlamasını sağlamakta hem de bireyleri motive ederek yapılan işin başka zamanlarda da tekrar edilme ihtimalini artırmaktadır.

Örnekte ağırlıklı olan öğretim yöntemi, ashâbını sakinleştirme ifadeleri ve bedevîye doğru davranışı açıklaması ile anlatımdır. Örnek, problem çözme yönteminden bazı izler taşısa da hem sahabeye hem de bedevîye davranışın doğrusunu anlatırken Hz. Peygamber'in baskın olması ve yönlendirmelerde bulunması, örnekte anlatım yönteminin daha ön plana çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in bedevînin doğruyu güzellikle öğrenmesini ve ashâbının sabrederek tahammül etme gücü kazanmasını sağlamaya çalışması da çatışma ve sorun çözme yöntemlerinden uzlaşma yani, kazan kazan metodunu kullandığına işaret etmektedir. Zira her iki tarafında çatışmasına müsaade etmeden orta yolu bulması bunu ortaya koymaktadır. Öte yandan örnekte Hz. Peygamber'in çeşitli açıklamalarla sahabelere sabırlı olmaları gerektiğini ifade etmesi, bedevîye

yaptığı kaba davranışın yanlışlığını anlatması ve ashabına yapılacak doğru davranış konusunda fikir vererek kendi yaşantıları ile değeri içselleştirmelerine izin verme anlayışı, değer öğretimi yaklaşımlarından değer açıklama yaklaşımının baskın olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in değeri örnek olay ile yaşamında, hal ve tavırlarında sergileyerek muhatabına sunması ise eylem ve gözlem yolu ile değer öğretimi yaklaşımının varlığına işaret etmektedir. Zira Peygamberimiz, sabır değerini anlatmaktan önce yaparak ve yaşayarak öğretmiş, kişilerin sevdikleri ve beğendikleri insanları taklit etme prensibinden hareketle onlara rol model olmaya çalışmıştır.

2.2.2- Örnek

Hız. Muhammed (s.a.v), İslâm'ı Mekke'de açıktan anlatmaya başladığı dönemlerde müşrikler, onu pek çok eziyete maruz bırakmıştır. Fakat Hız. Peygamber'in onlara karşı tepkisi ise, metanetini koruyarak sabretmek ve olanları Allah'a bildirmek olmuştur. Söz gelimi bir gün, deve kesmiş olan Kureyşli bir topluluk, Peygamberimiz namaz kıldığı esnada, "Hanginiz kanıyla beraber şu deve işkembesini alır ve O, yüzünü secdeye koyduğunda sırtına bırakır?" diye sormuştur. Abdullah b. Mes'ud'un (r.a) anlattığı kadarıyla orada bulunanlardan biri (Ebû Cehil veya Ukbe) koşarak, işkembeyi almış ve Rasûlullah (s.a.v) secdeye varınca da onun sırtına bırakmıştır. Peygamberimiz'in başından aşağıya doğru kokmuş kan ve dışkı karışımı sızdığında bu durumu öğrenen Rasûlullah'ın (s.a.v) henüz küçük olan kızı Fatıma (r.a), işkembeyi babasının sırtından almıştır. Rasûlullah (s.a.v) ise, namazını bitirdikten sonra kahkahaları hâlâ kesilmemiş olan müşriklere üç kez şöyle söylemiştir: "Allah'ım! Kureyş'i Sana havale ediyorum, Allah'ım! Ebû Cehil b. Hişam'ı, Şeybe b. Rabia'yı, Utbe b. Rebia'yı, Ukbe b. ebî Muayt'ı Sana havale ediyorum." Bu olaydan sonra Abdullah b. Mes'ud, bu kişilerin Bedir savaşında Kalîb denilen bir çukurda telef olduğundan bahsetmiştir.³¹³

Bu örnekte musibete karşılık sabrederek dua etmenin yanı sıra bir muallim için zorluklara karşılık tahammül gösterme davranışının, yüce Allah tarafından daha değerli olduğu vurgulanmaktadır. Yüce Allah'ın (c.c.), "güçlülere karşı

³¹³ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâi Tercemesi*, böl. Temizlik, 193, No: 305; Ali Himmet Berkî - Osman Kesioğlu, *Hız. Muhammed ve Hayatı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015), 79.

sabredenlerle beraber olacağının”³¹⁴ bilincinde olan Hz. Peygamber, zorluklara karşılık tahammül edilip dirayet gösterildiğinde onların nasıl aşılabacağını sahabelerine göstermiştir. Hz. Peygamber’in olayı sebat ile karşılaması ve durumun kötülüğünden Allah’a sığınması, bir öğretmenin kimseden yardım isteyemeyeceği bir durumda, kime başvurabileceğinin yolunu da göstermektedir. Bazı eğitimciler, öğrencilerini eğitirken oldukça şiddetli ve saldırganca tutumlar gösteren öğrenci ve öğrenci yakınları ile karşılaşabilmektedirler. Bu gibi durumlarda öğretmen, kendisine yapılan çirkin ve sert muamelelere karşı sebat etmeli ve sabır değerini hayatında yaşayarak göstermelidir. Aksi halde öğretmenin bu değer hususunda rol model olması mümkün olmayacaktır. Durumun yüce Allah’a bildirilerek ondan yardım istenmesi ise bir eğitimcinin yaşadığı bazı acı verici durumlarda başvurduğu en sık yöntem olmalıdır. Söz gelimi ders sırasında ya da bahçede kendisine kötü şakalar yaparak, dalga geçmeye çalışan öğrencilerinin, bulundukları kötü ortamlardan ötürü sergilediği bu davranışlara şiddetli bir tepki göstermeden gerekli disiplin cezalarını uygulamalıdır. Eğer öğrenci yaptığı davranıştan pişman olup özür dileyerek doğru davranışı edinirse, bu değer eğitiminin hedeflendiği şekilde gerçekleştiğini gösterecektir.

Rivayette ön plana çıkan değer öğretimi yaklaşımı, Hz. Peygamber’in değeri yaşamında sergilemesi ve bu durumu gören sahabelerin onu gözlemlemeleri ile eylem ve gözlem yolu ile değer öğretimidir. Çünkü bunu izleyen ashâbının bu tarz davranışlar karşısında sabrederek Allah’tan yardım dileme ihtimali oldukça yüksektir. Ders sırasında ya da teneffüslerde bu tarz davranışlarla karşılaşan bir öğretmenin de kendisini sürekli gözetleyen öğrencilerini önemsemesi ve tavırlarıyla değeri sergilemesi büyük bir fırsattır. Zira bir muallimin her an, her yerde eline geçen hiçbir fırsatı kaçırmaması ve duruma karşı verdiği tepkilerle değerini yaşamda nasıl sergilenebileceğini göstermesi gerekmektedir.

2.2.3- Örnek

Sabır değeri ile ilgili verilecek son örnekte Peygamberimiz’in, üzücü bir olay ya da kötü bir durum yaşandığında, buna daha en başında tahammül edilmesi ve dirayetli olunması gerektiği ile ilişkili bir kadını teselli ederek eğitmesi söz konusudur. Buna göre, Peygamberimiz (s.a.v) herhangi bir mezarın başında ağlayan

³¹⁴ Bkz. Bakara Suresi: 249.

bir kadınla karşılaşmış ve ona Allah'tan korkarak sabırlı olması gerektiğini, söylemiştir. Buna karşılık kadın ise O'na, geçip gitmesini, zira başına gelen musibetin O'nun başına gelmediğini söyleyerek çıkmıştır. Ama esasında kadın, Peygamberimizi (s.a.v) tanımadığından dolayı bu şekilde davranmıştır. Daha sonra kendisine konuştuğu kişinin Allah'ın elçisi olan Hz. Muhammed (s.a.v), olduğu söylenince kadın hemen Hz Peygamber'in huzuruna gelip kendisini tanıyamadığını söyleyerek özürlerini bildirmiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v) de, “(Asıl) Sabır, musibetin ilk anında gösterilen sabırdır.” buyurmuş³¹⁵ ve böylece kötü bir durumla karşılaştığımız zaman ilk başta bekleyerek yaşanan duruma karşı güçlü bir şekilde sebat göstermenin ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Verilen örnekte kadına kötü bir tepki vermemesi ve durumunu anlayışla karşılaması ile sabır değerinin taşıyıcısı konumunda bulunan Hz. Muhammed'in, bir muallimin taşıması gereken niteliklerden olan insan sevgisi, empati duygusu ve müsamaha göstermeyi ne kadar güçlü bir şekilde sergilediği açıkça ortadadır. Zira kadının onu terslemesine içerlemeden ve tepki göstermeden ses çıkarmaması bu nitelikleri taşıdığını ortaya koymaktadır. Öte yandan kısa ve öz konuşarak aslında anlatmak istediği şeyi sonuçta özetleyerek ifade etmesi de insanların akıllarına ve duygularına güzel bir şekilde hitap ettiğini göstermektedir. Bazen öğretmenler, kendileriyle ilgili ya da ailesinde yaşananlardan ötürü psikolojisi bozuk olan öğrencilerle karşılaşmaktadır. Bu öğrenciler hiç olmadık yerde ve zamanlarda sıkıntılarından ötürü ağlayabilmekte ve hatta olaylara abartılı tepkiler verip alınganlık gösterebilmektedir. Böyle bir durumla karşılaşan öğretmenin de tıpkı Hz. Peygamber gibi durumu alttan alması, ses çıkarmaması ve öğrencinin tepkisini doğal karşılaması gerekmektedir. Hatta ahlâki erdemlerin her şartta ve durumda sergilemeyi iyi bilen bir öğretmenin, o anda sabır değerinin faziletini anlatması, değer eğitiminin amaçlarına uygun bir uygulama olacaktır.

Mezar başında ağlayan kadını teselli etme davranışı ile Hz. Peygamber'in olaya daha tazeyken müdahale etmesi ve kadının ağlamasına kayıtsız kalamaması, öğrencilerinin özel durumlarıyla ilgilenmesi ve onları yakından takip etmesi gereken bir öğretmen için, örnek alınması elzem olan bir davranıştır. Peygamberimiz'in

³¹⁵ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 73-74, No: 31.

kadını yargılamaktan ziyade yaptığı yanlış davranışa odaklanması ve bunu düzeltmesi gerektiğini vurgulaması ise, iletişimde kullanılması gereken ben dilinin empatik bir yaklaşım ile sergilendiğinin bir kanıtıdır. Bu bakımdan öğrencileriyle sürekli iletişim halinde olan öğretmenin, öğrencinin kendisinden ziyade davranışına odaklanması ve kim olursa olsun davranışa yönelik bir tepki göstermesi iletişimde empatik bir ben dili kullanmasını sağlayacak bu da öğrencilerin yaptığı yanlış davranışın farkına vararak bu tür davranışlardan uzak durmasını sağlayacaktır.

Bu örnekte göze çarpan öğretim ilkeleri, Hz. Peygamber'in kadının duygularına ve yaşadığı olaylardan ötürü durumuna saygı göstererek bireysel farklılıklara uygun davranması ile öğrenciye görelilik ilkesi; yumuşak bir üslup kullanması ve sonda sabır değerinin kısa, öz ve net bir şekilde ifade etmesi ile de açıklık ilkesidir. Ayrıca kişinin yaşadığı sıkıntılı durumdan yola çıkarak sabır değerinin faziletinden bahsedilmesi de örnekte yaşama yakınlık ilkesinin varlığına işaret etmektedir. Örnekte baskın olan öğretim yöntemi ise Hz. Peygamber'in kadınla birebir yaptığı görüşme ve soru-cevap durumu ile anlatımdır. Özellikle rivayetin sonunda değer in faziletini kısa ve öz ifadeler kullanarak anlatması buna işaret etmektedir. Örnekte ağırlıklı olan değer öğretimi yaklaşımı ise, Hz. Peygamberin doğrudan değeri ortaya koyan ifadeleri ile telkin yolu ile doğrudan aktarmadır.

2.3- ADALET

Adalet, hak ve hukuka uygunluk olma, hakkı gözetme durumu; doğruluk, herkese kendi hakkı olanı verme gibi anlamlara gelmektedir. Adaletli olmak ise adalete uygun düşme, adil olma durumu olarak ifade edilebilir.³¹⁶ Adalet, bir toplumda, değerlerin, ilkelerin, ideallerin, somutlaşmış bir şekilde hayata geçirilmesi durumudur. Ayrıca herkesin hak ettiği ödül ya da cezayı alması olarak da ifade edilebilir. Bu bakımdan adalet; en yüce, nesnel ve mutlak bir değer in ifadesi olarak, insanın davranışını ahlaki ve vicdanî açıdan inceleyen, eleştiren ve yargılayan bir düşünce, hakka ve doğruluğa saygıyı en öne alan ahlâk ilkesi, doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, uygun ve doğru muamele biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede içinde adalet, bir kimsenin özgürlüğü çerçevesinde sahip olduğu haklarıyla

³¹⁶ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 1, 21.

başkalarının özgürlüğü ile aynı doğrultuda sahip olduğu hakları arasında bir uyumun bulunması hali, devletin farklı, hatta karşıt çıkarları olan insanlar arsında hakka uygun bir denge oluşturması durumu olarak da anlaşılmaktadır.³¹⁷

Hökelekli'ye³¹⁸ göre, adalet değeri, bir şeyi yerli yerine koymak, kanunlarla garanti altına alınan hakların kullanılmasını sağlamak, her hakkı sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarda tarafsız ve ilkeli olmak, eşitliği gözetmektir. Menfaat, yakınlık, düşmanlık, önyargı vb. nedenlerin etkisinden uzak doğru ve dürüstçe iş yapmadır. Adaletin zıttı ise zulümdür. Adaletin olmadığı yerde hıkmetsizlik, haksızlık ve zulüm vardır. Haksızlık ve zulmün olduğu yerde kargaşa ve çıkar çatışması vardır ki bu da toplumsal uyum ve huzuru tehdit eden çok büyük bir tehlikedir. Zulmetmeyerek herkese hakkını vermek ve her şeyi akıl ve mantığa, hikmet ve maslahata uygun olarak yerine koymak da adalet demektir.

Adalet bir başka açıdan bakıldığında “aşırılıklardan uzak, ölçülü, ılımlı ve dengeli bir tutumu” ifade etmektedir. Bu orta yolu temel alan tutum, önce bireylerin kendisinden başlar, ardından başkalarıyla olan ilişkilerini içine alıp devam eder. İnsanın kendine karşı sergilediği adaletli tutum, kişinin beden organlarının, manevi yönünün, ruhunun ihtiyaçlarını karşılaması ve onları amacına, işlevine uygun bir şekilde, yeterince sağlam ve dengeli kullanmasıdır.³¹⁹ Yüce Allah'ın, (c.c) insanlara potansiyel olarak verdiği ve bizlerde açığa çıkan bazı kuvveler/duygular vardır. Bunlar imtihan gereği yaratılıştan itibaren sınır koyulmayan duygulardır. Bizlerin iyiliğe ve kötülüğe sevk edebilecek ve bizim geliştirmemize bağlı olarak açığa çıkan kuvvelerdir bunlar. Kuvve-i şehviye, kuvve-i gadabiye ve kuvve-i akliye olarak adlandırılan bu duyguları kullanırken İslâm dini, vasatta yani ortada olmamızı emretmiştir. Bunlarda vasatta olduğumuz sürece adaletli oluruz; vasatta olmadığımızda da zalim -kendine ve çevresine zulmeden- bir kişiye dönüşürüz. Şehviye kuvvesinin itidali iffetli olmak, gadabiye kuvvesinin itidali cesaretli olmak, akliye kuvvesinin itidal boyutu ise hikmetli olmaktır.

³¹⁷ Cevizci, “Ahlâk Yasası”, 11.

³¹⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 75.

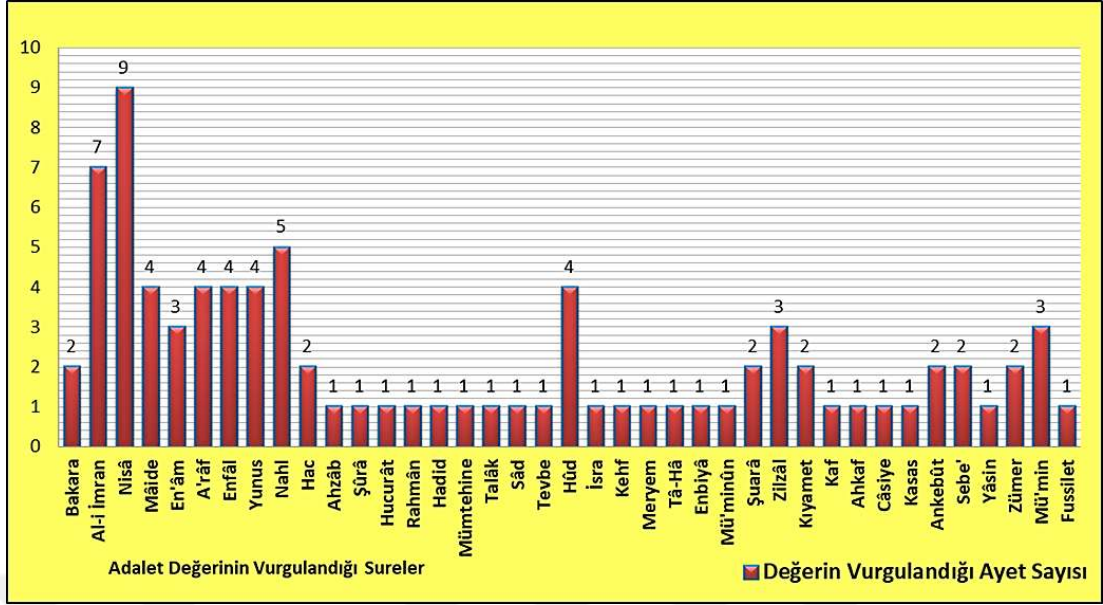
³¹⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 75-76.

Kişilerin diğer insanlarla olan ilişkilerindeki adaletli tutumu ise, onların hakkına saygı gösterme, onlara haksızlık etmeme ve aşırı davranışlarda bulunmama, öfke, intikam, nefret ve kin duygusu ile hareket etmemedir. Kısacası adalet, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde saygı ve sevgiyi gözeterek hak edene hak ettiğinin insafı bir şekilde verilmesidir. Yüksek bir ahkâki erdem olan adalet, bütün değerlerin başında yer alan ve en büyük öneme sahip olan değerdir. Zira adalet her şeye hak ettiği değeri vermeyi amaçladığından varlık hiyerarşisindeki bütün varlıklara tamlık ve mükemmellik kazandırır. Bu yüzden eğer bir kişinin tutumunda, davranışında adalet yoksa onda bir eksiklik ve noksanlık var demektir. Çünkü onun, bu durumda olması gereken durumda ve konumda olmadığı, hem de ahlâkî ve ruhsal olgunlaşmasını tamamlamadığı ve nihayetinde gerçek durumu ile ideal durumu arasındaki farkın fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden bireysel ve toplumsal düzen adalet olmadan bir başka yolla sağlanamaz ya da sağlansa bile bu uzun ömürlü olmaz.³²⁰

Adalet değeri, Kur'an-ı Kerim fihristi açısından ele alındığında onun Kur'an-ı Kerim'de vurgu yapılan değerlerden biri olduğu görülmektedir. Aşağıda adalet değerinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği surelerin ve ayet sayılarının grafiği verilmiştir:³²¹

³²⁰ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 75-76.

³²¹ Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 168.

Şekil 4: Kur'an-ı Kerim'de Adalet Değeri

Grafiğe baktığımızda Kur'an-ı Kerim'de bu değerden en çok 9 ayetle Nisâ Suresi'nde bahsedilmiştir. Yine onu takiben 7 ayetle Al-i İmran ve 5 ayetle de Nahl surelerinde bu değerden bahsedilmiştir. İncelediğimiz ayetlere baktığımızda, Kur'an'da adalet değerinin daha çok “inanç, karşılık, doğruluk, eşitlik, dengelik, denklik ve benzerlik” anlamlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır.³²²

Adalet değerinin en çok vurgulandığı sure olan Nisâ Suresi'nin bir ayetinde, “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi iştirmektedir, her şeyi görmektedir.”³²³ Nisa Suresi'nde geçen bu ayette Allah (c.c) “emanet, bir şeyde ehil olma ve hükmetme” kavramları üzerinden adaletli olmaya vurgu yapmıştır. Tarih boyunca emanetlerin ehline verildiği ve adaletle riayet edildiği zamanlarda toplum huzur ve saadet bulmuş, emanetlere hıyanet ve haksızlık yapmak ise huzursuzluğun, kavganın, savaşın, zenginliğin ve neslin yok olmasına neden olmuştur. Burada emanetin yerine getirilmesi, ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi yönündeki emirlerin muhatapları genel olarak bütün insanlar, özel olarak müminler ve daha özel olarak da yöneticiler gibi emanet ve

³²² Gündüz, “Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 168.

³²³ Bkz. Nisâ: 58.

adaletten kamu adına sorumlu olan şahıslar ve topluluklardır.³²⁴ Peygamberimiz de âyetin anlamına uygun olarak devlet yöneticilerinin adaletli olmasına büyük önem vermiş ve onların kıyamet gününde Allah'ın gölgesinde özel olarak himaye edileceğini bunun yanı sıra cennet ehlinden olacağını bildirmiştir.³²⁵ Peygamberimiz (s.a.v) de bir devlet yöneticisi olarak Allah'ın emrine her zaman uygun davranmış ve liyakat ilkesini gözeterek önemli işlere uygun kişileri vazifelendirmiştir. Bununla ilgili en önemli uygulama ise, Mekke fethedildiği dönemde yaşanmıştır. Çünkü O (s.a.v), yukarıdaki ayetin inmesiyle birlikte Kâbe'nin anahtarını, amcası Hz. Abbas'ın (r.a), talebini geri çevirerek, daha önceden bu vazifeyi hakkı ile yapan Osman Bin Talha'ya geri vermiştir.³²⁶ Böylece Allah'ın uyarısıyla birlikte Resûlullah, liyakat hususunda hakkaniyetli davranmıştır.

Nisâ Suresi'nin bir başka ayetinde “Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”³²⁷ buyrulmuştur. Bu ayette dikkat çekilen en önemli husus, menfaate aykırı veya aleyhte olan bir durum karşısında bile asla adaletten taviz verilmemesi gerektiğidir. Hz. Peygamber, sahâbe arasında meydana gelen hukuk ihlallerinde adaletten ayrılmadan hüküm vermiş ve hiçbir zaman hükmünü muhatabına göre değiştirmemiştir. Söz gelimi Mekke'nin fethedildiği günde Mahzum Kabilesi'nden olan bir kadın hırsızlık yaptığında, Kureyşlilerden bazıları bu kadının affedilebilmesi için Peygamberimiz'in'in çok sevdiği biri olan Üsâme b. Zeyd'in (r.a) onunla konuşmasını istemişlerdir. Ancak Resûlullah, “Allah'ın koyduğu cezalardan bir cezanın düşürülmesi için aracılık mı ediyorsun?” diye sorarak tepki göstermiş ve devamında bir hutbe vererek, “Sizden öncekiler, içlerinden ileri gelenleri hırsızlık yaptığında onu bırakıvermeleri, zayıf biri hırsızlık yaptığında ise ona cezayı uygulamaları sebebiyle helâk olmuşlardır. Allah'a yemin

³²⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 2, 82-83.

³²⁵ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 92, 93, No: 662, 665.

³²⁶ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 251; Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 2, 81-82.

³²⁷ Bkz.Nisâ: 135.

ederim ki Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık etseydi, onun da elini keserdim.” buyurmuştur.³²⁸ Kısas olarak ifade edilen ve hırsızlık gibi yapılan kötü bir davranıştan sonra bir cezanın uygulanması, İslâm dininin şiddeti öngörmesinden değil, insanların mutluluğunu, refahını ve huzurunu sağlamayı amaçladığındandır. Zira bu cezalar, İslâm'ın kötülüğü önleyip iyiliği hâkim kılma ilke ve gayretinin bir parçasıdır.³²⁹ Bu bakımdan toplum içinde huzursuzluk çıkmaması ve insanların bozgunculuk yapmaması için, kötü davranışlara karşı caydırıcı cezalar konulması gerekmektedir. Peygamberimiz de bu amaçla her işinde olduğu gibi, kamu ve kişi haklarını doğrudan ilgilendiren konularda da asla adam kayırmamış ve gereken cezayı uygulamıştır.

Grafik yer alan surelerden biri de, Nahl Suresi'dir. Bu surenin bir ayetinde, “Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar...”³³⁰ buyrulmuştur. Herkesi kucaklayan bir adalet uygulaması, fertlerin birbiriyle kaynaşmasına vesile olur. Haksızlık ve adaletsizlik ise huzursuzluğa yol açar. Bu bakımdan her şeyi hikmetine binaen yerli yerince koyarak her hakkı hak sahibine vermek anlamında kullanılan adaletin tersi ise zulümdür. Kur'an'ı Kerim'de açık bir şekilde zulmeden kişilerin kurtuluşa eremeyeceği bildirilmiştir.³³¹ Çünkü Peygamberimiz'in bildirdiğine göre, zalimler, hakkını yediği insanlarla kıyamet gününden önce helalleşmediği sürece yaptığı zulümden ötürü onların iyi amelleri hak sahibine verilecek, şayet iyiliği yoksa da hak sahibinin günahı zulmedene yüklenecektir.³³² Bu bakımdan bireyler, başkasının hakkına tecavüz ettiğinde zulmettiğinin bilincinde olmalı ve hemen tövbe ederek o işten geri dönmelidir. Bu konuyla ilgili Resûlullah, yalan üzerine yemin ederek başkasına ait olan bir yeri, isterse misvak ağacındaki bir dal parçası olsun, hakkı olmadığı halde gasp eden kişiye cennetin haram edilerek cehennemin vacip kılınacağını bildirmiştir.³³³

³²⁸ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Hudûd, 6, No: 1430; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 310, No: 1777.

³²⁹ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 6, 306.

³³⁰ Bkz. Nisâ: 90.

³³¹ Bkz. Kasas: 37.

³³² en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 36, No: 208.

³³³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 239, No: 212.

Şûrâ Suresi'nde konumuzla alâkalı olarak vurgulanan bir ayette Hz. Peygamber'in, "insanlar arasında adaleti gerçekleştirmekle" ³³⁴ emrolunduğu bildirilmiştir. Hz. Peygamber hem bir devlet başkanı hem de davalara bakan bir hâkim olarak, hakkında vahiy inmemiş meselelerle ilgili hüküm verirken beşerî tecrübe ve akıl yürütmeyi kullanmıştır. Ancak şurası iyi bilinmelidir ki, Allah Resûlü'nün kişisel yargılarının doğruluğu, herhangi birininki ile aynı değildir. Çünkü Hz. Ömer'in (r.a) de -minberden insanlara hitap ederken-söylediği gibi Allah'ın O'na doğru olanı bizzat kendisinin gösterdiğinden ötürü, Resûlullah'ın kişisel görüşleri kesinlikle isabetlidir.³³⁵ Ancak Hz. Ömer'in Peygamberimizin yanılmazlığına dikkat çektiği hususlar, onun peygamberlik görevi ile ilgilidir. Zira Peygamberimiz, bir beşer olduğunu ve bundan dolayı bazı küçük hatalar yapabileceğini de itiraf ederek insanlardan anlayış beklemiştir. Buna uygun olarak O, "Ben bir beşerim; siz bana davalarınızı getiriyorsunuz. Bazılarınız belki, delil getirmekte diğerinden daha mahir (becerikli, yetenekli) olabilir ve ben işittiğime göre hüküm veririm. Bu şekilde bir yargı sonucu kime mümin kardeşinin hakkını verirsem gerçekte ona cehennemden bir parça vermişim demektir."³³⁶ diyerek aslında adaleti sağlamanın tek kişinin hükmü ile olamayacağını ve herkesin bu konuda sorumlu olduğunu belirtmiştir. Dini ilgilendiren bir konuda yanlış karar verdiğinde ise, Allah tarafından anında uyarılmıştır. Söz gelimi Hz. Peygamber, putperest önderlerin ikna edilmesi halinde onları izleyen halkın İslâm'ı daha kolay benimseyecekleri düşüncesiyle yanına gelen görme engelli sahâbî Abdullah İbn Ümmü Mektûm'un kendisine yönelttiği sorudan rahatsız olarak yüzünü ekşitip ona cevap vermediğinde Allah Teâlâ, resulünü Abese Suresi'nin âyetlerindeki³³⁷ ifadelerle uyarmıştır. Bu durumdan oldukça etkilenen Hz. Peygamber, zaman zaman Abdullah'ı gördüğünde, "Kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı şahsa merhaba!" diyerek ona iltifatta bulunduğu söylenmiştir.³³⁸

³³⁴ Bkz. Şûrâ: 15.

³³⁵ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Kada' (Davalar), 7, No: 3585, 3586.

³³⁶ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 1, 243, No: 217.

³³⁷ Bkz. Abese: 1-16: "Yüzünü ekşitip başını çevirdi. Görme engelli o kişi geldi diye. Ama (ey Peygamber!) Sen nereden bileceksin, belki o kendini arındıracaktı. Yahut o bir öğüt alacak, bu öğüt kendisine fayda verecekti. Sen ise kendini her bakımdan ihtiyaçsız görenle ilgileniyorsun. Onun arınmamasından sen sorumlu tutulmayacaksın ki! Gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana geleni umursamıyorsun! Hayır! Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır. O, mukaddes sayfalaradır; Yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda. Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde."

³³⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 5, 555.

Müslümanlara etmiş olduğu tavsiyelerden ve yaşamındaki hadiselerden de anlaşıldığı gibi Allah Resûlü, açık, hesap verebilir, hukuk ve adalete dayanan, halkın onayından meşruiyetini alan bir yönetim anlayışını, bundan asırlar önce hayata geçirmeye ve insanlığa bir model bırakmaya gayret etmiştir.³³⁹ O halde şimdi de adalet değerinin Peygamberimiz'in yaşamında nasıl uyguladığına dair daha detaylı bir inceleme yaparak anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki eğitimcilere ve ebeveynlere rehber olacak bazı tespitlerde bulunabilmek için bazı örnekler ve bu örneklerde Peygamberimiz'in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken kullandığı ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsedilecektir:

2.3.1- Örnek

Hiz. Peygamber, bir hâkim olarak baktığı davalarda somut bir delil, şahit ya da yemini şart koşmuş ve bunların yanı sıra meselenin uhrevî yönünü hatırlatarak kişinin vicdanına yönelik psikolojik bir baskı yöntemini kullanmıştır. Bu tamamen Hiz. Peygamber'e özgü bir yöntemdir. Çünkü O, aynı zamanda bir peygamber olduğundan davranışlarının yol gösterici olmasına gayret etmiştir. Nitekim haksız yere dava açan kimsenin o işten vazgeçinceye kadar Allah'ın gazabında olacağını belirten hadisi ve haksız olduğunu bildiği halde bir davayı savunan kimsenin bu davadan dönünceye kadar, Allah'ın gazabına uğramaya devam edeceğini bildiren sözleri, bireylere meselenin uhrevî ceza yönünü hatırlatıp vicdanlarına baskı yaptığını kanıtlamaktadır.³⁴⁰ Konuyla ilgili yaşanan olay ise, *Rebîa b. İbdân ve Kindeli İmriu'l-Kays b. Âbis el Kindî* arasında yaşanmıştır. Rebîa b. İbdân, Peygamberimiz'e gelerek İbn Âbis el-Kindî'nin babasından kalan Yemen'deki bir araziyi kendisinden aldığını söyleyerek hakkını talep etmiş, buna karşılık İbn Âbis el-Kindî ise, o toprağın kendisine ait olduğunu, onun üzerinde ekin biçtiğini ve onun hakkı olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, Rebîa b. İbdân'dan o toprağın kendisine ait olduğuyla ilgili bir kanıt olmadığını öğrenince davalıya yemin verdiremekten başka yapılacak bir şey olmadığını ifade etmiştir. Ardından El- Kindî, Rebîa'nın açıktan günah işleyen biri olduğu için hiçbir şeyden sakınıp korkmadığını

³³⁹ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 6, 307.

³⁴⁰ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Ebû Dâvûd, Kadâ' (Davalar), 14, No: 3597, 3598.

bu yüzden yeminine güvenilmemesi gerektiğini söylese de Peygamberimiz, yapabileceği başka bir şey olmadığını dile getirmiştir. Fakat İbn Âbis el-Kindî minberin yanına doğru yemin etmek için gittiğinde Allah Resûlü, “Bakın! Kim haksız yere yemek için bir mal üzerine yemin ederse şüphesiz Allah Teâlâ’nın huzuruna elleri ve ayakları kesik hâlde varır.” buyurarak muhatabın yaptığı davranışın cezası hususunda onu uyarmıştır. Bunun üzerine İbn Âbis el-Kindî, arazinin Rebîa b. İbdân’a ait olduğunu söylemiş böylece dava adalete uygun bir şekilde çözülmüştür.³⁴¹

Bu örnekte Peygamberimiz, bu dünyada adaletin, en çok Allah’tan korkmakla sağlanacağını açıkça göstermiş olmaktadır. Zira Rebîa’ya yalan söylediğini ifade etmek yerine üstü kapalı bir şekilde yalan yere yemin etmenin ne kadar kötü bir sonucu olduğunu ortaya koymuş ve O’nun vicdanına seslenmiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in bir muallim olarak muhataplarının hem zihinsel hem de duygusal yönlerine hitap ettiği ve onların kendi davranışlarını değerlendirmesine yardımcı olarak doğrusunu bulmaları hususunda yol gösterici olduğu görülmektedir. Dikkati yapılan yanlış davranışın sonucuna çekerek ben dili ile uyarı yapması ise, iyi bir rehber öğretmen olduğunu ortaya koymaktadır. Yine son sözleri bireylerin davranışlarını sabrederek, kısa ve öz konuşarak düzelttiğini göstermektedir. Öte yandan kişi haksız da olsa adil bir yargılama usulünden vazgeçmemiş ve “yemin verdirmekten başka yapılabilecek bir şey olmadığını” ifade ederek bir öğretmende bulunması gereken objektif ve tarafsız olma özelliğini en güzel şekilde sergilemiştir. Okul ortamında iki öğrenci arasında meydana gelen bir çatışmayı çözerken, Hz. Peygamber’in adil bir hâkim olarak sergilediği davranıştan ilham alan bir öğretmen de, iki tarafın da kendisini ifade etmesine imkân tanımalı, gerekli delilleri istedikten sonra haklıyı ve haksızı ayırt etmeli ve en son yemine başvurmalıdır. Ancak kişi yemin etmeden önce, yalan söylemenin cezasının uhrevî bir yönü olduğu mutlaka hatırlatılmalıdır. Zira Allah korkusu olmadan yetişen bir neslin, dünyadaki başka hiçbir tehditten çekinmeyeceği ortadadır. Bu açıdan bireylerin kötü davranışlara meyletmelerinin önüne geçmek için disiplin cezaları ile birlikte, yalan söylemenin en

³⁴¹ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 6, 306; Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Nüzûr (Yeminler), 1, No: 3244.

büyük günahlardan biri olduğu öğretmen tarafından vurgulanmalı ve bu günahın cezasından bahsedilmelidir.

Verilen örnekte ön planda olan öğretim ilkeleri, Hz. Peygamber'in değeri gerçek yaşamdaki bir durumla ilişkilendirerek kazandırmaya çalışılması ile hayatilik ve kişilerin bir mahkeme esnasında adaletin önemini kavramasına yardımcı olması ile bireyleri aktif kılarak öğrendiklerini daha kolay hatırlamalarına yardımcı olması ile yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkeleridir. Örnekte baskın olan öğretim yöntemi tartışma ve problem çözmedir. Zira bir münazara yapılmış ve mahkeme sonucunda bir tarafın haklılığı ortaya koyulmuştur. Problem çözülürken Peygamberimiz, ana hükümleri hatırlatarak rehberlik etmiş ve işleyişi tarafların açıklamalarına göre yürütmüştür. Bazı ilkeleri taraflara hatırlatan Peygamberimiz, bir tarafın haksız olduğu sonucuna kendisinin varmasını beklemiştir. Örnekte yer alan değer öğretimi yaklaşımları, Hz. Peygamber'in yalan yere yeminin sonucunda uhrevi bir ceza boyutundan bahsetmesi ve kişinin yaptığı yanlış davranışın farkına varmasını sağlayarak ona rehberlik etmesi ile değer analizi yaklaşımıdır. Zira bu öğretim yaklaşımında kişiler ar olan durumu değerlendirerek çözüm yolunu kendileri bulmaya çalışırken, öğreticinin görevi etkili bir rehberlik yaparak doğru sonucun bulunmasına yardımcı olmaktır. Ayrıca Hz. Peygamber'in değer taşıyıcılığını üstlenerek, adaletin topluma nasıl hâkim kılınacağını, kurallara uygun bir şekilde göstermesi ise, örnekte eylem ve gözlem yolu ile değerler eğitiminin varlığına işaret etmektedir.

2.3.2- Örnek

İnsanların birbirlerinin mallarını rüşvet gibi haram olan yollarla haksız bir şekilde elde etmesine karşı olan Hz. Peygamber, toplumda bu tür haram fiillerin işlenmemesi için her fırsatta hutbe vererek insanları uyarmıştır. Nitekim bir gün Peygamberimiz, zekât toplamakla görevli olan birinin vazifesini yaptıktan sonra bazı malların kendisine hediye olarak verildiğini söylemesine çok içerlemiş ve hutbe sırasında o kişiyi herkesin içinde rencide etmeden, “Allah'ın beni yetkili kıldığı işlerden birine bir kimseyi görevlendiriyorum. Sonra o kimse gelip bana, ‘Şu mallar sizin, şunlarsa bana verilen hediyelerdir’ diyor. Eğer doğru söylüyorsa babasının veya annesinin evinde otursaydı da, kendisine hediye gelseydi ya! Vallahi, sizden

biriniz haksız olarak bir şey alırsa kıyamet gününde o şeyi yüklenerek Allah'ın huzuruna çıkar. Sizden birinin bağırarak bir deve, böğüren bir inek ya da meleyen bir koyun yüklenerek Allah huzuruna çıktığını görmeyeyim.” diye buyurmuştur. Sonra ellerini havaya kaldırıp üç kere, “Allah'ım, tebliğ ettim mi?” buyurmuştur.³⁴²

Bu örnekte olayda Peygamberimiz, emek verilmediği halde ve doğru olmayan yollar kullanılarak Allah'ın emrinin yerine getirilmesi ile mal kazanmanın adaletli olmadığını ve bunun sonucunda kişinin, kıyamet gününde haksız yere kazandığı malları yüklenerek Allah'ın karşısına çıkacağını vurgulamıştır. Peygamberimiz'in adaletin yerine getirilmesini sağlayan zekât ibadeti için, bir insanı görevlendirdiği bu örnekte ortaya koyduğu en önemli davranış, farklı bir anlatım metoduna başvurarak kişiyi suçlayıcı bir ifadeden uzak, davranışın sonucuna yönelik olumsuz ifadeler kullanmasıdır. Sonda kullandığı cümleler incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: İnsanın takdir göreceği ve yaptığı emeklerin karşılığını alacağı bir ortama en güzel haliyle çıkması gerektiği bilinen bir gerçektir. Sonda verilen benzetmede dünyadayken haksız bir mal edinen bir insanın, hesapların sorulacağı gün, haksız olarak kazandığı o mal ile Allah'ın huzuruna çıkacağı ifade edilmiştir. Bununla yapılan haksız davranışın soncunun ne kadar ağır olduğuna dikkat çeken Peygamberimiz, kişiyi bu davranışı yapmaktan alıkoymayı hedeflemiştir. Bu ayrıca bir muallimin iletişim becerisinde farklı temsiller kullanmasının ne kadar etili bir yöntem olacağını da ortaya koymaktadır. Çünkü yaptığı yanlış davranışın farkına varan zekât memurunun toplum içinde rezil olmadan bu tutumundan vazgeçmesi, sahabelerini en güzel şekilde terbiye etmeyi amaçlayan bir muallimin en önemli hedeflerindendir. Kötülüğü yapan şahsın ismini vermeden davranışın kötülüğünden bahsedilmesi ise rehberlikte kişinin kendisinin kötü olmadığını aslında davranışın kendisinin kötü olduğunu vurgulama, insanlara saygı duyarak özsaygılarına herhangi bir biçimde zarar vermeme ilkesinin Peygamberimiz tarafından en güzel şekliyle uygulandığını ortaya koymaktadır.

Bu örneğin ana mesajından uygun dersi alan bir öğretmen, öğrencileri büyük bir kötülük yaptığında, herkesin içinde verilen öğüdün, aslında öğüt değil de bir hakaret olduğu ilkesinin bilincinde olarak hareket etmeli ve öğrencileriyle böyle

³⁴² en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 235, No: 207.

durumları yalnız görüşmelidir. Ya da herkesin yapılan yanlışlığı fark etmesi için, - kişi ismi vermeden- durumu, yanlış davranışın sonucuna vurgu yaparak öğrencilerin yanında izah etmelidir. Böylece hem yanlış yapan, hem olaya şahit olan, hem de konuyla ilgili bilgisi olmayan öğrencilerin durumu anlaması ve ona göre davranması sağlanmış olacaktır. Buna bir taşa üç kuş vurmak da denilebilir. Öte yandan öğretmen, sınıf içinde para toplama, öğrencilerin ödevini kontrol ederek onlara artı-eksi verme gibi görevleri olan öğrencinin vazifesini yaparken herhangi haksız ve adaletsiz bir uygulama yapıp yapmadığını da sürekli kontrol etmeli, yanlış bir davranış ile karşılaştığında duruma anında müdahale etmeli, gerekirse o öğrenciyi görevden almalıdır.

Hz. Peygamber'in, adalet değerinin yaşamda uygulanması amacıyla güncel bir olay üzerinden hutbesini verdiğini ve bunu yaparken yakın çevresindeki bir insana vurgu yaparak sözlerini toplumdaki her bireye yönelttiğini gördüğümüz bu örnekte ön plana çıkan öğretim ilkeleri yaşama yakınlık ve güncellik, ekonomiktir. Zira örnek, gerçek bir hayat sorununa dayanmaktadır. Adaletin gerçekleşmesi amacı ile zekât toplandığı zamanda, böyle bir hutbeyi vererek kişiyi uyarması, örnekte bu ilkelerin ön plana çıktığını göstermektedir. Ayrıca bir taşa üç kuş vurma mantığına dayanan ve isim vermeden yapılan hutbe ise, örnekte ekonomiklik ilkesinin var olduğunu da göstermektedir. Verilen hutbe ile insanlar, kendilerini sorguya çekerek en doğru davranışı sergilemeye çalışacaktır. Hz. Peygamber'in kullandığı dilin ise üslup açısından oldukça kısa ve net olması örnekte açıklık ilkesi olduğunu da göstermektedir. Yine hutbede kişinin değil, çirkin davranışın hedef alınması uyarı yaparken ben dili kullandığını ortaya koymaktadır.

Öğretim yöntemi olarak incelendiğinde, sonda çeşitli ifadelerle zenginleştirilerek hutbenin verilmesi, verilen örnekte anlatım yönteminin baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan yapılan davranışın sonucundaki cezaya vurgu yapılması ve haksızlıkla sahip olduğu malın bütün çirkinliğiyle birlikte ahiret gününde Allah'ın huzuruna çıkılacağına bildirilmesi, değer öğretimi yaklaşımlarından telkin yaklaşımının ve karşılaşılabilecek ceza ile kişinin başta yapmış olduğu davranışın değiştirilmesine yönelik ifadeler ise, davranış değiştirme yaklaşımının örnekte ağırlıklı olduğunu göstermektedir.

2.3.3- Örnek

Peygamberimiz anne-babaların, çocukları arasında hak ve adaleti gözetmesine çok önem vermiştir. Söz gelimi, sahabelerden Hz. Beşir (r.a), oğlu olan Hz. Numan'a (r.a) Resûlullah'ın huzurunda, sahip olduğu bir kolyeyi bağışladığını söyleyerek O'ndan buna şahitlik etmesini isteyince Hz. Peygamber, Beşir'e, "Numan'a verdiği hediye gibi öbür çocuklarına da bir şeyler verip vermediğini" sormuştur. Beşir (r.a), vermediğini söyleyince Peygamberimiz, "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli davranın." buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Beşir Peygamberimiz'in emrine uyarak hibesinden vazgeçmiş ve verdiği sadakayı geri almıştır.³⁴³

Bu örnekte Peygamberimiz, özellikle ebeveynlere ve çocuklarla ilişki kuran bütün yetişkinlere çocuklar arasında ayırım yapmanın asla doğru olmadığını, Allah'a itaat etmekle ilişkilendirerek anlatmıştır. Özellikle ebeveynlerin çocukları arasında ayırım yapmamaları gerektiğini ifade eden bu misal, aynı zamanda öğrencilerine ders veren bir öğretmen için de pek çok mesaj içermektedir. Zira Hz. Peygamber, Hz. Beşir'in davranışına hemen müdahale ederek durumun ne kadar ciddi olduğunu ortaya koymaktadır. Sınıf içinde bir öğretmenin öğrencilerine bireysel farklılıklarına göre adaletli davranması gerektiğini de bir anlamda ifade eden bu uygulama, aynı zamanda bir muallimin sınıf içinde demokratik bir yaklaşımı kullanması gerektiğine de örnek olmaktadır. Zira bazı öğrencilerinin kavrayış yetenekleri ve zekâları farklı diye en yetenekli ve zeki olanları daha fazla severek onlara özel muamele göstermek, doğru bir davranış olmamaktadır. Onun yerine çalışan öğrenciye hak ettiği değer verilmeli ama bunun yanı sıra her öğrencinin eşit bir şekilde sevilmesine dikkat edilmeli ve arada ayrımcılık yapılmamalıdır. Örneğin çalışan öğrenciye yemek yiyebileceği veya tuvalete gidebileceği söylenirken çalışmayan bir öğrenciye bu iznin verilmemesi yanlış bir tutumdur. Hatta bazı durumlarda sınıfta yaramaz ve daha az çalışan öğrencilerin özel durumlarından ötürü onlarla daha fazla ilişki kurulmalı ve çeşitli davranışlarla (ödevini yaptığı için artı verme, başının okşama, övme vb.) öğrenciye sevildiği hissettirilmelidir.

³⁴³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 314, No: 1780.

Verilen örnekte ön plana çıkan öğretim ilkeleri Hz. Peygamber'in öğretimde gerçek hayatta karşılaşılabilen bir duruma yer vermesi ile yaşama yakınlık ve yaparak yaşayarak öğrenme ilkeleridir. Zira doğru davranışı Hz. Peygamber'in yönlendirmesi sayesinde edinen Hz. Beşir, sonraki dönemlerde de bu olayı hatırlayarak çocuklarına karşı haksız bir davranışta bulunmamaya çalışacaktır. Öte yandan Hz. Peygamber'in en sonda Allah'tan korkan insanların adaletten ayrılmaması gerektiğini ifade etmesi, konuyu oldukça kısa ve net bir şekilde açıkladığını göstermektedir. Bu da açıklık ilkesine işaret etmektedir.

Örnekte baskın olan öğretim yöntemi Hz. Peygamber'in, bazı ilkelerle açıklama yapmasından ile anlatım yöntemidir. Aynı zamanda Hz. Beşir'in yapacağı yanlış davranışı Hz. Peygamber'in rehberliğinde çözmesi sayesinde adalet değerini özümsemesi ile örnek, problem çözme yönteminden izler taşımaktadır. Değerler öğretimi yaklaşımı bağlamında verilen misali incelediğimizde, Hz. Peygamber'in soru-cevap ile anlatımından ötürü örnekte doğrudan telkin yoluyla değer öğretiminin daha baskın olduğu görülmektedir. Ancak Hz. Beşir'in, Hz. Peygamber'in rehberliğinde doğru davranışı edinerek hatalı davranıştan vazgeçmesi ise örnekte değer analizi yaklaşımının varlığını hissettirmektedir.

2.3.4- Örnek

Peygamberimiz, kimseye istemeden de olsa zarar vermeyi uygun görmemiş böyle bir şey yaptığında hakkını hemen karşılması için çeşitli uygulamalar ile gönül almıştır. Söz gelimi, bir gün Hz. Üseyd (r.a) şakacı bir adam olduğundan bir toplulukta konuşurken topluluğu güldürmüş, Peygamberimiz de şaka olarak bir çöpü (çalı) onun böğrüne hafif bir şekilde dürtmüştür. Bunun üzerine Hz. Üseyd (r.a.), Peygamberimiz'den kisas yaparak aynı davranışı kendisine uygulamak için O'ndan izin istemiştir. Hz. Üseyd, çubuğu vururken kendisinininki gibi Peygamberimiz'in de gömleğinin açık olmasını isteyince, Hz. Peygamber gömleğini yukarı doğru kaldırmıştır. Daha sonra Hz. Üseyd, Hz. Peygamber'i bağrına basarak onun böğrünü öpmeye başlamış ve "Ey Allah'ın Resülü, işte benim istediğim bundan ibaretti." buyurmuştur.³⁴⁴

³⁴⁴ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 148-149, No: 5224.

Bu rivayette aslında dikkat çekilmesi gereken husus, Hz. Muhammed'in kul hakkına girmemeye çalışması ve adaletin sağlanmasına ne kadar ehemmiyet gösterdiğidir. Bununla birlikte misal, Peygamberimiz'in bir öğretmen olarak öğrencisini nazik bir şekilde uyardığı halde yine de kendisini yargılamasına izin verdiğini ve eğer yanlış bir davranışta bulunmuşsa, karşılığında hemen yapılması gereken en doğru davranışı sergilemeye ne kadar önem verdiğini ifade etmektedir. Nitekim bazen sınıfta öğretmeni engelleyen birçok öğrenci bulunmakta ve günümüzde öğretmenlerin çok ciddi, sert ve acımasızca tepkiler verildiği görülmektedir. Burada özellikle öğrencinin davranışına nispetle ona karşı canını acıtmadan ve arkadaşlarının içinde rencide etmeden uygun bir tepki vermenin, ne kadar önemli olduğu da ortaya koyulmuştur. Zira öğrencinin hak ettiği tavrın üstünde bir şiddetli bir tepki göstermek, bir öğretmenin adaletine sığmaz ve bu davranış öğretmeni bir zalime dönüştürebilir. Ayrıca bu misalde bir öğretmenin öğrencisi tarafından bazen eleştirilebileceği ve öğrenciye yanlış bir tepki verdiğinde bunu fark etmenin, bir öğretmen için çok değerli olduğu, bunun öğrenciyle aradaki mesafeyi azaltacağı ve ilişkilerinin daha olumlu hale gelmesine katkı sunacağı anlaşılmaktadır. Zira Hz. Üseyd Peygamberimiz'i öperek ona olan sevgisini göstermiş ve aralarındaki sevgi bağını güçlendirmiştir.

Örnekte baskın olan öğretim ilkeleri, yaparak yaşayarak öğrenme, ilkesidir. Zira talebesi konumunda bulunan ashâbından birinin kendisini yargılamasına izin vererek yaşadığı hadiseyi değerlendirmesine izin vermiştir. Bulduğu sonucu onaylamış ve kararı ona bırakmıştır. Olayın herkese açık bir ortamda ve örtük program üzerinden gerçekleşmesi yani gelişigüzel bir olay üzerinden gelişmesi de örnekte güncellik ve yaşama yakınlık ilkesinin varlığına işaret etmektedir. Kullanılan değer eğitimi yaklaşımının ise örtük ve açık programdan ötürü karakter eğitimi olduğu görülmektedir. Zira bu yaklaşımda olan “kişinin ahlâki bir eylem oluşturmaya fırsat verme ilkesi”, Hz. Peygamber'in Hz. Useyd'in kendisine kıyas yapmasına izin vermesi durumu ile örtüşmektedir. Aynı zamanda bu hadise yaşanırken diğer sahabelerin onları gözlemleyerek bu doğru davranışı sergileme ihtimallerinin yüksek olması, eylem ve gözlem yaklaşımının kullanıldığına işaret etmektedir.

2.4- DOĞRULUK

Doğruluk, başından sonuna aynı doğrultuda olan, eğri ve çarpık olmayan; gerçek, karşıtı; akıl, mantığa uygun, hakikate veya kurala uygun; gerçek, yanlışsız, eksiksiz; dosdoğru, doğruca olarak tanımlanmaktadır. Doğruluk değeri ise, doğru olma durumunu veya bir düşüncenin, yargı ve önermelerin hakikate uygun olması şeklinde tarif edilebilir.³⁴⁵ Doğruluk aynı zamanda, bir tez, inanç, fikir ya da kanaatin, bazı esaslara ya da ölçütlere göre veya onlara bağlı olarak sahip olduğu doğru olma niteliğidir.³⁴⁶ Doğru olmak, kişinin inanç, niyet ve düşüncelerinde, amel, söz, ifade ve davranışlarında, hakikate ve adalete, uygunluktur. Doğrulukta esas olan gerçekle örtüşme, olup bitenle uyuşmadır. Yani bizim dışımızda gerçekleşen bir olayın zihinde değerlendirilmesi sonucunda varılan kararın birbiriyle uyuşmasıdır.³⁴⁷

Akseki'nin³⁴⁸ ifade ettiğine göre doğruluk yani sıdk, “İnsanın bildiği, inandığı gibi dosdoğru söylemesine” denir. Bununla birlikte doğruluk gönülden, içten gelerek, samimi olarak, hakkı verilerek yapılan eylemlerdir. Dolayısıyla doğruluk önce niyet ve düşüncede başlar; söz ve davranışlarda devam eder. Bir kimsenin niyet ve düşüncesi bozuksa, onun söz, yaptığı iş ve davranışlarının ahlâkî bir değeri olmaz. Söz gelimi, başkalarını etkilemek ve onların gözlerinde kendi değerini yükseltmek için bir yoksula yardımda bulunan kimse doğru bir iş yapmış sayılmaz. Sözde doğruluk, doğru olduğuna inandığı, bildiği ve tanık olduğu gerçekleri olduğu gibi, eksiklik ve fazlalık olmadan sözle ve yazı ile ifade etmek demektir. Doğruluğun bir diğer boyutu ise söz ve davranışlar arasında bir tutarlılığın olmasıdır. Yani doğru olan insanların iddia ettiklerini ispatlaması, kendileri ile ilgili olarak yaptıklarını konuşması ve konuştuklarını yapmasıdır.³⁴⁹

Doğruluk bir insanın özünde ve sözünde bir olması anlamında kullanıldığında, kişinin niyeti ile sözleri, tutumları ve davranışlarının uyumlu olması anlamını ifade etmektedir.³⁵⁰ Bu bakımdan doğruluk, doğru ve dürüst bir yaşam tarzı

³⁴⁵ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 1, 611-612.

³⁴⁶ Cevizci, “Ahlâk Yasası”, 262.

³⁴⁷ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 163-164.

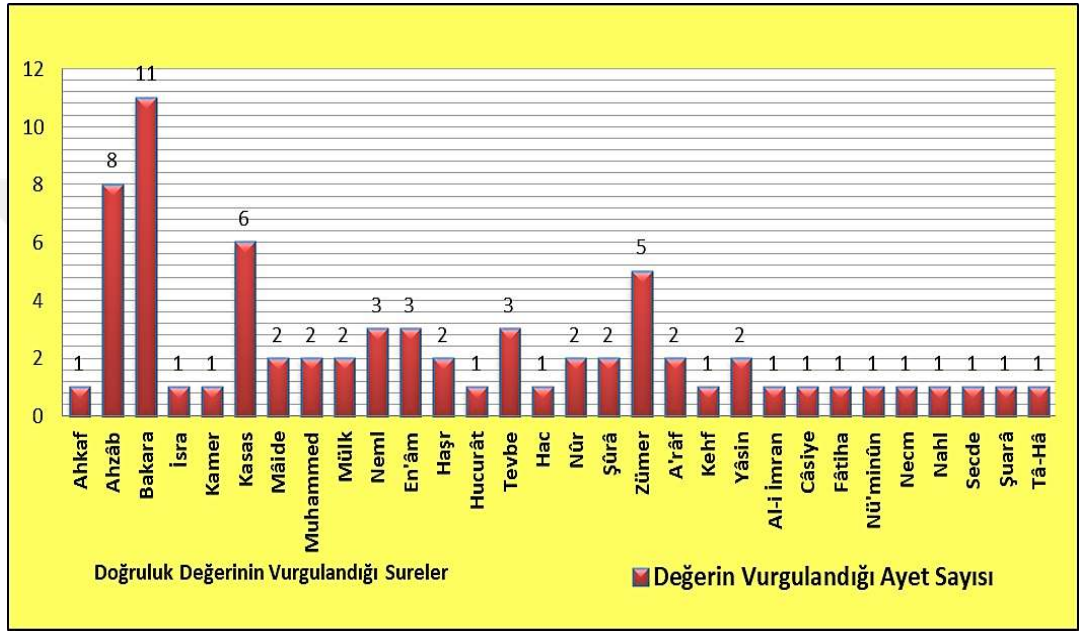
³⁴⁸ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 226.

³⁴⁹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 164.

³⁵⁰ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 402.

ile hareket etme anlamına gelmektedir. İslam dininin temeli de doğruluk üzerine kurulmuştur.

Doğruluk değeri, Kur'an-ı Kerim fihristi açısından ele alındığında onun Kur'an-ı Kerim'de vurgu yapılan değerlerden biri olduğu görülmektedir. Aşağıda doğruluk değerinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği surelerin ve ayet sayılarının grafiği verilmiştir:³⁵¹

Şekil 5: Kur'an-ı Kerim'de Doğruluk Değeri

Grafiğe göre bu değer 11 ayetle en fazla Bakara Suresi'nde geçmektedir. Bunu 8 ayetle Ahzâb 6 ayetle de Kasas Suresi takip etmektedir. Bu ayetlerde doğruluk ve dürüstlük müminlerin bir özelliği olarak ele alınmıştır.³⁵²

Grafikte doğruluk değerine sıklıkla vurgu yapılan surelerden biri olan Ahzâb Suresi'nin bir ayetinde yüce Allah, "Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder.³⁵³ buyurmuştur. Bu ayetin anlamı ile örtüşen bir başka ayetinde ise, özü sözü doğru olan Müslüman, mümin erkekler ile Müslüman ve mümin kadınlara hitap edilerek,

³⁵¹ Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 164.

³⁵² Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 164.

³⁵³ Bkz. Ahzab: 70.

onlar için Allah'ın büyük bir ödöl hazırladığı bildirilmiştir.³⁵⁴ Ayrıca yüce Allah'a ve Peygamberimize inanıp aynı zamanda özünde ve sözünde bir olan insanlara “sadıklar” denilmiş ve onlara çeşitli mükâfatlar verileceği hem ayetlerle³⁵⁵ hem de hadislerle bildirilmiştir.³⁵⁶ Bu ayetlerde iman etmekle doğru olmak arasında sıkı bir bağ bulunduğu ifade edilmektedir. Bu bağ öncelikle kişinin rabbine inanarak onu doğrulamasını ve O'na niyetleriyle uyumlu olan sadık davranışlar içinde bulunmasını gerektirmektedir. Ancak bu şekilde “sırât-ı müstakîm”³⁵⁷ dediğimiz dosdoğru yola ulaşılabilir. Bu da haddi aşmadan, Allah'ın belirlediği sınırları aşmadan yaşamayı içine almaktadır. Hz. Peygamber, ayetteki Allah'a iman ile doğruluk arasındaki ilişkinin bir benzerini, kendisinden Müslümanlığa dair -başka hiç kimseye bir şey sorma ihtiyacı hissetmeden- yapılması gereken en önemli şeyi soran kişiye “Allah'a inandım dedikten sonra dosdoğru olmasını” öğütleyerek ortaya koymuştur.³⁵⁸ Bu sebeple kendisini mümin ve Müslümanın olarak tarif eden birinin, korkak ve cimri olması ihtimal dâhilindedir, fakat yalancı olması ise asla mümkün değildir.³⁵⁹ Bu bağlamda bir yandan yalan söyleyen ve buna uygun davranışlar gösteren insanın öte yandan da Allah'a ve kıyamet gününe tam anlamıyla inanması, mümkün değildir. Böylece söylemlerinde ve eylemlerinde dosdoğru olup yalandan uzak durmak Peygamberimiz'in en büyük özelliklerinden biri olduğu kadar Müslümanların da en önemli niteliklerinden biri haline gelmiştir.³⁶⁰

Anne babaya isyandan sonra en büyük günahlar arasında kabul edilen yalan söylemek, doğruluk değerine zıt olan bir davranıştır.³⁶¹ Hatta bu davranış Allah'a iman etme durumuna göre en kötü sınıfta bulunan münafıkların bir özelliği olmasından ötürü birçok surede dile getirilmiştir. Bunlardan biri olan Bakara Suresi'nde yalan söylemelerinden ötürü münafıkların kalplerinin bozuk olduğundan ve bu bozukluğu Allah'ın artırmasından bahsedilmiş, devamında ise, yüce Allah'ın onlara acı veren bir azabı olacağı bildirilmiştir.³⁶² Bu ayetin anlamı ile bütünleşen ve

³⁵⁴ Bkz. Ahzâb: 35.

³⁵⁵ Bkz. Hucûrat: 15, Ahzâb: 35.

³⁵⁶ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 162, 163, No: 7931, 7932.

³⁵⁷ Bkz. Fâtîha: 5.

³⁵⁸ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 121, No: 85.

³⁵⁹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 163, No: 7934.

³⁶⁰ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 397-398.

³⁶¹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 146, No: 1556.

³⁶² Bkz. Bakara:10.

farklı şekillerde rivayet edilen hadislerde de yalan söylemenin münafıklık alametlerinden olduğu ifade edilmiştir.³⁶³ Yalan söylemenin münafıkların en büyük özelliklerinden biri olmasından dolayı Peygamberimiz, bu davranışın büyük bir günah olduğunu ve bu günahın da zamanla insanı, ateşe götüreceğini bildirmiştir.³⁶⁴ Çünkü yalan söylemek size inandığı halde karşıdaki insana ihanet etmektir.³⁶⁵ Bunun da toplumsal hayatta insan ilişkilerine ne kadar çok zarar vereceği ortadadır.

Öte yandan Peygamberimiz, başka bir çözüm yolunun olmadığı zor şartlar altında kalınan bazı durumlarda insanların iyiliği için yalan söylenmesine de izin vermiştir. Hadiste yalan söylenilmesine ruhsat verilen bu durumlardan biri, “insanların aralarının düzelebilmesi için” onlara hayırlı sözler söylemektir. Diğer bir rivayetlerde ise, “savaş esnasında, insanların arasını düzeltmek; hanımının kocasına, kocanın da hanımına karşı aile dirliğinin bozulmaması için” yalan söyleyebileceği açıklanmıştır.³⁶⁶ Nitekim “Harp hiledir.”³⁶⁷ buyuran Peygamberimiz savaş sırasında Müslümanların hayatını kurtarabilmek için yalan söylenebileceğini de net bir şekilde açıklamış olmaktadır. Bunu bir misalle açıklayalım: Hendek Savaşı’nda kâfirler Nuaym b. Mes’ûd’un (r.a), Müslüman olduğunu bilmediğinden, Nuaym (r.a), düşmanın arasına fitne sokup savaşı Müslümanların lehine döndürmek ve şehit vermemek için Allah Resûlü’nden yalan söylemek için izin istemiş, Resûlullah (s.a.v) da ona, “Sen ancak bizim içimizde bir tek adamsın, eğer gücün yeterse aralarına gir, onları dağıt. Çünkü harb bir hiledir.” demiştir. Nuaym, bunun üzerine daha önceden tanıdığı Benî Kurayza Yahudilerine, Medineli olmayan müttefiklerin yurtlarına dönünce yalnız kalacaklarını, bundan dolayı onlardan savaşacaklarına ve kuşatmayı kaldırmayacaklarına dair söz vermelerini istemiş, bunu garantilemek için de Kureyşlilerden rehin istemelerini tavsiye etmiştir. Sonra da müttefik ordugâhlarına giderek Yahudilerin, gizlice Hz. Peygamber’le anlaştıklarını bildirmiş ve Kureyş’ten olan bazı kişileri rehin alıp ona götürmeye karar verdiklerini söylemiştir. Aynı haberleri müslümanlar arasında da yaymıştır. Böylece düşman

³⁶³ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 3, 133, No: 1548.

³⁶⁴ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 6, 162,163, No: 7931, 7932.

³⁶⁵ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 71, No: 4971.

³⁶⁶ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 3, 142, No: 1552.

³⁶⁷ Ebu Abdu’l-lah Muhammed b Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012), böl. Cihâd, 28, No: 2833, 2834.

saflarında bir ihtilâf ortaya çıkarmış ve Benî Kurayza Yahudilerinin saf dışı kalmaları sağlamıştır. Bu da savaş meydanında düşman olarak sâdece müşriklerin kalması sonucunu doğurmuştur.³⁶⁸ Görüldüğü gibi böyle bir durumda yalana izin verilmesi, aslında “sonucunda zarara götüren iki kötü durumdan daha hafif olan kötülüğü tercih etme ilkesi” gereğince yapılmıştır. Savaşın erken bitmesi ve Müslümanların, yani haklı olan tarafın kazanmasına yardımcı olmak için yapılan fitne, hile görüldüğü gibi caiz olmuştur.

Hakikati ve doğruyu söylemenin en önemli koşulu, hakkında bilmediğimiz şeyin peşine düşmemek ve kulağın duymadığı, gözün görmediği ve kalbin emin olmadığı durumlarda sessiz kalmaktır.³⁶⁹ Zira sadece öyle olduğu tahmin edilen şeyler, bazen gerçeği yansıtmayabilir ve bu durumda yalan söylenmiş olunur. Grafikte yer alan surelerden biri olan En'am Suresi'nde yeryüzünde olan birçok kişinin, “zanna uydukları, zan ve temelsiz tahminden başka bir dayanakları olmadığı (yalan söyledikleri)”³⁷⁰ ve bundan dolayı kişiyi Allah'ın yolundan saptırdıkları bildirilmektedir.³⁷¹ Resûlullah da, bir konunun kesinliği hakkında bir insanın vicdanen rahat olabilmesini sağlamak için bize şüphe veren şeyleri bırakmamızı, şüphe vermeyen şeylere odaklanmamızı istemiştir. Çünkü O'na göre: “Doğruluk, gönül ferahlığı, yalan ise şüphedir.”³⁷² Yine bu amaçla iyice araştırılmadan her duyulan şeyi kabul ederek yaymak da asla doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber'e göre, “her işitilene söylemek, kişiye yalan olarak yeter.”³⁷³ Demek ki, bir şeyin gerçekliğinden kesin olarak emin olmadıkça söylenmesi, asla doğru olmamaktadır. Bu, toplumda yalan ve iftiranın fazla artmasına ve buna paralel insan ilişkilerini bozarak ve insanların birbirlerinden nefret ederek düşmanca bir tutum sergilemelerine neden olmaktadır. Bu yüzden bireysel ve toplumsal açıdan huzurlu, mutlu ve rahat olabilmek için sadece doğruluğundan emin olunan ve vicdanen rahat hissettiren bilgilerin aktarılması gerekmektedir.

³⁶⁸ Muhammed İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), c. 3, 316-317.

³⁶⁹ Bkz. İsrâ: 36.

³⁷⁰ Bkz. En'am: 116.

³⁷¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 2, 460.

³⁷² en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 91, No:55.

³⁷³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 143, No: 1553.

Sonuç olarak şunu anlamalıyız ki, doğru olmak bireyler arasındaki ilişkilerde güveni oluşturan, cemiyetin huzur ve mutluluk içinde yaşamaya devam etmesini sağlayan en mühim manevî değerlerden olan; aynı zamanda da ikiyüzlülük, iftira, yalan ve hileden kaçınmaktır. Bu bakımdan Allah’a iman ettikten sonra İslâm dininin en önemli gördüğü değerlerdendir.³⁷⁴ Şimdi de, doğruluk değerinin Peygamberimiz’in yaşamında nasıl uyguladığına dair daha detaylı bir inceleme yaparak anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki eğitimcilere ve ebeveynlere rehber olacak bazı tespitlerde bulunabilmek için bazı örnekler ve bu örneklerde Peygamberimiz’in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken kullandığı ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsedilecektir:

2.4.1- Örnek

Doğruluk, peygamber olan kimselerde bulunması gereken en önemli özelliktir. Zira peygamberlerin tebliğlerinde inandırıcı olmasının en önemli özelliği onların doğruluk ve güvenilirliğinden ileri gelmektedir. Peygamberimiz, “el-emin” lakabı ile anılarak her zaman özünde ve sözünde bir olmanın en nadide örneklerinden biri olmuştur. Hatta Allah’ı inkâr eden ve O’nunla ilgili yalan uydurmaktan çekinmeyen müşrikler bile, Peygamberimiz hakkında “O delidir.”³⁷⁵ veya “Şairdir.”³⁷⁶ diye iftiralar uydurmuş fakat asla “yalancı” olduğunu söyleyememişlerdir. Bu bakımdan doğru olmak O’na en çok da İslamiyet’i yayarken yardımcı olmuştur. Söz gelimi, peygamberliğin dördüncü yılına doğru yüce Allah, Peygamberimiz’den artık açıktan davet yapmasını ve buna da “yakın akrabalarını uyarak” başlamasını emrettiğinde,³⁷⁷ Peygamberimiz’in yakın akrabaları, putlara tapmaktaydı. Bu yüzden onların olumlu bir tepki vermelerinin zor olduğunu bilen Resûlullah (s.a.v), doğru sözlü oluşunu tebliğinde kullanarak onları ikna etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Safâ tepesine çıkarak, “Yâ Sabâhâh! Yâ Sabâhâh!” (düşman saldırısı çağrısı) diye bağırmaya başlamıştır.³⁷⁸ Peygamberimiz, onlara “Ey Kureyş topluluğu!” (Fihroğulları, Adiyyoğulları, Abdülmüttaliboğulları, Abdümenâfoğulları!

³⁷⁴ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 121, No: 85.

³⁷⁵ Bkz. Kalem: 51.

³⁷⁶ Bkz. Enbiyâ: 5.

³⁷⁷ Bkz. Şuarâ: 214.

³⁷⁸ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 397.

Zühreoğulları!...) diye hitap ederek, “Ben size, ‘Şu vadinin arkasında size saldırmak isteyen süvari birlikleri var.’ desem bana inanır mısınız?” diye sormuş, onlar da “Evet, inanırız. Biz senin bugüne kadar yalan söylediğini hiç görmedik.” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onlara akrabalık bağı ile yapacağı yardımlar dışında, Allah’a karşı gelme hususunda bir şey yapamayacağını söyleyerek onları şiddetli bir azaba karşı uyarmıştır. Ardından daha önce böyle bir ifadeyi duymayan Araplar şaşırmış ve başta amcası Ebû Leheb olmak üzere birçok kişi ona karşı çıkmaya başlamıştır.³⁷⁹

Hz. Peygamber’in dürüstlüğünü ortaya koyarak insanların dikkatini, yapacağı tebliğe çektiği bu örnekte bir öğretmenin alması gereken mühim dersler vardır. Çünkü öğretmenlerin öğrencilerine kazandıracığı birçok hedef vardır. Fakat bunlar kazandırılırken rehber olan öğretmenin özünün ve sözünün bir olması çok önemlidir. Zira kendi içinde sözleri eylemleriyle uyuşmayan ve bundan dolayı tutarsızlık gösteren bir öğretmenin öğrencilerine samimi gelmesi ve öğrencilerinin onunla gurur duyması pek mümkün değildir. Çünkü doğru sözlü olmayan bir öğretmen, öğrenciler için rol model olmayacak ve inandırıcılığına kaybederek öğrencilerine kazandırmayı istediği nitelik, tutum ve davranışlar bakımından etkili bir örnek olmayacaktır.

Peygamberimiz’in en büyük hedeflerinden birisi doğru insanlardan oluşan bir cemiyet inşa etmektir. Bu amaçla sözleri ile davranışları birbiriyle tutarsız olan ve bundan dolayı samimi olmayan öğretmenlerin aksine, kendisi doğruluk bakımından insanlara rol model olmuştur. Bu özelliği yaptığı tebliğ yani kazandırmayı istediği tevhid inancı bakımından da işini kolaylaştırmıştır. Zira onun yalan söylediği görülmediğinden, söylediği her söz doğru kabul edilecektir. Bu yönüyle kendisinin, günümüzde bir öğrenciyi terbiye etmeye yardımcı olan her eğitimciye yol gösterdiği görülmektedir. Zira kendisinde taşıdığı en önemli ahlâki erdem olan dürüstlüğünü kullanıp insanlara gerekli tebliği yaparak farklı bir anlatım metoduna başvurmuştur. Bu aynı zamanda anlatılan konu bakımından öğrencilerin oldukça dikkatini çeken bir yöntem de olmaktadır. Buna uygun olarak diğer öğretmenlerin de hem dürüstlükleriyle hem de öğrencilere kazandırmak istedikleri diğer bütün özellikler bakımından örnek bir model olması çok önemli olmaktadır. Bir özelliğin, tutumun ya

³⁷⁹ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 5, 364-366, No: 7128, 7129, 7130, 7131, 7132, 7133, 7134.

da davranışın öğretmen tarafından yapılmadan öğrenciden yapılmasının beklenmesi meslek etiğine yakışmayacak ve olumlu bir rehberliğe uygun olmayacaktır. Ayrıca böyle bir öğretim verimli, etkili olmayacak ve eğitim sisteminin bundan kötü etkilenmesine neden olacaktır.

Verilen örnekte Peygamberimiz'in müşriklere Allah'a karşı onlar için yapabileceği bir şeyin olmadığını belirtmesi, ilke ve kuralların uygulanması bakımından objektif olduğunu ve akrabalık münasebetinden başka bir yardıma bulunmayacağını söyleyerek de tarafsızca bir yaklaşımda bulunduğunu göstermektedir. Kullanılan öğretim ilkelerine baktığımızda somuttan soyuta ya da bilinenden bilinmeyene olarak ifade edilen ilkenin bariz bir şekilde göze çarptığı görülmektedir. Çünkü önce kendi doğruluğundan hareketle bilinen ve şahit olunan bir erdemden yola çıkarak bilinmeyen ve ilk defa duyulan bir inancı aktarmaya çalışmıştır. Peygamberimiz, süvari birliklerinin bulunduğunu kabul eden müşriklerin tevhid inancını da kabul etmelerini beklemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in örnek vermesi ve net bir üslup kullanması da örnekte açıklık ilkesine işaret etmektedir. Göze çarpan yöntem anlatım olmakla birlikte bu metodu, girişte kullandığı hitap şekli (Yâ Sabâhâh!) ve dikkat çeken bir soruyla çeşitlendirmiş ve devamında da onlardan cevap bekleyerek herkesin etkin katılım sağlamasına önem vermiştir. Kullandığı bu taktiklerle, yöntemin daha etili bir hale gelmesini sağlamıştır. Devamında soruya aldığı dönütle birlikte tebliğini yapmaya başlamıştır. Müşriklerin ilk defa böyle bir inançla karşılaşacaklarını bildiğinden tebliğini uzatmamış ve onların bireysel (bilişsel-duyuşsal) hazırbulunuşluklarını da göz önünde bulundurarak oldukça sabırlı davranmıştır.

Değerler eğitimi yaklaşımları bakımından bu örnek incelendiğinde, ağırlıklı olarak eylem ve gözlem yoluyla öğrenme yaklaşımının uygulandığı görülmektedir. Zira değerler bir insanın yaşamının her anında görülmesi gerçeği oradaki insanlar için Peygamberimiz'in rol model olarak taklit edilmesi ihtimalini artırmaktadır. Yine bu değerler, başka bir konunun anlatımında araç olarak kullanılıp, muhatabın dikkatinin çekilmesi de bu değerlerin aktarımında gelişigüzel bir gözlem yolunun kullanıldığını ortaya koymaktadır.

2.4.2- Örnek

Allah Resûlü, şakadan bile olsa yalan söylemenin bir Müslümana asla yakışmadığını ifade etmiş³⁸⁰ ve insanları güldürmek için bile olsa yalan söyleyen insanlara “yazıklar olsun” diye buyurarak bu konudaki tepkisini açıkça ifade etmiştir.³⁸¹ Bu ifadeler, insanların sadece yalandan değil, kendilerini yalana yaklaştıran her türlü davranıştan da sakınmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Çocuklara yalan söyleyerek şaka yapmak da bu tür davranışlardan biridir. Bu bakımdan Hz. Peygamber, bir çocuğa “Gel sana şunu vereceğim” diyerek çağırdıktan sonra bir şey verilmemesini hile, yalan ve aldatma saymıştır. Örneğin, bir gün Peygamberimiz, Abdullah b. Amr’ın evinde misafirlikteyken, annesi, ona bir şey vermek yanına çağırdığı sırada Hz. Peygamber annesine, “çocuğa ne vereceğini” sormuştur. Annesi, hurma vereceğini söyleyince Hz. Peygamber, “Eğer onu aldatarak ona bir şey vermeseydin senin içi bu yalan olarak yazılırdı.” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in bu açıklaması, ailelerin, bazı durumlarda çocuklarına mantıklı bir çözüm bulmayarak yalan söylemeleri durumunda, çocukların da aynı şekilde onları taklit ederek yalancılığa alışma tehlikesinin önüne geçmeye dayanmaktadır. Bu yüzden Resûlullah (s.a.v) çocukları yatıştırmak ve oyalamak amacıyla da olsa yalan söylenmesini asla doğru bulmamıştır. Bununla birlikte öyle davranmayan kimselere yönelik Peygamberimiz, “...şakadan da olsa yalan söylemeye yanaşmayan kimse için cennetin ortasından bir köşk verilmesine kefilim.”³⁸² buyurarak konuya hassasiyet gösterilmesinin ne kadar büyük bir mükafatı kazandırdığını ifade etmiştir.

Peygamberimiz’in bu örnekteki tavrı, bir annenin çocuğunu kandırmasının onun açısından ilerde bazı kötü sonuçlara sebep olacağına işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. O (s.a.v), çocuğuna bir şey vereceğini söyleyerek yanına çağıran anneye dikkat çekici bir soru sorarak oğlunu kandırmadığından emin olmak istemiştir. Hz. Peygamber’in şaka için bile olsa insanları kandırmanın, yalan söylemenin bir çeşidi olduğu gerçeğine dikkat çektiği bu örnek, esasında bir evlâdın ebeveynini örnek alarak gelecekte aynı davranışı sergileme durumuna yol açacağına işaret etmektedir.

³⁸⁰ İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, böl. Mukaddime, 7, No: 46.

³⁸¹ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 80, No: 4990, 4991.

³⁸² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 7, No: 4800.

Hız. Peygamber'in anneye verdiği cevapta, sevgi dili ile yumuşak bir üslup kullanarak davranışa dikkat çekmesi, bir muallimde bulunması gereken en önemli niteliklerden olan insanlarla iletişimde, empati ile süslenmiş bir ben dili kullandığını ifade etmektedir. Velilerinin öğrencileriyle iletişimine şahit olan birçok okuldaki öğretmen, bunun sonucunda bir takım fikirler edinebilir. Ailelerdeki büyüklerin, çocuklarla kullandıkları üslubun kötü olduğunu gören bir öğretmen bu durumda veli ile özel görüşmeli ve duruma uygun bir şekilde müdahale etmelidir. Bu davranışların ileriki zamanda öğrenci tarafından taklit edileceği gerçeği aileye ifade edilmeli ve bu bakımdan onlarla olan iletişimde daha dikkatli olunması gerektiği konusunda etkili bir rehberlik yapılmalıdır. Bu sadece yalan söyleme davranışı için değil, diğer değerlerle ilgili olan her durumda da yapılmalıdır. Mesela, öğretmen çocuğuyla küfürlü konuşan bir aileyi gözlemlediğinde, özel bir ortamda onlarla görüşmeli ve nasihat vermekten ziyade davranışın ileride olabilecek kötü sonuçlarını, insanların kendisinin değil, davranışlarının kötü olduğu gerçeğinden hareketle etkili bir ben dili kullanarak açıklamalıdır.

Kullanılan öğretim ilkeleri açısından örnek incelendiğinde, Hız. Muhammed'in kısa, net ve sade olarak kullandığı üslubu açıklık ilkesine işaret etmektedir. Zira anlatmak istediği hususu bu yolu kullanarak hemen ifade etmiştir. Öte yandan Hız. Peygamber'in her gün karşılaşılabileceğimiz bir durum olan, ebeveyn ve çocuklar arasındaki şakalaşma ilişkisine şahit olduğu anda es geçmeden olayı değer öğretimi için değerlendirmesi, güncellik ilkesinin işe koşulduğunu ortaya koymaktadır. Bu da öğretime konu olan değerın yaşamda daha fazla uygulanabilir olmasını ile hayatilik ilkesiyle yakından ilişkilidir.

Örnekte ağırlıklı olarak soru cevap tekniğinin baskın olması, anlatım metoduna işaret etmektedir. Değerler öğretimi yaklaşımları bakımından özellikle davranışa yapılan vurgu ve “eğer çocuğa bir şey vermeseydin, bu senin için yalan olarak yazılırdı” ifadesindeki ceza vurgusu telkin yoluyla değer öğretimi yaklaşımının içinde yer alan davranış değiştirme yönteminin kullanıldığına işaret etmektedir.

2.5- SORUMLULUK

Sorumluluk, bir insanın davranışlarını veya kendi yetkisi dâhilinde yaşanan olayların sonuçlarını kabullenmesi ve üstlenmesi demektir.³⁸³ Gerçekleştirdiği şeyi tam bir bilinçle ve özgürlükle yapabilecek ehliyetle olan kişinin, ahlâkî öznenin durumunu ifade eden sorumluluk, bireyin, oluşumundan psikolojik olarak sorumlu olduğu sonuç ve gelişmeleri üzerine almayı, vicdanî bir ödev sayması haline tekabül eder.³⁸⁴ İş istenen nitelik ve nicelikte yapma olarak da tanımlanabilen sorumluluk değeri, çoğu zaman ödev ve yükümlülük kavramları ile aynı anlamda kullanılır. Sorumluluk, bir görevle ya da bir işle görevli olarak ondan sorumlu olma durumunu; bu yükümlülük ile ilgili kişinin karar alma yetkisi ile birlikte, hesap verebilme zorunluluğunu da içeren iş, meslek ya da statüyü ifade etmektedir. Sorumluluk duygusu kişiyi değerli kılan ya da saygınlığını yitirmesine neden olan bir niteliktir. Çünkü bu duygu, insanın yaşadığı toplum içinde kabul edilmesini ve toplumda saygınlık ve itibar kazanmasını kolaylaştırarak, başarılı bir kimlik oluşturmada önemli rol oynar. Daha çok görevlerin ve ödevlerin yerine getirilmesinde kendini gösterir.³⁸⁵

Sorumluluk daha çok insanın iç dünyasıyla ilgili olan, bireyin vicdanı tarafından yönetilmesi ve ondan emir alma melekesidir.³⁸⁶ Bu bakımdan Akseki'ye³⁸⁷ göre, “Ahlâki sorumluluk, akıl sahibi insanların azim ve kast ile yaptıkları fiilden doğan mesuliyettir.” İnsan, akıl kuvvetine, irade ve ihtiyarına sahip, hayır ve şerri birbirinden ayırma duygusuna sahip bir mahlûk olduğundan yaptığı fillerden sorumlu olacağına aklımız hükmetmektedir. Fakat sorumluluk, irade özgürlüğünü önceden var saymayı gerektirir. Çünkü belli bir ölçüde de olsa özgür olmayan kişinin sorumlu olduğundan söz edilemez.

Bu dünyada insanın, yaratılışının amacını anlamaya çalışması, kendisi için takdir olunanı olgunlukla karşılayarak hedefini arayıp gerçekleştirmesi, bir vazife

³⁸³ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 2, 2013.

³⁸⁴ Cevizci, “Ahlâk Yasası”, 786.

³⁸⁵ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 57-58.

³⁸⁶ Gündüz, “Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 167.

³⁸⁷ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 83.

haline gelmiştir.³⁸⁸ Yaratılmış varlıklar içinde en değerli ve en şerefli olan insan, amaçsız bir şekilde yaratılmamıştır. Onun başta Rabbine karşı sonrasında kendisine, ailesine, çevresine ve yaşadığı topluma karşı da sorumlulukları ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Bunlar da her insanın bulunduğu mevkide üzerine düşen görevleri yerine getirmesi ile gerçekleşmektedir.

Sorumluluk, insan hayatını şekillendiren ve yol gösteren bir pusula misali onu amaçsız ve başıboş yaşamaktan kurtaran bir rehberdir. Sorumluluk hem içimizden gelen bir duygu hem de bilinçli bir düşünme faaliyetidir. Bu bakımdan sorumluluk bilinci, aslında canlı ve cansız her varlıktan farklı olan ve kendisinde bir takım güzel hasletler taşıyan insanlara özgü bir duygudur. Zira Allah “insanı en güzel biçimde yaratmış”³⁸⁹, “ona şeref verip yarattığı birçok şeyden üstün kılmış”³⁹⁰, onu çeşitli nimetlerle rızıklandırıp evreni onun faydalanması için çeşitli güzelliklerle donatmıştır.³⁹¹ Yüce Allah, diğer canlılara vermediği “akıl” ve “iradeyi” insanlara vererek onu çeşitli kabiliyet ve becerilerle donatmıştır. Böylece insanı tercihlerinde özgür kılarak, ona aldığı kararları yaşamında uygulayabilme hakkı vermiştir. Bütün bunları verdikten sonra, “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?” diye sorarak onu kendine getirmiş ve tefekküre dalmasını isteyerek dünya hayatı boyunca her şeyden sorumlu tutulacağını³⁹² bildirip ona çeşitli yükümlülükler ve görevler vermiştir. Ayrıca Allah, evrene koyduğu düzen ve denge sayesinde insanın huzur ve saadette yaşayabilmesi için ona doğru yolu göstermiş³⁹³, bazı sınırlar koyarak emir ve yasakları bildirmiştir. Bu yüzden sorumluluk duygusu yüksek olan insanlar kendilerine verilen nimet ve rızıklardan doğan haklar ile birlikte bir takım sorumluluklar da yüklendiklerinin bilinciyle hareket ederler. Böyle davrandıkları sürece de huzur ve mutluluğa kavuşurken, yapamadıkları her vazife için içten gelen bir duygu ile üzüldür ve huzursuz hissederler.³⁹⁴

³⁸⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 58; Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 83.

³⁸⁹ Bkz. Tîn: 4.

³⁹⁰ Bkz. İsrâ: 70

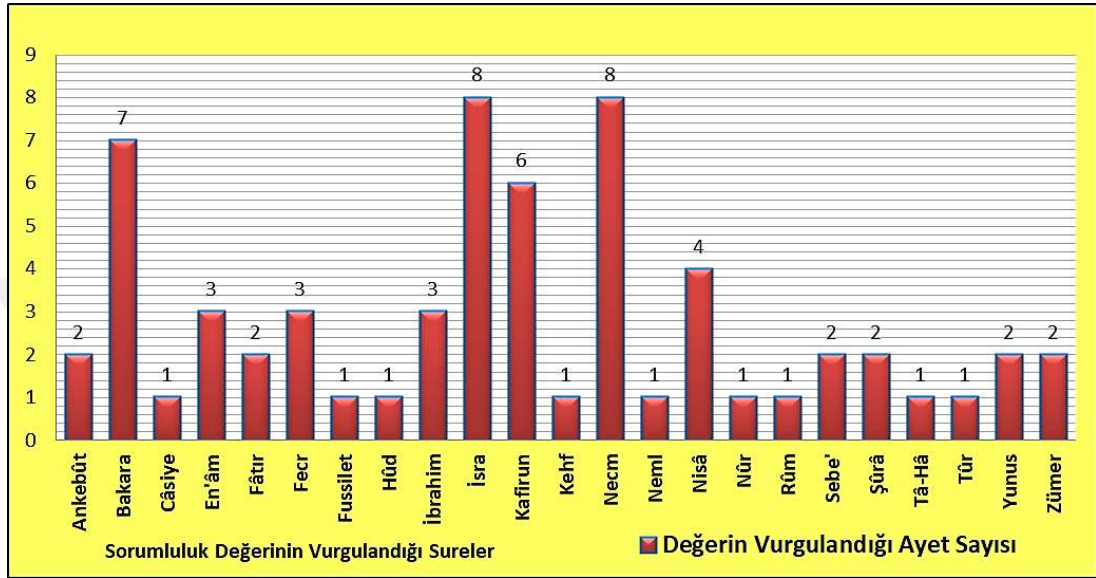
³⁹¹ Bkz. İbrâhim: 32-33.

³⁹² Bkz. Kıyâmet: 36.

³⁹³ Bkz. İnsan: 3.

³⁹⁴ Özağşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 100.

Sorumluluk değeri, Kur’ân-ı Kerim fihristi açısından ele alındığında onun Kur’an-ı Kerim’in bazı surelerinde vurgu yapılan değerlerden biri olduğu görülmektedir. Aşağıda doğruluk değerinin Kur’an-ı Kerim’de geçtiği surelerin ve ayet sayılarının grafiği verilmiştir.³⁹⁵

Şekil 6: Kur’an-ı Kerim’de Sorumluluk Değeri

Bu değer 8 ayetle en fazla İsrâ ve Necm surelerinde vurgulanmıştır. Bunu Bakara ve Kâfirun Sureleri ise takip etmektedir. Özellikle “Fâtır-18, İsrâ-15, En’am-164, Necm-38, Zümer-7” âyetlerinde “günahın yüklenilmesi” ve bu günahlardan ötürü kişinin yargılanacağına dikkat çekilmesiyle sorumluluk kavramına net bir şekilde vurgu yapılmıştır.³⁹⁶ Grafikteki ayetlere baktığımızda sorumluluk değerinin emanet, teklif hak, görev gibi kavramlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bakımdan önce bu dünyada bize verilen nimetleri emanet kavramıyla ilişkilendirerek, insanın yeryüzündeki halifeliği üzerinde durulacak ardından bize verilen vazifeler ve haklar bakımından sorumluluk değeri ele alınacaktır.

Grafikte yer alan Bakara Suresi’nin bir ayetinde Allah (c.c.), meleklerle yeryüzünde bir halife³⁹⁷, yaratmak istediğini söylemiştir. Bu ayette bahsedilen halifeliğin verilmesi ve teklifi tamamen sorumlulukla ilişkilidir. İnsanoğlu, bu

³⁹⁵ Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 167.

³⁹⁶ Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 167.

³⁹⁷ Bkz. Bakara: 30.

görevle dünyada bazı sorumluluklar almakta ve emrine verilen nimetleri bu göreve uygun tasarruf etmektedir. Burada Hz. Âdem'in ve ondan sonra gelen nesillerin halifeliği, yani kul olarak yaratılması, esasında yüce Allah'ın mülkü olan yeryüzündeki nimetleri, insanların O'nun rızasına uygun yaşayarak istifade etmelerinden ve O'nun emirleri doğrultusunda hareket etmelerinden ibarettir.³⁹⁸ Çünkü sorumluluk, yüce Allah'ın insana teklif ettiği ve onun da kabul ettiği bu önemli emanetin hakkını verme mükellefiyetini kapsamaktadır. Zaten insanın bu dünyada yapmakla yükümlü olduğu tüm vazifeleri, kaynağını bu sorumluluktan almaktadır. Hatta insanı diğer canlı varlıklardan ayıran en önemli niteliklerden biri bu sorumluluğun bilincinde olmaktır. Bu yüzden insanlar bu bilinçle dünya üzerindeki her tasarrufuna dikkat ederek, atalarından miras aldığı haliyle korumaya çalışmalı ve bu dünyanın kıyamete kadar gelecek bütün canlılar için bir yaşam alanı olmaya devam etmesini sağlamalıdır.³⁹⁹ Bu bakımdan Resûlullah da, herkesin bulunduğu mevkide ve ortamda çeşitli görevleri olduğunu bildirmiş ve sorumluluk paylaşımının adaletli bir şekilde gerçekleşmesi gerektiğini şu sözlerle anlamıştır: “Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz de gözetiminizde bulunanlardan mesulsünüz. (Hepiniz birer çobansınız ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz.) Yöneticiler sorumludur. Evin erkeği, aile efradından sorumludur. Evin hanımı da kocasının evinden ve çocuklarından sorumludur. Hizmetçi (köle) de efendisinin malından sorumludur. Hülâsa, hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz de idarenizde bulunanlardan mesulsünüz.”⁴⁰⁰ Peygamberimiz çoban ve sürü benzetmesi ile sorumluluk bilincine önemine vurgu yapmıştır. Böylece herkesin birbirinden sorumlu olarak yeryüzünde yaşayacağını ifade etmiş ve ayette bahsedilen halifelik görevine vurgu yapmıştır.

Bazı surelerdeki ayetler incelendiğinde, “her koyunun kendi bacağından asılması” tabirine yakın bir anlamın verildiği görülmektedir. Örneğin, “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Günah yükü ağır gelen kimse onun taşınması için yardım çağrısında bulunsun -çağrılan yakını bile olsa- o yükten hiçbir şeyi başkası üzerine alamaz...”⁴⁰¹ ayetinde açıkça ifade edilmektedir ki kim ne

³⁹⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 1, 100-101.

³⁹⁹ İsmail Hakkı Ünal, “Hz. Peygamberin Örneğinde Sorumluluk Bilinci”, *Sorumluluk Bilinci*, ed. Elif Erdem (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 26.

⁴⁰⁰ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 88, No: 656.

⁴⁰¹ Bkz. Fâtır: 18.

yaparsa onun karşılığını almaktadır ve kimse kendi isteği ile olsa bile başkasının günahının sorumluluğunu taşımamaktadır. Bunun istisnası ise, başkalarını saptırarak kötü yola sürükleyenlerin hem kendi sapkınlıklarının hem de o yolda gidenlerin vebalini çekmeleridir.⁴⁰² Peygamberimiz, “haksız yere öldürülen herkesin vebalinden bir hissenin Hz. Âdem’in ilk oğluna ayrılacağını” söyleyerek bu hususa işaret etmiş olmaktadır. Zira Kabil, adam öldürme işini ilk başlatan kişi olduğundan herkesin vebalinden bir pay ona da düşmüş olacaktır.⁴⁰³ Öte yandan “doğru yolda giden ve insanları iyilik üzere çağıran kimselere ise, kendisine uyanlara verilen sevap kadar sevap, verileceği de Peygamberimiz tarafından ifade edilmiştir.”⁴⁰⁴ Bu bakımdan kim, iyi veya kötü, bir durumu başlatırsa ondan sonra gelenlerin sevabını kazanabildiği gibi günahını da yüklenebilir.

Zorunlu ve istisnai durumlar dışında sürekli sorumlu olan bir varlık olan insanın ilk ve en büyük sorumluluğu, kendisini varlığa getiren yüce Allah’tan başlamaktadır. İbrahim Suresi’nin bir ayetinde, “İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılınsınlar hem Allah’ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir.”⁴⁰⁵ ifadeleri net bir şekilde bu sorumluluğu açıklamaktadır. Buna göre kulun kendisini yaratan Rabbinin, varlığını ve birliğini inanarak tasdik etmesi, bu inanca uygun olan hayat tarzını benimseyerek yüce Allah’ın emirlerine, yasaklarına uyması ve bunları içten duygularla yerine getirmesi bahsedilen sorumluluğun bir parçası olmaktadır. Yüce Allah, insanlarına kendisine karşı olan bu sorumluluğunu, “Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin...”⁴⁰⁶ ifadeleri ile kişinin kendi iradesine bırakarak ancak bu şekilde sorumlu olabileceğini bildirmiştir. Peygamberimiz de, Allah’tan başka ilâh olmadığına inandıktan sonra “namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve ramazan orucunu tutmak” şeklinde Müslümanların Allah’a (c.c.) karşı yapmakla yükümlü oldukları vazifeleri bildirmiştir.⁴⁰⁷ Bu bakımdan kalbinde Allah korkusu

⁴⁰² Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 4, 459-460.

⁴⁰³ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 199, No: 171.

⁴⁰⁴ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 201, No: 173.

⁴⁰⁵ Bkz. İbrahim: 52.

⁴⁰⁶ Bkz. Kehf: 29.

⁴⁰⁷ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâi Tercemesi*, böl. İmân, 13, No: 4915.

taşıyan bireylerin, Allah'ı görür gibi O'na ibadet ve kulluk etmesi (ihsan)⁴⁰⁸ O'na karşı olan sorumluluğu en güzel şekilde yerine getirdiğinin göstergesidir.

Meşru surette dünyadan faydalanmak da insanların, Yüce Allah'a karşı olan sorumlulukları arasında yer almaktadır. Çünkü Allah, insanlardan yeryüzüne dağılarak kendisinin verdiği çeşitli nimetlerden faydalanmaları gerektiğini⁴⁰⁹ pek çok ayette ifade etmiştir. Resûlullah (s.a.v) da kendisine, Allah Resûlü'nün huzurundan çıkıp çocuklarıyla ve işleriyle meşgul olduklarında cennet ve cehennemi hatırlatan öğütlerin çoğunu unuttuğundan münafık olduğunu düşünen bir sahabeye, yanında bulundukları hâl üzere kalarak zikre devam etmelerinin çok hayırlı olduğunu, fakat bir insan için bunun pek mümkün olamayacağını zira insan olmanın bazen ibadetle, bazen de işlerle uğraşmayı gerektirdiğini ifade etmiştir.⁴¹⁰ Görüldüğü gibi her an ahireti düşünerek yaşamak mümkün değildir. Ancak bu onu büsbütün unutup dilediğimiz gibi yaşamak anlamına da gelmemektedir. Bunun için Bediüzzaman'ın da "Halbuki âhiret ve dünya müvazenesini muhafaza etmek ve her vakit havf u reca ortasında bulunmak maslahatı iktiza eder ki; her dakika hem ölmek, hem yaşamak mümkün olsun."⁴¹¹ şeklinde açıkladığı gibi dünyada havf ve recâ (korku ve ümit) dengesini gözetmek gerekmektedir.

Yüce Allah Bakara Suresi'nin bir ayetinde akıllı ve irade sahibi olarak yarattığı insanlara ancak güçlerinin yettiği kadar sorumluluk yüklediğini bildirmiş ve devamında "...Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme!"⁴¹² duasını öğretmiştir. Bu noktada yüce Allah, herkese kaldırabileceği kadar sorumluluk verdiğini bildirmiştir. Yüce Allah'ın muradına uygun olarak Hz. Peygamber de, buna uygun olarak "uyanıncaya kadar uyuyandan, buluşa erinceye kadar çocuktan ve akıllanıncaya kadar akıl hastasından kalemin yani sorumluluğun kaldırıldığını"⁴¹³ ifade etmiş ve böylece uyanık olmanın, ergenliğe girmiş olmanın ve akıl sahibi olmanın sorumluluğun temel şartlarından olduğunu bildirmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber, sorumluluğun

⁴⁰⁸ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. İman, 4, No: 2610.

⁴⁰⁹ Bkz. Cum'a: 10, Kasas: 77.

⁴¹⁰ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 176-177, No: 151.

⁴¹¹ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1995), böl. 24. Söz, 343.

⁴¹² Bkz. Bakara: 286.

⁴¹³ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Hudûd (Hadler), 17, No: 4398.

şartlarını kendisinde taşıyan bir insanın da dini kolaylıkla yaşamak için ibadet etmekte kimsenin kendisini zorlamasının uygun olmadığını, aşırıya kaçmadan ve dengeli bir şekilde ibadet etmenin bir insan için daha hayırlı olduğunu bildirmiştir.⁴¹⁴ Bununla birlikte insanların sadece güçlerinin yettiği kadarıyla ibadet etmesi gerektiğini “Allah’ın en sevdiği ibadet, kişinin az da olsa devamlı yaptığı ibadettir.”⁴¹⁵ hadisiyle teşvik etmiştir. Böylece insanların az da olsa dinç bir şekilde, sürekli ibadet yapmasını daha uygun bulmuştur.

Bireylerin çevresindeki insanlara karşı da görevleri ve yükümlülükleri bulunmakla birlikte sorumluluğun bu alanı, yakından uzağa doğru genişlemektedir. Yüce Allah, Nisâ Suresi’nde insanlara “...anne-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş’a, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin...”⁴¹⁶ şeklinde buyurarak sorumluluk alanımızın çevremizdeki insanlara karşı nasıl yayıldığını açıklamaktadır. Bunların içinde bulunan anne-baba, eş, akrabanın ehemmiyeti, onlarla ilgili kısa açıklamalar yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bunlardan birincisi, insanın anne ve babasına karşı olan yükümlülükleridir. Bu hususta grafikte yer alan surelerden biri olan İsrâ Suresi’nde yüce Allah, anne-babaya iyi davranmayı, güzel sözler söylemeyi, merhametli bir şekilde yardım etmeyi emretmiş ve onlara asla “öf” bile denilmemesi gerektiğini bildirmiştir.⁴¹⁷ Peygamberimiz de insanlar içinde iyi davranmaya en fazla layık olan kişiyi soran bir insana üç kere “Annendir.” buyurmuş, devamında kişinin babası, en yakınları ve akrabalarına da iyi davranması gerektiğini bildirmiştir.⁴¹⁸ Kadın olsun erkek olsun, fark etmeksizin her bireyin eşi ve çocuklarıyla bütünlük oluşturduğu ailesi de, kişinin yakın bulunduğu kimselerdendir. Yüce Allah da bu amaçla erkeklerin bir derece fazla olmak üzere, makul ve meşru ölçüde, kadınların ve erkeklerin birbirleri üzerinde hakları bulunduğunu bildirmiştir.⁴¹⁹ Peygamberimiz (s.a.v) de, erkek ve kadınların karşılıklı bir takım haklara sahip olduğunu⁴²⁰ ve yüce

⁴¹⁴ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 168, No: 145.

⁴¹⁵ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 166, No: 142.

⁴¹⁶ Bkz. Nisâ, 36.

⁴¹⁷ Bkz. İsrâ: 23-24.

⁴¹⁸ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 1, No: 1897.

⁴¹⁹ Bkz. Bakara: 228.

⁴²⁰ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 286, 295, 296, 297, No: 274, 287, 290, 292.

Allah'ın erkeklerin eşleriyle iyi geçinmesi gerektiği emrine⁴²¹ uygun olarak en hayırlı kimselerin “hanımlarına en güzel davranan” kişiler olduğunu⁴²² ifade etmiştir.

Yukarıdaki ayette kişinin sorumluluk alanı anne-babasından sonra akrabalarıyla devam etmektedir. Kutsî bir hadiste Allah Teâlâ, akrabalık bağı, sürdüren insanları gözetceğini fakat akrabalarıyla ilişkisini kesen insanlardan ise ilgisini- rahmetimi keseceğini bildirerek konunun ne kadar mühim olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim akrabalarıyla ilişkisini sürdürdüğü halde, akrabalarının kendisiyle ilişkisini keserek ona kötü ve kaba davrandıklarını söyleyen bir adama Peygamberimiz, “Eğer dediğin gibi yapıyorsan, senin bu tutumun onlara ağır geliyor (âdeta iyiliklerin karşısında sıcak kül yutmuş gibi zorlanıyorlar). Böyle (ilişkiyi ve iyiliği sürdürerek) davranmaya devam ettiğin sürece, onlara karşı Allah'ın desteği seninle olur.” buyurmuştur. Bununla birlikte bu amelin, kişinin rızkını bollastırarak ömrünü uzatacağını ve kişiden cehennemi uzaklaştırarak onun cennete girmesini sağladığını ifade etmiştir.⁴²³

İnsanların içinde yaşadığı toplum da onların sorumlu olduğu diğer bir alanı oluşturmaktadır. Çünkü “Müminler ancak kardeşirler”,⁴²⁴ âyetinde ifade edildiği gibi toplum, insanın en büyük ailesi olmaktadır. Bu ailede yaşamını sürdüren her bir ferdin ise birbirlerine karşı farklı sorumlulukları vardır. Söz gelimi kişinin çevresinde şahit olduğu bir kötülüğe mâni olmaya çalışması onun en büyük sorumluluğu arasındadır. Zira Hz. Peygamber, insanların kötü bir olay ile karşılaştığı takdirde bunu önce eliyle, yetmezse diliyle değiştirmesi gerektiğini; bu da yetmezse -imanın en zayıf şekli olmakla birlikte- bu durumu kalbi ile kınaması ve ayıplaması gerektiğini bildirmektedir.⁴²⁵ Sorumluluk bağlamında Müminleri, bazen parçaları kenetlenmiş bir bina, bazen bir bedenın uzuvları⁴²⁶ benzeten Peygamberimiz'in en büyük amacı onları birbirlerinin dertleriyle dertlenen ve birbirlerine destek veren hassas bir toplum haline getirmektir. Bu bakımdan Peygamberimiz, Müslümanların birbirleri üzerindeki bazı haklarını, “hastayı ziyaret etmek, cenazeye katılmak ve

⁴²¹ Bkz. Nisâ sûresi: 19.

⁴²² en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 287, No: 276.

⁴²³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 1, 316, 325, No: 317, 329.

⁴²⁴ Bkz. Hucurât: 10.

⁴²⁵ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 211, No: 183.

⁴²⁶ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 127, 128, No: 7814, 7819.

aksırana ‘yerhamükâllah (Allah sana rahmetiyle sağlık ve afiyet versin)’ demek, yemin eden kimsenin sözünü doğru kabul etmek, nasihat isteyene nasihat etmek, mazluma yardım etmek, kayıp malın bulunmasına yardımcı olmak davete icabet etmek, herkese selâm vermek”⁴²⁷ şeklinde açıklamıştır.

İnsanın öncelikle Rabbinden başlayan, kendisi, ailesi, akrabaları ve çevresindeki topluma yönelik olarak genişleyen sorumluluğu, diğer canlı türleri ve içinde hayat bulduğu cansız çevre ile bir bütün haline gelmektedir. Allah’ın koruyup sahip çıkarak faydalanmamız için bize verdiği emanetlerden biri de içinde bulunduğumuz çevredir. Kur’ân-ı Kerim’in birçok ayetinde yüce Allah tarafından her şeyin ölçülü ve dengeli bir şekilde yaratılarak emrimize amade kılındığı, bu denge ve ölçünün bozulmaması gerektiği bildirilmiştir.⁴²⁸ Bu kâinattaki varlıklar ve her an yeniden yaratılanlar arasındaki denge ve düzen kanununun bozulmaması için insanların, istifadesine sunulan şeyleri kendi ihtiyaçları nispetinde kullanması ve israf etmemesi gerekmektedir. Söz gelimi Peygamberimiz, abdest alırken suyu gereksiz harcayan Sa’d b. Ebû Vakkâs’ı (r.a) gördüğünde ona israf ettiğini söylemiş ve devamında, akarsuyun kenarındayken bile, su gereksiz kullanıldığında bunun israf olabileceğini ifade etmiştir.⁴²⁹ Abdest alırken bile israf etmemeye özen gösterilmesini isteyen Peygamberimiz, insanların, diğer canlıların, hatta gelecek nesillerin de kullanma hakkı olan doğal kaynakları artırmaya önem vermiştir. Hatta bu öneminden olsa gerek, Peygamberimiz, “Birinizin elinde dikmek üzere bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile hemen onu diksin!”⁴³⁰ diye buyurmuştur.

İslâm dininde bütün varlıklara saygı duymak, onların yaşam hakkına zarar vermemek de insanın sorumluluk alanına girmektedir. Bu amaçla her insan türlü ihtiyaçlarını karşılamak için istifadesine sunulan hayvanlara karşı da şefkatli ve merhametli olmayı unutmamalıdır. Zira Peygamberimiz, “bir serçe kadar küçük ya da ondan daha büyük bir canlıyı haksız yere öldüren herkesten yüce Allah’ın hesap soracağını” ifade ettiği gibi,⁴³¹ hayvanların bağlanıp (atış vb. yapılarak)

⁴²⁷ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 253, No: 236, 237.

⁴²⁸ Bkz. Hicr: 19, Kamer: 49, Lokman: 20, Rahman: 7-8.

⁴²⁹ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 1, 211, No: 620.

⁴³⁰ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 3, 358, No: 4571.

⁴³¹ İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, böl. Sayd ve Zebâih (Avcılık ve Hayvan Kesimi), 34, No: 4274.

öldürülmesini ve yüzlerine vurulmasını, yüzlerinin damgalanmasını da yasaklamıştır.⁴³² Hatta Hz. Peygamber, günahkar olan birinin köpeğe su vermesinden ötürü Allah tarafından affedildiğini,⁴³³ yine bir kadının kediye hapsederek, onun bir şeyler yiyip içmesine izin vermemesinden ötürü ölümüne sebep olduğu için azap görerek cehenneme gireceğini bildirmiştir.⁴³⁴

Sorumluluk bilincini taşıyan her mümin yukarıda ayet ve hadisler çerçevesinde belirlenen görevleri yaptığı takdirde hem vicdanen rahatlayacak hem de Rabbinin rızasına erişecektir. Aksi yaptıklarının dünyadaki ve ahiretteki sonuçlarına katlanmak zorunda kalacaktır. Müslüman olarak yaşamak yalnızca Kelime-i Şehâdet getirmekle olacak değildir. “Müslüman” olabilmek ve bu ismi taşımak, İslâm dininin yükümlülüklerini bilerek dilimizle söylediğimizi kalbimize yerleştirmeyi ve bu yönde yaşamayı gerektirmektedir. Aşağıda sorumluluk değerinin Peygamberimiz’in yaşamında nasıl uyguladığına dair daha detaylı bir inceleme yaparak anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki eğitimcilere rehber olacak bazı tespitlerde bulunabilmek için bazı örnekler ve bu örneklerde Peygamberimiz’in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken kullandığı ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsedilecektir:

2.5.1- Örnek

Hz. Peygamber, insan ve toplum için hayatî bir önem taşıyan “sorumluluk” duygusunu ashâbına şu misalle anlatmıştır: “Allah Teâlâ’nın çizdiği sınırlara riayet edenlerle etmeyenler, bir gemide yolculuk yapan şu topluluğa benzer: Onlar gemideki yerlerini kura ile paylaşırlar. Bir kısmına geminin üst katı, diğer bir kısmına da alt katı düşer. Kura neticesi olarak aşağıya yerleşenler, su almak için çıktıkları vakit, üst kattakilerin yanından geçerler. Bunun üzerine, ‘Hissemize düşen yerden bir delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek.’ derler. Allah Resûlü, sözlerine şöyle devam eder: Eğer üst kattakiler, onları, istediklerini yapmakta serbest bırakırlarsa hepsi helâk olur. Şayet onları bu tehlikeli işten menederlerse, kendileri kurtulduğu gibi, onları da kurtarmış olurlar.”⁴³⁵ Hz. Peygamber bu ifadeleriyle

⁴³² en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 3, 188, 192, No: 1609, 1615.

⁴³³ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 6, 279, No: 8296.

⁴³⁴ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 3, 188, No: 1607.

⁴³⁵ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 213, No: 186.

dünyayı, bir gemiye benzetmiş ve onun içindeki yolcuları da toplumu meydana getiren insanlar olarak ifade etmiştir. Bu gemide iyi ve kötü insanların bir arada bulunduğundan bahsetmesi, toplumu oluşturan insanların içinde de iyi veya kötü bireylerin yer alması anlamına gelmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in bu noktada asıl dikkat çektiği husus, iyi bir karaktere ve kişiliğe sahip olan insanların kötülöklere göz yummaması ve yapılan haksızlıklar karşısında sessiz kalmaması gerektiğidir. Çünkü O, örneğin sonunda böyle olmadığı durumlarda, kötölüğün yayılacağına ve neticede bütün insanlığın bundan olumsuz olarak etkileneceğini veciz bir şekilde ifade etmiştir. Hakikaten, insanlığın Hz. Âdem'den (a.s) itibaren aynı gemide yer aldığı düşünöldüğünde, burada insanların birbirlerine ya da gemiye verecekleri zarar, nihayetinde kendilerine dönecektir. Çünkü bilimin gelişmesi ile gelinen dijital çağ, dünyayı en küçük bir etki ile bile oldukça büyük bir tepki verebilecek şekilde küçük bir yer haline getirmiştir. Bundan dolayı yapılan her iş, insanlara iyi veya kötü olarak geri dönecektir.

Örnek dikkatli bir şekilde incelendiğinde, Hz. Peygamber'in sorumluluk değerini oldukça etkili ve ince bir benzetme yaparak açıkladığı görölmektedir. Zira toplumu bir gemiye benzeterek onun belli bir hedef yönünde seyrettiğini vurgulamıştır. Varmak istediğı hedefe gidebilmesi için, toplumdaki insanların, bazı insanların yapmış oldukları kötölöklere engel olması gerektiğini geminin içinde yer alan kattaki insanların delik açma fikrine karşı koymaları gerektiğı ile ifade etmiştir. Bu da toplum içinde herkesin birbirinden sorumlu olduğunu anlatmaktadır. Kullandığı bu örnekle Peygamberimiz, ashâbının aklına hitap ederek kısa ve öz konuşmuş, onların konuyu en kısa şekilde anlamasını sağlamıştır. Bu anlamda farklı bir anlatım metodu kullanarak dinleyicilerin dikkatlerini çekmiştir. Bu da sorumluluk değerini anlatan her eğitimcinin bu örneğı dersin giriş kısmında kullanabilmesini mümkün hâle getirmektedir. Bu bakımdan bu misal, bir öğretmenin anlatım yönteminin giriş kısmında öğrencilerin dikkatini çekebilmek ve onların kafalarında merak uyandırmak için kullanılabildiğı gibi, dersin sonunda yansıtılarak değerin öneminin öğrenciler tarafından ne kadar anlaşıldığı da öğretmen tarafından kontrol edilebilir. Ayrıca öğrencilerden dünya dışında insanların ve diğör canlıların yaşadığı ortamlarla ilgili benzetmeler yapılması istenerek, her ortamda (okul ortamı, sınıf ortamı, park v.b) sorumlu olmanın önemi üzerinden ders işlenebilir.

Kullanılan öğretim ilkeleri açısından örnek değerlendirildiğinde, dinleyicilerin anlaması için etkili bir örnek kullanılması bireylerin hazırbulunuşluk düzeyine inildiğini göstermektedir. Bu bakımdan somuttan soyuta, basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene öğretim ilkelerinin örnekte baskın olduğu görülmektedir. Zira sorumluluk çok geniş bir değerdir. Ancak bu değer en büyük etkisi, toplum içinde görülmektedir. Bu yüzden kısa ve etkili bir misalle, değer anlaşılmaya sağlanmış, öncelikle ayrıntıya inilmeden sonuca vurgu yapılmıştır. Öte yandan gerçek hayatta karşılaşılabilen bir örnek kullanılması, muhatabın imgeleme yolu ile durumu hayal ederek yaşanabilecekleri daha kolay algılamasını sağlamakta, bu da değer öneminin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Hz. Peygamber'in kullandığı dilin net ve anlaşılabilir olması, tüm içeriği bir veciz örnekle özetlemesi açıklık ilkesi ile ekonomiklik ilkesine işaret etmektedir. Zira değer önemi, kısa yoldan anlatılarak bu değer vermek istediği mesaj ifade edilmiştir. Öğretim yöntemi bakımında örnek incelendiğinde yine anlatım metodunun ağırlıklı olduğu görülmektedir. Ancak bu yöntem dikkat çekici bir örnek kullanılarak etkili bir hale getirilmiştir.

Değerler eğitimi yaklaşımları açısından değerlendirecek olursak, rivayette anlatım yönteminin bir örnekle kullanılması, telkin yoluyla doğrudan değer yaklaşımının varlığını ağırlıklı olarak hissettirmektedir.

2.5.2- Örnek

İyilik ya da kötülük yönünde çığır açan insanın sorumluluğuyla ilgili olan örnek şöyledir: Bir gün, yanına yünden yapılmış bir çizgili kumaşı ortasından delerek (abaya benzer) üstlerine giyen ve kılıç kuşanan bir grubun geldiğini görünce Peygamberimiz çok üzölmüştür. Bu duruma dayanamayınca Hz. Bilâl'den (r.a) ezan okumasını ve kamet getirmesini isteyerek namaz kıldırılmış ardından da bir konuşma yapmıştır: “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”⁴³⁶ âyetiyle Haşr sûresindeki: “Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten

⁴³⁶ Bkz. Nisâ: 1.

sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır..”⁴³⁷ ayetini okuduktan sonra herkesin altın, gümüş, giysi, bir sâ’(ağzı dar su kabı) buğdayından ve bir sâ’ hurmasından bunlar olmazsa yarım hurma sadaka vermesini istemiştir. Bunun üzerine önce ensardan olan bir adam çokça ağır olan bir torba getirmiş ardından da herkes güçleri yettiğince sadaka getirmeye başlamıştır. Böylece sonunda yiyecek ve giyecekten iki büyük yığın bir araya gelmiştir. Peygamberimiz bu duruma çok sevinerek, “Müslümanlıkta iyi bir çıkır açan kimseye açtığı çıkırın sevabı verileceği gibi, o yolda gidenlerin sevabı da verilir; bununla beraber onların sevabından da hiçbir şey eksilmez. Müslümanlıkta kötü bir çıkır açan kimseye açtığı çıkırın günahı yüklendiği gibi, kendisinden sonra o yolda gidenlerin günahı da yüklenir; bununla beraber onların günahı da eksilmez.” buyurmuştur.⁴³⁸

Bu örnekte Hz. Peygamber, yeterli ayetle desteklenmiş bir hutbenin muhatabı nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Zira bazı insanların sıkıntı çektiklerini görüp duruma dayanamamış ve hemen bir hutbe vermiştir. Hutbesini ayetlerle zenginleştirerek sahabelerini vicdanen ve aklen ikna etmiştir. Bu bakımdan bir muallim olarak iletişim becerisini etkili ve verimli bir şekilde kullanarak birçok hatip, vaiz ve öğretmene de yol göstermiş olmaktadır. Çünkü özellikle son dönemlerde öğrencileri ezbere yönelttiği ve bu nedenle onları pasif kıldığı gerekçesiyle takrir yönteminin kullanılmasının gereksizliği dile getirilmektedir. Fakat bu yöntem, aslında bütün derslerde öğrencilere kazandırılması gereken bütün niteliklerin ilk adımını oluşturan bir süreçtir. Hedeflenen niteliğin, özümsemesi ve yaşama aktarılması için öncelikle öğrenciler tarafından ne olduğunun ve neden uygulanması gerektiğinin öğretmen tarafından açıklanması büyük önem taşımaktadır. Bunu bilmeyen öğrencilerin kuru kuruya sadece öğrenmek için öğrenmelerinin bir anlamı yoktur. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in uyguladığı gibi etkili bir anlatım yöntemi, öğrencileri ikna ederek, sergilenmesi gereken davranışlar bakımından harekete geçirebilmektedir. Bunun farkında olan bir öğretmen için ise, anlatım yöntemin verimli bir şekilde uygulanması için çeşitli ayet, hadis, bilimsel kanıt vb. içeriklerden oluşan metinlerle desteklenmesi gerektiği unutmamalıdır. Aksi halde

⁴³⁷ Bkz. Haşr: 18.

⁴³⁸ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 198-199, No: 170.

bahsedildiği gibi anlatım yönteminin etkili bir şekilde kullanılması pek mümkün olmayacak ve öğrencilerin beyinleri boş bir kova gibi doldurulacaktır. Bu da onları belleklerinde gereksiz yere tutmalarına neden olarak kazanımlarını benimsemediklerinden ötürü bunları yaşama aktarmalarına engel olmaktadır. Bu bakımdan araştırmacıların bugün anlatım yöntemini kullanmanın gereksizliğinden bahsetmek yerine, onu çeşitli materyallerle zenginleştirerek nasıl kullanılabileceğine odaklanmaları gerekmektedir.

Verilen örnekte yardımseverlik ve sorumluluk değerlerinin ön planda olduğu ve bu örnekteki gibi Peygamberimiz'in bazı uygulamalarında ashâbına birden fazla değer kazandırılmasını sağladığı görülmektedir. Bir taşla iki kuş vurmak deyimini ile ifade edilebilecek bu husus öğretim ilkelerinden ekonomiklik ilkesinin varlığını ortaya koymaktadır. Yaşamın içinde olan bir problem olduğu için, değer yaşama yakınlık ilkesi ile kazandırıldığı da ortaya çıkmaktadır. Verilen hutbede hem ayetler kullanılarak akla hem de duyguya hitap edildiğinden ashâbın bilişsel ve duyuyuşsal alanı harekete geçirilmiştir. Bu da bütünlük ilkesi ile uyum sağlamaktadır. Peygamberimiz'in hitabetine dinleyicilerin dikkatini çekmesi için ayetlerle başlaması, devamında dinleyicileri harekete geçirerek sadaka verilmesi için teşvik etmesi, ardından durumu özetleyen ve bu davranışın yapılma ihtimalini artıran kişinin kazandığı sevaba vurgu yaparak pekiştireç sunması, içeriğin alıcılar tarafından çok net bir şekilde anlaşılmasını sağlamakta bu da öğretimde açıklık ilkesinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu bahsedilen özellikler, örneğin giriş kısmında anlatım yöntemini ön plana çıkarmaktadır. Fakat örneğin devamında bir kişinin yapmış olduğu davranışın diğerleri tarafından hemen örnek alınıp sadaka hareketine girilerek gerçek hayattaki bir sıkıntının giderilmesi yöntem olarak problem çözme yöntemine işaret etmektedir. Hem öğretmenin hem de öğrencinin aktif olduğu bir eğitimin yapıldığını gösteren bu örnek günümüzde yapılandırmacı öğretim modelinin ilkelerinden izler taşımaktadır.

Değerler eğitimi yaklaşımları bağlamında verilen örnek incelendiğinde, girişteki anlatım telkin yoluyla doğrudan öğretim yaklaşımına, devamında gerçek hayat probleminin çözümü değer analizi yaklaşımı ile eylem ve gözlem yoluyla değer öğretimi yaklaşımına işaret etmektedir. Zira sonda sadaka veren bir adamı

taklit etme ve örnek alma ön plana çıkmış ayrıca yaparak ve yaşayarak öğrenme gerçekleşmiştir.

2.5.3- Örnek

Hz. Muhammed (s.a.v), insanların bedenlerini korumaktan sorumlu olduğunu belirtmiş ve onların dengeli bir şekilde ibadetlerini yapmasını uygun görmüştür. Söz gelimi sahabelerden olan Abdullah b. Amr b. Âs (r.a)’ın arkadaşları bir gün Peygamberimiz’e Abdullah’ın gündüzleri oruç tutup, geceleri de sürekli ibadet ederek geçireceğini söyleyince Peygamberimiz de ona bunu yapmasının doğru olmadığını söylemiştir. Bunun yerine bir iyiliğe on misli sevap verildiğinden ara sıra ya da her ayın üç günü oruç tutmasının, biraz uyuduktan sonra ibadet etmesinin daha doğru olduğunu ifade etmiş ve ardından ona, üzerinde vücudunun, gözlerinin, eşinin, çocuklarının, ziyaretçilerinin hakkı olduğunu bildirmiştir. Abdullah, bundan fazlasını yapmakta diretince Peygamberimiz de, bir gün oruç tutup iki gün tutmamasını önermiştir. Ancak Abdullah bununla da tatmin olmayıp fazlasını yapmakta ısrar etmeye devam edince, Resûlullah bu defa ona, bir gün oruç tutmayı bir gün tutmamayı tavsiye etmiş, devamında bunun Hz. Davud’un orucu olduğunu ve ömrün yarısını oruçlu geçirmekten ötürü en faziletli oruç olduğunu ifade etmiştir. Fakat Abdullah, hâlâ daha fazlasını yapmakta ısrarcı olunca Resûlullah, bundan faziletli bir oruç olmadığını ve ek olarak Kur’an’ı ayda bir defa hatim etmesini tavsiye etmiştir. Abdullah daha fazlasını yapmak isteyince Peygamberimiz de, yirmi günde bir hatim etmesini tavsiye etmiştir. Abdullah, hâlâ daha fazlasına gücünün yeteceğini söyleyince Resûlullah bu defa, on günde bir hatim etmesini önermiştir. Abdullah tekrar fazlasını isteyince yedi günde bir okumasını ama ondan fazla azaltmaması gerektiğini söylemiştir. Bu konuşmadan uzun bir süre geçtikten ve Abdullah’ın yaşı da ilerledikten sonra, kendisi de işi zorlaştırdığından dolayı güçlüğü uğradığını ifade etmiş ve “Keşke Resûlullah’ın verdiği ruhsatı kabul etmiş olsaydım.” demiştir.⁴³⁹

Verilen bu örnekte Peygamberimiz, oldukça etkili ve yumuşak bir üslup kullanarak yine iletişim becerisini ortaya koymuştur. Zira ibadetlerde aşırıya kaçmaya alışan bir sahabesine hem bedeninin, gözlerinin hem de eşinin, çocuklarının, misafirlerinin hakkı olduğunu bildirerek sorumlu olduğu alanları “hak”

⁴³⁹ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 173-175, No: 150.

adı altında açıklamıştır. Yine hem bendesel, hem zihinsel olarak bireysel farklılıkları gözetmiş ve bir muallim olarak ibadetleri ifrat derecesinde yapmaya çalışan bir sahabeyle özel olarak ilgilenmiştir. Burada hem kişinin gücüne ve hazırbulunuşluk durumuna göre içeriği sunmuş hem de kolaydan zora doğru giden bir tedrici yol benimsemiştir.

Bu örnekte Hz. Peygamber'in tavrını inceleyen bir öğretmenin her şeyden önce dikkate alması gereken en önemli ilke her öğrencisinin kendine özgün ve biricik olduğu gerçeğidir. Zira otuz kişilik bir sınıf ortamında her öğrenci kazandırılan her hedef davranışı öğretildiği gibi algılayamayabilir ve bundan ötürü etkili bir şekilde uygulayamayabilir. Yine aynı şekilde bazı öğrencilerin zekâ seviyeleri ve kavrama becerileri birbirinden farklı olduğundan, kimi daha üstün bazı yeteneklere sahip olabilir. İşte bu durumda, o öğrencilere yönelik bireysel bir çalışma yapılması her öğretmen için gereklidir. Bireysel çalışmanın bazen özel görüşmelere dayanması ve öğretmenin öğrenciye verdiği ek çalışmaların bu sırada kontrol edilerek, öğrenciye etkili bir yönlendirme planı sunulması, öğrencinin seviyesini artıracak ve öğrendiklerinden zevk almasını kolaylaştıracaktır. Yoksa her öğrencinin aynı seviyede ve kavrayış yeteneğine sahip olduğu düşünülerek bir öğretim gerçekleştirilirse, normal öğrencilerin biliş seviyesinden aşağıda ya da yukarıda olan öğrenciler bu durumdan sıkılarak ya dersten tamamen uzaklaşacak, ya da verilen içerikle ilgilenmeyerek kendince bir yol benimseyecektir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'i örnek alan bir öğretmenin de öğrencileri arasındaki bireysel farklılıkları gözeterek, tedrici bir yol benimseyip üstün zekâlı öğrencilerine ek bir çalışma planı uygulaması oldukça önemli olmaktadır.

Bu örnekte Hz. Peygamber'in uyguladığı bir başka önemli husus ise, konuşma dilindeki zarifliktir. Etkili bir rehberlik, öğrenci için yapılması gerekli görülen şeyi, ona dayatarak veya onu yapması için zorunlu kılarak gerçekleşmemektedir. Bilakis, öğrenci için yapılması uygun görülen davranış; öneri niteliğinde, yumuşak bir üslup kullanılarak sunulmalı ve davranışın neden yapılması gerektiği konusunda bir takım özendirici ifadeler kullanılmalıdır. Bu yapılırken kişinin bir insan olduğu gerçeğinden unutulmamalı ve öğrenciye kaldıramayacağı bir iş, görev ya da sorumluluk verilmemelidir. Hz. Peygamber de, sahabeye yapmasını

tavsiye ettiği davranışları sıralarken, az önce ifade edildiği gibi, neden daha fazlasını yapmaması gerektiğini ona açıklamış, önerdiği davranışların kendisi için daha faziletli olduğunu ve bunları yaptığında hem dünya hem de ahiret arasındaki dengeyi koruyabileceğini ona ifade etmiştir.

Rivayet, öğretim ilkeleri açısından değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in diğer sahabelerden bedensel ve zihinsel olarak farklı bir seviyede bulunan bir sahabeyle karşılıklı bir diyalog kurması ve ona göre bir ibadet planı uygulaması, örnekte öğrenci düzeyine uygunluk ilkesinin varlığını bariz bir şekilde hissettirmektedir. Öte yandan sunduğu plana göre ibadet yapma şartlarını zorlaştırması kolaydan zora veya basitten karmaşığa öğretim ilkesine işaret etmektedir. Öğretim yöntemleri açısından kendisiyle özel olarak ilgilenilmesini isteyen sahabeyle iletişim içinde olarak durumu çözüme kavuşturmaya çalışması öğretimde bireysel çalışma ve Peygamberimiz'in sahabenin verdiği dönütlere uygun bilgiler vermesi görüşme yönteminden izler taşımaktadır.

Değer eğitimi yaklaşımları açısından incelendiğinde örnek, soru-cevap, dönüt verme, anlatımdan dolayı telkin yoluyla doğrudan değer öğretimi yaklaşımindan izler taşımaktadır.

2.6- SEVGİ

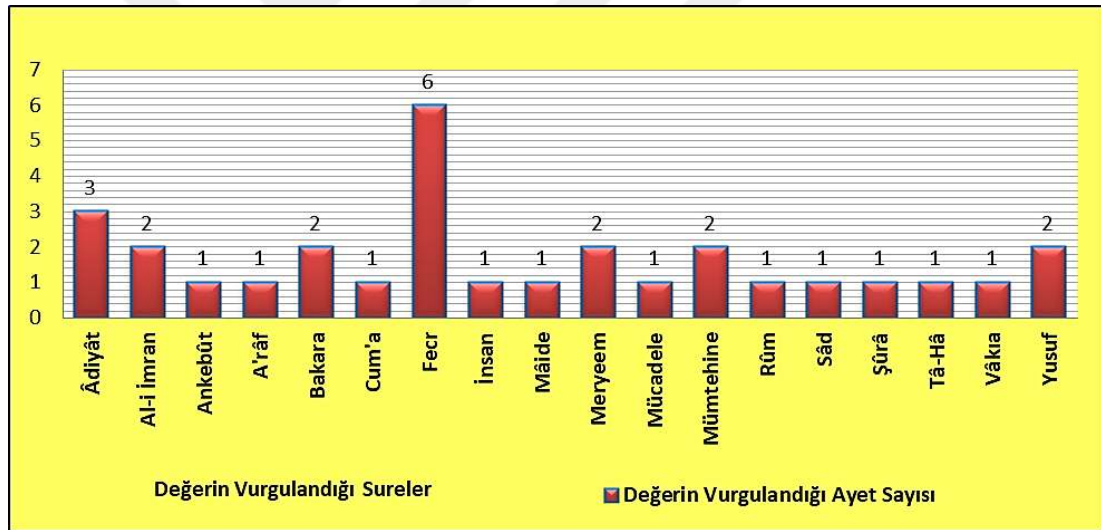
Sevgi, insanı herhangi bir şeye veya herhangi birine karşı yakın ilgi ve bağlılık kurmaya yönelten duygu anlamına gelmektedir.⁴⁴⁰ Sevgi, bir kişinin gönlüne uygun olan bir şeye ilgi duyarak yönelmesidir. Sevgi insanları birbirine yakın hale getirerek onları birbirleriyle kaynaştıran ve bu bakımdan içsel olarak insanları bağlayan doğal bir ruhsal ve manevî bir meyildir. Bu eğilim bireyin kendisini öteki insanlardan ayıran engelleri yok eden, kişiyi başka insanlarla birleştiren, aktif olan hissî bir güçtür. Sevgi, kişiye kendi özelliklerinden doğan bütünlüğünü kaybettirmeden, diğer varlıklar ve insanlarla bir araya getiren bir değerdir. Sevgide iki varlık kendi bütünlükleriyle bir araya gelerek bir olurlar. İnsanın, dünya ile bağ kurma ihtiyacını tatmin ederek ona bir bütünlük ve bireysellik hissi veren tek duygu sevgidir. Sevgi sayesinde insan kendi yalnızlığından sıyrılarak diğer canlılarla eşit bir

⁴⁴⁰ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 2, 1954.

şekilde iletişim kurmakta ve böylece bir şey veya birisiyle, birleşip bütünleşmektedir. Bu anlamda sevgi, iki canı birbirine bağlayan bir gönül bağıdır.⁴⁴¹

Sevgi, yüce Allah'ın rahmet akışından bütün varlıklara ulaşan benzersiz bir duygudur. Allah, sevgisiyle evreni yaratmış, insanlara da bu duyguyu güzellikle armağan etmiştir. Nitekim yavrusunu tehlikelerden korumak isteyen bütün dişi canlıların merhameti ve şefkati, Allah'ın (c.c.) yarattığı varlıklara vermiş olduğu sevgi duygusunun farklı yansımalarıdır.

Sevgi değeri, Kur'an-ı Kerim fihristi açısından ele alındığında onun Kur'an-ı Kerim'in bazı surelerinde vurgu yapılan değerlerden biri olduğu görülmektedir. Aşağıda doğruluk değerinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği surelerin ve ayet sayılarının grafiği verilmiştir:⁴⁴²

Şekil 7: Kur'an-ı Kerim'de Sevgi Değeri

Grafik incelendiğinde bu değer, 6 ayetle en fazla Fecr Suresi'nde ve onu takiben 3 ayetle Âdiyât Suresi'nde vurgulanmıştır. Sevgi Arapça'da "Habib" olarak ifade edilir.⁴⁴³ Bu ise Kur'an'da sıklıkla Allah (c.c) sevgisi ile ilişkilendirilerek

⁴⁴¹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 15.

⁴⁴² Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 165.

⁴⁴³ Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 165.

kullanılır.⁴⁴⁴ Öte yandan Kur'an'da mal ve mülk sevgisini anlatan ayetler de vardır.⁴⁴⁵

Yüce Allah'ın yarattığı her varlığı çokça sevmesinden⁴⁴⁶ mütevellit İslam dininin temeli sevgi ve merhamete dayanmaktadır. Bu sevginin en büyük yansıması ise, insanoğlunun Allah'ı (c.c.) sevmesinde açığa çıkmaktadır. Allah'ı sevmek, bir Müslümanın yaratılan her varlığı sevmesine ve onlara karşı da merhametli olmasını sağlar. Zira Resûlullah, Yüce Allah'ın yüz rahmetinden birini, yeryüzünde yaşayan varlıkların arasına indirdiğini ve onların bu yüzden birbirlerine sevgi, şefkat ve merhametle muamele ettiğini bildirmiştir.⁴⁴⁷ Bununla birlikte grafikte yer alan surelerden biri olan Bakara Suresi'ndeki bir ayette "iman edenlerin Allah'ı her şeyden daha fazla sevdikleri" bildirilmiştir.⁴⁴⁸ Bu bakımdan iman eden her insanın kalbinde en çok yer verdiği sevgi, şüphesiz Allah sevgisi olmalıdır. İnsanın Allah'a duyduğu bu sevgi ve içten bağlılık ise, muhabbetle O'na ibadet etmeyi gerektirir.⁴⁴⁹ Çünkü mümin kulların farz, nafil ibadetlerle Allah'a yaklaşacağını ve böylece O'nun sevgisini kazanacağını bildiren Peygamberimiz de bu hakikate vurgu yapmıştır.⁴⁵⁰ Ayrıca insan ancak ilk ve en temel sevgi olan Allah'ı sevmekle imanının tadına varmaktadır.⁴⁵¹ Bundan dolayı Hz. Dâvûd (a.s), "Allah'ım senden seni sevmeyi, seni seven kişiyi sevmeyi, senin sevgine ulaştıran ameli yapmayı isterim. Allah'ım senin sevgini bana kendimden, ailemden ve soğuk sudan daha sevimli eyle..." diyerek dua etmiştir.⁴⁵² Allah'ı sevmenin en önemli göstergelerinden biri de, Hz. Peygamber'i severek O'na uymaktır. Çünkü Allah'a kulluk görevimizi yerine getirmek bir anlamda Hz. Peygamberi sevmeye de bağlıdır. Allah'ı ve Resûlünü severek onların emirlerine uymak ise, kişiye öbür dünyada onlarla beraber olmayı sağlayacaktır.⁴⁵³

⁴⁴⁴ Bkz. Al-i İmran:31.

⁴⁴⁵ Bkz. Sâd: 31-32.

⁴⁴⁶ Bkz. Bürûc: 14.

⁴⁴⁷ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 402, No: 423.

⁴⁴⁸ Bkz. Bakara: 165.

⁴⁴⁹ Özağar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 77.

⁴⁵⁰ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 369, No: 387.

⁴⁵¹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 362, No: 376.

⁴⁵² Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Deavât, 73, No: 3490.

⁴⁵³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Şehâdât (Şahitlik), 50, No: 2385.

Allah'ın sevgisi ile bütünleştirilmiş bir kalpte Allah sevgisinden sonra, Resûlullah'ın sevgisi yer almaktadır. Zira grafikte yer alan surelerden biri olan Al-i İmrân Suresi'nin bir ayetinde, Peygamberimiz, iman edenlere hitaben, Allah'ı (c.c.) seven her insanın kendisine uymasını ve böylece Allah (c.c.) tarafından sevilerek bağışlanacaklarını ifade etmiştir.⁴⁵⁴ Çünkü Ku'ân'da da belirtildiği gibi Peygamberimiz, müminlere oldukça düşkün, şefkatli ve alemlere rahmettir.⁴⁵⁵ İnsanların dertlerine, acılarına ve üzüntülerine karşı çok duyarlı olan Hz. Peygamber, bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “Benimle ümmetimin hali bir ateş yakan kimsenin haline benzer ki böcekler ve kelekler o ateşe düşmeye başlar işte sizler ateşe atılıyorsunuz ve ben de sizi kemerlerinizden tutmuş bulunmaktayım.”⁴⁵⁶ Bu bakımdan merhametiyle insanları ateşe düşmekten kurtarmaya çalıştığını ifade eden Peygamberimiz'i sevmek ise, her Müslümanın görevlerindendir. Zira yüce Allah, Kur'ânı Kerim'de müminlere Allah ve Peygamber'nin kişiye ait olduğu ve sahip olduğu her varlıktan daha sevimli gelmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Peygamberimiz de bu yüzden Hz. Ömer'e, kişinin imanının kâmil olması için, kendi nefsinden bile daha çok Allah'ın Resûlünü sevmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁵⁸ Hz. Peygamberi sevmenin sırrı, onun diğer insanlarla olan ilişkilerindeki davranışlarına uygun davranıp ahlâkını ve sözlerini örnek almak, onun emirlerini yerine getirmektir. Hz. Peygamber'e olan sevgiyi göstermenin en güzel yollarından biri ise, O'na salavat getirerek selam göndermek, bu şekilde O'na ilgimizi göstererek dua etmektir. Zira Kur'an'da da, yüce Allah ve meleklerinin Peygamberimiz'e salât ettiği gibi müminlerin de O'na sâlat ve selam etmesi emredilmiştir.⁴⁵⁹ Resûlullah da, gönderdiğimiz her selâmın Allah tarafından kendi ruhuna ulaştırıldığını ve böylece selâmımızı aldığını⁴⁶⁰ ifade ederek insanları bu hususta teşvik etmiştir.

Sevgi, Allah ile kullar arasında olduğu gibi, kulların kendi arasında da Allah'ın rahmetiyle yaşanmaktadır. Müslümanların birbirleri arasında çok

⁴⁵⁴ Bkz. Al-i İmran:31.

⁴⁵⁵ Bkz. Tevbe: 128, Enbiyâ: 107.

⁴⁵⁶ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Emsal, 7, No: 2874.

⁴⁵⁷ Bkz. Tevbe: 24.

⁴⁵⁸ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 307, No: 8365.

⁴⁵⁹ Bkz. Ahzab: 56.

⁴⁶⁰ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 309, No: 8369.

merhametli⁴⁶¹ olduklarını ifade eden ayet de, Müslümanların birbirlerine duydukları sevgiye işaret etmektedir. Çünkü bu şefkat dolu olan samimi arkadaşlık ve birbirlerine duydukları anlayış ancak birbirlerini severek gerçekleşmektedir.⁴⁶² Sevginin kaynağını Allah'tan alan müminler, birbirlerine karşı da bu sevginin yansımalarını yaşayarak güçlü bir muhabbet duymakta ve aynı kökten geldiklerini kabul ederek birbirlerini kardeş olarak görmektedirler.⁴⁶³ Müminlerin birbirlerine karşı duydukları sevgi ve bağlılığı onları tek bir vücuda benzeterek ifade eden Peygamberimiz,⁴⁶⁴ bu sevginin dünyevî bir çıkar ya da gaye güdülmeden sadece Allah'ın vereceği karşılık gözetilerek yapılması gerektiğini⁴⁶⁵ birçok hadisinde ifade etmiştir. Sevginin bu şeklinin, kişinin Allah'ın ona olan muhabbetini ve sevgisini kazandırması,⁴⁶⁶ ona kıyamet gününde, Allah'ın gölgesinde özel olarak himaye edilmesi gibi bir takım mükâfatlar kazandıracağını ifade eden hadisler bu hakikati yansıtmaktadır.⁴⁶⁷ Bu bakımdan Resûlullah'ın "birbirimizi sevmedikçe de gerçek anlamda iman etmiş olmayacağımızı"⁴⁶⁸ ifade etmesi ise, her müminin kalbinin, tekâmül seviyesine ulaşmış bir imanı elde etmek uğruna, başkasını sevmeyi arzulaması gerektiğine dikkati çekmektedir.

Hiz. Peygamber, Allah rızasını gözeterek sevmenin önemi yanında, insanların aralarında sevgiyi ön plana çıkarmasının yollarını da ashâbına öğretmiştir. Sevginin sağlam bir temele oturması ve bu şekilde gelişmesi için bu yollardan ilki ve en önemlisi kişilerin birbirlerini kısaca (isim, aile) tanımalarıdır.⁴⁶⁹ Birbirlerini tanıyan ve kaynaşarak samimi olan insanların aralarındaki sevgiyi artırmasının en güzel yolu ise selâmlaşmaktır.⁴⁷⁰ Zira insan muhatabını kabul etmek, tanımak ve ona değer verdiğini gösterebilmek için onunla selamlaşır. Selamlaşma cümleleri ile karşıdaki kişi için iyilik dilekleri iletilip, ona karşı olumsuz fikir beslenmediği gösterildiği

⁴⁶¹ Bkz. Fetih: 29.

⁴⁶² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 5, 82.

⁴⁶³ Bkz. Hucurât: 10.

⁴⁶⁴ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 246, No: 222.

⁴⁶⁵ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 133, No: 7828.

⁴⁶⁶ Malik b. Enes, *Muvatta*, böl. Şa'r (Saç ve Sakal), 5, No: 16; er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 133-134, No: 7830.

⁴⁶⁷ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 131, No: 7825; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 363, No: 378.

⁴⁶⁸ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 229, No: 851.

⁴⁶⁹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 131, No: 7823.

⁴⁷⁰ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 229, No: 851.

andan itibaren iletişim ve dostluk için uygun ortam tesis edilmeye başlamış demektir. Bununla birlikte iyilik yapmak ve iyilik görmek de sevgiyi artıran ve sevginin pekişmesini sağlayan yollardandır. Bu bakımdan iyilik yapmak ve ikramda bulunarak hediyeleşmek, insanların birbirlerine karşı olan sevgilerini ifade etmede büyük rol oynamaktadır.⁴⁷¹ Öte yandan sevginin yoğunluğunu ve derinliğini karşı tarafa hissettirmek için, kişiye sevildiğinin sözlü bir şekilde ifade edilmesi de çok önemlidir.⁴⁷² Yine Peygamberimiz, kalplerin yumuşayabilmesi amacıyla yetimin başının okşanmasını, yoksul doyurulmasını tavsiye etmiş; kalplerdeki kinin giderilmesi için de tokalaşmayı teşvik etmiştir.⁴⁷³ Bütün bu bunlar O'nun insanlara çeşitli yollarla sevgi göstermenin önemini anlatmaktadır.

Grafikte yer alan surelerden biri olan Rûm Suresi'nin bir ayetinde, "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."⁴⁷⁴ buyrulmuştur. Buna göre, eşler arasındaki sevgi ve şefkat duygularının varlığı, Allah'ın var olduğunun delillerinden biri olacak kadar kıymetlidir. Bu çerçevede Peygamberimiz de eşlerine sevgilerini çeşitli yollarla göstermiştir. Söz gelimi, ilk eşi olan Hz. Hatice'yi (r.a), o kadar sevmiştir ki, o vefat ettikten sonra bile onu hatırlamış ve vefa borcunu ödeyebilmek için koyun kestigi zaman, Hz. Hatice'nin dostlarını bir bir dolaşarak onlara kurban etinden hediye etmiştir. Yine Ast-ı Saadet kadınları içinde en hayırlı kadının Hz. Hatice olduğunu söylemesi de ona verdiği değeri ortaya koymaktadır.⁴⁷⁵ Bununla birlikte kendisine, insanlar arasında en sevimli gelen kişi sorulduğunda buna, Hz. Âişe (r.a) cevabını vermiştir.⁴⁷⁶ O bu sözleri ve davranışlarıyla, hanımları arasında ayırım yapmadan hepsinin gölünü kazandığını ortaya koyarak Müslümanlara rol model olmaktadır. Ayrıca O (s.a.v) ahlâkı en güzel olan müminlerin, hanımlarına sevgi ve merhamet

⁴⁷¹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 103, No: 7723.

⁴⁷² er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 130, No: 7821.

⁴⁷³ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 103, 264, No: 7723, 8442.

⁴⁷⁴ Bkz. Rûm: 21.

⁴⁷⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Menâkıb, 62, No: 3877.

⁴⁷⁶ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Menâkıb, 63, No: 3885, 3886.

duygularıyla yaklaşarak, onlara iyi davranan kimseler olduğunu ifade etmiş ve böylece Müslümanları hanımlarına güzel davranma konusunda teşvik etmiştir.⁴⁷⁷

Kalbimizde Allah'ın (c.c) ve Resûlünün sevgisi öncelikli olmakla birlikte dünyada Allah'ın bizlere bahşettiği her nimetin sevgisi de yer almaktadır. Fakat eğer bir kişi yüce Allah'ın ve Resûlünün sevgisinden kendini mahrum bırakarak kalbini başka sevgilerle doldurursa her zaman varlığının, makamının, statüsünün ve ününün peşinden koşacak, bu da onun Allah'a karşı vazifelerini unutmasına ve maddi şeylerin kölesi olmasına sebep olacaktır. Dünyevî şeylere duyulan sevgiyi yaşamamanın en güzel ve en doğru hali, Hz. Süleyman'ın (a.s) ifade ettiği gibidir. Grafikte yer alan Sad Suresi'nin bir ayetinde Hz. Süleyman'ın önüne alımlı olan soylu koşu atları getirildiğinde, "Ben malı (atları), rabbimi hatırlattığı için sevdim."⁴⁷⁸ şeklinde buyurarak dünyevî şeylere yaratandan ötürü sevgi duymanın önemini ortaya koymuştur. Peygamberimiz de ayetin anlamına paralel olarak, Allah ve Resûlünün sevgisini gölgede bırakan dünyevî bir sevginin, her kötülüğün başı olduğunu ifade etmiştir. Zira tek bir şeye odaklanarak kişiye yaratılış gayesini unutturan bu sevgi, kişiyi başka şeylere karşı kör ve sağır hale getirmektedir.⁴⁷⁹ Bu yüzden dünya nimetlerine sevgi duymak çok doğal olsa da, bu sevginin kişiye dünyaya gönderiliş amacını ve sorumluluklarını unutturmaması gerekmektedir.

Bütün yaşamını sevgi ve merhamet üzerine inşa eden ve bu yönde sözler söyleyen Hz. Peygamber'in asıl amacı, Müslümanların bu söz ve davranışları hassasiyetle hayatlarına uygulamalarını sağlamak içindir. Hz. Muhammed'in merhametli ve sevgi dolu yaklaşımını yaşamında nasıl uyguladığına dair daha detaylı bir inceleme yaparak anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki eğitimcilere rehber olacak bazı tespitlerde bulunabilmek için aşağıda bazı örnekler verilerek, bu örneklerde Peygamberimiz'in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken kullandığı ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsedilecektir:

⁴⁷⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Radâ', 11, No: 1162.

⁴⁷⁸ Bkz. Sâd: 31-32.

⁴⁷⁹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 181, No: 7977.

2.6.1- Örnek

Peygamberimiz her değeri olduğu gibi sevgi değerini de çevresindeki insanlara kazandırırken, gelişigüzel bir şekilde, sahabelerinin davranışlarına rehberlik ederek kazandırmıştır. Söz gelimi bir gün, Hz. Peygamber'in yanında olan bir adam, oradan geçen başka bir adama bakarak şöyle demiştir: “Ey Allah'ın Resulü! Ben bu adamı seviyorum.” Daha sonra Peygamberimiz adama, bu durumu ona bildirip bildirmediğini sorduğunda adam bildirmediğini söyleyince, Peygamberimiz, “Haydi kalk ve bunu ona bildir.” buyurmuştur. Ardından adam hemen diğer adama yetişmiş ve ona, “Ben seni Allah rızası için seviyorum.” deyince diğer adam, “Beni kendi rızası için sevdiğin Allah da seni sevsin!” diye buyurarak⁴⁸⁰ ona dua etmiştir.

Bu örnekte Peygamberimiz, karşısındaki sahabeyle etkili bir iletişim kullanarak, onun iyi ve samimi olan duygularını hemen davranışa dökebilmesi için yol göstermiştir. Sevginin önemini sahabenin yaşamında hissettirmiş ve onun karşı taraftan aldığı dua ile bu davranışı gelecekte de sürdürmesine aracı olmuştur. Zira bazen içten gelen ve hayırlı olan bazı duyguların dile getirilmesi her zaman kolay olmamaktadır. Bazı insanlar bu tür duyguları ifade etmekte zorluk çekebilmektedir. Fakat bu duygular dile getirildiğinde ise, insanların arasındaki sevgi bağının artması ve kişilerin birbirlerinden destek alarak daha fazla kaynaşması mümkün hale gelmektedir. Öğrenciler arasındaki ilişkileri ve iletişimi her durumda gözlemlemeye çalışarak, öğrencilerine kazandırmaya çalıştığı değerlerin davranışlarına yansıyor yansımadığını kontrol etmeye çalışan bir öğretmenin, öğrencilerin arasındaki ilişkilere bazen anında müdahale ederek onlara rehberlik etmesi ve böylece onların birbirlerine duygularını rahatlıkla ifade edebilmesine yardımcı olması oldukça önemlidir. Sevgi, saygı, şefkat ve merhamet gibi iyi olan duygularla sınırlı olmayan bu yaklaşımda, öğrencilerin duygularını ifade edebilmeleri, ben dilini oldukça etkili bir şekilde kullanmalarını destekleyecek, bu da onların birbirleriyle kurdukları iletişimi daha kaliteli hale getirmelerine katkı sağlayacaktır.

Bireylerin birbirlerine sevgilerini ifade edebildikleri gibi, yaptıkları davranışlar karşısında öfkelerini, üzüntülerini de karşı tarafa bildirmeleri oldukça gereklidir. Çünkü bu durum, karşı tarafın yaptığı davranışların sonucunu görmesi ve

⁴⁸⁰ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 130-131, No: 7822.

buna uygun hareket etmesi açısından daha sağlıklı olmaktadır. Bunu sağlamak isteyen bir öğretmenin de ben dilini etkin bir şekilde kullanarak, davranışların iyi veya kötü etkisini kendi duygularını kullanarak ifade etmesi ve konuyla ilgili düşüncesini açıklaması oldukça gerekli olmaktadır. Nitekim derse etkin bir şekilde katılım sağlayarak öğretmenini memnun eden bir öğrenciye öğretmen, “Derse olan aktif katılımın beni çok mutlu ediyor Yusufçuğum. Bu durumun dönem sonunda karnene güzel bir şekilde yansması olacaktır.” şeklinde kullandığı cümle hem öğrencinin davranışını, hem öğretmenin duygusunu, hem de davranışın sonucunu içermektedir. Yine derste sürekli arkadaşlarıyla konuşarak onları rahatsız eden veya arkadaşlarıyla sürekli dalga geçen bir öğrenciye öğretmen, “Arkadaşlarınla kurduğun bu kötü iletişim onları ve beni fazlasıyla üzüyor Ebûbekirciğim. Bu davranışlarına devam etmen durumunda sana okul disiplininin gerektirdiği bazı yaptırımları uygulamak zorunda kalabilirim.” şeklinde yine davranış, duygu ve düşünce boyutlarını içeren bir cümle kullanarak öğrencilere örnek olabilir.

Öğretim ilkeleri çerçevesinde örnek incelendiğinde, değer kazandırılırken en çok yaşama yakınlık ilkesi göze çarpmaktadır. Zira Peygamberimiz, iki sahabenin gündelik hayatlarının bir parçasında birbiriyle iletişim kurmasını sağlamış ve birbirlerine sevgilerini ifade etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu iletişim iki tarafın samimiyetini artırarak duaya dönüşmüş ve böylece bu tutumun bir alışkanlık haline gelmesi kuvvetle muhtemel olmuştur. Bu durum aynı zamanda yaparak ve yaşayarak öğretim ilkesine de işaret etmektedir. Zira kişi kazandığı o anda bilgiyi, gerçek yaşam içinde kullanmış ve davranışa dönüştürmüştür. Böylece bütünlük ilkesi de devreye girmiş ve bireylerin duyuşsal becerilerinin harekete geçmesi sağlanmıştır. Verilen misalin, soru-cevap, dönüt ve düzeltmeden dolayı daha çok anlatım yöntemini yansıttığı söylenebilir.

Değerler eğitimi yaklaşımları bağlamında örnek incelendiğinde bireyin, kendi yaşantısı ile değeri içselleştirmesi ve davranışa dönüştürmesi değer belirginleştirme (açıklama) yaklaşımının ağırlıkta olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte örnekte, yaparak ve yaşayarak öğrenmenin yoğunlukta olması, örneğin eylem ve gözlem yolu ile öğrenme yaklaşımını yansıttığı söylenebilir.

2.6.2- Örnek

Çocuklara derin bir sevgi ve şefkat besleyen Hz. Peygamber, bu tutumu ashâbına da kazandırmak istemiştir. Bunu anlatan bir misal şöyle gerçekleşmiştir: Bir gün Hz. Peygamber, torunu Hz. Hasan'ı (r.a) öptüğünde yanında olan Akra' b. Hâbis onu görmüş ve “Siz çocukları öper misiniz? Benim on çocuğum var, hiçbirini öpmedim.” demiştir. Peygamberimiz de ona, “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.” diye cevap vermiştir. Yine farklı bir rivayette Peygamberimiz'e, “Siz çocukları öper misiniz? Biz öpmeyiz” diyen birine Peygamberimiz, “Allah senin kalbinden merhameti kaldırırsa ben ne yapabilirim.” buyurmuştur.⁴⁸¹

Verilen bu örneklerde Peygamberimiz'in yine değeri olduğu gibi taşıyarak, davranışlarıyla sergilediği ve rol model olduğu görülmektedir. Öyle ki, sergilediği bu davranış sahabenin dikkatini çekmiş ve alışık olmadığı bu tutum karşısında şaşkınlığını Peygamberimiz'e dile getirmiştir. Fakat Peygamberimiz, onu ayıplamamış ve empati kurarak kısa ve öz konuşmuş, sevginin merhametle olan ilişkisini ifade etmiştir. Bununla muhatabının vicdanını harekete geçirerek kişinin gönlünü kazanmış ve onun da bakmakla yükümlü olduğu insanlara sevgisini çeşitli davranışlarla ifade etmesinin önünü açmıştır. Hz. Peygamber'in torununa olan davranışını ve sahabetiyle bu iletişimini dikkate alan her eğitimcinin, öğrencilerine olan sevgisi ve ilgisini çeşitli davranışlarla göstermesi gerektiği oldukça açıktır. Zira bu örnekte bir dede olarak Hz. Peygamber, hem torununa şefkatini göstermekte hem de bir muallim olarak yanındaki sahabeyi eğitmektedir. Kendi çocuklarına karşı merhametli olan bir öğretmen, öğrencilerine karşı kaba, sert ve asabi tutumlar içinde olması düşünülemez. Çünkü öğrencileri ile birlikte bir terbiye yolunda yürüyen öğretmenin, bir yandan öğrencilerine her canlıyı sevmek gerektiğini aşılması, öte yandan da kendisinin böyle davranışlardan uzak bir hayat sürmesi pek samimi olmayacaktır. Bu bakımdan her öğretmenin her öğrencisini sevmesi ve bunu çeşitli şekillerde dile getirmesi ya da davranışlarıyla ortaya koyması; hem diğer öğretmenler tarafından örnek alınması, hem de öğrencilerini motive edip onların da diğer canlılara karşı olan sevgi ve şefkat duygularını harekete geçirmesi açısından oldukça önemlidir. Bu aynı zamanda kendilerine değer verip onları seven ve bunu

⁴⁸¹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 277, No: 8289, 8290.

davranışlarıyla ortaya koyan bir öğretmenin, öğrenciler tarafından dersinin daha çok sevilmesi ve bunun öğrencilerin başarılarına yansımaları anlamına da gelmektedir.

Sahabenin, insanları sevmenin ifade şekillerinden biri olan öpme davranışını daha önce hiç yapmamasından dolayı, torununu öpen Hz. Peygamber'i yadırgaması, örnekte öğretim ilkelerinden yaşama yakınlık ilkesinin ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Çünkü bu örnek insanların sevdiklerini insanlara bunu ifade edememeleri yönüyle gerçek bir yaşam problemini yansıtmakta ve yine buna, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu davranışla bir çözüm önerisi getirmektedir. Ayrıca Peygamberimiz'in kısa ve etkili konuşma sanatı örnekte açıklık ilkesine işaret etmektedir. Yöntem olarak anlatım baskındır.

Değer öğretimi yaklaşımlarından eylem ve gözlem yoluyla değer öğretimi yaklaşımının örnekte ön plana çıktığı görülmektedir. Zira gelişigüzel bir şekilde gündelik yaşamda gelişen bir olayın, gözlemlenmesi bu davranışın taklit edilme ihtimalini artırmaktadır. Ayrıca bu yaklaşımda kişinin karakterine yönelik bir tespitle bulunulması kişinin vicdani olarak rahatsızlık duymasını sağlamakta, bu da karakter eğitimi yaklaşımını yansıtmaktadır. Zira öğüt vermenin kişinin karakterine yaptığı etki uzun bir süreç gerektirirken davranışta model olarak öğüt vermek ise, daha kısa yoldan kişinin ahlâkını terbiye etmektedir.

2.6.3- Örnek

Hayvanlara karşı derin bir sevgi duyan ve şefkat besleyen Hz. Peygamber, namaz kılmak için bir yerde konakladığında bile hayvanların yükünü indirmiş⁴⁸² ve susuzluk veya açlık çeken hayvanları gördüğünde konuşamadıklarından, derdini dile getiremeyen bu hayvanlara karşı Allah'tan korkarak hareket etmemiz gerektiğini, onlara binmeye uygun oldukları zamanlarında binilmesi ve yenmeye uygun oldukları zamanlarda yenilmesi konusunda uyarmıştır.⁴⁸³ Konuyla ilgili en dikkat çekici örnek ise şöyledir: Peygamberimiz, bir gün ihtiyacını giderebilmek için ensar halkından olan bir adamın bahçesine girdiğinde orada bir deve görmüştür. Deve, Hz. Peygamber'i gördüğünde gözleri yaşarmaya ve inlemeye başlamıştır. Peygamberimiz, deveye yaklaşarak merhametli bir şekilde hörgücünü ve kulak

⁴⁸² en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 309, No: 972.

⁴⁸³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 308, No: 970.

arkalarını okşayıp onu sakinleştirdikten sonra, “Bu devenin sahibi kimdir?” diye sormuştur. Ardından ensardan olan bir genç gelerek devenin kendisine ait olduğunu söyleyince Hz. Peygamber de, “Allah’ın sana verdiği bu deve hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Bak, bu deve senin, onu aç bıraktığını ve çok yordüğünü bana hâl diliyle şikâyet ediyor.” demiştir.⁴⁸⁴

Peygamberimiz’in hayvanlara olan sevgisini ortaya koyan bu örnekte bir sahabenin binek hayvanına yapmış olduğu yanlış davranış karşısında, Hz. Peygamber tarafından anında uyarıldığı görülmektedir. Bu uyarı ile sahabenin vicdanı uyandırılmış ve acıma duyguları harekete geçirilmiştir. Ayrıca hayvanlara iyi davranmanın Allah korkusu ile ilişkili olduğu vurgulanarak davranışın sonucunun, uhrevi boyutundan bahsedilmiştir. Hz. Peygamber’in sahabeyi uyarırken yumuşak bir üslup kullanması ise kişinin yaptığı yanlış davranışı kabullenerek doğrusunu yapmaya istekli olmasını sağlaması açısından dikkat çekmektedir. Zira kötü bir davranış yapan biriyle karşılaşıldığında onu uyarmak için kullanılan dil ve üslup oldukça önemlidir. Doğru davranışı teşvik edici şekilde yumuşak bir sevgi dili kullanmak, muhatabın kendini değerli hissetmesini ve kişinin kendinin değil yaptığı davranışın yanlış olduğunu anlaması bakımından daha ikna edici olmakta ve doğru davranışı yapma hususunda kişiyi motive etmektedir. Aksine sert, kaba ve emredici bir dil kullanarak kişiyi yargılamak ve bireye kötü bir insan olduğunu hissettirmek ise, karşıdaki insanın izzeti nefesine dokunarak kişiyi öfkelenlendirmekte ve iyi davranışa yönleltmemektedir. Hatta belki sırf inat olsun diye onu bu ve benzeri kötü davranışları yapmaya sevk etmektedir. Bu bakımdan eğitimcilerin bu hakikati dikkate alarak öğrencilerine uygun bir uyarı dili kullanıp, onları iyi davranışlara teşvik etmesi gerekmektedir. Bunun için yapılan davranış ne olursa olsun öğrenciler yadırganmamalı, açıklama yapmalarına müsaade edilmeli ve sonra yanlış davranış betimlenerek sonuçlarının neye mal olacağı ifade edilmelidir. Bu yapılırken kişiye sevildiği ve ona değer verildiği hissettirilmelidir.

Bu örnekte Hz. Peygamber’in vurguladığı en önemli husus, sevginin sadece insanlara has bir duygu olmadığı, aksine Allah tarafından yaratılan, tabiatın ve içindeki canlıların da, sevilmesi ve onlara da şefkat duyulmasıdır. Bu bakımdan

⁴⁸⁴ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 2, 309, No: 971.

öğretmenin, öğrencilerinin yanında doğayla ilgili olan her canlıya şefkat göstermesi, sevgi ve ilgiyle yaklaşması oldukça önemlidir. Öğretmenin her davranışını gözletleyen öğrenciler, bu tarz davranışları gözlemleyerek öğrenecek ve taklit edecektir. Özellikle alt seviyelerde bulunan öğrenciler için bu tarz davranışlar, onlara rol model olması bakımından daha önemli hale gelmektedir. Zira hayvanların ve bitkilerin de sevmeye değer varlıklar olduğu gerçeği daha küçük yaştan öğretilmediğinde, sonradan bir takım kötü eylemlere şahit olan öğrenciler onlara eziyet etme ve onlara acı verme gibi bir takım davranışları örnek almaktadırlar. Bunun önüne geçebilmenin en etkili yolu ise, daha küçük yaşta öğrencilerin yanında hayvanlara su vermek, onları beslemek ve onları okşamak ya da bitkilerle ilgilenmek, onlara su vermek, toprağa fidan ekmek gibi davranışlarda bulunmaktır.

Örneğin gerçek hayatla ilgili bir problem olması, bu misalde yaşama yakınlık ilkesinin, uyarı dilinin kısa ve net olması da açıklık ilkesinin baskın olduğunu göstermektedir. Bir sahabeyle kurulan diyalog, soru-cevap ve dönüt-düzeltilmelerin oluşu anlatım yöntemine işaret etmektedir. Ayrıca uyarı yapılırken Allah korkusunun vurgulanması, davranışın sonucunda bir cezai yaptırımla karşı karşıya kalınacağına belirtilmesi de davranışın tekrarlanma olasılığını etkileyecektir. Bu bakımdan örnekte, değer yaklaşımlarından telkin yoluyla değer öğretiminin içinde yer alan davranış değiştirme yaklaşımının ön plana çıktığı görülmektedir.

2.7- SAYGI

Saygı, kıymetli oluşu, yaşlılığı, üstünlüğü, kutsallığı ve yararlılığından dolayı bir insana veya bir şeye karşı özenli, dikkatli, dengeli ve ölçülü davranmayı sağlayan sevmeye duygusu veya özel bir tutum anlamına gelmektedir. Bununla birlikte başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu olarak da ifade edilmektedir.⁴⁸⁵ Saygı, kişileri herhangi bir özelliğinden veya başkalarından farklılığından dolayı değil sırf insan olmalarının farkına varmakla duyulur. Bununla birlikte bir kişinin olumlu bir özelliğinin değerlendirilmesiyle de ona saygı duyulabilir. Başta kişinin kendisi olmak üzere, insanlar, tüm canlı ve cansız varlıklar, kutsal ve manevi değerler saygının başlıca konusudur. Saygı duyulan şeye yüksek değer verilir,

⁴⁸⁵ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 2, 1922.

hürmet ve ihtiram gösterilir, onu rahatsız etmekten, incitmekten çekinilir, ona yakın durmaya çalışılır. Saygı tek taraflı bir tutum değildir, saygıda bir karşılıklılık vardır. İçimizde diğerlerinin bize davrandığı gibi, davranma eğilimimiz vardır. Buna göre saygı biraz da, başkalarının bize davranmasını istediğimiz şekilde başkalarına davranmaktır. Saygı, insanın kendi kişiliği ile başkalarının kişiliği arasındaki sınırın farkında olması, o sınırı aşmadan hareket etmesi ve kendi aleyhine bile olsa başkalarının hakkına, hukukuna özen göstermesidir.⁴⁸⁶ Resûlullah'ın cehennemden uzak kalmayı ve cennete girmeyi isteyen kişi hakkında "...kendisine nasıl davranılmasını arzu ediyorsa, insanlara öyle davransın."⁴⁸⁷ hadisi de Hökelekli'nin işaret ettiği duruma asırlar öncesinden değinmiş olmaktadır.

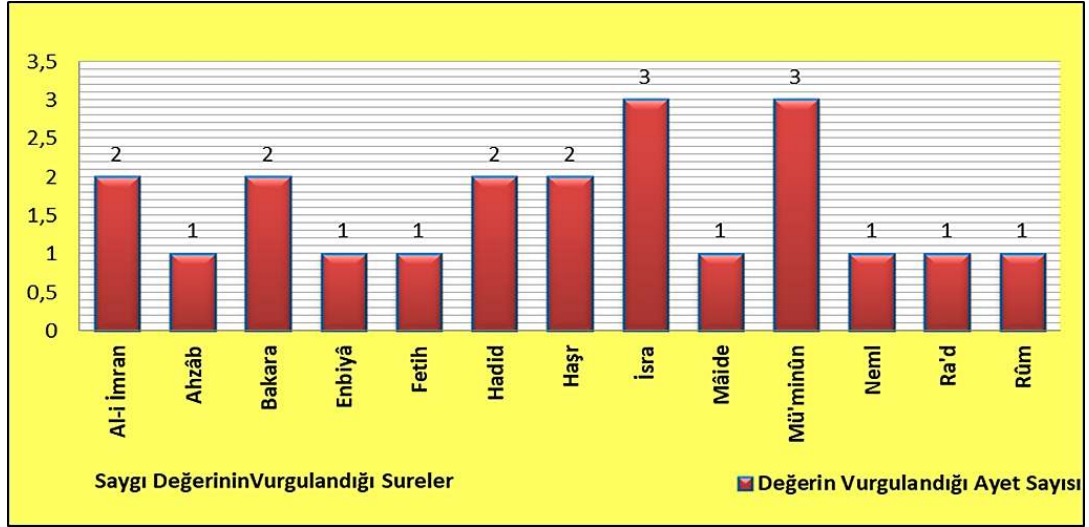
Aynı toplumdaki insanlar hem maddî ve manevî hem de cinsiyet ve ırk açısından birbirinden farklıdır. Ancak bu farklılıklara rağmen bireyler tür olarak insandırırlar ve bu bakımdan eşittirler. İnsan olmanın bir gereği, birlikte yaşadığımız bireylerin birbirlerinin haklarına saygı duyması, birbirlerine anlayışlı olarak hayatı devam ettirmesidir. Meselenin önemi Kur'ân-ı Kerim ve hadislerin bu konuda vermiş olduğu emir ve tavsiyelerde yatmaktadır.⁴⁸⁸ Bunu incelemek amacıyla saygı değeri, öncelikle Kur'ân-ı Kerim fihristi açısından ele alınmış; onun Kur'an-ı Kerim'de vurgulandığı surelerin ve ayet sayılarının grafiği verilmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 40, 41.

⁴⁸⁷ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 158, No: 1573.

⁴⁸⁸ Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 394.

⁴⁸⁹ Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi", 165.

Şekil 8: Kur'an-ı Kerim'de Saygı Değeri

Bu değer, 3 ayetle en fazla Mü'minûn ve İsrâ surelerinde vurgulanmıştır. Grafikteki ayetler incelendiğinde genellikle saygının, Allah'a karşı sorumluluk bilinci ve takva ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Fakat saygı kavramının kendisi kullanılmadığı halde toplum içinde saygı değerinin önemini vurgulayan, pek çok ayet de bulunmaktadır. Bu bakımdan grafikte yer almayan bazı surelerdeki ayetlerle birlikte aşağıda konunun genel hatları açıklanmaktadır:

Grafikte yer alan ayetlere baktığımızda, Hadid Suresi'nin bir ayetinde, Müminlerle ilgili olarak “onların Allah'ı anmaları ve vahyedilen gerçeği (Kur'an-ı Kerim) düşüncelerinden dolayı kalplerinin heyecan (saygı) ile ürperdiği”⁴⁹⁰, yine İsrâ Suresi'nin bir ayetinde de kendilerine ilim verilen (Hakk'ın kelâmı) okuduğunda onların ağlayarak yüzüstü yere kapandıkları ve bunu yapmalarının, onların Allah'a olan derin saygılarını artıracak buyrulmaktadır.⁴⁹¹ Mü'minûn Suresi'ndeki bir ayette ise, Müminlerin namazlarında derin bir saygı hali yaşadıkları ifade edilmiştir.⁴⁹² Bu ayetler incelendiğinde, Kur'an'da saygı değerinin daha çok Allah'a itaat, bağlılık, kalplerin O'nu anmakla heyecanlanması, takva, insanların ibadet ederken ihlaslı bir şekilde Allah'a bağlı olmaları gibi yaratıcıya duyulan özel bir tutum şeklinde ele alındığı görülmektedir. Peygamberimiz de ayetlerin anlamına uygun olarak, cennete girmeye en çok vesile olan şeylerden birinin “Allah'tan sakınmak (takva)” yani ona

⁴⁹⁰ Bkz. Hadid: 16.

⁴⁹¹ Bkz. İsrâ: 109.

⁴⁹² Bkz. Mü'minûn: 2.

saygıyla ve ihlasla kulluk etmek olduğunu bildirmiştir.⁴⁹³ Öte yandan dinimizde saygı değerinin bir de topluma dönük bir tarafı bulunmaktadır. Zira dinimiz, insanın hem ahirette hem de dünyada mutlu ve huzurlu olmasını istemiştir. Bu bakımdan İslâm dini, ahirete dönük olarak Allah’a saygı ile kulluk görevinin yerine getirilmesiyle birlikte, dünyada da mutlu olabilmek için insan ilişkilerinde saygıya, mütevazı olmaya, adâb ve muâşerete, nezakete önem vermiş ve davranışların bu kurallar çerçevesinde olmasını istemiştir.

Toplum içinde saygı gösterilmesi gereken insanlardan en önemlileri şüphesiz, yaşça bizden büyük olanlar, ilim sahipleri ve kendileri vesilesiyle dünyaya geldiğimiz atalarımızdır. Çünkü büyükler ve küçükler arasında sevginin ve muhabbetin bağı, sevgi ve saygı ile kurulmaktadır. Hürmet göstermeyi önemseyen Peygamberimiz, her zaman küçüklere sevgiyi büyüklerle saygı göstermekle birlikte zikretmiş, onları birbirinden ayırmamıştır. Söz gelimi, “küçüklere şefkat büyüklere ise saygı göstermeyen kimseler bizden değildir.”⁴⁹⁴ buyurarak bu hakikati yansıtmıştır. Peygamberimiz, toplumumuzda yaşayan genç ve yetişkin olan bireylere ciddi bir sorumluluk ve vazife yüklemiştir. İki tarafa karşı bu görev ve sorumluluktan kaçan ve bunlara riayet etmeyen kimselerin gerçek ve olgunlaşmış bir Müslüman olmadığına dikkat çekerek bizlere önemli bir mesaj vermiştir. Saygı göstermenin âdâbıyla ilgili Peygamberimiz’in öğütlerine bakıldığında, herhangi bir ikrâmda sağ taraftaki büyüktan başlamayı uygun görmesi⁴⁹⁵ veya aynı toplulukta büyüklerin konuşması gereken konularda küçüklerin öne çıkmaması ile ilgili uyarıları⁴⁹⁶ ifade edilebilir. Büyüklere hürmet hususunda dünya hayatının süreli ve geçici bir yaşam yeri olması gençler için dikkate alınması gereken bir durumdur. Zira Allah ömür verdiği müddetçe her genç yaşlanarak kuvvetini ve sağlığını kaybedebilir. Bu bakımdan Resûlullah, “Bir genç bir ihtiyara yaşlı olmasından dolayı ikramda-saygıda bulunursa; yaşlandığı zaman kendisine ikramda bulunacak bir kimseyi kendisine hazırlar.”⁴⁹⁷ buyurarak gençler için büyük bir motivasyon kaynağı sunmuştur. Zira Peygamberimiz bu hadisle yüce Allah’ın yaşlı insanlara saygı gösteren kişilere,

⁴⁹³ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 2, 67, No: 629; Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Sılâ ve Birr, 62, No: 2004.

⁴⁹⁴ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr, 15, No: 1919, 1920, 1921.

⁴⁹⁵ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 345, No: 352.

⁴⁹⁶ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 344, No: 350.

⁴⁹⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr, 75, No: 2022.

yaşlandıklarında kendilerine hizmet edebilen kimseleri lütfederek ikramda bulunacağını anlatmaktadır. Bu ifadeler, yaşlılara hürmet eden gençlerin, bu davranışlarının karşılıksız kalmayacağını bildirmektedir. Çünkü saygı hem kazanılan hem de kazandıran bir değerdir.

Kur'an'da, bilenlerle bilmeyenlerin bir olmadığı⁴⁹⁸ vurgulanması, büyüklere saygı duymanın onların ilim şerefinden ve tecrübeli oluşlarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu bakımdan bir Müslüman olarak yaşlı insanlara saygı göstermemiz insanlığımızın neticesi olmakla birlikte, dinimizin de bir emridir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v), ihtiyar bir Müslümana, Kur'anla meşgul olan ve ilimleriyle amel eden Kur'ân hafızlarına ve adaletli devlet başkanına hürmetin, yüce Allah'a duyulan saygıdan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴⁹⁹ Bu bakımdan Peygamberimiz, imamlık görevini yapacak kişilerin yaşı büyük olan kimselerden seçilebileceğini belirtmiş,⁵⁰⁰ Uhud Savaşı'nda şehit olan sahabeleri ise, Kur'ânı daha çok bilmelerine göre kibleye yakın bir şekilde defnetmeye özen göstermiştir.⁵⁰¹ Bununla Kur'an-ı Kerim bilgisine sâhip olan kişilere saygının, ölümden sonra da gerekli ve geçerli olduğunu vurgulamıştır.

Hürmet gösterip saygıda kusur edilmemesi gerekenler arasında aile büyükleri de bulunmaktadır. Grafikte yer alan surelerden biri olan İsrâ Suresi'nin bir ayetinde "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti."⁵⁰² buyrulurken anne babaya karşı saygılı olmak ve onlara iyi davranmak gibi vazifelerin Allah'a kulluk etme görevinden hemen sonra zikredilmesi, konunun önemini ortaya koymaktadır. Ayetin devamında "Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle." buyrulmuş ve böylece onlara yaşlandıklarında gündelik hayatta sıklıkla kullandığımız basit bir "öf" kelimesinin bile söylenmemesi gerektiği emredilmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) da günahların en büyüklerini sahabelerine anlatırken "Allah'a ortak koşmaktan sonra ana babaya karşı gelmeyi" zikrederek⁵⁰³ ayetin manasını

⁴⁹⁸ Bkz. Zümer: 9.

⁴⁹⁹ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 20, No: 4843.

⁵⁰⁰ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 242, No: 347.

⁵⁰¹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 344, No: 351.

⁵⁰² Bkz. İsrâ: 23, 24.

⁵⁰³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 4, No: 1901.

desteklemiştir. Bir başka hadisinde ise O (s.a.v), Yüce Allah'ın rızasının anne babanın hoşnut edilerek razı edilmesiyle kazanılacağını, anne babayı öfkelenlendirmenin de yüce Allah'ın gazâb ve hışmına neden olduğunu ifade ederek yukarıda zikredilen ayet ve hadisin manasını derinleştirmiştir.⁵⁰⁴ Ayrıca O (s.a.v), anne baba hakkına riayet ederek onlar hoşnut edildiği takdirde en hayırlı cennet kapısının insanlara bahşedileceğini söyleyerek insanları anne ve babalarına saygı konusunda teşvik etmiştir.⁵⁰⁵ Öte yandan Kur'an'da, onları dinlemememiz, onlara kızmadan, taşkınlık çıkarmadan karşı koyacağımız tek konu ise "Allah'a şirk koşturmak" olarak belirlenmiştir.⁵⁰⁶

İnsanların, yaşı, statüsü, mevkiisi, makamı ne olursa olsun birbirlerinin hakkına saygı göstermeleri de Peygamberimiz'in en çok önem verdiği hususlardan biridir. Çünkü Resûlullah, müminlerin birbirlerinin şerefini ve saygınlığını korumasının, yardıma muhtaç oldukları bir zamanda Allah'ın yardımını onlara kazandıracağını bildirerek bu davranışın Allah'ın nazarında ne kadar çok değerli olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁰⁷ O (s.a.v), zamanında kölesine hakaret edip onun annesini bir zenci olduğu için ayıplayarak, saygısızca davrandığından dolayı bir sahabelisini, cahiliye alışkanlıklarını sürdürdüğü için kınamış ve hizmetçilerin Allah tarafından insanların himayesine verilen ve onların kardeşleri hükmünde bulunan kimseler olduğunu vurgulamıştır. Devamında hizmetçisi olan kimselerin yediğinden ona da yedirmesi ve giydirdiğinden ona da giydirmesini öyle etkili bir şekilde ifade etmiştir ki, sonraki dönemlerde bahsedilen sahabe ile hizmetçisinin, birbirine benzer olan gösterişli bir elbise giydikleri görülmüştür.⁵⁰⁸ Allah Resûlünün insanların birbirine karşı olan hürmetini Allah'a saygı ile eş değer tutması ise Müslümanların birbirine saygı göstermesinin ne kadar mühim olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁰⁹ Peygamberimiz de çevresindekilerden saygı davranışlarını esirgememiştir. Nitekim Peygamberimiz'in yanına gelen bir sahabelinin oturacak yer bulamamasından ötürü

⁵⁰⁴ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 3, No: 1899.

⁵⁰⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 3, No: 1900.

⁵⁰⁶ Bkz. Ankebut: 8.

⁵⁰⁷ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 36, No: 4884.

⁵⁰⁸ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 543, No: 1365.

⁵⁰⁹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 139, No: 7849.

elbisesini yere sererek üstüne oturmasını istemesi, kişiyi ziyarete gelen bir insana nasıl kıymet verilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.⁵¹⁰

Hız. Lokman'ın (a.s), Kur'ân'da oğluna toplum içindeki saygı adâbı ile ilgili verdiği öğütlerde, bir toplumda insanlarla bağırarak konuşmanın eşeğin anırma sesine benzemesinden ötürü çirkinliğini vurgulamış ve insanların birbirleriyle burun kıvrımadan, sesini yükseltmeden iletişim kurması gerektiği noktasında insanları uyarmıştır.⁵¹¹ Peygamberimiz de ayetin manasına uygun olarak insanların dilini, ineğin ot yerken dilini dolaması gibi, kelimelere dolayarak gevrek gevrek konuşmasının yüce Allah'ı öfkeliendirdiğini bildirmiştir.⁵¹² Zira Peygamberimiz, "Her Müslümanın canı, malı ve kişiliği diğer Müslümanlar nezdinde saygındır, dokunulmazdır."⁵¹³ buyurarak yukarıda zikredilen ayet ve hadisteki kötü davranışların yapılmasını -dolaylı yoldan- insanlık onuruna saygısızlık olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte Peygamberimiz, insanların hayâ duygusuyla hareket ederek birbirlerine Allah'ın lanetini okumamaları, beddua etmemeleri ve birbirleriyle anlayışlı bir şekilde konuşarak taşkınlık çıkarmamaları konusunda uyarılmış, insanları çekiştirip kötüleyen, lanet okuyan, davranışları ve ağzı bozuk olan kimselerin de mümin olamayacağını bildirmiştir.⁵¹⁴ Hız. Âişe'nin (r.a) ifade ettiğine göre bu konuda kendisi de dikkatli davranarak kaba davranışlardan kaçınmış, kimseyle münakaşa etmemiş, kötülüğe kötülükle karşılık vermemiştir.⁵¹⁵ Zira O (s.a.v), Allah'ın kaba ve ahlaksız kişileri asla sevmediğini bildirerek⁵¹⁶ insanların da konuşurken naif ve kibar olmasını, nezaketi elden bırakmamasını istemiştir. Bu amaçla O (s.a.v), her dinleyeninin kendisini rahatlıkla anlayacağı şekilde açık, tane tane ve akıcı konuşarak⁵¹⁷ iletişim diline özen göstermiştir. Resûlullah (s.a.v), saygı değerine o kadar çok önem vermiştir ki O, insanlarla güzel konuştuğu gibi onlara

⁵¹⁰ er-Rûdânî, *Cem 'u'l- Fevâid*, c. 6, 139, No: 7848.

⁵¹¹ Bkz. Lokmân: 19.

⁵¹² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 86, No: 5005.

⁵¹³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 251, No: 233.

⁵¹⁴ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 47, 48, No: 1974, 1976, 1977.

⁵¹⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 69, No: 2016.

⁵¹⁶ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 62, No: 2002.

⁵¹⁷ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 18, 4838, 4839.

haksızlık yapmamak ve saygısızca davranmamak için evden çıktığında her zaman Allah'a dua etmiştir.⁵¹⁸

Saygı değerinin en çok ilişkili olduğu alt değerlerden biri mütevazılıktır. Çünkü saygılı insan aynı zamanda mütevazı bir kişilik yapısına da sahiptir. Tevazu olarak da ifade edilen alçakgönüllülük değeri, kendinden aşağı olanlara küçük muamelesi yapmamak, onları hakir görmemek ve akranları arasında kendisine büyük süsü vermemektir.⁵¹⁹ Grafikte yer alan surelerden biri olan Mâide Suresi'nin bir ayetinde yüce Allah, müminlerin birbirlerine karşı alçak gönüllü olduklarını bildirmiştir.⁵²⁰ Hac Suresi'nde ise yüce Allah, alçak gönüllü insanların, Allah'ı zikrettikleri zaman heyecanlanan, başlarına gelen kötü olaylara karşı sabırlı olan, namazı dosdoğru kılan ve rızık olarak verilen her nimeti Allah yolunda harcayan kimseler olduklarını bildirmiştir.⁵²¹ Resûlullah da yüce Allah'ın, insanların birbirine karşı taşkınlık çıkarmadan ve kibre düşmeden alçak gönüllü olmalarını emrettiğini ifade etmiş⁵²² ve alçak gönüllü davranan kimselerin derecelerinin Allah katında yükseldiğini belirterek bu değeri yaşamaları için insanları teşvik etmiştir.⁵²³

Ancak her şeyde olduğu gibi tevazuda da aşırıya kaçmamak önemlidir. Zira bu değeri ifrat derecesine vardırarak kişinin öz saygısına zarar vererek nefesine zulmetmesine sebep olmaktadır. Zira Peygamberimiz, de başka kavimlerde görülen kumandana, devlet başkanına secde etme davranışının kendisine yapılmasını hiç hoş karşılamamıştır.⁵²⁴ Yine kişinin kardeşi ve dostu ile karşılaştığında ona eğilmesini, onu kucaklayıp öpmesini doğru bulmamış bunların yerine musafaha yani tokalaşma yapılmasını tavsiye etmiştir.⁵²⁵ Zira rükû davranışı bir kulluk ifadesidir ve yaratılmış varlıklar için gösterilmesi, saygıda aşırılığa kaçmaktadır.

Saygının, kalpleri bir araya getiren bir bağ olduğunu davranışlarıyla ortaya koyan Hz. Muhammed'in bu değeri yaşamında nasıl uyguladığına dair daha detaylı

⁵¹⁸ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 118, No: 82.

⁵¹⁹ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 214.

⁵²⁰ Bkz. Mâide: 54.

⁵²¹ Bkz. Hac: 34-35.

⁵²² en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 180, No: 1596.

⁵²³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 82, No: 2029.

⁵²⁴ Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 398.

⁵²⁵ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. İst'izan, 31, No: 2728.

bir inceleme yaparak anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki eğitimcilere rehber olacak bazı tespitlerde bulunabilmek için aşağıda bazı örnekler verilerek, bu örneklerde Peygamberimiz'in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken kullandığı ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsedilecektir:

2.7.1- Örnek

Peygamberimiz, yetim doğmuş ve kısa süre sonra da annesini kaybederek öksüz kalmıştır. İnsanlara karşı hürmette hiçbir zaman kusur etmeyen Hz. Peygamber, kendisini yetiştiren sütbabası ve sütannesini de, her zaman gözetmiş ve onlara hürmetle muamele etmiştir. Yanına gelen sütanesi, sütbabası ve sütkardeşlerini ayakta karşılayıp elbisesini yere sererek onları üstüne oturtan⁵²⁶ Peygamberimiz, Müslüman olsun olmasın herkese saygılı davranmış ve nahif bir şekilde insanları evinde ağırlamıştır. Söz gelimi bir gün Adiy b. Hâtim et-Tâî, Müslüman olmadan önce İslâm düşmanı olan bir Hristiyan'ken, bir grupla birlikte Medine'ye geldiğinde⁵²⁷ Peygamberimiz, onu evine götürmek istemiş ancak o esnada kendisini durdurup sıkıntısını anlatan yaşlı bir kadının derdini dinlemeye başlamıştır. Onun bu davranışından ötürü Adiy b. Hâtim "Vallahi bu bir melik değildir" değerlendirmesini yapmıştır. Evine vardıklarında ise, Peygamberimiz, içi lif dolu deri minderini kendisine vererek ona, "İşte buna otur." demiş. Bunun üzerine Adiy, "Hayır, onun üzerine sen otur." deyince Peygamberimiz, "Hayır, sen." demiştir. Ardından Adiy mindere Resulûllah (s.a.v) da yere oturmuştur. Bunun üzerine Adiy, "Vallahi bu melikin durumu değildir." diye yine içinden söylendiğinde Peygamberimiz ona, "Ey Adiy b. Hâtim, hadi konuş tafsilatlı anlat bakalım. Sen Rekûsl (Hristiyanlıkla Sâbilik karması dinin sâliklerinden) değil misin?" diye sormuştur. Adiy, "Evet Rekûsi'yim." deyince Resûlullah, "Sen kavmin içinde ganimetin dörtte birlerini alan değil misin?" diye sormaya devam etmiştir. Adiy aldığı söyleyince Peygamberimiz de bunun ona -kendi dininde- helal olmadığını buyurmuş, Adiy de "Evet vallahi!" demiştir. Ardından Adiy (r.a), hem Peygamberimiz'in kendi diniyle ilgili bazı özellikleri bilmesine, hem de onda İran ve

⁵²⁶ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 119-120, No: 5144, 5145.

⁵²⁷ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 322.

Bizans krallarının özelliklerinin bulunmadığına şaşırmasından ötürü O'nun nebi olduğuna hükmederek Müslüman olmuştur.⁵²⁸

Verilen örnekte, mütevazı ve misafirperver bir karaktere sahip olmanın, İslâm düşmanı olan birinin kalbini yumuşattığı ve onun İslâm dini ile şereflenmesine vesile olduğu görülmektedir. Bu bakımdan evrensel ahlâki değerlerin, İslâm'ın yayılmasına yapacağı katkı ortaya çıkmaktadır. Dininin her insana saygıyı temel aldığı bilincinde olan Hz. Peygamber, Hristiyan bir kişiyi, evinde en güzel şekilde ağırlamış ve bunu yaparken İslâm'ın ahlâki olarak taşıdığı her fazileti, en güzel şekilde sergilemiştir. Bir insanın nasıl biri olduğu en iyi başka insanlara olan tavırlarıyla anlaşılır. Bu bakımdan Adiy, O'nun önce yaşlı kadına olan muamelesini değerlendirerek farklı bir devlet başkanı olduğuna hükmetmiştir. Ardından kendisini evinde ağırlama şeklini ve O'nun kendi dini ile ilgili bir takım özellikleri bilmesine şaşırarak O'nun diğer milletlerdeki gibi bir kral olmadığına ve böylece tebliğ ettiği gibi Peygamber olduğuna karar vermiştir. Hz. Peygamber insanların gönüllerine giden yolun nasıl kazanıldığını çok iyi bilen fetanet ve feraset sahibi bir peygamber ve muallimdir. Muhatabını kazanmak için, tebliğ etmekten önce çeşitli güzel davranışlarla onun kalbini kazanmaya çalışmıştır. Bu oldukça etkili olmuştur ki, Adiy Müslüman olmuştur.

Peygamberimiz'in saygı değerinin taşıyıcılığını yaptığı bu örnekte, karşısındaki insanın duygularını göz önüne aldığı ve öncelikle gönül kanalından kendisiyle iletişim kurmaya çalıştığı görülmektedir. Değerleri yaşayarak ortaya koymak, karşıdaki insanı etkilemek isteyen her hatibin yapacağı en mühim işlerden biri olmalıdır. Zira dinleyicilerin öğreticiden en önemli beklentisi anlattığı şeyleri uygulayarak yaşamasıdır. Peygamberimiz'in bu davranışı sadece bu değerle sınırlı değildir. Zira her değerın özümsemesinde bu yola başvurmuş, böylece bir yandan İslâm dinini ilkelerinden bahsederken, öte yandan insanları bu dine ısındıracak davranışlarda bulunmuştur. Bu da öğreticilerin ders verirken kullanması gereken en önemli yöntemlerden biridir.

⁵²⁸ İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 4, 314.

Bu dini tebliğ eden bütün öğretmenlerin ve akademisyenlerin bu rivayetten ders almaları gerekmektedir. Zira İslâm dininin emrettiği, Peygamberimiz'in de uygulamaya geçirdiği bütün değerler, bir insanın günlük yaşamına sirayet ettiği ölçüde çevredeki insanların dikkatini çekecek, böylece bu dine olan sempati artacak ve *islamafofinin* önüne geçilecektir. Belki evinde görmediği değerleri öğretmeninden gören bir Hristiyan, Yahudi ya da başka bir dine müntesip olan öğrenci, değerlerin ortaya çıkardığı davranışlardan etkilenecek Müslüman olmak isteyecektir. Bu bakımdan öğretmenlerin, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi öğrenciye kazandırmak istediği bir niteliği önce kendisinde taşıması oldukça önemlidir. Bunu samimi bulan bir öğrenci, böyle güzel davranan bir insanın anlattığı her şeyi daha dikkate alacak ve kendisi de özümseyerek yaşamına aktaracaktır. Günümüzde Müslüman olan her vatandaşın, İslâm dininde yer alan temel değerleri üzerinde taşıması, diğer dinlere mensup olan bireylerin İslâm dinine olan sempatisini artırarak bu dinin yayılmasına katkı sağlayacağı ortadadır. Bu ayrıca Müslümanların yaşamına bakarak İslâm dininden uzaklaşan ve bu dini endişe ile karşılayan gayrimüslimlerin azalmasını sağlayacaktır. Bu yüzden bu dini anlatan her araştırmacıya, eğitimciye ve akademisyenlere önemli görevler düşmektedir. Söz gelimi insanlara saygılı olmanın önemini açıklayan bir öğretmenin, sınıfın kapısını çalan bir veliyi oturarak, lakayt bir şekilde ve geçiştirerek karşılaması düşünülemez. Bunun yerine vakti varsa dışarda görüşmesi, vakit yoksa da teneffüste ya da uygun bir zaman diliminde öğretmenler odasında bazı ikramlarla ağırlaması en uygunu olacaktır.

Bu örnekte Peygamberimiz'in amacı karşı tarafın saygı değerini kazanması değildir, fakat bu değerın davranışlara yansımaları ise, İslâm dinini tebliğinde etkili olmuştur. Burada öğretmenlerin alması gereken en önemli ders anlattıkları şeyleri yaşamlarında uygulamalarının ne kadar önemli olduğudur.

Öğretim ilkeleri bakımından örnek, yaparak ve yaşayarak öğrenmeyi yansıtmaktadır. Zira Adiy (r.a) Müslüman olduktan sonraki hayatında insanlara karşı alçakgönüllü bir yaklaşımı benimseyeceği kuvvetle muhtemeldir. Dinin tebliği yapılırken anlatım yöntemi kullanılmış olsa da burada Peygamberimiz, aslında gelişigüzel bir şekilde saygı değerini yaşamıştır. Örnek değer öğretimi yaklaşımı

açısından incelendiğinde gelişigüzel bir şekilde değer yaşandığından ötürü gözlem ve eylem yolu ile öğrenme yaklaşımının verilen misalde baskın olduğu görülmektedir.

2.7.2- Örnek

Büyüklerle saygı konusuna çok ehemmiyet veren Hz. Peygamber, sahabelerinin ihtiyarlara oturmak için yer vermeyi geciktirmelerini bile hoş karşılamamış, büyüklerle hürmet etmeyenlerin olgunlaşmış bir mümin olmayacağını pek çok kez söylemiştir.⁵²⁹ Büyüklerle gösterilen saygının en güzel örneği ise, Peygamberimiz'in yaşamında şöyle gerçekleşmiştir: Mekke fethedildiğinde Hz. Peygamber, Safâ tepesine çıktığında yeni Müslüman olanlar da oraya gelerek biat etmeye başlamıştır. Hz. Ebu Bekir'in babası Ebu Kuhâfe, çok fazla yaşlı olmasına ve gözleri iyi görmemesine rağmen hâlâ Müslüman olmamıştı. Oğlu Hz. Ebû Bekr (r.a) ihtiyar babasının elinden tutarak Peygamber'in huzuruna getirdiğinde, Hz. Peygamber: "İhtiyarı niçin buralara kadar zahmete koştun? Onu kendi halinde bıraksaydın, biz onun ayağına giderdik," buyurmuştur. Ardından onu önüne oturtmuş, elini göğsü üzerine koyarak ona İslâm'ı telkin etmiştir.⁵³⁰

Bu örnekte Peygamberimiz, yine değeri yaşamına taşıyarak insanlara kazandırmak istemiştir. Zira burada bireysel farklılıkları gözeterek İslâm dinine girmek isteyen ihtiyar birinin, özel durumuna uygun davranmak istemiş ve böylece yaşlı insanların durumunu gözetmenin önemini ortaya koymuştur. Bu davranışını gören sahabelerin de, ihtiyar kimselere karşı hürmetkâr olması muhtemeldir. Yukarıdaki örnekte de bahsedildiği gibi bir öğretmen kazandırmak istediği her değeri yaşamında sergilemesi, onu gözlemleyen öğrencileri açısından oldukça önemlidir. İslâm dininin kazandırmak istediği her değer, ancak onları anlatan öğretmenlerin hayat tarzında yansıdığı oranda öğrenciler tarafından benimsenecek ve onların davranışlarına yansıyacaktır. Bunun yerine "büyüklerle saygılı davranmalısınız, insan haklarına ve karakterlerine saygı duyarak onları içtenlikle karşılamalısınız" şeklinde verilen öğütlerin etkisi, örnek olmak kadar etkili değildir. Zira öğüt vermenin yolu uzun ve dolambaçlıyken, o değer konusunda rol model olmanın yolu ise kısa ve etkilidir.

⁵²⁹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 15, No: 1919, 1920, 1921.

⁵³⁰ Berkî - Keskiöğlu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, 380.

Örnekte öğretim ilkelerinden yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesi baskın olmakla birlikte yaşama yakınlık ilkesi de görülmektedir. Zira yaşça büyük olan kimseler görüldüğünde -konu her ne olursa olsun- ona karşı ilk adımın, daha genç olan bir kişiden atılması gerektiği özenle ortaya koyulmuştur. Böylece çevredeki sahabeler, bu konuşmanın sonunda ihtiyar kimselere karşı ne şekilde davranılması gerektiğini öğrenmiştir. Örnekte öğretim yöntemi olarak anlatım yönteminin baskın olduğu görülmektedir. Değer öğretimi yaklaşımları bakımından da misal, bir öncekinde olduğu gibi gözlem ve eylem yoluyla değerler öğretimi yaklaşımını yansıtmaktadır. Çünkü hâdisse sahabelerin önünde gerçekleşmiştir. Ayrıca ilk rivayette, Hz. Peygamber'in (s.a.v), yanlarına gelen bir ihtiyara yer vermeyi geciktiren sahabelerine bunun olgun bir mümin davranışı olmadığını söyleyerek onları uyarması da, örnekte değer öğretimi yaklaşımlarından telkin yoluyla değer öğretimine işaret etmektedir.

2.7.3- Örnek

Peygamberimiz (s.a.v), sadece Müslümanlara karşı olan saygısıyla değil aynı zamanda diğer din mensuplarına karşı olan saygısıyla da bizler için örnek olmuştur. Yahudilerin haklarına riayet konusunda titiz davranan Resûlullah, onlarla medenî ilişkilerin geliştirilmesine imkân sağlayacak örnek davranışlarda bulunmaya da özen göstermiştir.⁵³¹ Söz gelimi bir gün Cabir b. Abdullah (r.a) ve diğer sahabeler Peygamberimiz'in (s.a.v) yanındayken yanlarından bir cenaze geçmiş, Peygamberimiz cenazeyi görünce hemen ayağa kalkmıştır. Sahabeler de onun gibi ayağa kalkıp cenazeyi sırtlanmak için tabuta doğru yürümeye başladıklarında onun Yahudi cenazesi olduğunu öğrenince Peygamberimiz'e bunu bildirmişlerdir. Bunun üzerine Peygamberimiz, "Ölüm korkunç ve ibret alınacak bir hadisedir, bir cenaze görünce hemen ayağa kalkınız." buyurmuştur.⁵³² Bu davranışıyla O, ölümünden sonra bile olsa, gayrimüslim de dâhil olmak üzere herkese saygı göstermenin önemini ortaya koymuştur.

İnsan haklarına saygı duymak sadece diğer dinlerin önemseydiği bir ilke değil, esasında İslâm dininde yer alan en temel esaslardan biridir. Denilebilir ki, bu ilke

⁵³¹ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 7, 269-270.

⁵³² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Cenâiz, 42-43, No: 3174.

İslâm dini ile şereflenmiştir. Fakat Müslümanların İslâm dinini kullanarak ortaya çıkardıkları bazı şiddet içerikli davranışlar ve saldırganca tutumlar, İslâm dinini temel kaynaklarından öğrenmeyenlerin, saygı erdemini İslâm dininden uzak bir şekilde düşünmelerine sebep olmuştur. Neyse ki asırlar öncesinde Hz. Peygamber, diğer din mensuplarına karşı olan tutumuyla her insanın canının ve malının dokunulmaz olduğunu göstermiştir. İşte bunlardan birini anlatan yukarıdaki örnekte, bir muallim olan Hz. Peygamber, diğer din mensuplarına sadece hayattayken değil, öldükten sonra bile saygı duymanın ehemmiyetini, sahabelerine kazandırmıştır. Bu bakımdan her eğitimcinin dikkate alması gereken en önemli ilkelerden biri, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi, kim olursa olsun her insana saygı duymak gerektiğidir. Bu ilkeyi önemsemeyen hiçbir eğitimci insanların gönüllerine ve akıllarına hitap edemez. Öğrencilere kazandırmak istediği her davranış konusunda, işe bir adım geriden başlamış olur. Zira kendisine öğretmen tarafından değer verilmediği ve saygı duyulmadığının bilincinde olan bir bireyin algıları çok açık olmayabilir ve öğretmenin iletmek istediği her mesajı hevesle almaya çalışmayabilir. Bu kişiler, her şeye şüphe ve inkâr ile yaklaşmaya çalışır. Çünkü kendisinin yok sayılmasına içlenerek inat edip, bu şekilde tepki gösterebilir. Bu yüzden eğitimcilerin her şeyden önce öğrencilerine hangi ırka, dine mensup olursa olsun sevgiyle kucak açması, bağrına basması ve onlara saygı duyarak kendilerini değerli hissettirmesi gerekmektedir. Öğretmenin bu yaklaşım içinde olması, öğrencilerinin onun mesajlarını algılamalarını ve kabul etmelerini kolaylaştırmaktadır. Söz gelimi bazı okullarda mülteci öğrencilerin mevcut sayıları fazladır. İşte bu okullarda zaten anne ve babaları tarafından mültecilere karşı ön yargı ile yaklaşması ve onlarla ilişki kurmaması yönünde yetiştirilen öğrencilere en güzel rol model, mülteci öğrencilere sevgi ve saygı ile yaklaşan öğretmenleri olacaktır. Bu tavır ve tutum içinde olmak, her öğrencinin dikkatini çekecek ve böylece mülteci olan öğrencileri kabullenerek onlarla yakınlık kurmalarını sağlayacaktır.

Verilen örnekte, gerçek bir durumu yansıtması bakımından öğretim ilkelerinden hayatîlik ilkesinin baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca davranışı bütün sahabelerin de sergilemesi yaparak ve yaşayarak öğrenmenin de ağırlıkta olduğunu ortaya koymaktadır. Bu davranışı ile kısa yoldan gayrimüslimlere saygıyı öğreten

Peygamberimiz'in, insanlara ölümünden sonra bile saygı duyulması gerektiğini açık ve net bir şekilde anlatması açıklık ilkesine de işaret etmektedir.

Öğretim yöntemleri bakımından bir davranışı sergileme ve sahabelerinin de aynı davranışı sergilemesini sağlaması, gösterip yapma yöntemine işaret etmektedir. Ancak vermek istediği mesajı sunma bakımından sözlü ifadelerle başvurarak açıklama yapması ve gösterip yaptırmanın bu konunun öğretilmesi ile ilgili bir yöntem olamayacağı gerçeği, örnekte anlatım yönteminin baskın olduğunu göstermektedir. Değer öğretimi yaklaşımları çerçevesinde örnek ele alındığında, esasında Hz. Peygamberin saygı davranışını başlatması ve sahabelerinin de aynı davranışı yapmasına rol model olması, bu örnekte eylem ve gözlem yoluyla öğrenme yaklaşımının ağırlıkta olduğunu ortaya koymaktadır. Zira bizzat örnek olma ve davranışı taklit etme söz konusudur. Ayrıca öğüt vermeden önce davranışa başvurması da sahabelerinin dikkatini çekmesini sağlamıştır. Fakat örnek başka yaklaşımları da içerisinde barındırmaktadır. Söz gelimi, Hz. Peygamber'in sözlü açıklamaları, doğrudan telkin yoluyla öğretim yaklaşımına işaret etmektedir. Öte yandan sahabelerin davranışı sorgulaması ve kendi yaşantıları ile içselleştirerek sergilemeleri ise değer geliştirme yaklaşımını yansıtmaktadır. Yine sahabelerin davranışı uygulamalarına fırsat verilmesi ve Peygamberimiz'in de rehberliğinde cenazeyi taşımaları bütüncül değer eğitimi yaklaşımlarından karakter eğitiminin varlığını hissettirmektedir.

2.8- GÜVEN

Güven, korku, kuşku ve çekinme duymadan inanma ve bağlanma hissi, itimat; cesaret gösterme anlamlarına gelmektedir. Güvenilir olmak güven duygusu veren bir nitelik iken, güvenilirlik ise, güvenilir olma durumu olarak ifade edilmektedir.⁵³³ Güven kavramı temelinde bir inanç ve beklenti barındırmaktadır. Bu aslında bir kişinin, karşı tarafın adil, ahlâkî kurallara uygun ve öngörülebilir biçimde davranacağına ilişkin inancını temsil eder. Güven, bilişsel bir kavrayıştan çok, bir şeye bağlılık ifade eden itimadın bir 'inanç' biçimidir. Güven, bir kişi ya da nesnenin bazı özellik veya niteliklerine itimat etme ya da bel bağlamadır. Bu anlamda güven

⁵³³ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 1, 915.

olumlu yönde bir beklenti ve inanç içerir, bu olumlu beklentinin karşı tarafa ilişkin iyi niyetlilik, dürüstlük gibi bazı özelliklerin varlığından ve bunlara yönelik değerlendirme ile algılardan etkilenir. Bir kişinin başka bir kişinin sözlerinden, davranışlarından ve kararlarından emin olması ve bunlara göre hareket etme istekliliği güveni oluşturur. Güven duygusunun insanın kişilik yapısına ait bir özellik olmakla birlikte, hem birileri tarafından güvenilir bulunmak hem de başkalarına güvenmek bakımından toplumsal boyutları da vardır. Güven devamlılık ve süreklilik içeren herhangi bir iş ya da kişisel etkileşimin temeli sayılabilir. Buna göre güven, bireyler arası olay ve olgularda resmi kural ve düzenleme konuları dışında bir alanda samimiyete, yakın arkadaşlığa, dostluğa dayanan bir ilişki tarzıdır.⁵³⁴

Güven değeri, emanete riayet etmek, sözünde durmak, emîn olmak ile ilişkili olan bir değerdir. Emanete riayet eden, sözünde duran ve doğru konuşan insanların güvenilir olduklarından söz edebiliriz. Emanet, korunma amacı taşıyan, insana verilen bir hak ve görevdir. İnsanın hakkını korumayı temel aldığından güven; hak, maddi veya manevî olarak verilen emanetleri muhafaza etmek, bakımından ise görevdir. Buna riayet etmek ise İslâm dininin kesin emirlerindendir. Emanete riayeti olanlara “Emin” denilir. Müslümanlık; bu ahlâkî faziletlerle sahip olmayı teşvik ve rağbet etmiş, buna aykırı durumlardan da insanları men edip, bunları yapmaktan korkutmuştur. Bize verilmiş olan para, mal emanet olduğu gibi vazifeler de emanettir. Özel ve sosyal sınırlar da birer emanettir. Bu yüzden bunları yerli yerince kullanmak ve aksine hareket etmemek, bizim için ahlâkî bir görevdir.⁵³⁵

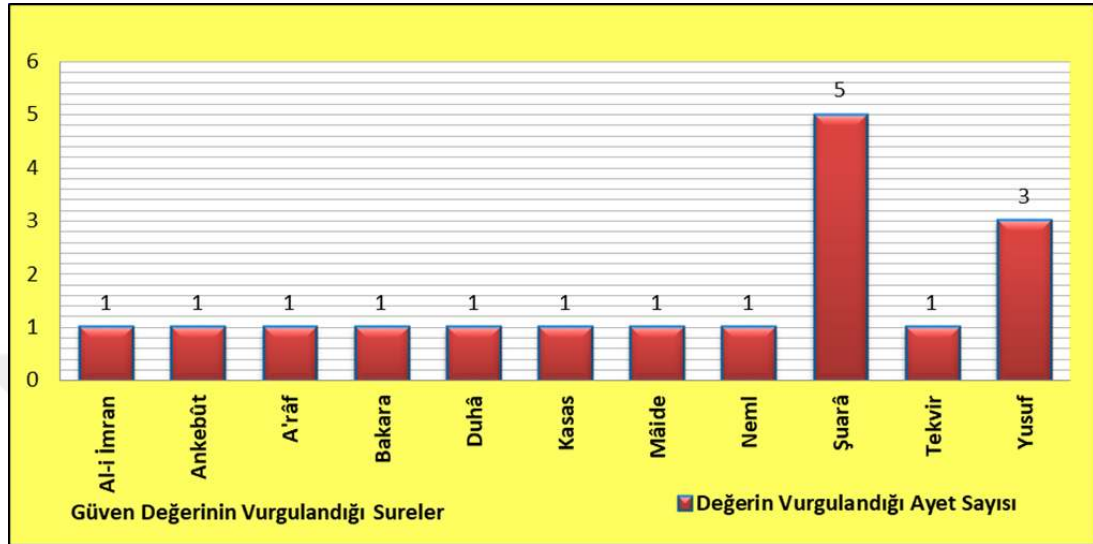
Bir insanın güven duyulması gereken en önemli kişilerden biri insanın kendisidir. Kendine güvenmek insanların bir hedefe ulaşmasında temel anahtardır. Çünkü kişiler kendilerine güven duyduklarında, amaçlı bir şekilde hareket ederek bunda başarılı olmaktadır. Kendine güven duymak, Allah’a inancın temelidir ve bu duygu sayesinde kişi kulluk görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmekte ve bu duygunun gücü ile diğer insanların yardımına koşmaktadır.⁵³⁶

⁵³⁴ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 209, 210.

⁵³⁵ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 223-224.

⁵³⁶ Gündüz, “Kur’an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 166.

Aşağıda güvenilirlik değeri, Kur’ân-ı Kerim fihristi açısından ele alınmış; onun Kur’ân-ı Kerim’de vurgulandığı surelerin ve ayet sayılarının grafiği verilmiştir.⁵³⁷

Şekil 9: Kur’ân-ı Kerim’de Güven Değeri

Bu değer, 5 ayetle en fazla Şuarâ Suresi’nde onu takiben 3 ayetle Yusuf Suresi’nde vurgulanmıştır. Grafikteki ayetler incelendiğinde güvenilirliğin daha çok Allah’ın elçilerinin güvenilir bir öğüt verici olmaları ile ele alındığı görülmektedir. Fakat güvenilirlik kavramının kendisi, kullanılmadığı halde toplum içinde güvenilir olmanın önemini vurgulayan alt değerlerle ilgili olan pek çok ayet de bulunmaktadır. Sözünde durmak ve emin olmak yani emanete riayet etmek gibi alt değerler, bu değerlerin toplum içindeki yansımalarıdır. Bu bakımdan grafikte yer almayan bazı surelerdeki ayetlerle birlikte aşağıda konunun genel hatları açıklanmaktadır:

Grafikte yer alan surelerden olan A'râf Suresi’nin bir ayetinde ve Şuara Suresi’nde Hz. Peygamber’in “güvenilir bir elçi ve öğüt verici” olduğundan bahsedilmiştir.⁵³⁸ Hz. Peygamber’in yaşamında O’nun en önemli ve en belirgin özelliklerinden biri emin bir insan olmasıdır. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v), Risâlet görevini yapmadan önce bile güvenilir oluşuyla ön plana çıkmış ve kavmi kendisine daha küçük yaşlardan itibaren “el- Emîn” sıfatını vermiştir. O’nun “el-Emîn”

⁵³⁷ Gündüz, “Kur’ân-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”, 166.

⁵³⁸ Bkz. A'râf: 68.; Şuara: 107,125, 143, 162, 178.

lakabıyla anıldığına dair kaynaklarda daha pek çok örnek vardır. Söz gelimi, Peygamberimizin ilk vahyi aldığı zamanda Hz. Hatice'nin (r.a), ona doğru sözlü olduğunu ve emanete riayet ettiğini bildirerek korkmaması için teselli vermesi;⁵³⁹ Hz. Ebû Bekir'in (r.a) müşriklerin İsrâ ve Miraç hadisesine inanmadıklarını söylemesi üzerine, Peygamberimiz'in söylediği her şeyi tasdiklemesi ve O'nu dinleyerek doğrulaması⁵⁴⁰ yine Mekkeli müşriklerin zulüm ve işkencelerinden kaçarak Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcüsü Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (r.a) de Habeş kralı Necâşî'nin huzurunda yaptığı konuşmada, Hz. Peygamber'in güvenilirliğine ve sadakatine özel vurgu yaparak onun kendilerine de özellikle doğru sözlü olmalarını ve emanete riayet etmelerini emrettiğini dile getirmesi,⁵⁴¹ O'nun (s.a.v) güvenilir oluşunun, en yakınları tarafından kabul edildiğinin delillerindendir. Peygamberimizin doğruluk ve dürüstlüğü onu kabul etmeyen müşrikler bile itiraf etmişlerdir. Nitekim Müslüman olmadığı bir dönemde Ebû Süfyân, ticaret için Şam'a gittiğinde, peygamberliğini ilan eden Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında, kendisinden bilgi almayı isteyen ve Rum kayseri olan Hirakl ile olan görüşmesinde, “onun asla alan söylemediğini, ahitlerine ihanet etmediğini” ifade etmiştir.⁵⁴² Bu da O'nun (s.a.v) güvenilirliğinin en açık delillerinden biri olmuştur.

Güvenilir olmak sadece Peygamberlerin bir niteliği değil, aynı zamanda bütün insanlarda bulunması gereken bir değerdir. Nitekim Peygamberimiz, insanların elinden ve dilinden selamette oldukları, insanların canı ve malı hususunda güvendikleri kişileri, Müslüman ve mümin olarak tanıtmış ve böylece güven duyulmayacak insanın müminlerin özellikleriyle vasıflandırılmayacağını bildirmiştir.⁵⁴³ Yine bir kişinin kalbinde güvenilirlik ile hâinliğin bir arada bulunamayacağını, zira iman etmenin ihanete engel bir özellik olduğunu bundan dolayı müminlerin ihanet etmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁴ Bu yüzden

⁵³⁹ Berkî - Keskiöğlu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, 61-62.

⁵⁴⁰ Berkî - Keskiöğlu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, 154-155; İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 2, 51; Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 20-21.

⁵⁴¹ İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 1, 449; Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 243-244.

⁵⁴² Berkî - Keskiöğlu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, 339; Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 20-21.

⁵⁴³ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Cihâd, 2, No: 2481; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 112, No: 1517.

⁵⁴⁴ Ahmed (241/855) İbn Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), c. 2, 349; er-Rûdânî, *Cem'u'l-Fevâid*, c. 4, 42, No: 5198.

Peygamberimiz, ashabına her zaman güvenilir olmayı telkin etmiş ve hıyanetin kötü ve çirkin bir davranış olduğunu dile getirerek müminleri bu davranıştan uzak tutmaya çalışmıştır.⁵⁴⁵ Bu amaçla Hz. Peygamber, yalan söyleyen, sözünde durmayan ve emanete ihanet ederek güven vermeyen insanların münafık sayıldığını, fakat bu kötü davranışlardan sadece birini yapan insanların ise münafıklıktan bir huy aldığını ifade etmiştir.⁵⁴⁶ Özellikle yalan olduğunu bile bile yemin etmenin büyük günahlardan biri olduğunu bildiren Peygamberimiz,⁵⁴⁷ bu davranıştan insanları sakındırmaya çalışmıştır. Hz. Ömer (r.a) ise, güvenilir insanların -iç dünyasının ne olduğuna bakılmadan- yaptıkları hayır ve iyiliklerle tanındığını, güvenilir olmayan insanların ise, iç âleminde iyi olduğunu iddia etse bile kötülük yaptığı sürece güvenilir olarak kabul edilmemesi, gerektiğini ifade etmiş ve böylece güvenilir olan kimseleri tanıma noktasında insanlara bir ipucu vermiştir.⁵⁴⁸

Güvenilir olmak her insanda bulunması gereken bir nitelik olmakla birlikte bazı mesleklerle uğraşan insanlarda bu özelliğin bulunması elzemdir. Nitekim ticaretle uğraşan esnafın veya kişinin etkin olduğu herhangi bir alım-satım işiyle uğraşan insanların, bu konuda daha dikkatli olması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'de kıyamet günü Allah'ın huzuruna çıkılacağı hatırlatılarak tartıda eksik ölçen, haksızlık eden insanlar, uyarılmıştır.⁵⁴⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.), tüccarın güvenilirliğine o kadar ehemmiyet vermiştir ki, dürüst ve güvenilir olan tüccarın, ahirette alacağı mükâfatın; peygamberler, sıddıklar (dosdoğru kimseler) ve şehitlerle aynı olduğunu dile getirmiştir.⁵⁵⁰ Müşterisine malını satabilmek için yalan söyleyen, malını eksik satan veya ürünü ederinden daha fazla bir fiyata satan tüccar, parasını haram yoldan kazanan ve haram lokma yiyen bir günahkâra dönüşmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Allah'ın kıyamet gününde yüzüne bakmayacağı, onlarla konuşmayacağı ve onları temize çıkarmayacağı kişilerden birinin, malını satmak için yalan yere yemin ederek müşterileri kandırmaya çalışan kimse olduğunu

⁵⁴⁵ Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 324-325.

⁵⁴⁶ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 1, 223, No: 197; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 174, No: 1591.

⁵⁴⁷ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 266, No: 1720, 1721.

⁵⁴⁸ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 3, 471, No: 4949.

⁵⁴⁹ Bkz. Mutaaffîn: 1-6.

⁵⁵⁰ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Alışveriş, 4, No: 1209, 1210.

bildirmiştir.⁵⁵¹ Yine O (s.a.v), yemin etmenin başlangıçta mala rağbet edilmesini ve onun çokça satılmasını sağladığı ancak sonuçta kazancın bereketini giderdiğini ifade etmiştir.⁵⁵² Ticaret hayatının tamamen dürüst davranmak ve doğruyu söylemek üzerine kurulu olmasından dolayı Hz. Peygamber, satıcı ve müşterilerin, anlaşıp birbirinden ayrılmadığı sürece, alışverişten vazgeçmekte serbest olduğunu belirtmiş ardından da doğru söyleyip, açıkça konuştuklarında da, alışverişlerinde bereket olacağını dile getirmiştir. Ancak eğer bir şeyleri saklar veya yalan söylerlerse, alışverişlerinin bereketinin gideceğini vurgulamıştır.⁵⁵³

Güvenilirlik doğru sözlü olmak, emanetlere riayet etmek ve verilen sözlerin tutulmasına dayanan bir değerdir. Bu alt değerlerden biri eksik olduğunda bir kişinin güvenilir olması mümkün olmamaktadır. Doğru konuşmanın önemine daha önceden değinildiğinden şimdi emanete riayet etme ve sözünde durmanın öneminden bahsedilecektir:

Emanet, genel anlamda verildikten sonra geri alınmak veya saklanmak, korunmak üzere birine teslim edilen, bir yere bırakılan mal ve eşyadır.⁵⁵⁴ Ancak emanetin daha geniş kapsamlı bir anlamı da birine verilen bir görev, gizli tutulması gereken söz veya sırdır. Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de, kendisine güven duyulan ve Allah’tan korkan kişinin emaneti yerine getirmesi gerektiğini⁵⁵⁵ emretmiştir. Başka ayetlerde ise, müminlerin özelliklerinden bahsedilirken, onların emanetlerine riayet ettikleri ve ahitlerine sadakat gösterdikleri ifade edilmiştir.⁵⁵⁶ Emanete riayet ederek insanlara güven vermenin bu hayatta kazanılması en zor değerlerden biri olduğunu vurgulayan Allah Resûlü, İslâm dininin en zor yönünün, emanete riayet etmek olduğunu bildirmiştir. Bu bakımdan emanete sadakat göstermeyen dininin, zekâtının özellikle de namazının kabul olmayacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁷ Buna göre bu değeri kendisinde taşımayan bir Müslümanın, yapmış olduğu ibadetlerin kabul olması şüpheli bir hale gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v), yaptığımız takdirde bize cennetin güvencesini verecek altı şeyden ikisinin, emanete riayet göstermek ve

⁵⁵¹ İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, böl. Ticaret, 30, No: 2207, 2208.

⁵⁵² İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâi Tercemesi*, böl. Alışveriş, 5, No: 4384, 4385.

⁵⁵³ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 94, No: 59.

⁵⁵⁴ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, 1, 704.

⁵⁵⁵ Bkz. Bakara: 283.

⁵⁵⁶ Bkz. Mü’minun: 8.; Mearic: 32.

⁵⁵⁷ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 1, 412, No: 1329.

verilen sözleri tutmak olduğunu açıklamış⁵⁵⁸ ve böylece bir müminin bu vasıflardan uzak kalmaması gerektiğini ortaya koymuştur. O (s.a.v), hutbelerinde, emanete sahip çıkmayanın imanının; ahde vefa göstermeyenin ise dininin olmayacağını buyurarak emanete riayet etmenin ve sözünde durmanın iman ve İslâm ile ilişkisini ortaya koymuştur.⁵⁵⁹ Peygamberimiz'in hadisinde ifade ettiğine göre, Hz. Lokman (a.s) da, Allah katındaki derecenin yüksek oluşunu sağlayan şeylerden ikisinin emanete riayet ve sözünde durmak olduğunu ifade ederek, Allah'ın rızasını kazanmak isteyen salih kullara yol göstermiş olmaktadır.⁵⁶⁰

Yukarıda emanetin tanımını yaparken söylediğimiz gibi birine verilen ya da bir yerden duyulan sır o kişiye emanet olmaktadır. Zira bir sırrı ortaya dökmek, onu yaymak, hem emanete ihanet etmektir hem de kul hakkı sayılmaktadır. Peygamberimiz, bir adamın başka bir adama söylediği sözün, sır kabul edilmesi gerektiğini bildirerek bunun o kişiye emanet olduğunu ve bu sırrı kimseye söylememesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶¹ Yine toplantı yerlerinin birer emanet yeri olduğunu ve orada konuşulanların ifşa edilmemesi gerektiğini bildirmiştir.⁵⁶² Çünkü insanlar, gizlemeleri gereken sözleri başkalarıyla paylaştığı zaman onlara olan hâkimiyetini kaybederek paylaştığı sırların esiri olmakta, bu daha sonra herkese yayılarak kişilerin huzurunu kaçırmaktadır. Bu yüzden sır saklamak ne kadar mühimse bir insanın kime sır vereceğini bilmesi de o kadar mühim bir durumdur. Öte yandan bazı özel durumlarda ise sırların ifşa edilebileceği de hadiste ifade edilmiştir. Buna göre kişinin, “kan dökülmesine sebep olacak durum, harama ve iffete tecavüz etme ve haksız yere başkasının malının alınması” gibi gizli bilgileri açıkça söylemesi gerektiği bildirilmiştir.⁵⁶³

Hz. Peygamber'i örnek alan sahabeler de sır saklama konusuna ehemmiyet göstermişlerdir. Söz gelimi vefatına yakın bir zamanda babasını ziyaret eden Hz. Fâtıma (r.a), babasının kulağına söylediği şeyleri, vefatından önce Hz. Âişe (r.a) istemesine rağmen onunla paylaşmamış; fakat vefatından sonra Hz. Âişe'nin (r.a)

⁵⁵⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 5, 323.

⁵⁵⁹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 3, 483, No: 4987.

⁵⁶⁰ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 7, 354, No: 9697.

⁵⁶¹ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 137, No: 7840.

⁵⁶² er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 136-137, No: 7839.

⁵⁶³ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 136-137, No: 7839.

ricası üzerine açıklamıştır. Buna göre babasının kendisine önce vefatının yaklaştığını, sonra da kendisinin mümin kadınlar içinde en hanımefendi kişi olduğunu bildirdiğini söylemiştir. Bu davranışıyla Hz. Fâtıma (r.a), henüz kimsenin Peygamberimiz'in vefat haberini duyarak hüzünlenmemesini istememiştir. Ancak Resul-i Ekrem vefatından sonra bu sözlerin artık sır olmadığını düşünmüş ve daha sonra Hz. Fatıma, bunu Hz. Aişe'ye açıklamıştır. Yine Hz. Enes (r.a), çocuklarla oynarken, Peygamberimiz kendisini bir işe yolladığından annesinin yanına gitmekte gecikmiştir. Eve geldiğinde annesine Hz. Peygamber'in kendisini bir işe yolladığını ifade etmiştir. Fakat annesi işin ne olduğunu sorunca, "O bir sırdır." diye cevap vermiştir. Rivayete göre Hz. Enes (r.a) bu sırrı sonraki dönemlerde de saklamıştır.⁵⁶⁴

Toplumsal düzenin sağlanmasında ve devam etmesinde ahde vefanın, büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü fert ve toplum hayatının gelişmesi karşılıklı ilişkilere, çeşitli anlaşma ve sözleşmelere bağlıdır olmaktadır. Bunlar olmadan toplumsal ve ekonomik olarak hayatın gelişmesi ve ilerlemesi mümkün değildir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'de güvenilirliğin alt değerlerinden biri olan sözünde durmak veya ahde vefa göstermek üzerinde çok durulmuştur. Söz gelimi, müminlerin verdikleri sözden sorumlu oldukları belirtilerek sözleşmelerinin gereğini yerine getirmeleri ve ahde vefa göstermeleri gerektiği bildirilmiştir.⁵⁶⁵ Zira yapılan antlaşmalarda aslında Allah'a söz verildiği vurgulanarak bu sözden Allah'a karşı sorumlu olduğumuz bildirilmiş ve Allah'ın ismini anarak ettiğimiz yeminlerin bozulması, kesin bir dille yasaklanmıştır.⁵⁶⁶ Buna paralel olarak Peygamberimiz, Allah Teâlâ'nın adını anarak yemin edenlerin bu yeminlerini yerine getirmedikleri takdirde kıyamet gününde Allah tarafından düşman olarak kabul edileceğini bildirerek,⁵⁶⁷ onların yüce Allah tarafından sevilmeceğini ortaya koymuştur. Bir kişinin antlaşmaya uymayı istemesi kazandığı bir hak, onu yerine getirmesi de kabul ettiği bir görev olmaktadır. Kişi verdiği sözü tutmadığında karşıdakinin hakkını ödememiş ve görevini de yapmamış olur. Bu şekilde karşıdakinin güvenini zedelemiş olur. Hz. Peygamber (s.a.v.), de konuyla ilgili olarak müminlerin yapmaması gereken davranışlardan birinin, "bir başkasına yerine getiremeyeceği bir söz vermek" olduğunu ifade ederek

⁵⁶⁴ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 112-113, No: 690, 691.

⁵⁶⁵ Bkz. İsrâ: 34., Mâide: 1.

⁵⁶⁶ Bkz. Nahl: 91.

⁵⁶⁷ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 176, No: 1594.

müminleri bu davranıştan sakındırmıştır.⁵⁶⁸ Yine ahdini bozan kimselere kıyamet gününde arkasından bir bayrak dikilerek, onların belirgin olacağını ifade etmiş,⁵⁶⁹ böylelikle sözünde duramayan insanların kıyamet gününde karşılaşacakları elem manzarayı betimlemiştir. Öte yandan sözünde duran insanların mükâfatı ile ilgili olarak, Yüce Allah, Feth Suresi'nin bir ayetinde verdiği sözleri yerine getiren insanlara büyük lütuflarda bulunacağını⁵⁷⁰ bildirmiştir. Bu ayetin “ödül” vurgusu ile ahde vefanın ehemmiyeti, daha büyük hâle gelmiştir.

Söze sadakat etmek ahirette Allah'ın sevgisini, beğenisini ve iltifatını kazandırmakla birlikte dünyada insanların bize olan güvenini artırarak kişinin onurunu besleyecektir. Bunun aksine yerine getirilmeyen söz ya da şartlarına uyulmayan antlaşma ise, kişiye olan güveni azaltmakla birlikte topluma nifak tohumları ekecek ve buda sosyal çöküşü hızlandıracaktır. Zira Hz. Peygamber, sözünde durmayan kimselerin başına yüce Allah'ın düşmanlar musallat edeceğini bildirerek⁵⁷¹ bu kimselerin bazı sıkıntılara mâruz kalacağını ortaya koymuştur. Peygamberimiz, bu hususa o kadar önem vermiştir ki, kendisine güvence verilerek antlaşma yapılan zimmiyi (antlaşmalı bir gayri müslim vatandaş) antlaşma süresi sona ermeden, yani savaş vakti dışında öldürmenin sonucunun, kişiye cennetin haram kılınması olacağını açıklamış⁵⁷² ve böylelikle özelde zimmîlerin haklarını korumanın yanı sıra, genelde herhangi bir akide aykırı davranan kişinin cehennemde cezalandırılacağına vurgu yapılmıştır. Verilen sözü tutmama davranışının daha peygamber olmadan bile ne kadar kötü olduğunun bilincinde olan Hz. Peygamber, kendi lehine borç parası kalan bir sahabesinin “falan yerde buluşalım” şeklindeki randevusunu kabul etmiş ve unuttuğundan ötürü zamanında gelmeyen sahabesini, sözünü çiğnememek için üç gün boyunca beklemiştir.⁵⁷³

Emanet ve ahde vefa gibi alt değerlerle ilişkili olan ve en doğru şekliyle Resûlullah'ın kişiliğinde sergilenen güvenilirlik değerini, Hz. Peygamber'in davranışları üzerinden detaylı bir inceleme yaparak anlamak ve bundan yola çıkarak

⁵⁶⁸ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 58, No: 1995.

⁵⁶⁹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 3, 176, No: 1593.

⁵⁷⁰ Bkz. Feth: 10.

⁵⁷¹ Malik b. Enes, *Muvatta*, böl. Cihad, 13, No: 26.

⁵⁷² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Cihâd, 153, No: 2760.

⁵⁷³ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 161, No: 7927.

değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki eğitimcilere rehber olacak bazı tespitlerde bulunabilmek için aşağıda bazı örnekler verilerek, bu örneklerde Peygamberimiz'in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken kullandığı ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsedilecektir:

2.8.1- Örnek

Yaşamının özü güvenilirlik ve dürüstlüğe dayanan Peygamberimiz, onu öldürmeye çalışan müşriklerin bile rahatlıkla eşyalarını emanet edebilecekleri bir insan olmuştur. İslâm tarihçilerine göre, Mekke'deki herkes muhafaza etmekten korktuğu eşyalarını Hz. Peygamber'in doğruluğunu ve emanete riayet ettiğini bildiklerinden ona emanet etmekteydiler. Söz gelimi, Peygamberimiz, Medine'ye hicret etmek için hazırlandığında, müşrikler O'nu öldürmek amacıyla evini kuşatmıştır. Bu durumu daha önceden Cebrail (a.s) kendisine bildirdiği için, evden çıkmadan önce Hz. Peygamber, Mekkeli müşriklerin kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine teslim edebilmesi için Hz. Ali'ye (r.a) bırakmıştır. Hatta emanetleri sahiplerine vermeden yola çıkmaması üzere de uyarmıştır. Hz. Ali de Hz. Peygamber'in uyarısını dikkate alarak Mekke'de üç gün üç gece kalıp Peygamberimiz'in bıraktığı emanetleri sahiplerine teslim etmiş ve daha sonra Medine'ye hicret eden Peygamberimiz'e Kubâ'dayken yetişmiştir.⁵⁷⁴

Bu anlatılan olayda Peygamberimiz'in emanetleri Hz. Ali'ye bıraktıktan sonra gizlice hicret etmesi, O'nun en zor anında bile emanetlere ne kadar önem verdiğinin önemli bir göstergesi olmaktadır. Bir insanın sevildiği insanlar tarafından güvenilir kabul edilmesi, olağan bir şeydir. Fakat o insanın kendisini sevmeyen ve düşman olarak gören insanlar tarafından güvenilir kabul edilmesi ise, pek mümkün bir şey değildir. Bu belki de sadece Hz. Muhammed (s.a.v)'e has bir durum olarak görülmelidir. Bu bakımdan bu olayda Hz. Peygamberin yine değer taşıyıcısı konumunda bulunduğu görülmektedir. Ancak taşıdığı değer olan güvenilirliğinin onu öldürecek kadar nefret eden insanlar tarafından bile kabul görmesi ise, çağımızdaki eğitimcilere çeşitli mesajlar vermektedir. Zira her değer eğitimcisinin değeri öğrenciye kazandırmasının yanında bunu kendisinde taşıması da beklenmektedir. Fakat herkes tarafından bu değeri taşıdığının kabul edilmesi ise, öğrenciler açısından

⁵⁷⁴ İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 2, 151, 161.

rol model kabul edilen bir muallim için pek kıymetli olmaktadır. Bu bakımdan değeri yaşamında taşıyarak öğrencilere kazandırmak isteyen herkesin bu örnekten alması gereken dersler vardır.

Okulda herkes tarafından güvenilir kabul edilen bir öğretmen, her öğrencinin kendisini dinleyebileceği ve anlayabileceği izlenimini verdiğinden; bu özellik onu, daha asosyal olan, içine kapanık öğrencilerin en ihtiyaç duyduğu kişilerden biri haline getirecektir. Çünkü öğrenciler öğretmenlerin her halini gözetlemekte ve onlarla ilgili çeşitli çıkarımlarda bulunmaktadır. Vardıkları yargılara göre bazı öğretmenleri kendilerine daha yakın bulan öğrenciler, o öğretmenlerin her konuda kendilerine yardımcı olabileceğini bildiklerinden, okul dışında kimsenin bilmediği problemlerini belki de hayati önemi olan sorunlarını, sıkıntılarını o öğretmenle paylaşabilirler. Bu bakımdan en çok da, sınıf ve okul rehber öğretmenlerinin güvenilirliği ile ön plana çıkması gerekmektedir. Çalıştığımız bazı okullarda evde şiddete ve taciz olaylarına maruz kalan öğrencilerin, bu durumu güvendikleri sınıf öğretmenlerine ve okul rehber öğretmenlerine anlatarak kendilerini rahatlıkla ifade ettiği birçok örnekle karşılaştık. Ardından çeşitli mercilere başvurularak sorunlar halledildi. Bu ve buna benzer problemler, önemsenmeyecek ya da gizlenmesi gereken cinsten sorunlar değildir. Aksine güvenilir birilerinin de araya girerek öğrencilerin problemlerinin hemen çözülmesi bakımından oldukça ciddi durumlardır. İşte bu noktada en önemli görev özellikle kendisini öğrenciye dürüst ve güvenilir olarak tanıtabilecek öğretmenlere düşmektedir.

Verilen örnekte baskın olan öğretim ilkeleri, olayın gerçek yaşama dayanması ile hayatilik ilkesi ve Hz. Ali'ye emanetlere sahip çıkma alışkanlığının uygulanarak kazandırılması ile yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesidir. Zira Hz. Ali (r.a) hayatı pahasına Hz. Peygamber'e güvenmiş ve Allah'ın izniyle kendisine bir zarar gelmeyeceğini düşünerek emanetleri sahibine teslim etmiştir. Bu çerçevede eğitimci, bu örneğe uygun olarak öğrencilerine derslerdeki bazı araç gereçleri emanet ederek bu değeri kazandırmaya çalışabilir.

Bu örnekte ağırlıklı olan öğretim yönteminin, gerçek yaşama dayanan bir problemin Hz. Ali'ye (r.a) verilen görevle çözüme kavuşturulması açısından problem çözme olduğu ifade edilebilir. Fakat bu örnekte Hz. Peygamber'in rol model olarak

değeri taşıması söz konusu olduğundan muallimin davranışlarının gözlemlenmesiyle edinilecek bir kazanıma dayandığı söylenebilir. Yani kasıtlı ve planlı bir yöntemden ziyade örtük programla edinilen bir kazanım söz konusu olmaktadır. Örnekte göze çarpan değer yaklaşımı ise, Hz. Ali (r.a) açısından bakıldığında değer analizidir. Zira var olan durumu değerlendirerek bir çözüm yolu bulmuş ve üç gün içinde emanetleri sahibine teslim etmeyi başarmıştır. Burada Hz. Peygamber kendisine sadece rehberlik etmiş ve sadece yatağında uyuyarak beklemesi gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber açısından ise eylem ve gözlem yolu ile değeri kazandırmanın daha baskın olduğu görülmektedir. Zira hem Hz. Ali'ye, hem müşriklere, hem de bunu sonradan öğrenecek her Müslümana bu davranışı ile örnek olmaktadır. Bunu öğrenen her Müslüman'ın onu rol model olarak taklit etmesi ise kaçınılmazdır.

2.8.2- Örnek

Bir konuda, sözün kime verildiğinin bir önemi olmadan, her zaman sözün kendisini yerine getirmenin esas ve önemli olduğunu; hatta söz verildiğinde ve anlaşma yapıldığında mutlaka bunlara uygun davranılmasının gerekli olduğunu birçok durumda insanlara gösteren Hz. Peygamber (s.a.v), Müslümanların verdiği sözleri çiğnememeleri için bile çaba göstermiştir. Nitekim sahabelerden Huzeyfe (r.a), babasıyla Bedir savaşı'na katılmak üzere yola çıktıklarında müşriklere “doğrudan Medine'ye giderek savaşmayacakları” hususunda Allah adına söz verdikleri için; Hz. Peygamber, onlara verdikleri sözü tutmaları ve doğruca Medine'ye gitmeleri gerektiğini söylemiştir.⁵⁷⁵ Yine Hayber Savaşı'nın yaşandığı günlerde yahûdîlerden Yesâr (El- Esved Er-Râî) adındaki bir çoban, Müslüman olduktan sonra sahabilerle birlikte savaşa katılmak istediğinde Hz. Peygamber, ondan önce emanet bırakılan koyunları sahibine vermesini istemiş, bundan sonra onun savaşa katılabileceğini ifade etmiştir. Peygamberimiz, koyunları ganîmet olarak almak yerine, çobanın sahibine verdiği sözü tutmasını sağlamak için sürüyü geri göndermeyi uygun bulmuştur.⁵⁷⁶

Hz. Peygamber'in sözünü tutmakta zorluk çektiği en zorlu hadise ise, Mekkeli müşriklerle Hz. Peygamber'in on yıl sürecek olan Hudeybiye Antlaşması'nı

⁵⁷⁵ Gümüş Kalemler, *Sorularla 40 Derste Ahlak*, ed. Ahmet Yapıcı (İstanbul: Ensar Vakfı, 2019), 102; er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 5, 35, No: 6492.

⁵⁷⁶ İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 3, 473; Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 265.

yazdığı sırada yaşanmıştır. Buna göre Ebû Cendel (r.a), pranganın zincirlerine vurulmuş halde müşriklerden kaçarak Hudeybiye’de Hz. Peygamber’e sığınmak istemiş; fakat antlaşmada yer alan “Mekkelilerden Hz. Peygamber’e sığınanların İslâm’ı kabul etmiş olsalar dahi Mekkelilere geri verileceğine” dair maddeden ötürü Mekkelilere geri verilmiştir. Peygamberimiz, Ebû Cendel’e (r.a) kaçtığı için eziyet eden müşriklerden Süheyl b. Amr’a onu yanına bırakmaları konusunda rica da bulunsa da Süheyl bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber verdiği sözden geri dönemeyeceğini Ebû Cendel’e şu sözlerle bildirmiştir: “Ey Ebû Cendel! Biraz daha sabret, katlan! Allâh Teâlâ’dan bunun mükâfâtını dile! Hiç şüphesiz yüce Allâh sen ve yanında bulunan zayıf, kimsesiz Müslümanlar için bir genişlik ve çıkar yol yaratacaktır. Biz şu kavimle bir barış anlaşması yapmış ve bu yolda kendilerine Allâh’ın ahdiyle söz vermiş bulunuyoruz. Onlar da bize Allâh’ın ahdiyle söz verdiler. Sözümüze vefasızlık edemeyiz. Zira verdiğimiz sözde durmamak bize yakışmaz!”⁵⁷⁷

Bu örneklerle Hz. Peygamber, en zor anlarda bile sorumluluk ve görev bilincinin önemini hassas bir şekilde anlatmıştır. Bu olayda yaşanan durumlar, Müslümanlar arasında büyük üzüntüye neden olmasına rağmen Hz. Peygamber, ahde vefa göstermenin manasının ne kadar derin olduğunu ortaya koyarak, insanların konuyu ciddiye almalarını sağlamıştır. O, Müslüman olduğu halde antlaşmaya göre kendilerine verilmemesi gereken Ebû Cendel’i uygun bir dille teselli etmiş ve Müslümanların tepkilerine rağmen onu müşriklere geri vermek zorunda kalmıştır. Bu bakımdan bu rivayette, Hz. Peygamber’in yine değer taşıyıcısı rolünü üstlenmiş olduğunu görmekteyiz. İnsan sevgisi ve empati duygusunu oldukça yoğun yaşayan Hz. Peygamber, verdiği sözden dönmek pahasına bir insanın acılı durumunu bir süreliğine görmezden gelmek zorunda kalmıştır. Sahabelerine her zaman ahde vefâ göstermenin önemini anlatan ve davranışlarıyla ortaya koyan bir muallimin sergilemesi gereken tavır, tamamen böyle olmak zorundadır. Zira bu şekilde davranmadığı takdirde yaptıklarıyla söyledikleri çelişecek ve bu da muallimin tutarsızlığına sebep olacaktır.

⁵⁷⁷ İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 3, 439; Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 298; Çelik vd., *Üsve-i Hasene*, c. 1, 264.

Günümüzde söylemleriyle birçok değeri öğrencilerine kazandırmaya çalışan eğitimcilerin, yaptıkları her davranışa dikkat etmeleri ve herhangi bir çelişkiye düşmemeleri için bu örnekten almaları gereken birçok ders vardır. Zira Hz. Peygamber'in ne kadar zor bir durumda kalırsa kalsın verdiği sözden dönmediğini anlayan bir eğitimci, öğrencilerine bir söz verdiğinde ya da onlarla bir antlaşma yaptığında ne kadar zorlanırsa zorlansın o söze veya antlaşmaya uyması gerektiğinin bilincinde olmalı ve durum neyi gerektiriyorsa onu yapmaya çalışmalıdır. Zira söz ağızdan bir kere çıkmakta ve gereğinin yapılması için muhatabın bir beklentiye girmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan eğitimciler ya sonunu düşünmeden söz vermemeli ya da ahitlerine vefa göstermelidir. Aksi halde öğrenciler, öğretmenlerine sözünde durmadığı gerekçesi ile tepki gösterebilir, belki de ona bazı suçlayıcı ve eleştirici ifadeler kullanabilir. Bunun önüne geçmek için, öğretmenlerin şuarsuzca, geçiştirir bir şekilde öğrencilerle iletişim kurmamaya dikkat etmeleri gerekmektedir. Çünkü öğrenciler öğretmenlerinin konuştuğu her şeyi ciddiye alarak anında kaydetmekte ve yeri geldiğinde konuşmak üzere hatırlamaktadırlar. Söz gelimi, sınavdan 100 puan alan bir öğrenciye hediye vereceğini söyleyen bir öğretmen bu hediyeyi öğrenciye zamanında vermek üzere, önceden hazırlamalıdır. Ya da sözlüden eksi alan öğrencilerin puanlarının davranış notuna yansıtacağını ifade eden bir öğretmen, bunun gereğini yerine getirmelidir. Öğrencilerini geziye götürmek isteyen bir öğretmen gerekli yerlerden izinleri önceden alarak araç ayarlamalı ve daha sonra bu durumu öğrencileriyle paylaşmalıdır. Gerekli mercilerden izin alınamaması durumunda ümitlenen, ancak geziye gidemeyen öğrencilerin ilk ve en büyük tepkisi öğretmene olacaktır.

Peygamberimiz'in Ebû Cendel'e hitaben söyledikleri son cümlelerde, ben dilini, empatiyi ve iletişim becerisini çok güzel kullandığı görülmektedir. Zira davranışa odaklı ümitvari cümleler kullanması karşıdaki insanı duygusal anlamda teselli etmeye yeterlidir. Karşısındaki bireyi psikolojik olarak rahatlatan bir rehberin, yapmak zorunda kaldığı bir tutumdan ötürü muhatabına sabır dilemesi ve sonuca vurgu yaparak bir çıkar yolun bulunacağını söylemesi kişinin umudunu canlı tutmasını sağlayarak onu teselli etmektedir. Bu örnekte baskın olan öğretim ilkeleri, Hz. Peygamberin son sözlerinde kullandığı kısa ve net ifadelerle açıklık ilkesi, yaşamda gerçekleşen bir problem üzerinden değerin vurgulanması ile hayatilik ve

Ebû Cendel'den de verilen söze sadık olmasının beklenmesi ile yaparak ve yaşayarak öğrenmedir. Ayrıca ben dilinin kullanılması, kişiyi ikna etme becerisi de bir muallim için bireylerin duyuşsal giriş davranışlarının ihmal edilmemesi gerektiğini ispatlamaktadır. Zira eziyet gören Ebû Cendel'i iknâ etmek başka türlü mümkün olmayacaktı. Bu bakımdan eğitimecilerin öğrencilerin duyuşsal giriş davranışlarını dikkate almaları ve değerlerin ruhsal durumlarını dengeleyici bir şekilde onlara sunulması ve kazandırılması gerekmektedir. Öte yandan Hz. Peygamber'in soru cevap etkileşimi, teselli eden ve değeri vurgulayan son cümleleri anlatım yönteminin ağırlıkta olduğunu göstermektedir.

Değer eğitimi yaklaşımlarından Hz. Peygamber'in anlatımından ötürü telkin yoluyla değerler eğitiminin baskın olduğu anlaşılmaktadır. Fakat ahde vefayı hem Ebû Cendel'in hem de Müslümanların kendi yaşantılarıyla içselleştirmeleri ve bir çözüme kavuşturmaları durumu hesaba katıldığında ise, örneğin değer geliştirme (açıklama) yaklaşımından da izler taşıdığı söylenebilir.

2.8.3- Örnek

Hz. Peygamber (s.a.v), insanları aldatarak kandırma gibi kötü bir davranış, ancak Müslüman olmayanların yapabileceğini ifade etmiş⁵⁷⁸ ve böylelikle her Müslümanı bu şekilde davranmaktan sakındırmıştır. İnsanları kandırma ilgili en dikkat çekici olay ise şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Muhammed (s.a.v), bir gün yiyecek maddesi (buğday) satan birinin yanına uğradığında elini ürünün içine daldırmıştır. Parmaklarının ıslandığını fark eden Hz. Peygamber, ürünün üstünün, yani müşterinin göreceği kısmın kuru, alt kısmın ise yaş olduğu anlamıştır. Bu durumun sebebini sorduğunda tacir, yağmurdan dolayı böyle olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v), insanların görmesi için ıslak olan kısmı neden ürünün üstüne koymadığını sorduktan sonra, “Her kim bizi aldatırsa bizden değildir.” buyurarak tepkisini dile getirmiştir.⁵⁷⁹

Malın kötüsünü ürünün altına veya tezgâhta görünmeyecek bir yere koyan, ürünlere su katan, taze veya kaliteli ürünlerle bayat veya kalitesizleri karıştıran, sahte

⁵⁷⁸ İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, böl. Ticârât, 36, No: 2224, 2225.

⁵⁷⁹ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Alışveriş, 74, No: 1315; İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, böl. Ticârât, 36, No: 2225.

para üretimi yapan ve müşteriye aldatacak her türlü hileye başvurarak sahtecilik yapan kimseler, yukarıdaki hadisin tehdidine muhatap olacaktır. Hatta bunlarla sınırlı kalmayarak hangi iş olursa olsun kim hileye başvurursa onlar da olgun bir Müslüman olmanın şerefine erişemeyeceklerdir.

Verilen bu örnekte Hz. Peygamber, muhatabına sorduğu sorularla onu önce şaşırtmış ve çaresiz kalan tacir çareyi yalan söylemekte bulmuştur. Hz. Peygamber kısa ve öz konuşarak yapılan yanlış davranışa vurgu yapmış ve bunun, davranışı yapan kişinin Müslümanlığıyla bağdaşmayacağını açıklamıştır. Tacirin verdiği cevapta ise, büyük bir yanlışlığa düştüğü ortadadır. Zira yağmur yağdığından dolayı ıslanmışsa o zaman “ıslak ürünün en üstte olması gerekirdi”, mantığıyla hareket eden Peygamberimiz, tacirin yaptığı davranışın çirkinliğini açıkça ortaya koymuştur. Cümlenin sonunda kullandığı “bizden değildir” ifadesiyle ise, kişiye doğrudan kızarak onu incitmemiş, sadece aldatma davranışının kişiyi bu duruma sokacağını bildirmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber, sen dilini kullanarak yargılayıcı bir tavra bürünmemiş, davranış ve onun sonucuna vurgu yaparak ben dilini etkili bir şekilde kullanmıştır. Bu rivayetdeki gibi, bir öğrencinin başka bir öğrenciyi, öğretmeni ya da velisine yalan söyleyerek onu kandırdığını gören bir öğretmen, bu durumda gerçeği ortaya çıkarmak için tepkisel davranmamalı, öğrenciye yalan söylediği söylenmemelidir. Bunun yerine başka sorular sorarak kişinin yalan söylediğinin farkına varması sağlanmalı ve bu davranışın sonucuna vurgu yapan bir özlü söz ya da örnekteki hadis, yani yalan söylemenin olgun bir Müslümanın özelliği ile bağdaşmayacağı ifade edilmelidir. Böylece öğrencinin yaptığı kötü davranışın nelere mal olacağını anlaması sağlanmalıdır. Aksi halde öğrenci, başkalarının içinde rencide olmamak, öğretmeninden utanç duymamak için yalan söylemeye devam ederek gerçeği saklayacaktır.

Öğretmenlerin burada dikkat etmeleri gereken bir başka husus, kişinin yalan söylemeye teşvik edilmemesi gerçeğidir. Yalan söyleyerek gerçeği gizlemeye çalışma, özellikle öğrenciye tepkisel davranan, cezalandırıcı tipte olan öğretmenlerin öğrencilerinde sıklıkla görülen bir davranıştır. Öğretmenlerinin kendilerine kızacağını hatta ağır cezalar vereceğini düşünen öğrenciler, yapmış oldukları kötü davranışı saklayarak hemen yalana başvurmaktadır. Bunun farkında olan bir

öğretmenin, öğrencinin yalan söylememesi için her zaman yanında olduğunu ona hissettirmesi, değer vermesi ve kişinin kendisinin değil, yaptığı davranışın kötü olduğunu her zaman dile getirmesi öğrenci açısından oldukça kıymetli olacaktır. Bu aynı zamanda öğrenciyi yaptığı işin doğrusunu söylemeye de teşvik edecektir. Bu bakımdan etkili bir rehber öğretmen, her insanın hata yapabileceği gerçeğinden ilham almalı ve ben dilini kullanarak öğrencilerinin her durumda gerçeği ifade etmelerini sağlamalıdır. Yapılan kötü eylemin gerektirdiği en uygun davranış veya tepki ne ise bunu daha sonradan öğrenciye bildirerek uygulaması da etkili bir rehber öğretmenin ihmal etmemesi gereken bir başka husustur. Aksi halde ne yaparlarsa yapsınlar öğretmenleri tarafından hep iyimserlikle ve güzellikle karşılanacağına kanaat getiren öğrenciler, bu defa yalan söylemeyecek, fakat çekinmeden kötü davranışlar sergileyeceklerdir. Bu bakımdan ilk etapta öğretmenin hangi davranışın neye sebep olacağını öğrencilerine bildirmesi ve gereğini müsamaha gösterilmeden yerine getirmesi, öğretmenin tutarlı olmasını sağlayacak ve bu durumun öğrenciler tarafından itirazsız bir şekilde kabul edilmesi kolaylaşacaktır.

Örnekte, bir ürünün satışı üzerinden kişinin güvenilirliğine vurgu yapılması, somuttan soyuta ilkesinin baskın olduğunu göstermektedir. Zira Hz. Peygamber, güvenilir kişinin, bir ürünün satışını yaptığında, o ürünü gerçek ağırlığının fiyatı ile satması, bu konuda hile yapmaması ve buna aykırı davranmanın, güvenilir Müslümanın bir özelliği olmadığını sahabeye anlatmıştır. Örnekte yaşanan olayın gerçek bir yaşam problemi olması ise hayatilik ilkesini akla getirmektedir. Ayrıca kısa ve etkili bir şekilde davranışın kötülüğüne dikkat çekilmesi açıklık ilkesini yansıtmaktadır. Diyalog ve soru cevap üzerinden doğru davranışın hangisi olduğuna vurgu yapılması, anlatım yöntemine ve görüşme tekniğine işaret etmektedir.

Değer eğitimi yaklaşımları çerçevesinde örnek incelendiğinde, Hz. Peygamber'in davranışa ve onun sonucuna odaklanarak kısa bir tebliğ yapması, örnekte telkin yoluyla öğretim yaklaşımının içinde bulunan davranış değiştirme yaklaşımının baskın olduğunu ortaya koymaktadır. Zira davranışın sonucuna yapılan vurgu bu yaklaşımda bulunan en bariz özelliktir.

2.9- MÜSAMAHA-HOŞGÖRÜ

Müsamaha, anlayışla karşılanması gereken her şeyi olabildiğinceye kadar hoş görebilme, hoşgörü ve tolerans anlamlarına gelmektedir.⁵⁸⁰ Bir başka deyişle hoşgörü, diğerlerinin farklı olan düşünme biçimini ve hayat tarzını anlayışla karşılama tavrı; karşımızdaki insanlarla ortak olmayan, görüş, düşünce ve duyguları onların özgürce dile getirmesine imkân tanımaya dayanan anlayış olarak ifade edilmektedir.⁵⁸¹

Çoğu zaman hoşgörü ve tolerans kavramlarıyla eş anlamda kullanılan ve Arapça “s m h” kökünden türeyen bir isim olan müsamaha, yumuşak ve düzgün olmak manalarına gelmektedir. Bir konuda tatlılık, kolaylık ve yumuşaklıkla muamele edip kolaylık göstermek, şiddet, zorluk, sertlik ve kabalıktan sakınmak manalarında kullanılır. Bunun yanında kibar olma, açık fikirli olma, affedebilme, özrü kabul edebilme, nefsanî temayüllerini kontrol edebilme, sabırlı olma ve kendisine davranılmasını istediği gibi diğerlerine davranma anlamlarına da gelmektedir. Hoşgörü kelimesi aynı zamanda kusuru görmezden gelmek, affetmek, farklılıklara saygı duyarak onları kabul edebilmek, bir şeyleri kısıtlayıp sıkıştırmadan ya da tamamen serbest bırakmadan ‘itidal-ölçü’ içinde olmak, insanlar kurulan ilişkilerde orta yolu takip ederek dengeli olmak ve onlarla kurulan ilişkilerin kolaylığı için bazı fedakârlıklar gösterme gibi anlamların hepsini içerir. Hoşgörülü olmak, herhangi bir koşul olmadan sevmeyi, başkalarının menfaatini gözetmeyi ve sabırlı olmayı öğretir.⁵⁸² Hoşgörü ortamı ancak insanların birbirini sevdiği durumlarda oluşmaktadır. Zira sevgi hoşgörü besler. Bu yüzden sevginin olduğu yerlerde hoşgörü fazlayken; sevginin olmadığı ortamlarda insanların birbirini tolere etmesi azalır ve tahammülsüzlük artar.⁵⁸³

Genel bir tutum ve anlayış olarak hoşgörülü olmak, tüm faaliyetleriyle insanları, doğayı ve çevreyi varlık hallerine göre kabul etmektir Farklı cins, renk, ırk, soy, sınıf, dil, din, inanç ve anlayış bakımından başkalarının varlıklarından rahatsızlık duymama, bunları doğal karşılama halidir. Hoşgörü, kişinin diğer

⁵⁸⁰ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, c. 1, 1005.

⁵⁸¹ Cevizci, “Ahlâk Yasası”, 423.

⁵⁸² Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 315-316.

⁵⁸³ Özafşar vd., *Hadislerle İslam*, c. 3, 408.

insanların hak ve menfaatleriyle kendisinininkiler arasında denge kurması, diğer insanlara değer vermesidir. Ayrıca bu değer özellikle toplumsal olaylarda meydana gelen bazı durumlarda bir tarafın kasıtlı olmadan, bazen de bilinçli olarak başka bir tarafa maddî veya manevî zarar vermesi durumunda, zarar gören ve incinen tarafın bunu görmezden gelmesi, alttan alması ve kendinden ödün verme erdemini gösterebilmesidir. Hoşgörü, insanların kusur ya da ayıplarına gözlerini kapamak, farklılık ve başkalıklara karşı anlayışlı ve kabul edici olmaktır. Bu anlamda hoşgörü ‘nezaket’ ve ‘yumuşak huyluluk (hilm)’ ile yakından ilişkilidir.⁵⁸⁴

Yumuşak huyluluk özellikle de hiddetli bulunulduğu ve karşısındakilerden intikam almaya muktedir olunduğu bir haldeyken kişinin hiddetine ve öfkesine hâkim olarak, intikam ve öç alma fikrinden vazgeçerek karşısındakileri hoş görmek ve affedebilmek demektir. Bu bakımdan cahil birine merhamet etmek, düşmanını affetmeye çalışmak, “Hilm” faziletinin gereklerindendir. Bu takdirde zayıf ve aciz halde iken “Halim” görünen fakat eline fırsat geçtiği anda öfkelenen ve intikam almaya hazırlanan kimselere “Halim” denilemez. Zira yumuşak huylu olmak; sert bir tabiat ve katı bir kalpten uzaklaşarak yumuşak bir şekilde, herkesi kabul etmeye dayanmaktadır.⁵⁸⁵

Bireyler birbirlerinden farklı bir takım fikir, inanç, davranış ve tutumlara sahip olduklarından dolayı hoşgörü değeri, toplumsal olarak son derece gerekli olan bir davranış şeklidir. Çoğu zaman insanlar bir konu ile ilgili farklı dayanaklara, temellere, amaçlara, yöntemlere sahip oldukları için her yerde ve her zaman uyuşmaya ve anlaşamayabilirler. Bu nedenle, insanların birbirlerinin fikirlerine, prensiplerine, davranışlarına hoşgörü ile yaklaşmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

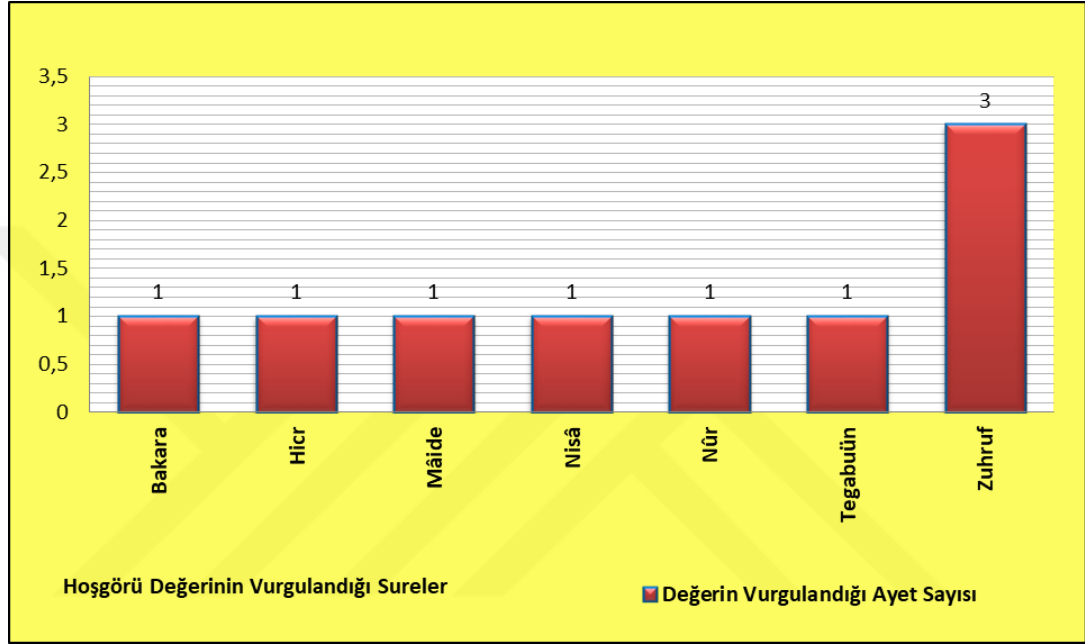
Hoşgörü değeri, bağışlanabilir olan bazı kusurları düzeltmesi için bireylere fırsat tanıma, samimiyetle yardımcı olarak insanları anlayışla karşılamaya dayanmakla birlikte affedilmeyecek şekilde kötü olan kusurları görmezden gelme, bunlara aldırma ve istenmediği halde bazı olumsuz durumlara katlanma, tahammül etme gibi zorlama davranışları kabul etmez. Zira hoşgörü, bireyin iradesi

⁵⁸⁴ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, 316, 317.

⁵⁸⁵ Akseki - Aydın, *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, 217, 218.

ve tercihine bağılı olarak gelişen özgürce bir tutum ve ahlâki bir fazilettir. İnsanların irade ve seçimlerinin olmadığı bir durumda hoşgörölü bir tutumdan bahsedilmez.

Aşağıda güvenilirlik değerin, Kur'an-ı Kerim fihristi açısından ele alınarak onun Kur'an-ı Kerim'de vurgulandığı surelerin ve ayet sayılarının grafiğı verilmiştir:⁵⁸⁶

Şekil 10: Kur'an-ı Kerim'de Hoşgörü Değeri

Grafik incelendiğinde hoşgörü değerin, 3 ayetle en fazla Zuhuf Suresi'nde konu edildiğı görölmektedir. Bu ayetlerde Allah'ın kullara olan affediciliğı⁵⁸⁷, Hz. Peygamber'in gayrimüslimlere ve müşriklere müsamahalı ve bağışlayıcı bir tavır takınmasının emrediliğı⁵⁸⁸ ve müminlerin eşlerine, çocuklarına ve kendilerine iffet ile ilgili iftira atan yakınlarına karşı affedici ve hoşgörölü bir tutum içinde olmalarının gerekliliğı⁵⁸⁹ vurgulanmış ve gönöl hoşluğu, yumuşak huyluluk, affedicilik gibi

⁵⁸⁶ Gündüz, "Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değeri Odaklı Analizi", 166.

⁵⁸⁷ Bkz. Nur: 22.

⁵⁸⁸ Bkz. Bakara: 109., Mâide: 13., Hicr: 85., Zuhuf: 88-89

⁵⁸⁹ Bkz. Nisâ: 4., Tegabûn: 14., Nûr: 22: Verilen son ayette, "İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?" buyrulurken Hz. Âişe'ye bazı münafıkların onun hakkında namusu ile ilgili uydurdukları bir iftiraya değinilmiş ve iftirayı yayanlardan biri olan kuzenine "bundan sonra ona yardım etmeyeceğine dair yemin etme" kararı alan Hz. Ebû Bekir'e, kuzenine karşı iyi muamelede bulunmasını tavsiye etmektedir.

hoşgörü değerin alt değerleri üzerinden bir takım mesajlar verilmiştir. Bu bakımdan aşağıda hoşgörü değeri, ayetlerdeki anlamına uygun olarak Hz. Peygamberi'nin hoşgörüsü, hilmi ve affediciliği üzerinden açıklanmaya başlanmış ve sonrasında Peygamberimiz'in müminler için bu değerin önemini belirten ifadeleri ile sonlandırılacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in hoşgörü değerine sahip olmayan kimselere karşı nasıl davranması gerektiğinden bahsedilen birçok ayet vardır. Bunlardan grafikte yer alan surelerden olan Zuhruf ve Hicr Sureleri'nde yüce Allah, Hz. Peygamberin müşriklerin iman etmeme konusunda dirençli bir topluluk olmasından yakınına karşılık, onlara barış ve uzlaş ile güzel bir şekilde müsmahalı bir tavır takınması gerektiğini,⁵⁹⁰ Bakara Suresi'nde ise, ehl-i kitabın haset duygularından ötürü düştükleri inkâr gafletine karşılık, yine Hz. Peygamber'in affedici ve hoşgörülü olması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁹¹ Bu ayetlerde Hz. Peygamber'e ve onun şahsında eğitim, irşat ve aydınlatma görevi yapan herkese - muhatabın tutumu olumsuz, sert ve kırıcı da olsa- bu tür faaliyetlerini ümitsizliğe veya öfkeye kapılmadan, mümkün olduğunca yumuşak davranarak, kırmadan, incitmeden, güzellikle, hoşgörülü bir tarzda sürdürmeleri gerektiği öğütlenmiştir.⁵⁹² Bu öğütleri dikkate alan Hz. Peygamber ise, bireylerin ilişkilerinde sevgiyi artıran, nefret ve kini ortadan kaldıran hoşgörü değerini günlük hayatında nazik ve kibar oluşu ile sergilemiş, dışardayken kimseyle münakaşa etmemeye özen göstermiş ve kötülüğe karşı affedici ve hoşgörülü bir tavır takınmıştır.⁵⁹³ Peygamberimiz'e on yıl boyunca hizmet eden bir genç sahâbî olan Enes b. Mâlik (r.a), Hz. Peygamber'in, kendisine bir kere bile "üf" diyerek söylenmediğini, işini layıkıyla yapmadığı zamanlarda bile kendisinden hesap sormadığını ve onu anlayışla karşıladığını ifade etmiştir.⁵⁹⁴ Ayrıca etrafındaki insanlar ona yaklaşarak konuştuğunda onları sakın bir tutumla dinlediğini, onlar bitirmedikçe onlardan uzaklaşmadığını ve elini tutan insanlar elini bırakana dek onların elini bırakmadığını da ifade etmiştir.⁵⁹⁵ Hz.

⁵⁹⁰ Bkz. Zuhruf: 87-89., Hicr: 85.

⁵⁹¹ Bkz. Bakara: 109.

⁵⁹² Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 3, 367.

⁵⁹³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 69, No: 2016.

⁵⁹⁴ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 69, No: 2015; Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 1, No: 4773, 4774.

⁵⁹⁵ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 5, No: 4794.

Peygamber, dinî hoşgörünün yansımalarından biri olan ibadetlerdeki ruhsat ve kolaylık iznini de dikkate almıştır. Söz gelimi yolculuğa çıkıldığında oruç tutanları veya oruç tutmayanları ayıplamamış ve onlara saygı duymuştur. Hatta sahabelerin zorlandığını gördüğü seyahatlerde kendisi orucunu bozarak bu konudaki ruhsatı sahabelerinin kullanması için öncü olmuştur.⁵⁹⁶

“İmân nedir?” sorusuna ise, “Sabır ve hoşgörü.” cevabını veren Hz. Peygamber hem hoşgörü-müşamaha değerinin İslâm dinindeki yerine ve önemini belirtmiş, hem de bu değer sabır değeri ile olan ilişkisi ortaya koyarak değerler arasında bir bütünlüğün olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁷ Yüce Allah tarafından farklı dil ve renklerde yaratılan insanların⁵⁹⁸ bu farklılıklarını birer zenginlik olarak kabul edip bunlara anlayış ve saygı ile bakabilmesi; bu farklılıklarla birlikte bir arada yaşamaya alışabilmesi için insanların birbirine karşılıklı olarak hoş görülü davranması oldukça mühim bir hale gelmektedir. Aksi halde tek taraflı olan bir hoşgörünün haksızlığa yol açmakta ve bu durum bir kişinin her zaman hoşgörü bekleyen, ötekinin ise sürekli hoşgörü göstermek zorunda kalmasına neden olmaktadır. Resûlullah da bu anlayışa paralel olarak, hoşgör ki sen de hoşgörölesin buyurarak⁵⁹⁹ bu değer karşılıklı yaşanması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü kişi, diğer bireylere hoşgörüyle davrandığı ölçüde müşamaha görecektir, düşünce, tutum ve davranışları anlayışla, içtenlikle karşılanacaktır. Tek taraflı bir hoşgörü beklentisinin, bu fazileti yok sayan ve onu suistimal eden bencilce bir tutum olduğu gerçeğinin bilincinde olan Hz. Peygamber, bunu “biriniz, kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz”⁶⁰⁰ ilkesi ile ifade etmiş ve böylece imân ile hoşgörü arasındaki ilişkiye farklı bir pencere açmıştır.

Hoşgörünün alt değerlerinden biri olan “yumuşak huyluluk (hilm-rıfk)”, İslâm’ın yayılmasını hızlandıran bir değer olarak Hz. Peygamber’in hayatında her zaman var olmuştur. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in hilminin, yüce Allah’ın lütfundan ileri geldiği vurgulanarak, O’nun kaba, katı kalpli biri olması durumunda insanların etrafından dağılıp gideceği bildirilmiş ve bu bakımdan çevresindeki

⁵⁹⁶ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Oruç, 18, 19, No: 710, 711, 712, 713.

⁵⁹⁷ er-Rûdânî, *Cem’u’l- Fevâid*, c. 1, 61, No: 84.

⁵⁹⁸ Bkz. Rûm: 22.

⁵⁹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, c. 1, 248.

⁶⁰⁰ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. 1, 208, No: 182.

insanlara karşı onların Allah tarafından bağışlanmasını dileyerek affedici olması gerektiği emredilmiştir.⁶⁰¹ Resûlullah (s.a.v), yumuşak huylu olan kimsenin her hayırlı işten nasibini alacağını, bundan mahrum olan kimsenin de her hayırdan mahrum kalacağını ifade ederek müminlerin de bu değeri taşımaları hususunda onları teşvik etmiştir. Yine yüce Allah'ın da kullarına son derece yumuşak davrandığını, zarif ve rıfk sahibi olduğundan yumuşaklığı sevdiğini, böyle davranan kolaylaştırıcı kimselere cehennem ateşinin haram kılındığını ve onlara bir takım mükâfatlar vereceğini bildirmiştir.⁶⁰² Hz. Âişe'ye (r.a) verdiği bir tavsiyede ise, yumuşak huylu davranmanın, her şeyi süsleyerek güzelleştireceğini⁶⁰³ ifade etmiştir. Bu amaçla Peygamberimiz, dünyayla ilgili olan her işin yumuşaklık ve zariflikle yapılması gerektiğini bildirmiş ve buna misaller vermiştir.⁶⁰⁴ Söz gelimi, yumuşak huyluluğun en önemli göstergelerinden biri olan insanları güler yüzle karşılamanın, küçümsenmemesi gereken bir iyilik olduğunu bildirmiş,⁶⁰⁵ canlı bir varlığın öldürülmesi gerektiğinde ona eziyet verilmeden öldürülmesini ve bir hayvan kurban edildiğinde ise kesme aletinin iyice keskinleştirilerek hayvanın acı çekmeden kesilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁶

Yüce Allah, Kur'an'da Hz. Peygamber'e kolaylıkla iyi yolu emretmesini ve cahillere karşı aldırış etmemesini emrederek⁶⁰⁷ elçisine "insanların kötü huylarına karşı af yolunu tutması gerektiğini bildirmiştir.⁶⁰⁸ Yine Kur'an-ı Kerim'de güçlü bir iradeye sahip olan insanların sabırlı davranarak bağışlayıcı olduğu⁶⁰⁹ ve takva sahibi kimselerin de öfkelerini yenerek insanları affettiği⁶¹⁰ ifade edilerek kötülerini bağışlamanın nefislerini terbiye eden takva sahibi ve yumuşak huylu kimselerin özelliği olduğuna vurgu yapılmıştır. Zira en kıymetli iyilik, kötülük edene karşılık iyi davranmaktır. Bu bakımdan hoşgörülü olmanın en gerekli olduğu zamanlardan biri de öfkelenildiği ya da öfkeli birine rastlandığı anlardır. Kendisinden birkaç defa

⁶⁰¹ Bkz. Âl-i İmrân: 159.

⁶⁰² Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Sılâ, 66, 67 No: 2011, 2013; Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 10, No: 4809, 4807.

⁶⁰³ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 10, No: 4808.

⁶⁰⁴ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 10, No: 4810.

⁶⁰⁵ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 120, No: 698.

⁶⁰⁶ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 74, No: 643.

⁶⁰⁷ Bkz. Araf: 199.; Furkan: 63.; Kasas: 55.

⁶⁰⁸ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 4, No: 4787.

⁶⁰⁹ Bkz. Şûrâ: 43.

⁶¹⁰ Bkz. Âl-i İmrân: 133-134.

nasihatte bulunulmasını isteyen birine her defasında öfkelenmemesi gerektiğini tavsiye eden⁶¹¹ Resûlullah, asıl pehlivan olanın başkalarını güreş meydanında yenen kimse değil de, öfkелendiği anda kendisine sahip olabilen kimse olduğunu⁶¹² ifade ederek bu gerçeği yansıtmıştır. Zira birine zamanında zarar veren kimseyi, zayıf olduğu bir anda yakalayarak intikam alma fikrinden vazgeçmek büyük bir müsamahayı gerektirir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, haklı olduğu halde münakaşa etmekten vazgeçen insanlara cennetin ortasında veya kenarında bir köşk yaptırılacağına kefil olduğunu bildirerek⁶¹³ insanları böyle davranmaya teşvik etmiştir. Öte yandan sözün ağızdan çıkmasıyla insanı kendisine esir edeceğinin bilincinde olan Hz. Peygamber, tartışma anında ağızdan çıkan bazı sözcüklerin, Allah'ın o kişiye kıyamet gününe kadar gazap etmesine sebep olacağını bildirerek insanları ikaz etmiştir.⁶¹⁴

Âlemlere rahmet olarak gönderilen⁶¹⁵ Hz. Peygamber, öfkeden ve bunun sebep olduğu kırıncı sözlerden her zaman kaçınmış elinden başka bir şey gelmediği zamanlarda bile kimseye beddua etmemiştir. Nitekim müşriklerin eziyetlerine karşılık kendisine “beddua et ve onları lanetle!” denildiğinde onlara, “Ben rahmet olarak gönderildim; lânetleyici olarak değil.” buyurmuştur.⁶¹⁶ Taîf'e giderek İslâmı tebliğ ettiğinde oradaki insanların işkence ve eziyetlerine maruz kaldığında bile kimseye beddua etmemiş, dua ederek Allah'tan yardım dilemiştir. Yine Taif kuşatması sırasında askerlerin Sâkiflilerin oklarının canlarını acıttıklarından yakınlıkla “onlara beddua et!” çağrısına karşılık olarak beddua etmemiş ve “Allah'ım Sekîf kabilesine hidayet et” diye duâ etmiştir.⁶¹⁷ Hz. Âişe'nin (r.a) ifade ettiğine göre, Allah yolunda savaş dışında, ne bir kadına, ne bir hizmetçiye ne de başka birine vurmamış ve daha önce de söylediğimiz gibi Rasulullah (s.a.v), kendi menfaati için kimseden herhangi bir intikam almamıştır. Sadece Allah'ın haram olarak bildirdikleri

⁶¹¹ Malik b. Enes, *Muvatta*, böl. Güzel Ahlâk, 3, No: 11; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 74, No: 642.

⁶¹² Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 3, No: 4779; Malik b. Enes, *Muvatta*, böl. Güzel Ahlak, 3, No: 12; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 80, No: 650.

⁶¹³ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Birr ve Silâ, 58, No: 1993; Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 7, No: 4800.

⁶¹⁴ Malik b. Enes, *Muvatta*, böl. Konuşma, 2, No: 5.

⁶¹⁵ Bkz. Enbiya: 107.

⁶¹⁶ er-Rûdânî, *Cem'u'l- Fevâid*, c. 6, 196, No: 8028.

⁶¹⁷ Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, böl. Menâkıb, 74, No: 3942; İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 2, 77-79; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 127,128.

şeyleri çiğneyenlere o çiğnenen haramlardan dolayı Allah için müeyyide uygulamıştır.⁶¹⁸

Öfkeye karşı yumuşaklığı, intikama karşı affı öğütleyen Hz. Peygamber, müminlerin sinirlendiği zamanlar için, yapabilecekleri bazı tavsiyelerde de bulunmuştur: Bunlardan biri ‘Eûzu billahi mineşşeytânirracîm (kovulmuş olan Şeytandan Allah'a sığınırım) sözünü söylemektir. Nitekim O (s.a.v), boyun damarları şişecek kadar öfkelenen iki kişiye bu cümleyi söylemelerini öğütlemiştir. Böyle zamanlarda kişinin oturması, bu yetersiz kaldığında uzanması da tavsiye edilen davranışlardır. Öfkenlenildiği anda yapılabilecek diğer bir uygulama ise, abdest almaktır. Zira öfkelenmenin şeytandan geldiğini, onunda ateşten yaratıldığı gerçeğine değinen Resûlullah, ateşi ancak suyun söndüreceğini ifade etmiş, bu bakımdan abdest almayı tavsiye etmiştir.⁶¹⁹

Kötülüğü güzel olan bazı davranışlarla ortadan kaldırarak insanlar arasındaki nefret ve öfke kıvılcıklarını sıcak ve samimi bir sevgi ilişkisine⁶²⁰ çevirme prensibini ilke edinen Hz. Peygamber, hoşgörülü olma faziletini yaşamında her zaman uygun ve ölçülü bir şekilde yerine getirmeyi gayret edinmiştir. Bu bakımdan müsamaha değerini Hz. Peygamber'in davranışları üzerinden daha detaylı bir inceleme yaparak anlamak ve bundan yola çıkarak değerler eğitimi alanıyla ilgilenen günümüzdeki eğitimcilere rehber olacak bazı tespitlerde bulunabilmek için aşağıda bazı örnekler verilerek bu örneklerde Peygamberimiz'in çevresindeki bireylere değerleri kazandırırken kullandığı ilke, yaklaşım ve yöntemlerinden bahsedilecektir:

2.9.1- Örnek

Hoşgörünün, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir konuda, yanlış bir davranışta bulunan bir kişiye karşı nasıl yapılacağı hususunda, Hz. Peygamber'in yaşamından pek çok örnek bulmak mümkündür. Bunlardan biri, Muâviye b. el-Hakemi's-Sülemî (r.a) ile Hz. Peygamber arasında namaz kılarken yaşanmıştır. Buna göre, Hz. Muaviye (r.a) daha önceden Resûlullah'tan biri hapsirdiğinde ona, “Elhamdülillah (Allah'a hamd olsun)” demeyi ve bir kimse aksırdığında ise ona, “Yerhamukullah

⁶¹⁸ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 4, No: 4785; Malik b. Enes, *Muvatta*, böl. Güzel Ahlâk, 1, No: 2; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 75, No: 644, 647.

⁶¹⁹ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 3, No: 4781, 4782, 4784.

⁶²⁰ Bkz. Fussilet: 34.

(Allah sana merhamet etsin)” demeyi öğrenmiştir. Durum böyleyken bir gün Muâviye, Resulüllah ile birlikte namaz kılarken adamın biri aksırarak Allah’a hamd ettikten sonra Muaviye de o kişi için “Yerhamükellahu (Allah sana rahmet etsin)” demiştir. Bu esnada cemaat ona dik dik bakınca Muaviye sitem ederek, neden kendisine öyle baktıklarını sormuştur. Bunun üzerine cemaattekilere ellerini uyluklarına vurmaya başlayınca o, sahabelerin kendisini susturmak istediklerini anlamıştır. (Bir rivayete göre de “Sübhanallah” demişlerdir.) Muaviye sustuğu sırada Peygamberimiz, namazını bitirerek konuşanın kim olduğunu sormuştur. Cemaat, Muaviye’yi gösterince Resûlullah (s.a.v) Muaviye’yi çağırarak ona, “Şu namaz var ya, onun içinde böyle insan sözünden her hangi bir şeyi konuşmak caiz değildir. O namaz sadece Allah’ı zikretmek için teşbih, tekbir ve Kur’an okumaktan ibarettir. Bir daha namazda iken başka bir şeyle uğraşma.” buyurmuştur. Resûlullah’ın bu hoşgörülü tutumuyla şekillenen eğitim tarzından oldukça etkilenen ve yeni Müslüman olduğundan ötürü böyle yaptığını ifade eden Muâviye ise, “Annem babam ona feda olsun beni ne dövdü ne azarladı ne de bana sövdü. Resûlullah’tan (s.a.v) daha yumuşak bir muallimi asla görmedim.” diye buyurmuştur.⁶²¹

Verilen örnekte Hz. Peygamber, “namaz kılarken konuşmanın, namazı bozacağı” ilkesine bilmeden aykırı davranan Hz. Muâviye’yi, kendisine has olan bir nezaket ve müsamahasıyla nasihatte bulunmuş ve O’na doğrusunu öğretmiştir. Daha önce görülmedik bir terbiye ve nezaketle karşılaşan Muâviye, bu durumdan hayranlık duyduğunu dile getirmiştir. Yaşanan bu hadise içinde terbiye, nezâket ve müsamahanın en güzel örneğini barındırdığından birçok eğitimciye ilkelere ve kurallara aykırı davranan insanların ilk etapta nasıl uyarılması gerektiğiyle ilgili büyük bir misal teşkil etmektedir. Yaş seviyesi ne olursa olsun bazı öğrenciler, yaptığı yanlışlıkları bazen bilinçsizce bazen de bilinçli yapmaktadır. Bilinçli yapanlar ile bilinçsizce yapanlar arasında uyarı dilinde bir farklılık olması gerektiği açıktır. Çünkü bilinçli yapana karşı çok yumuşak bir dil kullanmak, onun bu davranışını sürdürmesini pekiştirebilmektedir. Ancak bilmeden yapan bir öğrenciye ise, oldukça sert bir dil kullanmak onu korkutacak ve yaptığı davranışın sonucu öz benliğine zarar verecektir. Bu durum, öz saygısı zedelenen kişinin kendisini yönlendiren

⁶²¹ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Namaz, 166-167, No: 930, 931.

öğretmeninden korkması ve onunla daha az iletişim kurması sonucunu doğurabilmektedir. Bundan dolayı öğrenciler arasında bireysel farklılıklara uygun davranmak, bir öğretmen için oldukça önemlidir.

Bu örnekte Peygamberimiz'in bir muallim olarak muhatabın duygularına hitap ettiği ve değer taşıyıcılığı rolüyle muhatabının sempatisini kazandığı görülmektedir. İnsan sevgisi ve müsamahanın ön planda olduğu bu örnekte Hz. Peygamber bireysel farklılıklara dikkate alarak kalbi daha yeni İslâm'a ısınan bir sahabeyi oldukça içten ve yumuşak bir şekilde uyarmıştır. Kişinin kendisinden ziyade yapılan yanlış davranışın dile getirilerek doğrusunun anlatılması uyarı dilinde ben dilinin kullanıldığına işaret etmektedir.

Öğretim ilkeleri açısından bakıldığında ilgili kural öğrenciye öğretilirken oldukça yumuşak bir üslup kullanılması, yeni Müslüman olan Muâviye'nin seviyesine uygun bir öğretim yapıldığını göstermekte, bu da öğrenciye görelilik ilkesine işaret etmektedir. Yine gerçek bir yaşam problemine uygun olarak değer muallim olan Hz. Peygamber'de sergilenmesi yaşama yakınlık ilkesi ile bağdaşmaktadır. Sahabenin namazdaki bir kuralı bizzat namaz kılarken öğrenmesi ise yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesinin örnekte baskın olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in kullandığı dilin kısa, net ve belirgin olması açıklık ilkesine işaret etmektedir. Öğretim yöntemleri çerçevesinde verilen örnek değerlendirildiğinde, muallimin soru-cevap ve açıklamaların yoğunluğundan ötürü örnekte anlatım ilkesinin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Bu misalde kişiye herhangi bir değer doğrudan eğitiminin verilmesi yerine, başka bir durum hakkında açıklama yapılırken kullanılan üslubun güzelliğinden ötürü örtük bir şekilde ve dolaylı olarak değer sahabeye kazandırıldığı görülmektedir. Zira bu sayede sahabe, bir şeyi birine öğretme durumunda kaldığında, açıklama yaparken aynı nezâket ve kibarlığı göstermesi kuvvetle muhtemeldir. Bu bakımdan örnek, değer yaklaşımları çerçevesinde incelendiğinde ve Hz. Peygamber'in günlük yaşamında gelişigüzel bir şekilde hoşgörü değerinin öğretimini sergilediği göz önüne alındığında, eylem ve gözlem yoluyla değer yaklaşımının verilen örnekte ağırlıkta olduğu görülmektedir. Zira bizzat yaşayarak

örnek olma ve kişinin davranışı taklit etme ilkelerine uygun bir şekilde değerini öğretiminin yapılması bu yaklaşıma işaret etmektedir.

2.9.2- Örnek

Hız. Peygamber, kendisini öfkeliendirecek bazı kötü davranışlarla karşılaştığında metanetini korumuş ve buna sebep olan insanları dinleyerek onları anlamaya çalışmıştır. Nitekim Tebük Savaşı'na mazeretsiz olarak katılmayanlardan biri olan Kâ'b b. Mâlik (r.a), Peygamberimiz'in kendisini yarı öfkeli bir şekilde tebessüm ederek karşıladığını, savaşa katılmama sebebini sorarak onu anlayışlı bir şekilde dinlediğini ifade etmiş ve ona yaptığı kötü davranıştan dolayı Allah'tan af dileyerek sabırlı olmasını öğütlediğini bildirmiştir.⁶²² Hız. Peygamber'in nezaketsiz, düşüncesiz ve genel adaba aykırı olan davranışlar karşısında sakin kaldığı örneklerden biri ise şöyle yaşanmıştır: Bir gün Peygamberimiz, sahabe ile sohbetini bitirip meclisten kalkarak hanımlarından birinin evine doğru gitmekteyken bir bedevî, arkasından kendisine yetişip kaftanını sert bir şekilde çekmiş ve -kaftanın sert bir kumaşı olduğundan- Peygamberimiz'in boynunu incitmiştir. Ardından Hız. Peygamber, kaftanına asılan bedeviye doğru döndüğünde bedevi kendisine, "Sende bulunan Allah'ın malından benim için, şu iki devemin üzerine yükletiver. Ne olacak, kendi malından ya da babanın malından yükletecek değilsin ya!" diye söylenmiş, Peygamberimiz de, "Hayır, estağfurullah, hayır estağfurullah hayır, estağfurullah elbette kendi malından ya da babamın malından yükletecek değilim. Binaenaleyh, bu yükleri bu hayvanlara yükletmemde bir sakınca yoktur. Fakat sen bu kaftanımı çekmenden dolayı, bana kısas cezası uygulatmadıkça ben bu yükleri senin için yükletemeyeceğim." diye buyurmuştur. Bedevî ise, Hız. Peygamber'e, "Vallahi ben sana bu çekişime karşılık kısas uygulatmam." deyince Peygamberimiz (s.a.v), bedeviye doğru dönüp gülerek, bir adam çağırması ve ona, "Şu bedevinin iki devesinin birine arpayı diğerine de hurmayı yükletiver." buyurmuştur.⁶²³

Verilen örnekte Allah Resûlü, bedevînin kendisine karşı kaba davranarak kendi canını acıtmasına ve hurma istemesine rağmen ona olumsuz bir şekilde yaklaşmamış, sadece ona şaka yaparak onun yaptığı gibi kaftanını çekip kısas

⁶²² İmam-ı Nesaî, *Sünen-i Nesâî Tercemesi*, böl. Mesâcid, 38, No: 723.

⁶²³ Ebû Davud, *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*, böl. Edeb, 1, No: 4775; en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. 2, 79, No: 648.

istediğini söylemiştir. Daha sonra ona şefkatli ve merhametli bir şekilde bakarak gülümsemiş ve bedevîye biraz mal verilmesini istemiştir. Bu davranışıyla Hz. Peygamber (s.a.v), olumsuz koşullara sahip olan ortamlardan gelen bazı kaba ve sert davranışlı öğrencileri eğiten öğretmenlere yol göstermiş olmaktadır. Bazı dezavantajlı koşullarda büyüyen öğrenciler, çoğu zaman kaba davranışlara maruz kaldıkları için bu tarz davranışları sergilemeyi öğrenmişlerdir. Okul dışında bu davranışları gösterdikleri gibi okul içinde herkese karşı da böyle yaklaşımlara sahip olabilmektedirler. İşte böyle kişilerle karşılaşan branş, rehber ya da sınıf öğretmenlerinin öfkelerini kontrol altına alarak hoşgörülü olması oldukça önemli ve gereklidir. Zira bu davranışlarıyla öğretmenler, ilk defa hoş ve kibar bir tutumla karşılaşan öğrencilerini şaşırtarak onların kendilerini taklit etmesini sağlayabilir ve öğrencilerin bu müsamahalı tutumları, normal hayatında sergilemesine yardımcı olabilmektedirler. Bu bakımdan değer taşıyıcısı konumunda bulunan Hz. Peygamber'in bu örnekte de iletişime çok değer verdiği ve empati duygusunu ön planda tutarak zor yaşam koşullarında büyüyen ve sert tutumlara sahip olmalarıyla bilinen bedevîlere karşı, bireysel farklılığına uygun bir davranışta bulunduğu görülmektedir. Öte yandan karşıdaki insanın kendisini eleştirmesine ve yargılamasına izin verecek kadar alçakgönüllü bir devlet başkanı olması ise kurumlarda yönetici ve lider olarak görev yapan her insana ışık tutacak niteliktedir.

Bu örnekte ön planda olan öğretim ilkeleri; Hz. Peygamber'in bedevînin, hadarilerden (şehirde yaşayanlar medeni insanlar) farklı olan mizaç ve tutumlarını gözeterek muamele etmesi ile öğrenciye görelilik ilkesi, oldukça kısa, sade ve şakacı bir dil kullanması ile muhatabın alması gereken mesajı net bir şekilde anlatması ile açıklık ilkesidir. Zira kendisinin de bedevîye aynı şekilde davranmak istediğini söyleyerek kısas yapmayı istemesi, muhatabın yaptığı davranışın aslında ne kadar yanlış olduğunu anlamasını sağlayan ince bir mesaj olmaktadır. Bu davranışıyla Hz. Peygamber, belki bedevînin bir daha kaba davranmayacağını garantilememiş olabilir, fakat bu şakacı, hoşgörülü tutumun buna şahit olan sahabeler ve bu rivayeti gören eğitimciler için aksi ve kaba davranışlı insanlara karşı nasıl davranmak konusunda bir fikir oluşturduğu ortadadır.

Muhatabı ile karşılıklı soru-cevabı gözlemleyen sahabeler ve bu rivayeti okuyan eğitimciler için bu örnekte anlatım yönteminin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Değer öğretimi yaklaşımları bakımından Hz. Peygamber'in günlük yaşamında gelişigüzel bir şekilde gerçekleşen bu örnek olay, yine muhataba değeri öğretmekten ziyade çevredeki insanları gözlemleyerek taklit edeceği örnek bir davranış sergilemesine dayandığından, gözlem ve eylem yoluyla değer öğretimi yaklaşımına işaret etmektedir. Öte yandan Hz. Peygamberin, bedevîye yaptığı yanlışlığı anlatırken kullandığı mizahi dil ile davranışın sonucuna (kıyas) işaret etmesi ise, örneğin telkin yoluyla doğrudan öğretim yaklaşımından izler taşıdığını göstermektedir.

2.9.3- Örnek

Hoşgörü, tahammül etmekten ziyade özellikle bir şeye hâkim, egemen olduğun ya da güçlü olduğun konumda iken hak tanıma ve affetme şeklinde gerçekleşirse, daha etkileyici olmakta ve önem kazanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethettiği günde halka karşı tavrı oldukça mühimdir. Zirâ O, bir zamanlar kendisine ve sahabelerine zulüm, işkence eden hatta akrabalarını savaşta şehit eden ve öldürdükten sonra cesedine zarar veren müşrikleri affetmiş ve onlara eman vermiştir. Buna göre Peygamberimiz, müşrikler adına kendisiyle görüşmeye gelen Ebû Süfyan'dan, Mekke halkına taşkınlık ve çatışma çıkarmamaları konusunda bir konuşma yapmasını istemiş, Ebû Süfyan da Kâbe'nin avlusunda bir araya gelen Kureyşlilere Müslüman olduğunu bildirdikten sonra onlara, Hz. Muhammed'in güçlü bir ordu ile geldiğini bundan dolayı kendi evine sığınanların, evinde kalanların ve Mescidi Haram'a girenlerin güven içinde olacaklarını söylemiştir. Peygamberimiz (s.a.v), Mekke'ye girdikten bir süre sonra Kâbe'yi tavaf etmiş ve Kâbe'nin kapısının önünde gelerek, orada toplanan insanlara şunları söylemiştir: "...Allah'tan başka ibadete layık hiçbir kimse yoktur. O birdir. Şeriki yoktur. Verdiği sözü doğru çıkardı. Kuluna yardım etti ve yalnız olarak ahzabı yendi. Dikkat edin ki babadan oğula intikal eden ve konuşulan her bir övülmüş haslet veya kan veya iddia edilen mal, işte şu iki ayağımın altındadır, ancak Beyt'in sedânesi ve haccın sikâyesi müstesnadır. Ey Kureyş topluluğu, şüphesiz Allah sizden cahiliyenin kibir ve böbürlenmesini ve babalarla övünüp büyüklük taslamayı giderdi, insanların hepsi Âdem'dendir. Âdem ise topraktandır. Ey Kureyş topluluğu, benim

size ne yapacağımı zannediyorsunuz?” Onlar, Peygamberimiz’den sadece iyilik ve hayır beklediklerini, çünkü kerem sahibi birinin oğlu olarak onun da kerim bir zât olduğunu ifade edince Peygamberimiz, “Gidiniz sizler serbestsiniz.”⁶²⁴ buyurarak söz verdiği gibi kendilerine karşı koymayan kimsenin canına, malına, eşine ve çocuğuna zarar vermemiştir.

Verilen örnekte Peygamberimize ve müminlere yıllardır eza ve acı veren ve onları topraklarından, evlerinden çıkaran, Müslümanlarla savaşan Mekkeli müşrikler, o gün artık kuvvetsiz, takatsiz ve silahsız kalmasına rağmen Hz. Peygamber, onlara kin tutmamış ve intikam alma yoluna gitmemiştir. Aksine O, onlara engin bir müsamaha göstermiş ve af yoluna gitmiş ve böylece düşmanlarının bile hidayete ermesine -Ebû Süfyan örneği- vesile olmuştur. Affetmenin en güzel örneği olabilecek bu yaklaşımıyla Peygamberimiz, tebliğine tevhit inancını vurgulayarak başlamış ve devamında yüce Allah’ın yardımıyla o gün fethin gerçekleştiğini bildirmiştir. Öte yandan herkesin atasının da bir olduğunu ifade ederek kimsenin kimseden üstün olmadığına dikkat çekmiştir. En sonda ise, müşrikleri serbest bırakarak onların gönüllerini İslâm’a kazandırmaya çalışmış ve kendinden sonraki her Müslüman’ın kendisine eza çektiren birine karşı nasıl af yolunu tercih edebileceğini göstermiştir. Bu çerçevede öğrencileriyle bazı durumlarda büyük sorunlar yaşayan bir öğretmenin bu örnekten alacağı en büyük ders, bir öğrenciyle arasındaki ilişkinin her şeyden önce, ilim öğrenmeyi hedeflemesi gerçeğidir. Zira bilgiyi kazandırmayı ve öğrencinin yaşamında uygulamasını hedefleyen bir öğretmen yaşadığı en zor koşulda bile metanetini korumayı sürdürecektir, kin tutmayacak ve af yolunu tercih edecektir. Bazen büyük bir kabahat işleyen öğrencisinin başını elleriyle okşayacak ve ona doğrusunu öğretecektir. Yaptığı tüm kötülüğe rağmen onu sevgiyle kucaklayan bir öğretmenin varlığına şahitlik eden öğrencinin ise, hayatında bazı değişikliklerin olması ve kadir kıymet bilerek davranışlarını dizginlemeye çalışması imkân dâhilindedir.

Örnekte ağırlıklı olan öğretim yöntemi Hz. Peygamber’in yaptığı konuşmadan ve dinleyenlerin verdiği dönütlerden ötürü anlatımdır. Yapmış olduğu konuşmada kimsenin kimseye üstün olmadığını vurgulaması ve sonda hepsini serbest

⁶²⁴ İbn Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, c. 4, 63-64, 72-73.

bırakması kendisini yıllarca yumuşak huylu ve el-emin olarak tanıyan insanlar için beklenen bir tavidir. Bununla kalbi İslâm'a ısınan ve Müslümanlara zamanında büyük işkenceler çektiren birçok müşrik ise, daha sonradan Müslüman (Hind bint Utbe gibi) olmuştur. Tıpkı onlar gibi bu tutumu benimseyen bir eğitimcinin de kalbini derse ısındıracağı birçok öğrencisinin olması mümkündür.

Örnekte baskın olan değer öğretimi yaklaşımı ise, doğrudan bir değer öğretiminin yapılmadığı ve gelişigüzel bir şekilde değer Hz. Peygamber'in yaşamında sergilenmesinden ötürü, örtük programı da içinde barındıran eylem ve gözlem yoluyla değer öğretimi yaklaşımıdır. Zira Hz. Peygamber, hoşgörünün önemini anlatmaktan ziyade kendisine onca şey yaşatan insanlara karşı af yolunu tutarak onları serbest bırakması ile oldukça hoşgörülü bir tutum içinde olmuştur. Zira o gün güç onun elinde olmasına rağmen o insanları yerinden yurdundan ayırmayarak rahatça yaşamalarına izin vermesi bu değeri yaşamında özümseyerek sergilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bunu gözlemleyen Müslümanların ve müşriklerin onu taklit etme oranı ise, oldukça yüksektir.

EK

DEĞERLER EĞİTİMİNDE DERS İŞLENİŞ ÖRNEĞİ

Bu bölümde ikinci bölümde ele alınan değerlerden bir tanesi, okul ortamında belli yaklaşımlar temel alınarak, çeşitli etkinliklerle işlenecektir. Bunlar hayali olarak tasarlanmış etkinliklerden oluşacaktır. Bu örneklerden istifade etmek isteyen eğitimciler, öğrencilerin yaş grubuna, bulundukları ortamlara ve üniteye göre ya da ellerindeki uygun materyal imkânlarına göre etkinlikleri doğrudan kullanabilecekleri gibi bunları değiştirebilirler.⁶²⁵

1.1- YARDIMSEVERLİK DEĞERİ DERS İŞLENİŞ ÖRNEĞİ

Yaklaşık Süre: 40+40+40+40=160 dakika, 4 ders saati.

Seviye: 7. Sınıf

Ünite: 3. Ünite; Ahlâkî Davranışlar

Kazandırılacak Değerler: Yardımseverlik, Dayanışma, Paylaşma

Öğrenci Kazanımları: İhtiyacı olanlara yardımcı olur, yardımlaşmanın önemini kavrar, iyilik ve yardımlaşma kavramları arasında bağ kurar, yardımseverliğin bireyin ve toplumun ahlaki gelişimine olan katkısını değerlendirir, bireysel ve toplumsal hayatında yardımsever olmaya özen gösterir.

⁶²⁵ Geniş Bilgi İçin Bkz. Vedat Aktepe - Mustafa Tahiroğlu, “DEĞERLER EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI VE ETKİNLİK ÖRNEKLERİ”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 1/Number: 42 (01 Ocak 2016), 361-384 Değerlerin örnek ders işlenişlerinde kullanacağımız etkinliklerden yararlanırken “Vedat Aktepe ve Mustafa Tahiroğlu’nun Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri” makalesinden istifade edilmiştir. Etkinlikler, ilgili yaklaşıma uygun olmakla birlikte Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi temelinde bazı değişikliklerle ele alınmıştır.

Materyaller: Görsel-işitsel kayıt, çalışma kâğıtları, bilgisayar, projeksiyon ve resimler, gözlem formu, fotoğraf makinesi, uygun hediyeler.

Kullanılacak Yaklaşım: Değer Açıklama Yaklaşımı, Eylem ve gözlem yoluyla öğrenme

Yöntem ve Teknikler: Anlatım, soru-cevap, tartışma, gezi-gözlem

Hazırlık: İlk haftaki derste izletilecek kayıtlar ve resimler hazırlanır, kayıtların izletileceği materyaller (bilgisayar, vcd oynatıcı) hazırlanır ve ön deneme yapılır. Sonraki hafta Çocuk Esirgeme Kurumu ziyareti için sırasıyla İl Milli Eğitim Müdürlüğü, çalışılan ortaokul müdürlüğü, Çocuk Esirgeme Kurumu Müdürlüğü'nden gerekli yasal izinler alınır. Ayrıca geziye katılacak olan 7. sınıf öğrenci velilerine izin formu önceden imzalatılmalıdır. Geziye gidecek öğretmenler: DKAB öğretmeni, eğer DKAB öğretmeni sınıf rehber öğretmeni değilse o sınıfın rehber öğretmeni ve daha önce gezi-gözlem tecrübesi bulunan öğretmenler olarak belirlenir. Gezi planı yapılarak öğretmenlerin görev paylaşımı yapılmalı ve bunlar önceden onlara bildirilmelidir. Ayrıca disiplinin sağlanması konusunda nelere dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmelidir. Uygulama mekânı olarak yakın bir Çocuk Esirgeme Kurumu belirlenebilir. Ulaşım için okul servisleri veya uygun belediye otobüsleri önceden ayarlanmalıdır.

1.1.1- İlk Hafta: Sınıf İçi Etkinlikler Süreci

1. Etkinlik: Görsellerden Konuyu Bulalım

Öğretmen dersin ilk bölümünde, önce öğrencilerin dikkatini konuya çekmeye çalışır. Bunun için, etkinlikte öğrencilere; maddi sıkıntılar çeken ailelerin, açlık çeken insanların (Somali örneği olabilir), doğal afetlerden etkilenen canlıların, parasızlıktan sağlık giderlerini karşılayamayan insanların, maddi durumlarından dolayı çalışmak zorunda olan çocukların dramı, yaşlılıktan dolayı kendi işini ve bakımını güçlüklerle yapmaya çalışan ihtiyarın durumu vb. görsellerden ve gazete haberlerinden yararlanılarak sunulabilir. Burada öğrencilerin konuya dikkatlerini vermesi sağlayacak bazı yönlendirmeler yapılarak bu görsellerde ön plana çıkan

değer sorulur. Öğrencilerin doğru cevaba ulaşması sağlanır. Bu sunumdan sonra öğrencilerin, empati kurabilmeleri için aşağıdaki basamaklar sırasıyla uygulanır.

Öncelikle öğrencilerden gözlerini kapatarak görsellerdeki yardıma muhtaç insanlardan birinin yerine kendini koyması istenir (düşünmesi için süre verilir). Daha sonra birilerinin kendilerine yardımda bulunduğu hayal edilmesi istenir ve öğrencilerin bu durumda neler hissettiği, onlara yardım edenlerle ilgili ne düşündüğü sorulur.

2. Etkinlik: Güzel Örneklerle Empati Kuralım

Öğrencilerin empati kurmalarını artırabilmek için insanlara en güzel örnek olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) yardıma ihtiyaç duyanlara nasıl yardım ettiği hadisler yardımıyla hikayeler şeklinde anlatılır. Bunun dışında gözlem yapabilmelerini sağlamak amacıyla yardımsever insanların (Bu kişiler, özellikle öğrencilerin örnek alabileceği popüler insanlar olabileceği gibi öğretmenler de olabilir.), yardıma ihtiyacı olan canlılara maddi ve manevi olarak yardımcı olduklarını gösteren video kayıtları izlettirilir. Daha sonra öğrencilere aşağıdaki sorular yöneltilir. Bu soruların cevaplarını bir kâğıda yazmaları istenir. İstemeyenlerin cevaplarının kimseyle paylaşmayabileceği garanti edilir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile ilgili örnek metin:⁶²⁶

⁶²⁶ M. Yusuf Kandehlevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, çev. Ahmet Meylânî (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2015), c. 3, 75; El-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve-Menbau'l-fevâid*, c. 13, 564, No: 13517.

HZ. PEYGAMBER’İN YETİMLERİ SAHIPLLENMESİ

Uhud Savaşı’ndan sonra, Hz. Peygamber’in yanına giden Hz. Beşir b. Akrebe (r.a) durumu şöyle anlatır: “Peygamberimizin yanına gidip babama ne olduğunu sorduğumda bana “Şehit düştü, Allah’ın rahmeti üzerine olsun.” deyince ağlamaya başladım. Üzüntülü halime daha fazla dayanamayan Hz. Peygamber, hemen elimden tutarak, başımı okşadı ve beni bineğine bindirip, “Gel senin baban ben olayım, Âişe de annen olsun; istemez misin?” diye söyledi.

Öğretmen, bu örnekten sonra her canlının birbirine muhtaç olduğunu ve bu bakımdan canlıların birbirine bu dünyada yardımcı olması gerektiğini çeşitli örnekler vererek açıklar. Nihayetinde sözü, hayvanların da birer canlı olarak insanlara çeşitli konularda yardım edebileceğine getirir. Bu sırada öğrencilerde başkalarına yardım etme isteğini uyandırmak ve farklı bir örnekle öğrencilerin dikkatini çekmek bakımından tahtaya bir metin yansıtır⁶²⁷ ve bir öğrencinin okuması için söz hakkı verir.

⁶²⁷ “Hayatı köpeğine bağlı!” (Erişim 26 Aralık 2022).

Günümüzde köpek davranışları üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar ilerdikçe köpek eğitimi ile ilgili bir takım stratejiler devreye sokulmakta bu da köpeklerin kullanım alanlarını artırmaktadır. Yapılan çalışmalar neticesinde köpekler bedensel ve zihinsel engelli bireylerin rehabilitasyon ile yaşamlarının kolaylaştırılmasında, zihinsel gelişmelerinde ve yaşamlarında yardımcı olarak kullanılmaktadırlar. Köpeklerin ilk olarak görme engelli bireylere yardımcı olmaları ile başlayan bu süreç, zamanla pek çok engelli bireyi kapsamıştır. Engelli insanlarla birlikte yaşayan ve onların bazı ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olan köpekler engellilerin durumlarına göre sınıflara ayrılmakta ve yaptıkları işlere göre de isimlendirilmektedirler.

Bu köpekler genel olarak bütün ülkelerde şu şekilde sınıflandırılmaktadırlar:

- 1- Görme engelliler için rehber köpekler (guide dogs)
- 2- İşitme engelliler için duyan köpekler (hearing dogs)
- 3- Görme ve işitme engelliler dışındaki bedensel engellilere yardımcı olan hizmet köpekleri (service dogs).

HAYATI KÖPEĞİNE BAĞLI

“ABD’de yaşayan minik Alida Knobloch, hayatını, her yere birlikte gittiği köpeği Mr. Gibbs’e borçlu. Çünkü Mr. Gibbs, Alida’nın nefes almak için ihtiyaç duyduğu oksijen tüpünü sırtında taşıyor. Özel eğitilmiş bir köpek olan Mr. Gibbs, Alida’ya Georgia eyaletinin Louisville şehrindeki evlerinin bahçesinde oynarken, kaydıraktan kayarken hatta bisiklete binerken bile eşlik ediyor. Sekiz aylıkken nöroendokrin hiperplazisi (NEHI) teşhisi koyulan Alida, normal koşullarda zorlukla da olsa oksijen tüpü olmadan nefes alabiliyor. Ancak zaman zaman fazladan oksijene ihtiyaç duyuyor. İşte böyle anlarda yardımına Mr. Gibbs koşuyor. Mr. Gibbs’in varlığı Alida’yı ağır oksijen tüpünü kendi kendine taşımaktan da kurtarıyor.”

- Yansıttığımız ve okuduğumuz metinlerde sırasıyla Hz. Muhammed (s.a.v), köpekler; izlediğiniz ne/neler yapıyor? Sence bunu niçin yapıyor?
- Bu yaptıklarını doğru buluyor musun?
- Onun/onların bu yaptıklarının ne gibi sonuçları olabilir?
- Eğer o/onlar bu yardımları yapmasaydı sonuçlar neler olurdu?
- Onun/onların bunları yapması senin için önemli mi (değerli mi)? Onun/onların bunları yapması senin gerçekten istediğin bir şey mi? Bu durum seni memnun etti mi?
- Sende onun gibi davranmak ister miydin? Neden?
- Hayatınızda birisine karşılık beklemeden yardım ettiğiniz oldu mu?

Bu soruların ardından öğrencilere üzerinde düşünmeleri için , “*Herhangi bir yardıma ihtiyacınız olduğunda birileri size yardım etti mi? Bu yardım karşısında ne hissettiniz?*” soruları yöneltilir. Cevaplarını paylaşmak isteyen öğrencilerin cevaplarını paylaşmaları için söz hakkı verilir.

3. Etkinlik: Ayetlerden İlkeler Bulalım

Burada tahtaya bazı ayetler yansıtılır ve öğrencilerle birlikte üzerinde konuşulur. Öğretmen öğrencilerle büyük grup tartışması yapar ve sonu olarak yardımseverlik ile ilgili bazı ilkeler belirlenir.

1. “El açıp isteyeniyi de sakın boş çevirme! Rabbinin lütuflarını şükranla an.” Duha Suresi, 10-11. ayetler.

“Bu ayette bizden yardım isteyeneye elimizle yetmezse dilimizle o da yetmezse kalbimizle yardım etmemiz gerektiği anlatılır. Yani kimseyi azarlayarak geri çevirmemeli yapabileceğimiz ne varsa ortaya koymalıyız arkadaşlar.”

2. “Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur.” Furkan Suresi, 67. ayet

“Bu ayette israftan ve cimrilikten uzak olarak gereken yerlere gerektiği kadar harcamada bulunmak orta bir yol, dengeli bir yaşam olarak ifade edilmiştir. Böyle

yapan insanlar cömert olur. İsteyene her türlü yardımı yapar, onları hoşgörüyle karşılarlar.”

3. “Her birinize ölüm gelip, ‘Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!’ diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın.” Münafikun Suresi, 10. ayet

4. “Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.” Bakara Suresi, 215. ayet

“Bu iki ayette gördüğünüz gibi yardımlaşma ve iyilik kavramları birbirleriyle yakın bir ilişki içindedir. Her yaptığımız yardım mutlaka bir iyilik olacaktır. Her iyilik de insanlara karşı maddi veya manevi bir yardımdır. Çünkü iyi insan özünde başkasına herhangi bir zararı olmayan ama olumlu yönde etkisi bulunan bir insandır. Yardım eden insan da çevresi tarafından iyi olarak nitelendirilir. Bununla birlikte henüz bu dünyada yaşıyorken iyi insan olmak adına herkese yardım elini uzatmaya çalışmalıyız.

Ayrıca insanlara maddi olarak yardım ederken sırasıyla akrabayı, yetimleri, öksüzleri, komşuları, arkadaşları ve daha sonra bize uzak kalan diğer insanları gözetmemiz gerektiği de ayette vurgulanmıştır.”

5. Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.” Bakara Suresi, 195. ayet

“Bu ayette de, insanın sahip olduğu maddî imkânlardan kendine Allah’ın hoşnutluğunu ve âhiret mutluluğunu kazandıracak hayır yollarına harcamada bulunmasını, Kur’anî kavramla infakta bulunmasını emretmektedir. Müslüman âlimlerce ve İslâm medeniyeti tarihinde, böyle bir niyete dayanması şartıyla ülkenin savunulması, hac hizmetleri, yoksulların desteklenmesi; okul, cami, yol, köprü, çeşme, bakımevleri gibi toplumsal hizmet ve hayır müesseselerinin kurulması ve güçlendirilmesi, hatta tabiatın korunup geliştirilmesine kadar çok çeşitli hizmetler

için yapılan her türlü harcama Allah yolunda harcama sayılmıştır. Bununla birlikte özellikle savunma amaçlı yapılan harcamanın insanın kendini mahvolmaktan kurtaracağı belirtilmiştir. Ayetin sonunda bir defa daha Müslümanlar iyilik etmeye çağrılarak Allah'ın iyilik edenleri sevdiği müjdesi verilmiştir.”⁶²⁸

Öğretmen, bu genel açıklamalardan sonra öğrencilerle birlikte uygun ilkeler bularak bu ilkeleri bir öğrenciden tahtaya yazmasını ister. İlkeler:

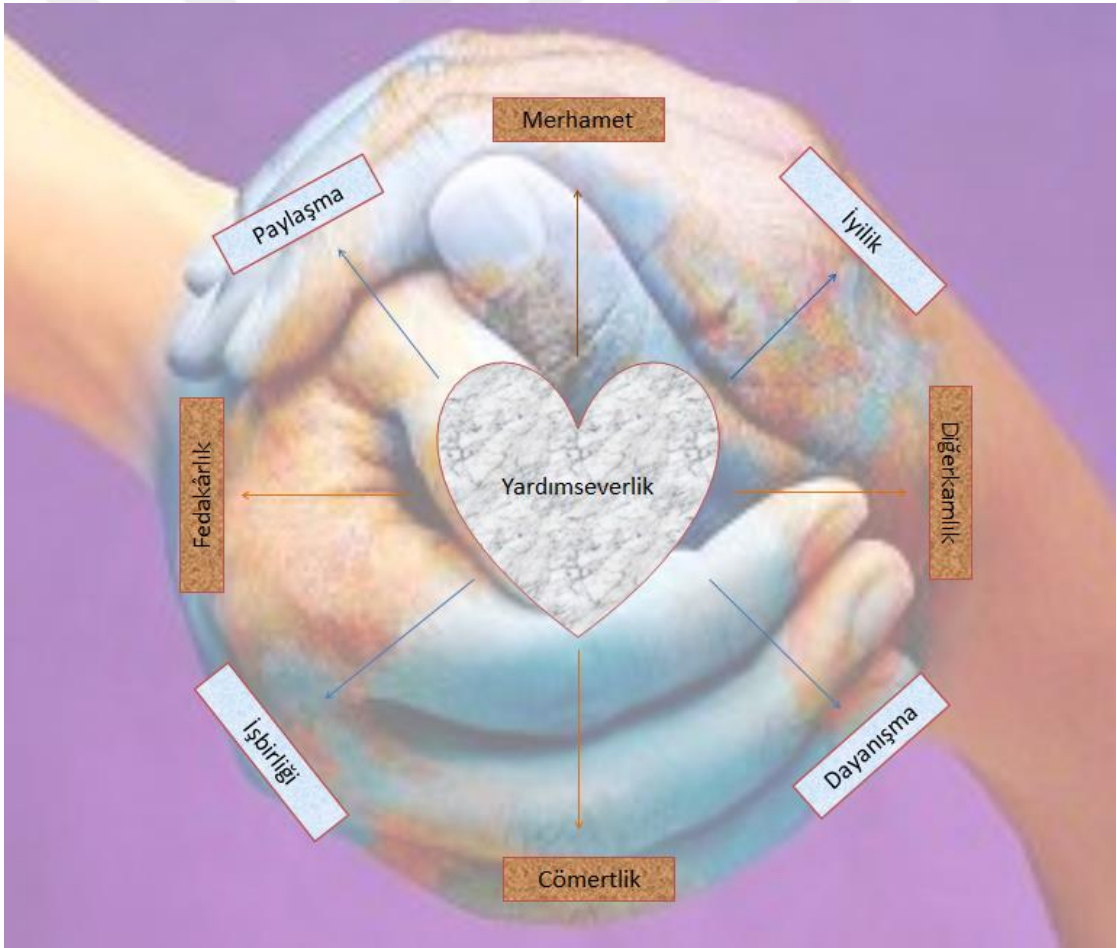
YARDIMLAŞMANIN İLKELERİ

1. İnsanlara elimizle yetmezse, dilimizle o da olmazsa kalbimizle yardım etmeliyiz.
 2. Hayatı israf ve cimrilik yapmadan, orta yolu tutarak dengeli bir şekilde yaşamalıyız.
 3. Henüz bu dünyada yaşıyorken iyi insan olmak adına herkese yardım elini uzatmaya çalışmalıyız.
 4. Maddi yardımlarımızı –acil bir durum olmadığında- akrabalarımızdan başlayarak yapmalı, sonra arkadaşlarımızı ve dostlarımıza da düşünmeliyiz.
 5. Tabiatın doğal güzelliğine kavuşmasından, toplum ve bireyler arasındaki birlik ve beraberlik için yapılan her türlü yardım Allah yolunda yapılmış bir iyilik olarak kabul edilmeli ve bunun karşılığı Allah'tan beklenmelidir.
-

⁶²⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, c. 1. Cilt, 302.

Bu etkinlikten sonra öğretmen tahtaya yardımseverliğin tanımını yazar, ardından bununla ilgili alt değerleri belirten bir kavram haritası ve yardımsever insanların özelliklerini anlatan bir şema⁶²⁹ yansıtır.

“Yardımseverlik en yalın anlamıyla, ihtiyacı olana, hiçbir karşılık ya da kişisel fayda gözetmeksizin, gönüllü olarak maddi ya da manevi destekte bulunma durumudur. Yardımseverlik, Kendi güç ve imkânlarını başkalarının iyiliği için kullanmaktır. Bir kimsenin sıkıntısını gidermek, o kişiye karşılaştığı güçlüklerde yardımcı olmak, yükünü paylaşmaktır yardımseverlik. İyi değerlerin ve maddi imkânların paylaştıkça çoğalacağına inanmaktır. İhtiyacı olana, hiçbir menfaat gözetmeksizin gönüllü olarak maddi ya da manevi destekte bulunma durumudur.

Şekil 11: Yardımseverlik Değeri Kavram Haritası

⁶²⁹ “DEM, YARDIMSEVERLİK” (Erişim 04 Ağustos 2021).

Şekil 12: Yardımsever İnsanın Özellikleri

Öğretmen, daha sonra “Dünyada ya da ülkemizde faaliyet gösteren gıda, sağlık, burs vb. çeşitli türlerde yardım yapma amacıyla kurulmuş sivil toplum kuruluşlarına örnekler verebilir misiniz?” şeklinde sınıfa bir soru yöneltir ve öğrencilerin verdiği cevaplara göre bazı sivil toplum kuruluşlarından bahseder. Bunlar:⁶³⁰

1. UNICEF: Çocuk haklarının korunması için çeşitli tanıtım ve savunma çalışmaları yapmak, çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesine yardımcı olmak ve çocukların potansiyel yeteneklerini gerçekleştirmeleri ve geliştirebilmeleri için fırsatlar oluşturmak için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından görevlendirilmiş bir kuruluştur.

⁶³⁰ “YARDIMSEVERLİK” (Erişim 07 Ağustos 2021).

2. Greenpeace: Evrensel olan çevre sorunlarını ortaya çıkararak yeşil, barış ve huzur dolu bir geleceğin yaşanması amacıyla yapılması gerekenleri bildirmek için, yaratıcı, etkili ve silahsız çözümler, bağımsız kampanyalar yürütmeye çalışan çevreci bir sivil toplum kuruluşudur.

3. Kızılay: Toplumun güç ve kaynaklarını kullanarak, insanların yaşam haklarının ve saygınlığının muhafaza edilmesi amacıyla her şartta, yerde ve zamanda muhtaç olan ve korunmasız insanlara yardım eden ve toplumun afetlerle mücadele kapasitesinin geliştirilmesini destekleyen en büyük insani yardım kuruluşudur.

4. ÇYDD-Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği: Bilimsel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştirmeyi, insan haklarına saygılı çağdaş bir yaşamı ve eğitim için çözüm üretmek kamuoyu oluşturmayı amaç edinen, merkezi İstanbul'da bulunan sivil toplum kuruluşudur.

5. Arama Kurtarma Derneği (AKUT): Dağ ve doğa koşullarında meydana gelen kaza ve kaybolma olaylarında vatandaşlara yardımcı olmayı amaçlayan afet arama ve kurtarmaya yönelik bir Türk sivil toplum kuruluşudur.

6. Türkiye Sokak Çocukları Vakfı: Terk edilmiş, ihmâl edilmiş veya başka nedenlerle sokakta yaşayan çocuklara sahip çıkmayı, sokakta yaşayan ve çalışmak zorunda kalan çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamayı misyon edinen sivil toplum kuruluşudur.

7. İHH-İnsani Yardım Vakfı; Bölge, din, dil, ırk ve mezhep ayrımı yapmaksızın dünyanın herhangi bir yerinde sıkıntıya düşmüş, felakete uğramış, zulüm görmüş, aç ve açıkta kalmış; savaş, tabii afet gibi sebeplerle mağdur olmuş, yaralanmış, sakat kalmış; evsiz, yurtsuz, tüm insanlara insani yardım ulaştırmayı ve bu insanların temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmesini önlemeye çalışmayı amaçlayan, yüzün üzerinde ülkede insani yardım, insan hakları ve insani diplomasi alanlarında faaliyet gösteren uluslararası bir sivil toplum kuruluşudur.

Dersin sonlarına doğru öğretmen, öğrencilerine haftaya bir yere (Çocuk Esirgeme Kurumu'na) ziyarette bulunacaklarından bahseder. Öğrencilere orada bazı öksüz ve yetim çocukların bulunduğunu, maddi ve manevi olarak yardıma muhtaç

olduklarını anlatır. Öğrencilerin gidecekleri yeri tahmin etmelerini ister. Doğru cevabı aldığıında onaylar, yanlış cevap gelirse doğrusunu söyler. Ardından bu ziyaret için önce ailelerinden izin almaları gerektiğini söyler ve gezi izin formunu ailelerine imzalatmalarını ister. Daha sonra öğrencilerden ailelerinin de onayını ve yardımını alarak oradaki çocuklar için ne tür bir yardımda bulunabileceklerini ve bunu nasıl gerçekleştirebileceklerini aileleri ile de görüşerek düşünmeleri ve bir kâğıda not etmelerini ister. Bu süreçte, yardım etmek isteyen fakat yardım edecek birilerini bulamayan veya yardım etme eylemini gerçekleştirmede zorlanan öğrencilere öğretmen ya da okul idaresi yardımcı olabilir. Ancak yardım etmek isteyen öğrencinin bizzat yardım etme faaliyetine katılması oldukça önemlidir. Yukarıdaki işlem basamakları uygulanırken yardım etmek isteyen ancak maddi yetersizliklerden veya ailenin onayını alamamaktan ya da herhangi bir sebepten yardım edemeyen öğrenciler olabilir. Bu yüzden öğretmen, öğrencilere “eğer imkânlar el vermiyorsa maddi yardımların dışında onlarla konuşmanın, dertlerini dinlemenin, hatta onlara gülümsemenin bile bir iyilik olduğunu söyler. Öğrencilere maddi eşyalar vb. olarak yapacakları her türlü yardımı paketlemeleri gerektiğini de söyler. Öğretmen, öğrencilere paketleme işlemi süresince ailelerinden veya birbirlerinden yardım almaları gerektiğini de belirtir. Daha sonra getirecekleri eşyaları sınıfta büyük bir kutuya koyacaklarını ve o kutuyu birlikte paketleyeceklerini bildirir.

Öğretmen bu bilgileri verdikten ve öğrencilerin anladığından emin olduktan sonra, dersin son aşamasında öğrencilere evde yapabilecekleri etkinliklerin⁶³¹ fotokopisini veya dosyasını verir ve bunları öğrencilerin, evde tamamlamalarını ister.

⁶³¹ “DEM, YARDIMSEVERLİK”.

SORU – CEVAP

Aşağıda yardımseverlik ve merhamet ile ilgili bazı sorular verilmiştir. Cevaplarınızı boşluklara yazınız.

1. Son günlerde televizyon, gazete gibi kitle iletişim araçlarında yadima muhtaç insanlarla ilgili haberler gördünüz mü?

.....
.....
.....

2. Son zamanlarda dünyada ve ülkemizde çok sayıda insanı zor durumda bırakan deprem, yangın, sel, fırtına gibi doğal felaketler yaşandı mı?

.....
.....
.....

3. Amacı doğrudan insanlara yardım etmek olan meslekler nelerdir?

.....
.....
.....

4. Sık sık dilenen birini gördüğünüzde neler hissedersiniz?

.....
.....
.....

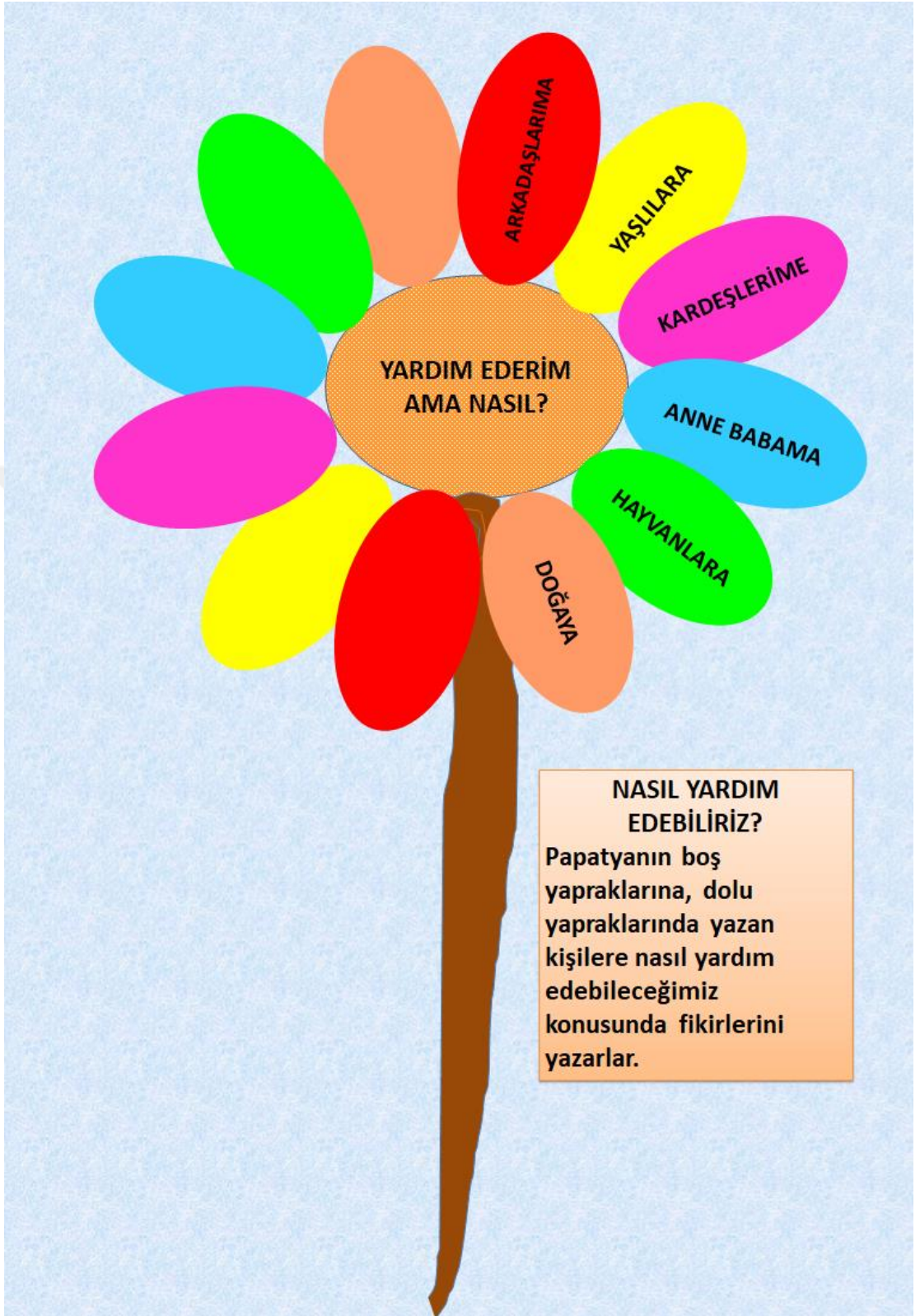

5. Zor durumdaki insanlara yardım etme görevini üstlenen Kızılay, Yeşilay gibi kurumların isimlerini biliyor musunuz? Bildiklerinizi yazarmısınız?

.....
.....
.....

Şekil 13:Yardımseverlik Değeri Soru-Cevap Etkinliği Çalışma Kâğıdı

Şekil 14: “Nasıl Yardım Edebiliriz?” Çalışma Kâğıdı

NASIL

Aşağıdaki durumlarda olan kişileri nasıl yardım edersiniz?

Kimse onunla oynamak istemediği için ağlayan birine nasıl yardım edersiniz?

Takıma alınmadığı için hayal kırıklığına uğramış birine nasıl yardım edersiniz?

En yakın arkadaşı başka biriyle oynadığı için kızgın birine nasıl yardım edersiniz?

Kopya çeken bir arkadaşını görüp şaşırان birine nasıl yardım edersiniz?

Mahalleye yeni taşındığı ve kimseyi tanımadığı için gergin olan birine nasıl yardım edersiniz?

Şekil 15: “Nasıl?” Başlıklı Çalışma Kâğıdı

1.1.2- İkinci Hafta: Sınıf İçi ve Sınıf Dışı Etkinlikler Süreci

4. Etkinlik: Gezelim, Yardım Edelim ve Değerlendirelim

Bir sonraki hafta 40+40=80 dakikalık 2 ders saatinde öğretmen, öğrenciler ve belirli öğretmenler birlikte yakınlarında bulunan bir Çocuk Esirgeme Kurumu'nu ziyaret edecektir. Ders süresi kısıtlı olduğundan resmi işlemler bu haftaki ders saatinden önce tamamlanmış olmalıdır. Öğretmen bunun için önceden resmi izinleri alarak veli izin formunu gerekli yerlere teslim etmiştir. Bu arada sınıfta 20 kişi vardır. Öğrencilerden 15 tanesi ailesiyle belirlediği ve öğretmenin de onayını aldığı bir hediye getirmiş; diğer öğrenciler de öğretmenle, maddi yardım dışında daha önceki derste açıklandığı gibi, onlara güler yüz gösterme, iletişim kurma, arkadaş olma vb. iyi davranışlar sergilemek istedikleri konusunda anlaşmışlardır. Bu durumda öğretmen, onların da varlığını hesaba katarak öğretmen, fazladan almış olduğu hediyeleri bu öğrencilere vererek onların da başkalarını hediyelerle sevindirme duygusundan mahrum etmeyebilir.

Okul bahçesinde öğretmen, DKAB öğretmenleri ve uygulama öğrencileri ile bir araya gelir. Servislere binmeden önce öğrencilere tekrar gezinin amacı ve gezi esnasında uymaları gereken kuralları hatırlatılır. Akabinde servislere binilir ve daha önce belirlenen yol güzergâhından gidilerek Çocuk Esirgeme Kurumu'na ulaşılır. Selamlaşmanın ve fotoğraf çekimlerinin ardından içeri girilir. Öğrenciler orada ilk olarak banklarda ve sandalyelerde oturan, yer yer oyunlar oynayan çocukları görüp onlarla kucaklaşarak selamlaşır. Sonra hem okul idaresi tarafından temin edilen karanfilleri hem de kendilerinin gönüllü olarak getirdikleri hediyeleri çocuklara taktim ederler. Akabinde kurum görevlileri, çocuklara eşlik ederek onları giriş katında bulunan idare odalarına, toplu yemekhaneye götürüp buralarda bulunan çocuklarla da selamlaşırlar. Öğrenciler kurum içi hizmetin kapsamı, görevliler ve bina hakkında bilgi almış ve merak ettikleri birçok konuda soru sorarak öğrenci ya da görevlilerden bilgi almıştır. Öğrenciler yapılan bilgilendirmelerin ardından çocuklarla çeşitli oyunlar oynamıştır.

Gezi süresinin tamamlanmasından sonra öğrenciler, çocuklar ile vedalaşırken onlara mektup veya mail atmak ya da telefon edip edemeyeceklerini sormuştur. Sonra gezi esnasında kendilerine rehberlik eden kurum yöneticilerine ve ilgili

personellere teşekkür eden öğrenciler, öğretmenleri eşliğinde tekrar araçlarına binerek oradan ayrılmıştır. Akabinde daha önce hazırlanan gezi-gözlem formları araç içerisinde öğrencilere dağıtılmış ve onlardan gezide gözlemlediklerini, hissettiklerini ve gezinin kendilerine kazandırdıklarını bu formlara ayrıntılı olarak yazmaları ve sonraki ilk derste sınıfa getirmeleri istenmiştir. Ayrıca gönüllü öğrencilerden gezi-gözlem esnasında çektikleri fotoğrafları okul panolarına asmaları; orada gördükleri, duydukları ve hissettikleri hakkında ailelerine bilgi vermeleri, gezi-gözlemle ilgili kompozisyonlar ve şiirler yazıp resimler çizmeleri talep edilmiştir.

Gezi-gözlem yöntemi kullanılarak Çocuk Esirgeme Kurumu'na yapılan ziyaretin öğrenciler üzerinde bıraktığı etkilerin anlaşılması için, konu okulda tekrar ele alınmalıdır. Bunun için öğrencilere dağıtılan gezi-gözlem değerlendirme formları geri toplanarak bu ziyaretin onlarda ne gibi farkındalıklar oluşturduğu, neler öğrettiği ve neler hissettirdiği sınıf içi paylaşımlar sayesinde tartışılır. Daha evvel hiç huzur evine gitmediğini belirten 20 öğrenciden toplanan veriler içerisinde bazı örnek dönütler seçilebilir.⁶³²

Bu bağlamda sınıfta anlatılan teorik bilgilerin, daha sonra yaparak ve yaşayarak kendi ortamında uygulamalı olarak gerçekleştirilen gezi-gözlem etkinliğinin öğrencilerde kalıcı öğrenmeye ve bilişsel boyutun alt basamaklarından olan bilgi, kavrama, uygulama ve daha üst beceri gerektiren analiz, sentez, değerlendirme gibi zihinsel faaliyetlerin ortaya çıkmasına katkı sağladığı söylenebilir.

⁶³² Geniş Bilgi İçin Bkz. Şeref Gökuş, “Din Öğretiminde Gezi-Gözlem Yöntemi ve Bir Uygulama Örneği”, *Türkiye Yazarlar Birliği* (Erişim 07 Ağustos 2021).

SONUÇ

Geçmişten günümüze toplumların gelişmişlik düzeyi artmıştır. Fakat ne yazık ki aynı şeyi sahip oldukları değerler için söyleyememekteyiz. Çünkü insanlar, sahip olduğumuz evrensel değer ve ilkeleri hakkını vererek gerçekleştirmemekte ve yaşam biçimi haline getirmemektedirler. Bu yüzden bir yandan teknolojik ve ekonomik olarak gelişmekteyken öte yandan değerler açısından bir bocalama yaşamaktayız. Hatta içinde yaşadığımız yüzyıla baktığımızda durumun daha da kötüleştiğini söyleyebiliriz. Çünkü geliştirdiğimiz alanlar toplum yapısını ve önceliklerini de değiştirmekte, bu da insanların değer algılarını ve değerlere bakış açılarını değiştirerek yeni değer algıları ortaya çıkarmakta ve bundan dolayı değerlerin asıl mahiyetlerini anlamak her gün biraz daha zor hale gelmektedir. Bu durum değerler üzerine araştırma yapmanın günümüz açısından ne kadar kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır.

Her insan, bir toplumun değer yargılarıyla kuşatılmış şekilde doğar ve bunlarla yetişir. Müslüman toplumlardaki değer yargıları ise ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti etrafında şekillenir. Bu kaynaklar temelinde günah-sevap, iyi-kötü, helal-haram gibi kavramlar değer kazanmaktadır. Bu iki kaynağı temel almayan hatta bu kaynaklarla çelişen değer yargılarının ise, Müslümanlar tarafından dikkate alınmaması ve onların bu değer yargıları ile hayatlarına yön vermemeleri gerekmektedir.

Eğitim tarihinin ilk dönemlerinden itibaren değerler eğitimi, en önemli konular arasında göze çarpmaktadır. Hepimiz biliyoruz ki, eğitim, yetişmekte olan nesillere toplumun medeniyetini, maddi ve manevi değerlerden oluşan kültürünü aktarmayı amaç edinmiştir. Eğitim olgusu bu görevini ilk dönemlerden itibaren yerine getirmektedir. Bu noktada İslâm dini de, evrensel ahlâki ilkeler ve değerleri

ortaya koymak suretiyle değerlerin yok olmaya yüz tuttuğu ve toplumsal düzenin bozulduğu bir devirde insanlığa doğruyu, güzeli ve hakikati yeniden öğreterek onları aydınlatmıştır. İşte bu yüzden İslâm toplumunun nasıl gökteki yıldızlar kadar parlak ve görkemli bir ümmet haline geldiğini anlayabilmek için Hz. Muhammed'in (s.a.v) evrensel olan ahlâki değerleri yaşamına aktararak ne şekilde uyguladığını güzellikle öğrenmek gerekmektedir. Hz Peygamberin değerleri yaşama ve çevresindekilerle birlikte uygulama örneklerini incelediğimiz bu çalışma da bu amaca hizmet etmektedir.

Hz. Peygamber değerler eğitimini uygularken ve çevresindekilere öğretirken herhangi bir yaş sınırlaması ya da cinsiyet ayrımı gözetmemiş, yaşamın her alanını kapsayan bir çerçevede görevini yerine getirmiştir. O, değerleri şahsiyle bütünleştirmiş ve onları yaşayarak çevresindeki insanlara göstermiştir. Toplumunu iyi gözlemleyen ve değerler eğitiminde rol model olan Hz. Muhammed (s.a.v) özellikle de ahlâki değerlere vurgu yaparak davranışlarını ortaya koymuştur. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v)'in sahabeyi eğitme ve onlara bir takım beceriler kazandırma anlayışı ve uygulamalarında günümüzdeki eğitimcilerin faydalanmaları gereken önemli ilkeler vardır. Zira O, Allah'ın izniyle Kur'anı Kerim'in rehberliğinde âlim olmuş ve âlimliğini muallim olmakla taçlandırmıştır. Bir muallim olarak insanların gönüllerine giden bir köprü kurmuş ve bunu inşa edebilmenin yollarını bizlere pratik olarak göstermiştir. Böylece her davranışıyla eğittiği insanlıktan sağlam bir medeniyet inşa etmiştir. Bu sayede ciddi bir toplumsal değişim gerçekleşerek cahiliye devrinin kötü ahlakıyla beslenen nesilden İslâm dininin örnek ve rol model olan ahlakıyla yetişen nesiller ortaya çıkmıştır. Muhakkak ki bu sonuç, Hz. Peygamber'in önemli bir eğitimci olarak gözetmiş olduğu ve kullandığı ilkeler, stratejiler, yöntemler ve tekniklerin etkili olması sayesinde ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in gönderilmiş olduğu cahiliye toplumu olumsuz davranışlara ve alışkanlıklara kapılmış ve öz kızlarını diri diri toprağa gömebilecek kadar kötüleşmiş bir toplumdu. Peygamberimiz zulmün ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü böylesi bir toplumu kısa bir süre içinde adalet, merhamet, sevgi, saygı, hoşgörü vb. değerleri içselleştirerek yaşayan bir topluma çevirmiştir. İşte O, bu olumlu değişime

sahabelerinin olumsuz inanç, tutum ve alışkanlıklarından uzaklaşmalarını sağlayarak başlamış ardından da onlara tevhit inancı ile birlikte gelen evrensel ahlâkî değer ve ilkeleri kazandırarak devam etmiştir. Hz. Peygamber, bitki yetiştirirken ona zarar veren her şeyi yok etmeye çalışan bir adam gibi sahabelerinde bulunan ve olumsuz olan tüm davranışları sabırla, azimle düzeltmeye çalışmış sonra da onlara olumlu olan bütün değerleri kazandırmak için çabalamıştır. O, değerleri ashabının benliğine ilmek ilmek işlerken nezaketten ve zariflikten ayrılmamış, İslâm dinindeki bütün güzel değerleri onlara açıklayarak öğretmiş ve bizzat uygulayarak yaşamında göstermiştir. O'nun bu samimiyeti ve içtenliği, nazik ve temiz olan sevgi dili sayesinde birçok insan ona gönülden inanarak bağlanmış ve söyledikleri şeyleri hayatında uygulamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in örnekliliğinde evrensel ahlâkî değerleri inceleyip, örnek bir model olma yönünü okuyucuların istifadesine sunduğumuz bu çalışmada öncelikle değerler ve değerler eğitimi analiz edilmiştir. İslâm dini ve ahlâkî ile değerler eğitimi üzerinde durulmuş ve bu alandaki bilimsel yaklaşımlar ortaya koyulmuştur. Daha sonra dini kaynaklar ile birlikte Hz. Muhammed'in (s.a.v) yaşamıyla değerleri nasıl bütünleştirdiği örnekler üzerinden aktarılırken çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda Hz. Peygamber'in muallim olarak öğrencilere rol model olduğu değerler eğitiminde, hem muallimde bulunan özellikler hem de çeşitli öğretim ilkeleri, yaklaşımları ve yöntemleri açısından değerlendirdiğimizde ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1- Hz. Peygamber'in değerlerle ilgili Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine paralel olan hadislerinde ve örnek uygulamalarında en çok ön plana çıkan öğretim ilkelerinden biri, değer eğitiminin başlangıcından beri hedefe yönelik olmasıdır. Zira O, cahiliye insanı ve yanlış alışkanlıklarından değerlerle süslenmiş bir İslâm medeniyeti ve kültürünün ortaya çıkardığı doğru davranışları çevresindeki insanlara kazandırmıştır. Bir başka öğretim ilkesi ise sahabeleri arasındaki bireysel farkları gözetenek her insanın yeteneğine, seviyesine, hazırbulunuşluğuna, ihtiyacına, ilgisine yönelik uygun tepkiler vermesi, görevlendirmelerde bulunması ve onların seviyesine uygun bir dilde konuşması ile bireylerin düzeyine uygunluk ve bireysel farklılıkları gözetenek ilkesidir. Değerler öğretimini gerçek yaşam problemlerini ve hayatın akışı

içindeki olayları bir fırsat ve araç olarak değerlendirmesi ve böylece kısa yoldan etkili bir öğretim gerçekleştirmesi ile hayatilik ve ekonomiklik ilkelerinin bir gereğidir. Sahabelerinin akıl ve duygularını çalıştırıp onların bütün duygu organlarını aktif kılarak, öğrettiklerini davranışlarına aktarmaları konusunda istekli olması, bazen kendisi değer gerektirdiği davranışta bulunarak bazen de o davranışı bizzat muhatabın gözlemlemesine ve yapmasına müsaade etmesiyle, O'nun değer eğitiminde yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesi ile bütünlük ilkesinin de bulunduğunu ortaya koymaktadır. Her sahabetiyle iletişimde kullandığı dilin akıcı ve sade olması, net ve kısa ifadeler kullanması ve çeşitli benzetmeler kullanarak algılamalarına kolaylaştırması ise açıklık ilkesine işaret etmektedir. Bunun dışında kalan bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta (sadaka vermede farklı uygulamalar ve konuları benzetmelerle açıklaması), basitten karmaşığa, kolaydan zora, yakından uzağa, güncellik gibi ilkelerin ise, Hz. Peygamber'in değer eğitiminde yer yer göze çarpmaktadır.

2- Hz. Peygamber'in değer eğitimindeki örnek uygulamalarında en çok göze çarpan öğretim yöntemi, kısa, net ve sade açıklamalar yapması ve bazen benzetmelerde bulunması, soru-cevap ve örneklemelere başvurusu yönüyle anlatım (takrir) yöntemidir. Zira genellikle sahabeleriyle yaşanan olay üzerinde bazen ayetleri kullanarak bazen de davranışın sonucuna vurgu yapan ifadelerle tebliğ yapmıştır. Bununla birlikte nadir olarak, bazı durumlarda sahabeleri ile ilgili ortaya çıkan gerçek yaşam problemini ilgili sahabenin çözmesine izin vermesi veya onların çözüm önerilerini dikkate alması ve gerekli yönlendirmelerde bulunması bakımından problem çözme yönteminin de değer öğretiminde ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yöntemlerde özellikle soru-cevap, gözlem ve bazen görüşme gibi teknikler de göze çarpmaktadır.

3- İkinci bölümde Hz. Muhammed'in (s.a.v) hem ayetlerin anlamına uygun hadislerinde hem de yaşam içindeki çeşitli uygulamalarından aktardığımız, değerler eğitiminde ön plana çıkan yaklaşımların, eylem ve gözlem yolu ile değerler eğitiminde gizil bir güç olarak kullanılan örtük program olduğu söylenebilir. Zira O (s.a.v), değerleri anlatmaktan önce yaparak ve yaşayarak öğretmiş, kişilerin sevdikleri ve beğendikleri insanları taklit etme prensibinden hareketle onlara örnek

olmuştur. Öğüt vererek insanları eğitmek, daha uzun bir süreç gerektirirken; örnek bir model olmanın ise, daha kısa yoldan ve etkili bir şekilde insanları ikna ederek terbiye etmesi gerçeğinden hareketle insanlara bu değeri yaşayarak öğretme yolunu benimsemiştir. Örtük program, resmi programın dışında hayatın her alanında uygulanabilen ve gelişigüzel bir şekilde insanlara davranış, tutum ve alışkanlık kazandırma ile gerçekleşen bir yaklaşımdır. Peygamberimiz'in özellikle "bugün size bu değerın önemini anlatacağım, bunu öğreteceğim" şeklindeki ifadelerinden ziyade rol model olarak bu değeri kazandırmaya çalıştığı örneklerde çok açık ve net bir şekilde gözükmeğtedir. Zaten, yaşam boyu özellikleriyle rol model olma, örnek olayı sergileme, değerleri uygulayarak gösterme, bazı davranışlarla muhatabının dikkatini çekmesi gibi tutumlar bu yaklaşımlarda sıklıkla kullanılan yöntemlerdendir.

Hız. Muhammed'in (s.a.v), Asr-ı Saadet döneminde, yaşanan durum ve olayları değer eğitimi ve öğretiminde bir fırsat olarak kullanırken, değerle ilgili ashabına bazen doğrudan açıklamalar yapmış ve soru-cevap ile değer aktarımında bulunmuştur. Burada ön plana çıkan değer öğretimini yaklaşımı telkin yoluyla değer eğitimi yaklaşımı olmuştur. Zira bu yaklaşımda bulunan soru sorarak doğruyu buldurma, telkin verme ve değeri en doğru şekilde özlü sözlerle aktarma gibi nitelikleri Hız. Muhammed'in değer öğretiminde kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı durumlarda da problemleri ashabının fark etmesine izin verdiği ve olası çözüm önerilerini dinlendikten sonra etkili bir şekilde rehberlik ederek onların uygun çözüm yolunu bulmasını sağladığı da görülmektedir. Aşhabının fikirlerine saygı göstererek onların doğru yolu bulmasına rehberlik ettiği ve ashabının analiz yolu ile kendi yaşantılarından yola çıkarak değerleri içselleştirmesine katkıda bulunduğı bazı uygulamalarda ön plana çıkan değer eğitimi yaklaşımları ise değer açıklama ile değer analizidir.

Ayrıca, Hız. Muhammed'in (s.a.v) bireylerden ahlâki erdemlerle ve değerlerle bütünleşmiş bir toplum oluşturma anlayışı ve zenginın değer gördüğü bencilliğin ön planda olduğı cahiliyye toplumunu kuvvetli bir birlik ve paylaşım duygusuna sahip bir medeni bir toplum haline getirmeye olan inancı ve bunu başarması, Kohlberg'in son dönemlerde ortaya koyduğı ve bütüncül bir değer eğitimi yaklaşımı olan "adil

topluluk okulu” yaklaşımındaki “herkesin sorumluluk almasına” dayanan ilke ile oldukça yakından ilgili görünmektedir.

4- Hz. Muhammed (s.a.v)’in bir değer eğitimcisi olarak hadislerinden ve uygulamalı örneklerinden elde ettiğimiz sonuçlara göre, üzerinde taşıdığı ve günümüzdeki öğretmenlere rehberlik ettiği en önemli nitelikleri ise şunlardır:

a- Muhatabının bireysel farklılıklarını göz önünde bulundurarak ashabından güç getiremeyeceği şeyler istememesi, onların kişisel durumlarını, anlayış seviyelerini, ruh hallerini ve ihtiyaçlarını gözeterek farklı tavsiye ve muamelelerde bulunması,

b- Çevresindeki bireylerin zenginlik ve seçkin bir zümreden olmasını umursamayıp asıl üstünlüğün takvadan ileri geldiğinin bilincinde olarak, toplumda yer alan fakir-zengin, köle-hür, kadın-erkek her kesimi birleştirici olması,

c- Aşhabı ile kurduğu iletişim biçiminin hem akıllı hem de duyguyu aktif hale getirecek şekilde farklı anlatım metotlarını içeren seçkin ve kendine özgü bir özellik göstermesi ve bu bakımdan anlaşılır nitelikte olması,

ç- İnsan odaklı bir muallim olduğundan insan sevgisini ön plana alarak, her olaya karşısındakine empati duyarak yaklaşması ve durumu soğukkanlı bir şekilde değerlendirmesi;

d- Çirkin davranışlar karşısında kişinin kendisini değil, genelleme yaparak davranışı eleştirmesi ve onun kötü olduğunu bildirmesi,

e- Kötü davranışlar karşısında affetmeyi önceleyerek, yanlışlıkları sabırla, usandırmadan kolaydan zora doğru giden bir yöntemle ve yumuşak bir üslup ile düzeltmeye çalışması,

f- Her durumda rol model olmayı gözettiğinden, herhangi bir değeri öğretmeden önce onu en güzel haliyle üzerinde sergilemesi (aceleyle sadaka vermesi, hanımına komşusuna ikram etmesi gerektiğini söylemesi), bu hususta samimi, içten ve tutarlı davranışlar göstermesi ve böylece değeri çevresindekilere en güzel şekilde tanıtmayı,

g- Olayları objektif bir bakış açısıyla kişilere, diğer canlılara ve doğaya verdiği zarar yönünden incelemesi ve buna uygun bir durum değerlendirmesi yaparak karara varması,

ğ- Gerçek yaşam problemlerini bir dert olarak görmeden, değer öğretiminde kullanmak için fırsat bilmesi,

h- Ashabına sorular sorarak onların zihinlerini açması ve bilgi seviyelerini ölçerek konuyu aktarmaya çalışması, onların sorularını eksik ve fazlalık bulunmadan tam cevaplama, bunu yaparken farklı örnekler kullanarak anlatım metodunu çeşitlendirmesi ve benzetmelere başvurması (vücudun bir organı hastalandığında diğer organların da onun sıkıntısına ortak olması durumunu, Müminlerin birbirinin dertlerine kenetlenerek dayanışma içinde olmasına benzetmesi ve darlık zamanında boynuna zırh geçirilmiş gibi hisseden kişinin sadaka verdiğinde zırhın gevşemesi gibi o darlıktan kurtulduğunu bildiren benzetmesi) bazı durumlarda konunun iyi bir şekilde anlaşılması için sözlü ifadelerle birlikte el işaretleri (yetime bakan kişi ile kendisinin, başparmak ve orta parmak gibi ahirette yan yana olacağını ifade etmesi vb.) kullanması,

ı- Önemli konularla ilgili konuştuğunda bazı ifadeleri birden fazla tekrar ederek sahabelerinin durumu iyice bellemesini ve ciddiye almasını sağlaması,

i- Değerlerin öğretiminde ashabın duygularını ve vicdanını çalıştırmak için, müjdeleyici ifadelerle teşvik etmesi ve bazen yanlış davranışın sonucundaki sosyo-psikolojik baskı niteliğinde olan cezaya vurgu yaparak uyarıcı ifadeler kullanıp onları sakındırırken; bazen de anında müdahale etme yoluna gitmesi,

j- Temsil ettiği peygamberlik makamının ve görevinin verdiği yükümlülüğün farkında olarak işine kendini adayarak çalışması ve karşılığında herhangi bir beklenti içinde olmaması,

k- Dinin temel hükümlerine karşı gelme ve Allah'ın emirlerini yerine getirmede adam kayırmaya başvurma ve adaletsizlik dışında kimseye kızmadan meseleyi kızmadan halletmesi, vb. yönleriyle değerlendirdiğimizde bu değeri bireylere kazandırmaya çalışan pek çok araştırmacı, eğitimciye ve bu değeri bilişsel,

duyuşsal hazırbulunuşluğuna uygun bir şekilde yaşamına tatbik ederek özümsemek isteyen her öğrenciye rol model olduğu açıkça görölmektedir. Bu noktada en önemli görev ise, Peygamberimiz'in bu değeri yaşama durumunu en güzel şekilde ortaya koyarak bu değeri öğrenciye kazandırmak isteyen eğitimciye düşmektedir.

5- Hz. Muhammed'in hem toplumu kökten değıştiren ve geliştiren bir Peygamber hem de değerler eğitimi konusunda rehber bir muallim olarak incelediğimiz bu çalışmanın sonucunda O'nun öğretim ilkeleri, yaklaşımı ve yöntemleri, teknikleri ve muhatabına yönelik iletişiminden ders ve ilham alan eğitimcilerin değer eğitimi ve öğretimindeki tavır ve tutumları ise şunlar olmalıdır:

a- Öğrencilerine aktaracağı bilgileri ve onların da tercihleri ve istekleri doğrultusunda kazandıracığı nitelikleri yaşayarak öğretmeli; ahlâkı, sözleri ve hayatı ile onların örnek alabileceğı bir şahsiyete sahip olmalıdır.

b- Değer eğitimi ve öğretiminde tedricî bir sistem uygulamalı, yani kolaydan zora, bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta, basitten karmaşığa olan aşamalı bir yöntemi takip etmelidir.

c- Öğrencilerini aklen ve mantıken iknâ ettiğı gibi onların duygularına da hitap etmeli, bu amaçla onları kalben sevmelidir. Zira öğrencilerinin gönlüne girmeyi başaramayan öğretmen, onlara öğretim yapsa bile onları kolay kolay eğitemez.

d- Tıpkı Hz. Muhammed'in uyguladığı gibi eğitim ve öğretimde bütün öğretim ilkelerini takip etmeli, özellikle öğrencileriyle birlikte karşılaştığı her durumu değer eğitimi için bir fırsat olarak görmeli ve böylece her zaman, her yer, her koşul ve durumu iyi değerlendirmelidir.

e- Öğretirken itidalli bir tutum benimsemeli ve insanları bıktırmadan onların şahsi farklılıklarından olan özelliklerine, cinsiyetlerine, ihtiyaçlarına, yaşlarına ve koşullarına uygun eğitim yapmalıdır.

f- Öğrencilerini aklî ve mantıkî izahlarla ikna etmek için karşılıklı konuşma ve soru-cevap, benzetme, temsil ve karşılaştırma gibi teknikler kullanmalı ve böylece anlatım yöntemini çeşitli tekniklerle etkili ve verimli bir yöntem haline getirmelidir.

g- Öğrencilerinin zihinlerini açmak ve bilgi seviyelerini ölçmek için öğretimin başında sorular sormalı ve aldığı cevaplara uygun olarak eksiklikleri tespit edip buna göre bir yaklaşım benimsemelidir.

ğ- Eylem ve gözlem yolu yaklaşımı ile örtük program içinde ele alınan karakter eğitimi yaklaşımlarını değer eğitimi ve öğretiminin en başında benimsemeli ve hem kendi yaşantısını örnek alınacak bir şekilde düzenleyip hem de kurumun imkânlarını, öğrencilerin değerleri yaşamlarına aktarmasında bir fırsat olarak değerlendirmelidir. Bununla birlikte değer öğretiminde bütüncül bir bakış açısı ile bakmalı ve öğrencilerinin eksikliklerine, okulun ya da kurumun imkânına göre bütün yaklaşımları değerlendirmeli, gerekirse her yaklaşımın belli ilkelerini kullanarak hepsinden faydalanmalıdır.

h- Öğrencileri ile kurduğu iletişimin açık, net, sade ve doğal olmasına dikkat etmeli konunun anlaşılması için jest ve mimiklerini yoğun olarak kullanmalı ve gerektiğinde tahtaya örnek şekiller çizerek anlatımını görsel bir şekilde sunabilmelidir.

ı- Derse başladığında öğrencilerin dikkatini çekebilmek için bazen önemli bir örnek olay anlatabileceği gibi çeşitli sorular sorarak değerın önemine dikkat çekmek için onları güdüleyerek motive edebilmelidir. Böylece öğrencilerinin değeri neden kazanmaları gerektiğinin ve onu yaşamda nasıl kullanmaları gerektiğinin farkına varmalarını sağlamalıdır.

i- Öğrencilerinin sorularına karşı ne eksik ne de fazla bir şey söylemeden tam cevap vermeli, öğrencilerin anlamadığı durumlarda ise, soruyu güzel açıklamalar yaparak ve gerektiğinde tekrar ederek cevaplamalıdır.

j- Öğrencilerde potansiyel olarak bulunan yetenekleri keşfetmeli ve gerektiğinde değerlerin öğretiminde işe koşarak kullanmalıdır. Bu şekilde öğrencilerini derste aktif kılmalı ve problem çözme yöntemini kullanarak onların da karşılaştıkları sorunlara uygun çözümler üretmelerini sağlamalıdır.

k- Öğrencilerini imtihan yapmalı ve doğru cevap verdiklerinde onları takdir ederek ödüllendirmelidir.

l- Bazı olaylar karşısında hemen müdahale etmeye girişmemeli ve sabrederek sükût etmeyi tercih etmelidir. Böylece zaman kazanarak problemin en uygun yolla çözülmesini sağlamalıdır.

m- Bazı durumlarda latife ve şaka yaparak öğrencileri neşelendirmeyi bilmeli ve bu şekilde eğlendirerek öğretim yapmalıdır.

n- Önemli konularda sözlerini üç-dört kere tekrar etmeli, duruşunu değiştirerek konunun önemli olduğunu öğrencilere göstermeli ve sesinde farklı tonlar kullanarak vurgulamalar yapmalıdır.

o- Sözlerinin etkili ve kalıcı olabilmesi için bazen öğrencilerin (izni dahilinde) saçını, başını veya omzunu okşayarak tutabilmeli ve öğrencinin kendini değerli hissetmesini sağlayabilmelidir.

ö- Konuyu açıklarken önce kısa bir şekilde özetlemek için veciz bir söz kullanmalı, ardından detaylı bir şekilde açıklama yapmalıdır.

p- Bazen konuyu maddeleştirerek aşamalı bir şekilde sunmalı, konunun sonunda vaaz ve nasihat ederek konunun anlamına uygun bir neticeye varmayı ihmal etmemelidir.

r- Bazen neyin yapılması veya yapılmaması gerektiği ile ilgili ceza içeren uyarı ifadeleri kullanarak terhîb; bazen de motive eden ifadeler kullanarak tergîb yapmalıdır.

s- Değerle ilgili gerçek hayatta yalanmış bazı örnek olaylar naklederek değerlerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda karşılaşılabilecek sonuçları öğrencilere bildirmelidir.

ş- Öğrencilerin kötü varsayımlarını ve ihtimallerini hayra yormalı, onları cesaretlendirmeli ve devamlı hayırlı olan şeyleri öğrencilerine telkin etmelidir.

t- Öğrencilerde gördüğü bazı mühim hataları hemen düzeltmeli, onların yanlış davranışlarını iyi yöne çevirerek doğrularıyla değiştirmelerine destek olmalı ve icâb eden durumlarda kızmayı da ihmal etmemelidir.

u- Son olarak öğrencilerinin terbiye ve tezkiyesi için dua etmeli, onları doğru şeyleri yapmaya yönlendirmek ve değerleri yaşama aktarmalarını sağlayabilmek için onlara destek olmalıdır.

Sonuç olarak bu çalışmada, temel değerleri nass ve tarihi dini kaynaklarla ayrıntılı bir şekilde inceledik. Bununla eğitimcilere İslami bir bakışla değerlere bakma yöntemini göstermeye çalıştık. Buna bakımdan hem Kur'an-ı Kerim'i hem de sünneti referans alarak yaptığımız bu çalışma yediden yetmişe herkesin faydalanabileceği bir çalışma olmuştur. Biz çalışmamızda daha çok kültürden ve dinden gelen değerlerin yerini, örnek bir yaşam içinde incelemiş olsak da değerler evrensel olduğundan ve insan olmanın temelinin de değerlerin yaşama uygulanmasına dayandığından ötürü, ortak değerler her zaman yeni çalışmalarda yer alacaktır. Toplum her ne kadar bilgi, teknoloji, kültür ve medeniyet alanındaki gelişmelerini değerler alanına taşırsa o kadar, başka değerlerin altında yeni değerler ortaya çıkacaktır. Bu ortaya çıkan yeni değerlerin, toplumun huzur içinde devamlılığını sağlayabilmesi için, bir zenginlik olarak düşünülmesi ve evrensel değerlerle uyumunun sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akseki, Ahmed Hamdi - Aydın, Ali Arslan. *Ahlâk Dersleri: Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 4. bsk., 2006.
- Aktepe, Vedat - Tahiroğlu, Mustafa. “DEĞERLER EĞİTİMİ YAKLAŞIMLARI VE ETKİNLİK ÖRNEKLERİ”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 1/Number: 42 (01 Ocak 2016), 361-384. <https://doi.org/10.9761/JASSS2941>
- Akyüz, Hüseyin. “Değerler Eğitiminin Odağında Bir Değer: Hz. Muhammed. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi” 1/3 (01 Eylül 2012), 272-299.
- Altıntaş, Muhammed Esat. *Öğretmenler Gözüyle Değerler Eğitimi*. Konya: d-Eğitim Kitaplığı, 1. bsk., 2016.
- Arslan, Fatma Şükran. *Sünen-I Ebu Davud’un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamberin Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlaki Değerler*. İstanbul : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008. <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=206287&wYazarlar=Fatma+%C5%9E%C3%BCkran+arslan>
- Avcı, Casim - İdris, Mevlana. *Hz. Muhammed’in hayatı*. ed. Ali Erbaş - Zeynep Ulviye Özkan. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. bsk., 2018.
- Aydın, Mehmet Zeki. “Ailede Ahlâk Eğitimi”. *Somuncu Baba Dergisi* 167. (Eylül 2014).
- Aydın, Mehmet Zeki - Gürlü, Şebnem Akyol. *Okulda Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 4. bs., 2014.
- Berkî, Ali Himmet - Keskiöğlu, Osman. *Hz. Muhammed ve Hayatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 30. Baskı., 2015.
- Bilgin, Mehmet. “Risale-i Nur”. Erişim 13 Mayıs 2021. <https://www.saidnursi.de/risale-i-nurda-kuvvalarin-izahi/>
- Bilgin, Vejdî. *Bizi Kuşatan Toplum Sosyolojiye Giriş*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 4 bsk., 2013.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım, 1999.

- Çağrı, Mustafa. “AHLÂK - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 05 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak>
- Çelik, Ömer vd. *Üsve-i Hasene*. 2 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.
- Demirel, Özcan - Zeki Kaya (ed.). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 7. bsk., 2012.
- Dilmaç, Bülent - Ekşi, Halil. “Değerler Eğitiminde Temel Tartışmalar Ve Temel Yaklaşımlar”. *İlköğretmen Eğitimci Dergisi*. https://www.researchgate.net/publication/285861574_Degerler_egitiminde_temel_tartismalar_ve_temel_yaklasimlar
- Dilmaç, Bülent - Ulusoy, Kadir. *Değerler eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 5.bsk., 2018.
- Ebû Davud. *Sünen-i ebî Davud ve Tercemesi*. çev. İbrahim Koçaşlı. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- El-Heysemî, Nûreddîn. *Mecmau'z-zevâid ve-Menbau'l-fevâid*. çev. Adem Yerinde. 20 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. bsk., 2007.
- Emiroğlu, Süleyman. *Asr-I Saâdet'te Değerler Eğitimi*. Bursa Uludağ Üniversitesi: Bursa Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Eğitimi Bilim Dalı., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., 2019.
- Erbay, Ercüment. *Etkinliklerle Değerler Eğitimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. bsk., 2018.
- Gökuş, Şeref. “Din Öğretiminde Gezi-Gözlem Yöntemi ve Bir Uygulama Örneği”. *Türkiye Yazarlar Birliği*. Erişim 07 Ağustos 2021. <https://www.tyb.org.tr/seref-gokus-din-ogretiminde-gezi-gozlem-yontemi-ve-bir-uygulama-ornegi-43568h.htm>
- Gündüz, Mevlüt. “Kur'an-ı Kerim Fihristinin Değer Odaklı Analizi”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 16/35 (05 Haziran 2018), 159-182.
- Hatip, Abdülaziz. “Cahiliye Toplumunu Dönüştüren Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed”. *Çeşitli Yönleriyle H.z Muhammed (s.a.v)*. ed. Recep Çetintaş vd. 247-266. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı., 2017.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 1. Basım., 2013.
- İbn Hanbel, Ahmed (241/855). *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- İbn Hişam, Muhammed. *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1. bsk., 2006.

- İbn Mâce, Ebu Abdu'l-lah Muhammed b Yezid el-Kazvini. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. çev. Haydar Hatipoğlu. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2012.
- İmam-ı Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünen-i Nesâî Tercemesi*. çev. Abdullah Parlıyan. 3 Cilt. Konya: Konya Kitapçılık, 1. baskı., 2000.
- İslamoğlu, Ahmet Hamdi - Alınacak, Ümit. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 3. bsk., 2019.
- Kalemler, Gümüş. *Sorularla 40 Derste Ahlak*. ed. Ahmet Yapıcı. İstanbul: Ensar Vakfı, 1.bsk., 2019.
- Kandehlevî, M. Yusuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. çev. Ahmet Meylânî. 4 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2015.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. bsk., 2017.
- Kaymakcan, Recep - Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler Ve Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 3.bsk., 2020.
- Kaymakcan, Recep - Meydan, Hasan. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (01 Haziran 2011), 29-55.
- Kılıç, Recep. *Ayet Ve Hadislerin Işığında İnsan Ve Ahlâk*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 7. bsk., 2011.
- Köylü, Mustafa. "Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler Ve Hedefler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (01 Temmuz 2007), 65-88. <https://doi.org/10.17120/omuifd.84548>
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 7. bsk., 2014.
- Malik b. Enes, Ebi Amir el-Asbahî. *Muvatta*. çev. Ahmet Muhtar Büyükçınar vd. 4 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. bsk., 1994.
- Nevevî, Muhyiddin en-. *Riyâzü's-Sâlihîn*. çev. M. Emin Özafşar - Bünyamin Erul. 3 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *İşâretü'l-i'caz*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2. bsk., 2007.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2. bsk., 2007.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2. bsk., 1995.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. bsk., 2020.

- Parlatır, İsmail vd. (ed.). *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 9. bsk., 1998.
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 3. Baskı., 2018.
- Rûdânî, Muhammed b. Süleyman er-. *Cem'u'l- Fevâid*. çev. Naim Erdoğan. 7 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. bsk., 2006.
- Sağlık, Fahri. “Değerler Eğitiminde Hz. Muhammed Örneği”. *Balıkesir Merhaba Gazetesi* (blog), 20 Mayıs 2021. <https://gazetemerhaba.com/degerler-egitiminde-hz-muhammed-ornekligi/>
- Sallabi, Ali Muhammed. *Birinci Halife Hz. Ebubekir (R.A)*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.
- Sarıçam, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 11. bsk., 2017.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. çev. Abdullah Parlıyan. 3 Cilt. Konya: Konya Kitapçılık, 2007.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hz. Peygamberin Örneğinde Sorumluluk Bilinci”. *Sorumluluk Bilinci*. ed. Elif Erdem. 25-34. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı., 2020.
- Yılmaz, Hüseyin. “Hz. Peygamber ve Eğitim”. *Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed (s.a.v)*. ed. Recep Çetintaş vd. 13-35. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı., 2017.
- Yılmaz, Macit. “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları ve Kullanışı”. *İslami İlimler Dergisi* 9/1 (2014), 137-154.
- Yılmaz, Muhammet. *Değerler Eğitimi Ve Okul Etkinlikleri*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 3.bsk., 2018.
- Yiğittir, Süleyman. “İlköğretim 5.Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimlerinin Rokeach Ve Schwartz Değer Siniflendirmesine Göre Değerlendirilmesi”. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 19 (01 Aralık 2012), 1-15.
- “18. Milli Eğitim Şûrası Kararları”. Erişim 14 Mayıs 2021. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29170222_18_sura.pdf
- “19. Milli Eğitim Şûrası Kararları”. Erişim 14 Mayıs 2021. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/10095332_19_sura.pdf
- DİY. “Ahlâk”. Erişim 05 Mayıs 2021. <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/5253>

- “Değer Kelimesinin Kökeni”. Erişim 24 Nisan 2021. <https://www.turkcenindirilisi.com/sozluk/deger-kelimesinin-kokeni-deger-kokeni-s2531.html>
- “DEM, YARDIMSEVERLİK”. Erişim 04 Ağustos 2021. <https://www.degerler.org/deger/yardimseverlik>
- “DKAB Öğretim Programı, 2010”. Erişim 11 Ocak 2023. https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174424_DinKulturu_4-8.siniflar_2010.pdf
- “Hayatı köpeğine bağlı!” Erişim 26 Aralık 2022. <https://www.aksam.com.tr/guncel/hayati-kopegine-bagli--104861h/haber-104861>
- Sorularla Risale. “Kuvveler”. Erişim 19 Mayıs 2021. <https://sorularlarisale.com/risalelerde-kuvve-i-gadabiye-akliye-ve-seheviyenin-uzerinde-ehemmiyetle-durulmasinin-hikmetini-izah-eder-misiniz-zaten>
- UNESCO. “Living Values Education Overview”. Erişim 09 Mayıs 2021. <http://livingvalues.net/about-lve/>
- “Milli Eğitim Mevzuatı”. Erişim 11 Mayıs 2021. <https://www.maarifmevzuati.com/kanun/>
- METK, Milli Eğitim Temel Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu. *Milli Eğitim Temel Kanunu* 1739 (14 Haziran 1973). Erişim 21 Ocak 2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14574.pdf>
- Sorularla Risale. “Nefs”. Erişim 19 Mayıs 2021. <https://sorularlarisale.com/insanin-nefsi-ve-seytan-olmasaydi-gunah-isler-miydi>
- “TBMM”. Erişim 11 Mayıs 2021. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=58
- “T.C. Antalya Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü Değerler Eğitimi”. Erişim 23 Nisan 2021. <https://docplayer.biz.tr/30436867-T-c-antalya-valiligi-il-milli-egitim-mudurlugu-degerler-egitimi.html>
- “T.C. M.E.B Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (4-8)”. Erişim 24 Nisan 2021. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>
- “T.C. M.E.B Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (9-12)”. Erişim 24 Nisan 2021. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=319>
- “T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı”. Erişim 11 Mayıs 2021. <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>

“YARDIMSEVERLİK”. Erişim 07 Ağustos 2021.
<https://slideplayer.biz.tr/slide/10291051/>

